

SOCIÁLNÍ PROCESY A OSOBNOST

SOCIÁLNÍ PROCESY A OSOBNOST

Sborník příspěvků

Editoři

Marek Blatný
Mojmír Svoboda
Imrich Ruisel
Jozef Výrost.

Psychologický ústav Akademie věd Brno
Sdružení SCAN
2002

OBSAH

VZŤAHY KVANTITATÍVNEJ A KVALITATÍVNEJ STRÁNKY SOCIÁLNEJ OPORY A POSTUPOV ZVLÁDANIA ZÁŤAŽE	
František Baumgartner, Silvia Adamková.....	5
OSOBNOSTNÉ TENDENCIE A ZÁUJEM O INFORMATIKU U 14-ROČNÝCH ŽIAKOV	
Eva Farkašová.....	11
STRATÉGIE SPRÁVANIA V NÁROČNÝCH ŽIVOTNÝCH SITUÁCIÁCH A VÝVOJ SITUÁCIÍ	
Miroslav Frankovský.....	13
MEZINÁRODNÍ SROVNÁNÍ PĚTI OBECNÝCH DIMENZÍ OSOBNOSTI	
Martina Hřebíčková.....	18
VPLYV PREŽÍVANEJ ÚROVNE ZMYSLU ŽIVOTA NA PERCEPCIU HRANIČNÝCH UDALOSTÍ	
Stanislav Hvozdík	24
PŘÍSTUPY K TÉMATU OSOBNOSTNÍCH RYSŮ VE 20. STOLETÍ	
Olga Kolaříková.....	29
RACIONÁLNO-EMOČNÁ EDUKÁCIA AKO NÁSTROJ PODPORY PSYCHICKÉHO ZDRAVIA	
Jana Kordačová.....	33
SLUCHOVO POSTIHNUTÉ DIEŤA V INTEGROVANOM PREDŠKOLSKOM PROSTREDÍ	
Ľubica Kročanová	39
PSYCHOMETRICKÁ EKVIVALENCE POČÍTAČOVÉ A KLASICKÉ VERZE BOURDONOVA TESTU	
Petr Květon, Mojmír Svoboda, Helena Klimusová,.....	42
ZO ŽIVOTA UMEĽÝCH OSOBNOSTÍ - ALEBO – ČO VLASTNE ROBÍ OSOBNOSŤ REÁLNOU?	
David Lupták	46
ZODPOVĚDNOST A DŮVĚRA V SÉMANTICKÉM PROSTORU POHODY JEDNOTLIVCE A SPOLEČNOSTI	
Petr Macek & Mojmír Tyrlík.....	55
VÝSKYT DEPRESIVNÍCH SYMPTOMŮ U ADOLESCENTŮ: VLIV VĚKU A POHLAVÍ, SOUVISLOSTI S OSOBNOSTNÍMI CHARAKTERISTIKAMI A S PERCEPCIÍ RODINNÉHO PROSTŘEDÍ	
Petr Macek, Oliva Řehulková a Evžen Řehulka	62
HOSTILITA V OBDOBÍ RANNEJ ADOLESCENCIE - VÝVIVOVÁ DYNAMIKA A GENDER ROZDIELY	
Ľuba Medveďová	69
K PROBLEMATICE ÚZKOSTI U DĚTÍ ŠKOLNÍHO VĚKU	
Ivana Poledňová – Zdenka Stránská	74
ANALÝZA PERCEPCIE NORIEM U ADOLESCENTOV/TIEK VO VZŤAHU K MODELU IDP	
Beáta Ráczová.....	77
AGRESIVITA, ENVIRONMENTÁLNE STRESORY A OSOBNOSŤ	
Imrich Ruisel	82
OD SOCIÁLNEJ K MACHIAVELLISTICKEJ INTELIGENCII	
Imrich Ruisel	93
PORUCHY SPRÁVANIA U ŽIAKOV ZÁKLADNÝCH ŠKÔL	
Eva Smiková.....	97
VYJADŘOVÁNÍ HNĚVU A KARDIOVASKULÁRNÍ REAKTIVITA	
Iva Stuchlíková	100

ZDRAVIE A ADOLESCENTI	
Blanka Šramová	108
PSYCHOLÓG: „POMÁHAČ“ ALEBO „VLÁDCA“ ĽUDSKÝCH DUŠÍ?	
Peter Štefanko, Viera Bačová	112
ZKOUMÁNÍ VÝVOJE OSOBNOSTI DĚTÍ A DOSPÍVAJÍCÍCH V (ZRUŠENÉM) BRNĚNSKÉM LONGITUDINÁLNÍM PROJEKTU	
Josef Švancara.....	117
PROFIL STYLU OSOBNOSTI VŠ STUDENTŮ	
Josef Švancara.....	123
ASOCIAČNÍ STRUKTURA POJMU ODPOVĚDNOST – ROZDÍLY MEZI STUDUJÍCÍMI A PRACUJÍCÍMI ADOLESCENTY A MLADÝMI DOSPĚLÝMI	
Mojmír Tyrlík, Petr Macek.....	128
REPREZENTACE DOBRA A ZLA JAKO PREDIKTORY ZDŮVODNĚNÍ ŘEŠENÍ DILEMA U ADOLESCENTŮ	
Mojmír Tyrlík, Petr Macek	133
PARADOXY A UŽITEČNÉ APLIKACE REDUKCIONISTICKÉHO, MONISTICKÉHO A DUALISTICKÉHO POJETÍ POLARIT OSOBNOSTI	
Lubomír Vašina	139
MENTÁLNÍ ROTACE SIMPLEXNÍCH ZNAKŮ	
Dalibor Vobořil Radovan Šikl	143
INTERAKČNÝ PRÍSTUP PRI DIAGNOSTIKE PORÚCH OSOBNOSTI: PRVÉ EMPIRICKÉ SKÚSENOSTI	
Jozef Výrost, Milana Kovaničová,.....	145
NIEKTORÉ ZMENY V SOCIÁLNO M A OSOBNOSTNOM VÝVINE INTEGROVANE VZDELÁVANÝCH POSTIHNUTÝCH DETÍ	
Katarína Zborteková.....	152

Vzťahy kvantitatívnej a kvalitatívnej stránky sociálnej opory a postupov zvládania záťaže*

František Baumgartner,
Silvia Adamková*

Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

*Pedagogicko-psychologická poradňa, Košice II.

Ťažké situácie, do ktorých sa človek v svojom živote dostáva, si často vyžadujú značné úsilie pre ich zvládnutie. Vyrovnanie sa so závažným ochorením, so stratou blízkej osoby, ale aj bežnejšie, menej krízové problémy, ako sú rôzne medziľudské konflikty, nedostatok financií a pod. kladú nároky na naše osobnostné zdroje. Niekedy je však záťaž sprevádzaná tenziou natoľko veľká, že tieto zdroje nepostačujú. Objavuje sa potreba blízkosti ľudí, ktorí sú ochotní podporiť a pomôcť. V tomto prípade sa hovorí o fenoméne sociálnej opory /social support/.

Sociálna opora patrí medzi faktory, ktoré oslabujú vplyv nepriaznivých životných ľudalostí na psychickú pohodu a zdravie človeka. Má teda významné miesto pri zvládaní záťažových situácií (pozri Šolcová, Kebza, 1999).

S istým zovšeobecnením možno povedať, že sociálna opora predstavuje množstvo vzťahov, ktoré jedinec má s osobami vo svojom okolí a ktoré mu môžu byť nápomocné pri riešení bežných i závažných životných situácií (Schraggeová, 1993). Koubeková (1997) tento pojem charakterizuje ako súbor vzťahov, ktoré jedinec percipuje v rámci komunikačnej siete ako subjektívne významné pre zachovanie vlastnej identity a psychickej rovnováhy.

Pri vymedzovaní a definovaní pojmu sociálnej opory sa často zdôrazňuje výmena určitých zdrojov. Shumaker, Brownell (1984, in Zimet, 1988) predstavujú sociálnu oporu ako výmenu zdrojov medzi najmenej dvoma individuami, ktorí ju percipujú ako poskytovanú, alebo prijímanú za účelom zvýšiť osobnú pohodu (well – being) prijímateľa. Z tohto pohľadu možno sociálnu oporu členiť na inštrumentálnu a emocionálnu, pričom inštrumentálna podpora predstavuje poskytnutie konkrétnej rady alebo materiálnej pomoci (Schraggeová, 1993).

Fenomén sociálnej opory možno ďalej charakterizovať z hľadiska kvality a kvantity.

Kvalitatívna stránka sociálnej opory zdôrazňuje význam percepcie a subjektívnej interpretácie. Vyjadruje vlastne funkčnosť vzťahu a jeho úzke spojenie s psychosociálnymi potrebami jednotlivca, ktoré sú značne individuálne. Je meraná subjektívnou spokojnosťou s podpornou sieťou. Zjednodušene povedané jedná sa vlastne o spokojnosť jednotlivca s prijímanou oporou. Čo sa týka kvantitatívnej stránky, táto je vyjadrená veľkosťou podporného systému, t. j. počtom referenčných osôb, tvoriacich tento systém /Koubeková, 1996, Schraggeová, 1993/. Počet ľudí pritom nie je automaticky faktorom, ktorý zvyšuje pravdepodobnosť získania sociálnej opory. Poukazujú na to G. Evans a S. J. Lepore /1993, in Výrost, Baumgartner, 2001/, ktorí vo svojom výskume dali do vzájomnej súvislosti fenomén prehustenosti v mieste bydliska a sociálnej opory. Výsledky ukázali, že čím je prehustenosť vyššia, tým viac sa narušujú vzájomné vzťahy a tým je aj nižšia úroveň sociálnej opory.

Sociálna opora však nemá výhradne pozitívny vplyv. Je nutné uvažovať aj o jej prípadných negatívnych účinkoch na zvládanie stresogénnych situácií. D. R. Lehman a kol. (1986, in Koubeková, 1996) vo svojom výskume zistili, že viac ako polovica respondentov, ktorí utrpeli stratu blízkej osoby, pripísalo nevhodné správanie práve priateľom a príbuzným. Zdôvodňujú to tým, že blízki ľudia viac ako cudzí v podobných situáciách podliehajú stresu a preto ich emocionálna podpora stráca efektivitu. Na druhej strane sa môžeme stretnúť s ľuďmi, ktorí v ťažkých situáciách chcú byť sami a svoju situáciu riešiť bez cudzej pomoci. Potom je možné sa domnievať, že pre týchto ľudí je prítomnosť iných zdrojov ďalšieho stresu (Křivohlavý, 1999).

Ako uvádzajú Šolcová a Kebza (1999) možno rozlíšiť dva základné modely účinku sociálnej opory. Podľa "nárazníkového" modelu má sociálna opora priaznivý vplyv na zdravotný stav iba (alebo predovšetkým) vtedy, keď na človeka pôsobí stres. Model priameho, resp. hlavného účinku naproti tomu predpokladá, že sociálna opora pozitívne vplyva na zdravotný stav bez ohľadu na to, či ľudia

* Tento výskum bol podporený Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva SR a SAV - VEGA (grant č. 2/7227/20).

prežívajú stres alebo nie. V nárazníkovom modeli je teda bezprostrednejší vzťah medzi záťažou a sociálnou oporou. V tejto súvislosti sa, okrem iného, môže pôsobenie sociálnej opory prejavovať vo výbere stratégie, postupu zvládania, ktoré jednotlivец použije v záťažovej situácii. Touto otázkou sa vo svojich výskumoch zaoberali Valentiner, Holahan, Moos (1994), Koubeková (2001) i ďalší autori. Výsledky týchto výskumov ukazujú, že osoby s vyššou úrovňou prijímanej sociálnej opory majú tendenciu preferovať aktívnejšie postupy zvládania a vo väčšej miere odmietajú stratégie vyhýbania. Na tieto zistenia nadväzujeme aj v našom výskume, pričom sa však sústreďujeme nielen na vzťahy sociálnej opory a postupov zvládania vo všeobecnejšej rovine, ale aj na súvislosti týchto premenných v konkrétnych typoch situácií. Výskum sa uskutočnil v súbore adolescentov. V zhode s Koubekovou (2001) akcentujeme dôležitosť tohto štúdia práve v tejto skupine.

Metóda

Vzorka a procedúra

Účastníkmi výskumu boli študenti tretieho a štvrtého ročníka gymnázia Trebišovská 12 v Košiciach. Vzorka pozostávala zo 160 respondentov s priemerným vekom 16,93 rokov. Vo výbere bolo 81 dievčat a 79 chlapcov. Zber dát sa uskutočnil v roku 2001. Participácia účastníkov bola anonymná.

Metodiky

Dotazník COPE (sv)

Jedná sa o skrátenú verziu metodiky na meranie dispozičných copingových štýlov (COPE) v originále označenú ako Brief COPE autorov Carvera a Scheiera (Carver, 1999). Dotazník je určený na meranie odlišných copingových stratégií. Skrátená verzia obsahuje namiesto pôvodných 60, len 28 položiek a pozostáva zo 14- tich škál: 1. sebarozptýlenie "Venujem sa práci alebo iným aktivitám, aby som prestal myslieť na problém.", 2. aktívny coping "Sústredím svoje úsilie na to, aby som urobil niečo so situáciou, v ktorej sa nachádzam.", 3. popieranie "Odmietam uveriť, že sa to stalo", 4. užívanie látok, alkoholu alebo drog "Pijem alkohol, alebo užívam drogy, aby som sa cítil lepšie.", 5. vyhľadávanie emočnej sociálnej podpory "Snažím sa získať citovú podporu iných ľudí", 6. vyhľadávanie inštrumentálnej sociálnej podpory "Vyhľadávam pomoc a rady iných ľudí.", 7. behaviorálne vypnutie "Vzdávam sa akéhokoľvek úsilia niečo s tým urobiť.", 8. ventilovanie emócií "Hovorím o veciach tak, aby som odreagoval svoje negatívne pocity.", 9. pozitívna reformulácia "Snažím sa vidieť problém v inom pozitívnejšom svetle.", 10. plánovanie "Pokúšam sa ujasniť si stratégiu, postup, čo s tým urobiť.", 11. humor "Zo situácie si robím žarty.", 12. akceptácia "Prijímam, to čo sa stalo ako realitu ako fakt.", 13. náboženstvo "Modlím sa alebo meditujem.", 14. sebaobviňovanie "Kritizujem sám seba.". Škály sú teda v zásade rozdelené do troch skupín. Prvú predstavujú škály zamerané na problém, kde patrí napr. aktívny coping, plánovanie, prekonanie konkurujúcich aktivít. Druhú skupinu tvoria škály zamerané na emócie. Tu autori zaraďujú hľadanie emocionálnej sociálnej podpory, pozitívnu reformuláciu, akceptáciu a pod. Do poslednej skupiny patria škály hodnotené zväčša ako maladaptívne copingové stratégie. Napr. behaviorálne vypnutie, užívanie alkoholu a drog.

Položky respondent posudzuje na štvorbodovej škále, v reakcii na všeobecnú stresogénnu situáciu, pričom má uviesť, čo robí a cíti, keď prežíva záťaž.

Dotazník ZS 2

K zisťovaniu zvládania sme ďalej použili dotazník ZS 2 (Záťažové situácie 2). Uvedená metodika zisťuje stratégie zvládania v konkrétnych popisovaných situáciách. Použili sme popisy štyroch záťažových situácií, ktoré vznikli kombináciou dvoch dimenzií. Prvou bola každodennosť, vs. krízovosť (podľa miery závažnosti obsahu) a druhou emocionálnosť, vs. inštrumentálnosť (podľa druhu potenciálnej sociálnej opory). Metodika teda obsahuje situáciu každodennú s vyžadovaním inštrumentálnej opory /poskytnutie vyššej peňažnej sumy/, každodennú s vyžadovaním emocionálnej opory /konflikt s rodičmi/, krízovú s vyžadovaním inštrumentálnej opory /veľmi dôležité osobné rozhodnutie/ a krízovú s vyžadovaním emocionálnej opory /zlyhanie v dôležitej oblasti života/. Výber situácií sa opieral o Dotazník sociálnej podpory (Schrageová, 1993). Respondenti posudzovali, ako by sa v predkladaných situáciách zachovali, a to vyjadrením nesúhlasu resp. súhlasu

s prezentovanými položkami na 4-bodovej škále. Ku každej situácii bolo pripojených 14 položiek zodpovedajúcich konkrétnym postupom zvládania. Položky zodpovedajú vyššie uvedenej štruktúre dotazníka COPE(sv) Carvera a Scheiera (Carver, 1999).

Dotazník MISU

Na meranie sociálnej opory sme použili dotazník MISU. V pôvodnej podobe mala metodika podobu štruktúrovaného interview (autorom je H. O. F. Veiel). Modifikovaná dotazníková forma bola vytvorená M. Schrageovou (1993).

Dotazník pozostáva z 12- tich položiek, ktoré predstavujú opis situácií, v ktorých sa vyžaduje určitá podpora. Opísané situácie majú podobu krízových, vs. každodenných situácií a líšia sa tiež vo vyžadovanej opore - emocionálna, vs. inštrumentálna. Príklady: “Predpokladajte, že sa musíte rozhodnúť vo veľmi dôležitej osobnej veci s ďalekosiahlymi následkami- napr. či sa máte na dlhší čas veľmi zadĺžiť, alebo či máte zmeniť školu za lepšiu, ale takú, kde nikoho nepoznáte a pod. S kým by ste sa mohli o takomto rozhodnutí poradiť?” (krízová inštrumentálna). “Predpokladajte, že ste zlyhali v dôležitej oblasti svojho života, v oblasti, ktorá pre vás znamenala veľmi veľa, na ktorú by ste boli hrdý – napr. štúdium, šport, partnerstvo, priateľstvo a pod. Komu by ste sa mohli úplne bez zábran zdôveriť?” (krízová emocionálna). Úlohou respondentov je napísať pri každej uvedenej situácii osoby, ktoré mu poskytujú oporu, resp. uviesť na koho by sa mohli hypoteticky obrátiť. Ďalšou úlohou respondentov je posúdiť svoju spokojnosť s podporou, ktorú dostávajú, resp. ktorú môžu očakávať. Na posúdenie spokojnosti bola použitá päťbodová škála (1- spokojný, 2- skôr spokojný, 3- neviem, 4- skôr nespokojný, 5- nespokojný).

Štatistické spracovanie

Výskumné dáta boli analyzované v štatistickom programe STATISTICA for Windows (StatSoft, Inc.).

Výsledky

V tabuľke 1 sú uvedené priemerné hodnoty pre jednotlivé škály dotazníka COPE (sv). Pri pohľade na priemery jednotlivých škál je zjavné, že respondenti vo veľkej miere používajú stratégie zvládania teoreticky charakterizované ako adaptívne (aktívne zvládanie, emocionálna opora, pozitívna reformulácia, akceptácia, plánovanie a pod.). Najčastejšie uvádzali používanie stratégie aktívne zvládanie. Naopak za najmenej preferované možno považovať užívanie alkoholu alebo drog a behaviorálne vypnutie. V miere používania copingových stratégií sa prejavil aj vplyv rodu. Rozdiely v zvládaní dievčat a chlapcov sme zistili v prípade štyroch postupov. Dievčatá vo vyššej miere ako chlapci, používajú aktívny coping a emocionálnu podporu. Naopak chlapci v porovnaní s dievčatami vo vyššej miere pri zvládaní preferujú stratégie užívanie alkoholu alebo drog a humor.

Tabuľka 1: Porovnanie odpovedí dievčat a chlapcov v škálach dotazníka COPE (sv)

ŠKÁLY V COPE	Dievčatá priemery	Chlapci priemery	t-hodnota	p
Aktívne zvládanie	6,691*	6,303*	-2,115*	0,035*
Sebarozptýlenie	5,728	5,645	-0,373	0,708
Popieranie	4,234	4,037	-0,853	0,394
Alkohol, drogy	2,506*	3,075*	3,188*	0,001*
Emocionálna podpora	6,654*	5,949*	-3,726*	0,000*
Inštrumentálna podpora	5,728	5,341	-0,167	0,095
Behaviorálne vypnutie	3,246	3,354	0,562	0,574
Ventilovanie emócií	5,617	5,392	-0,125	0,210
Pozitívna reformulácia	6,123	6,341	1,171	0,240
Plánovanie	6,506	6,113	-1,971	0,050
Humor	4,938*	5,594*	2,358*	0,019*
Akceptácia	6,296	6,113	-0,945	0,345
Náboženstvo	4,037	3,759	-0,827	0,409
Sebaobviňovanie	5,308	4,974	-0,149	0,135

Kvalitatívnu /spokojnosť/ a kvantitatívnu /veľkosť siete/ stránku sociálnej opory sme zachytili pomocou dotazníka MISU. Veľkosť siete sme určili na základe počtu osôb, ktoré respondenti uvádzali ako potenciálne zdroje sociálnej opory. Priemerná hodnota veľkosti podpornej siete pre celú vzorku bola 2,376. Veľkosť siete je u dievčat signifikantne vyššia ako u chlapcov. (výsledky porovnania t-

testami uvádzame v tabuľke 2). Podobné výsledky z hľadiska rodových rozdielov sa potvrdili aj v prípade spokojnosti so sociálnou oporou. Tu je treba upozorniť na spôsob skórovania spokojnosti v dotazníku MISU, keď na päťbodovej škále znamenala 1 kladný a 5 záporný pól. To znamená, že nižšie skóre predstavuje vyššiu spokojnosť so sociálnou oporou. Dievčatá teda vyjadrujú silnejšiu mieru spokojnosti s prijímanou oporou. Rozdiel oproti chlapcom je aj v tomto prípade štatisticky významný.

Tabuľka 2: Rozdiely medzi dievčatami a chlapcami v celkovej veľkosti podpornej siete a v celkovej spokojnosti s podporou

	Priemer Chlapci	Priemer Dievčatá	t- hodnota	p
Celková veľkosť siete	2,069*	2,645*	-2,697*	0,007*
Celková spokojnosť s podporou	1,748*	1,461*	3,448*	0,000*

Pri sledovaní zdrojov sociálnej opory sme sa špeciálne zamerali na vyhľadávanie otca a matky. Hoci sa postavenie rodiny ako zdroja opory v adolescencii mení (v porovnaní s obdobím detstva), predsa zostáva dôležitým prameňom. Porovnanie chlapcov a dievčat ukázalo, že chlapci sa celkove viac obracajú na otca, kým dievčatá na matku /tabuľka č. 3/. Rozdiely sú štatisticky významné. Zároveň platí, že predovšetkým dievčatá, ale aj chlapci častejšie hľadajú pomoc u matky než u otca.

Tabuľka 3: Rozdiely medzi dievčatami a chlapcami vo vyhľadávaní otca a matky ako zdroja sociálnej podpory

	Priemer Chlapci	Priemer Dievčatá	t- hodnota	p
Otec	0,835*	0,382*	2,712*	0,007*
Matka	1,329*	2,234*	-2,876*	0,004*

V tabuľke 4 uvádzame korelácie medzi škálami dotazníka COPE (sv) a hodnotami celkovej spokojnosti a celkovej veľkosti siete. Štatisticky významné sú kladné korelácie medzi spokojnosťou a škálami zaradovanými k adaptívnemu copingu: aktívne zvládanie, plánovanie, náboženstvo, ale aj so škálami ventilovanie emócií a sebaobviňovanie. Stratégie behaviorálne vypnutie a humor korelovali so spokojnosťou negatívne. Nepotvrdila sa kladná korelácia medzi spokojnosťou a vyhľadávaním emocionálnej a inštrumentálnej podpory.

Veľkosť siete kladne korelovala so stratégiami sebarozptýlenie, inštrumentálna podpora, ventilovanie emócií a humor.

Tabuľka 4: Korelačné koeficienty medzi škálami dotazníka COPE (sv) a celkovou spokojnosťou s oporou a s veľkosťou siete

Škály v COPE (sv)	Spokojnosť	Veľkosť siete
Aktívne zvládanie	0,211*	0,095
Sebarozptýlenie	0,036	0,179*
Popieranie	0,114	0,002
Alkohol, drogy	-0,061	-0,021
Emocionálna podpora	0,083	0,084
Inštrumentálna podpora	0,120	0,230*
Behaviorálne vypnutie	-0,188*	-0,138
Ventilovanie emócií	0,118*	0,189*
Pozitívna reformulácia	0,004	0,008
Plánovanie	0,156*	0,002
Humor	-0,207*	0,164*
Akceptácia	0,127	0,033
Náboženstvo	0,209*	-0,027
Sebaobviňovanie	0,179*	-0,051

Pozn.: Zvýraznené korelácie sú významné na hladine $p < 0,05$

Vzťah medzi kvalitatívnou (spokojnosť) a kvantitatívnou (veľkosť siete) stránkou sociálnej opory a používaním jednotlivých stratégií zvládania sme sledovali aj v štyroch typoch situácií (tabuľka 5). Výhodou usporiadania nášho výskumu bolo, že situácie pre sledovanie ako copingu, tak aj sociálnej opory boli rovnaké.

Vyšší počet významných korelácií sa prejavil vo vzťahu medzi postupmi zvládania a spokojnosťou s oporou. Spokojnosť s oporou v jednotlivých situáciách vo všeobecnosti kladne

korelovala s adaptívnymi stratégiami zvládania. Napr. čím vyššia bola spokojnosť respondentov s oporou v krízovej emocionálnej, v krízovej inštrumentálnej, ako aj v každodennej inštrumentálnej situácii, tým častejšie v týchto situáciách mali tendenciu voliť stratégiu aktívneho copingu (podobný obraz sa ponúka v prípade plánovania). Naopak menej adaptívne stratégie korelovali so spokojnosťou inverzne. Čím bola spokojnosť s oporou v situáciách krízová emocionálna, krízová inštrumentálna a každodenná emocionálna vyššia, tým sme zaznamenali menej časté používanie stratégie popieranie. Podobné vzťahy sa objavili aj v prípade spokojnosti a ventilovania emócií v oboch krízových situáciách.

Pokiaľ ide o vzťahy veľkosti podpornej siete a postupov zvládania zistili sa výlučne pozitívne signifikantné korelácie veľkosti a adaptívnych stratégií (najvýraznejšie u variant plánovanie, pozitívna reformulácia a akceptácia). Zaujímavé je, že sa neobjavili žiadne záporné štatisticky významné súvislosti s menej efektívnymi stratégiami.

Tabuľka 5: Korelačné koeficienty medzi spokojnosťou, veľkosťou siete (MISU) a používaním stratégií zvládania v štyroch sledovaných typoch situácií (ZS 2)

	Veľkosť siete				Spokojnosť			
	Sit.1	Sit.2	Sit.3	Sit.4	Sit.1	Sit.2	Sit.3	Sit.4
Aktívne zvládanie	0,12	0,08	0,20*	0,11	0,23*	0,27*	0,25*	0,08
Sebarozptýlenie	0,04	0,00	0,03	-0,03	-0,11	0,00	-0,01	0,01
Popieranie	-0,11	-0,11	-0,12	-0,15	-0,12	-0,36*	-0,32*	-0,32*
Alkohol, drogy	-0,14	-0,12	-0,03	-0,15	-0,20*	-0,16*	-0,12	-0,08
Emocionálna podpora	0,06	0,16*	0,07	0,05	0,13	0,16*	0,10	0,07
Inštrumentálna podpora	0,06	0,04	0,11	0,13	0,08	0,09	0,09	0,05
Behaviorálne vypnutie	-0,07	0,12	-0,11	0,02	-0,05	-0,07	-0,17*	-0,03
Ventilovanie emócií	0,04	-0,04	-0,09	-0,13	-0,11	-0,21*	-0,28*	-0,13
Pozitívna reformulácia	0,08	0,16*	0,31*	0,01	0,11	0,15	0,20*	0,11
Plánovanie	0,16*	0,14	0,18*	0,10	0,19*	0,29*	0,10	0,16*
Humor	0,17*	0,00	0,07	0,13	-0,08	0,07	0,02	-0,06
Akceptácia	0,19*	0,19*	0,11	0,11	0,61	0,08	0,05	0,01
Náboženstvo	-0,04	0,07	0,05	-0,03	0,15	0,00	0,20*	0,09
Sebaobviňovanie	0,09	-0,02	-0,13	-0,04	0,25*	0,01	-0,05	-0,03

Pozn.: Všetky vyznačené korelácie sú významné na $p < 0,01$

Sit. 1- situácia každodenná inštrumentálna

Sit. 2- situácia krízová emocionálna

Sit. 3- situácia krízová inštrumentálna

Sit. 4- situácia každodenná emocionálna

Diskusia a záver

Výsledky skúmania poukazujú na pozitívne pôsobenie sociálnej opory na proces zvládania. Keď jednotliviec percipuje primerané sociálne zázemie, keď vie, že existuje niekto na koho sa môže spoľahnúť v prípade núdze, čiže keď vyjadruje spokojnosť s prijímanou sociálnou oporou, potom sa pri riešení náročných, stresogénnych udalostí prikláňa skôr k správaniu zameranému na riešenie problému a neuchýľuje sa k hľadaniu únikových ciest. V tomto smere sú naše zistenia porovnateľné s výsledkami dosiahnutými v iných výskumoch (Valentiner, Holahan, Moos, 1994, Koubeková, 2001 a i.). Prínos vidíme v zameraní na situačno-špecifický kontext, výsledky, domnievame sa poukazujú na zmyslupnosť takéhoto zaznamenávania súvislostí sociálnej opory a zvládania.

Literatúra:

Carver, C.S., 1999, You want to measure coping but your protocol's too long: Consider the Brief COPE. *International Journal of Behavior Medicine*, 4, 92-100.

Koubeková, E., 1996, Sociálna podpora ako zdroj zvládania u detí vychovávaných v detskom mestečku. *Psychológia a patopsychológia*, 31, 3, 228 – 237.

Koubeková, E., 1997, Charakteristiky sociálnej podpory pubescentov v kontexte copingu. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 32, 2, 107–114.

Koubeková, E., 2001, Percipovaná sociálna opora a zvládacie stratégie u adolescentov. In Blatný, M.,

- Svoboda, M., Ruisel, I., Výrost, J. (Eds.), Sociální procesy a osobnost 2000. Brno, Masarykova univerzita.
- Křivohlavý, J., 1999, Moderátor zvládania záťaže typu sociálnej opory. *Československá psychologie*, 43, 2, 106 – 118.
- Schraggeová, M., 1993, Niektoré charakteristiky sociálnej podpory u absolventov vysokých škôl. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 28, 3, 232–243.
- Šolcová, I., Kebza, V., 1999, Sociální opora jako významný protektivní faktor. *Československá psychologie*, 43, 1, 19–38.
- Valentiner, D. P., Holahan, C., Moos, R., 1994, Social support, appraisals of event controlability, and coping: an interactive model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 1094-1102.
- Výrost, J., Baumgartner, F., 2001, Sociálna opora a osamelosť. In Výrost, J., Slaměník, I.(Eds.), *Aplikovaná sociální psychologie II*. Praha, Grada Publishing, 113-128.
- Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G., Farley, G. K., 1988, The multidimensional scale of perceived social support. *Journal of Personality Assessment*, 52, 30-41.
- StatSoft, Inc., 2000, STATISTICA for Windows [Computer program manual]. Tulsa, OK: StatSoft, Inc.

Osobnostné tendencie a záujem o informatiku u 14-ročných žiakov

Eva Farkašová

VÚDPaP, Bratislava

Projekt informatizácie základných škôl reaguje na aktuálny stav u nás. Predpokladá sa v ňom nielen postupné zavádzanie nového predmetu - informatika - do učebných plánov od 1. ročníka základnej školy, ale aj vyučovanie všeobecno-vzdelávacích predmetov s využitím informačných technológií.

V našich školách ešte stále pozorujeme, že žiaci sa preberanú učebnú látku učia naspamäť, pričom dostatočne nerozumejú vzťahom medzi informáciami, poznatky nedokážu využiť v neštandardných súvislostiach a aplikovať ich medzipredmetovo. Využitie informačných technológií (IT) umožňuje včleniť novú kvalitu do vyučovacieho procesu.

Žiaci

- ⇒ naučia sa aktívne vyhľadávať a získavať informácie,
- ⇒ naučia sa postupovať systematicky a logicky pri spracovávaní učiva,
- ⇒ zvýši sa podiel ich aktivity na vyučovaní.
- * Je predpoklad, že učivo osvojované prostredníctvom vlastnej aktívnej činnosti sa ľahšie, presnejšie a dlhodobejšie zapamätá, čo má vplyv na kvalitu jeho neskoršej reprodukcie.
- * Informácie a poznatky sa spájajú horizontálne i vertikálne, čo umožňuje dôkladnejšie pochopenie vzťahov a súvislostí medzi nimi.
- * Zvýši sa pripravenosť a vybavenosť žiakov k štúdiu na vyššom stupni škôl.

Projekt sa realizuje na pilotných školách druhý školský rok. Overuje sa adekvátnosť koncepcie, konkretizuje sa obsah, metódy a postupy, didaktické stvárnenie do tematických celkov a ich vzájomné prepojenie. Súčasťou je aj systém vzdelávania učiteľov a príprava metodických materiálov pre nich.

Popri zabezpečení pedagogických úloh a získavaní údajov z pedagogického overovania sa realizuje aj sledovanie psychologických premenných u žiakov. Toto bude mať charakter dlhodobého zhromažďovania dát vo vybraných ročníkoch. V prvej etape sa zameriavame na starších žiakov, u ktorých sa informatika môže zmysluplne premietiť vo viacerých rovinách - nielen ako školský predmet, ale aj v aplikovanej forme. Naším cieľom je zachytiť súvislosti, vplyvy a formovanie charakteristík žiakov, ktorí využívajú IT vo výučbe.

Cieľ

Po istom čase práce s novými postupmi žiaci už majú reálne skúsenosti a je predpoklad, že dokážu vyjadriť svoje názory a postoje. Zaujímalo nás, či existuje vzťah medzi osobnostnými tendenciami žiakov, ich záujmom o informatiku a ako táto rozvíja ich tvorivosť. Krátkou sondou sme zisťovali aktuálnu situáciu, ktorá je východiskom pre porovnanie po určitom časovom odstupe.

Vzorka a použité metodiky

Úvodné merania sme uskutočnili v 8. ročníku základnej školy. Zúčastnilo sa ich 26 žiakov (19 dievčat a 8 chlapcov) s priemerným vekom 13 rokov 5 mesiacov. Získané údaje sa spracovávali spoločne kvôli nízkemu počtu subjektov.

Osobnostné tendencie sme zisťovali prostredníctvom Eysenckovho osobnostného dotazníka (EOD). Tvorivosť sme sledovali Torranceho figurálnym testom tvorivého myslenia (TTM). Zostavili sme širšie zameraný Dotazník o záujmoch žiaka, z ktorého prezentujeme iba časť výsledkov týkajúcich sa záujmu o informatiku (ZI) a znalosti práce s IT (ZP). Ako orientačné údaje sme využili známky z posledného vysvedčenia zo slovenského jazyka (SJ) a matematiky (M) a výsledky v Ravenových Progresívnych maticiacich (PM).

Výsledky

Z Torranceho figurálneho testu tvorivého myslenia sme spracovali výsledky v 2. úlohe - Neúplné figúry, a to fluenciu (flu), flexibilitu (fle) a originalitu (ori).

Výsledok v Progresívnych maticiach uvádzame v podobe váženého skóre (VS).

Základné deskriptívne údaje poskytuje tab. 1

tab. 1 Deskriptívne údaje sledovaných premenných

Premenné	AM	s.d.
EOD: E	14, 73	2, 80
EOD: N	9, 85	5, 08
TTM: flu	9,62	0, 85
TTM: fle	6, 39	1, 36
TTM: ori	12, 12	4, 66
známka: SJ	1, 65	0, 80
známka: M	2, 27	0, 97
PM: VS	108, 11	15, 11

Vzťahy medzi premennými sme zisťovali koreláciami. V ďalšom texte uvedieme iba tie, ktoré nadobudli štatistickú významnosť (** označujú signifikantnosť $p < 0, 01$, * je pre $p < 0, 05$).

Známky z predmetov **SJ** a **M** signifikantne korelovali s výsledkom v **PM** ($R = 0, 465^*$, resp. $R = 0, 432^*$), čo nie je prekvapením, ale iba potvrdením, že mentálne schopnejšie deti si v profilových predmetoch počínajú lepšie ako ich "menej schopní" spolužiaci.

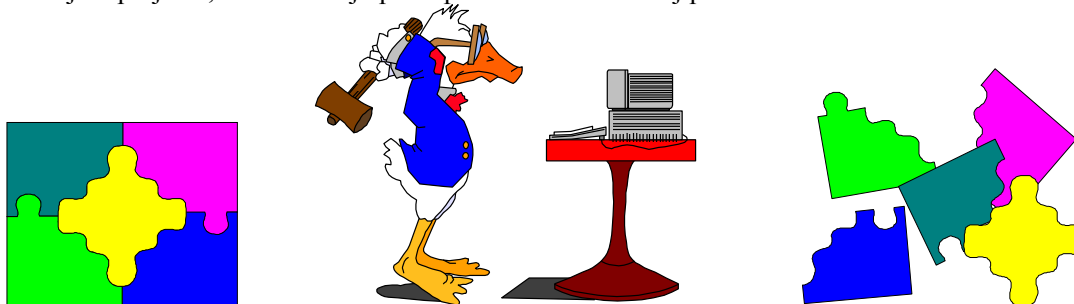
Napriek tomu, že v **TTM** v úlohe Neúplné figúry sa podľa všeobecnej skúsenosti väčšine probantov podarí v časovom limite dokončiť všetky obrázky, a preto sa **fluencia** osobitne nesleduje, u našich žiakov sme práve tu zaznamenali najsymptomatickejšie vzťahy. Signifikantná korelačná závislosť sa prejavila vo vzťahu k známke zo **slovenského jazyka** ($R = 0, 555^{**}$). Z osobnostných faktorov sme zaznamenali iba jeden údaj štatistickej závislosti: **extraverzie** (E) a fluencie ($R = 0, 389^*$). Významné boli aj korelácie fluencie a niektorých subtestov v Progresívnych maticiach. Zdá sa, že aj takýto jednoduchý ukazovateľ - dokončenie určeného počtu figúr v stanovenom čase, je do istej miery funkciou mentálnych schopností (t.j. slabší žiaci mali "menej nápadov" a častejšie nedokreslili figúru ako žiaci rozumovo zdatnejší).

Sofistikovanejším ukazovateľom tvorivého myslenia je **flexibilita** v obrázkoch, t.j. rôznorodosť námetov v kresbách. Tu sme zaznamenali signifikantné korelácie iba so **záujmom o informatiku** ($R = 0, 424^*$) a **znalosťami práce s IT** ($R = 0, 406^*$). Je to potvrdením faktu, že pružnosť v nápadoch je "čistejšou" mierou tvorivosti ako fenoménu nezávislého na inteligencii.

Položka **originalita** v TTM nenadobudla žiadne štatisticky významné korelácie, čo pripisujeme veľkej smerodajnej odchýlke.

Záujem o informatiku síce v našom súbore nesúvisí s osobnostnými tendenciami, ale zistili sme jednu signifikantnú koreláciu - so subtestom **E** v **PM** ($R = 0, 396^*$) a dva výsledky na hranici signifikantnosti: pri subteste **C** $R = 0, 380$ ($p=0,056$) a pri **VS** $R = 0, 385$ ($p=0,052$). Žiaci, ktorým vyhovujú úlohy založené na logických úvahách, predstavivosti, priestorovej orientácii a kombinovaní vizuálnych podnetov, prejavujú väčší záujem aj o informatiku ako technický predmet.

Výsledky nášho úvodného merania budeme priebežne dopĺňať tak, aby sa nové postupy, ktoré sa overujú v projekte, mohli čo najlepšie uplatniť vo všeobecnej praxi.

Stratégie správania v náročných životných situáciách a vývoj situácií*

Miroslav Frankovský

Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, Slovenská republika

Stratégie správania v náročných životných situáciách a vývoj situácií

Abstrakt

Diskusia o situačnej alebo dispozičnej podmienenosti postupov vyrovnania sa s náročnými situáciami je problematikou, ku ktorej sa viac alebo menej intenzívne vyjadrujú takmer všetci odborníci v tejto oblasti výskumu. V príspevku sú prezentované výsledky z výskumu (zúčastnilo sa ho 100 respondentov, 59 žien a 41 mužov v priemernom veku 22.7 roka), v ktorom bol situačný vplyv na stratégie správania v náročných situáciách skúmaný na základe analýzy súvislostí medzi zvyšovaním náročnosti situácie a mierou preferencie skúmaných stratégií správania. Domnievame sa, že naše zistenia prispievajú do uvedenej diskusie predovšetkým z hľadiska poukázania na možnosti nekonfrontačného riešenia týchto otázok.

Strategies of behaviour in the demanding life situations and development of these situations

Abstract

Discussion about the situational or dispositional conditionality processes of coping with the demanding situations is the issue, to which more or less intensive statements are made by the all researchers in this area of research. The results of the research (on the research participated 100 respondents – 59 women and 41 men in the average age 22, 7 years) in which the situational influence upon the strategies of behaviour in the demanding situations was tested on the basis of analysis of correlations between increase of the level of the load and the measure of preference researched of strategies of behaviour. We suppose that our results will contribute to the stated discussion, especially from the point of view of indication of possibilities of non-confrontational solution of these questions.

Orientovanie výskumov správania v náročných situáciách v prevažnej miere na otázky vlastného postupu človeka v týchto situáciách a v oveľa menšej miere na to, ako daná situácia alebo typ situácií ovplyvňujú výsledné správanie, spôsobilo zrejme aj to, že pozornosti unikla problematika správania pri možnom vývoji náročnej situácie. V našom výskume, ktorého sa zúčastnilo 100 respondentov (59 žien a 41 mužov v priemernom veku 22.7 roka) sme sa sústredili na analýzu otázky, ako zvyšovanie náročnosti situácie súvisí s mierou preferencie skúmaných stratégií správania. Empirické údaje boli zozbierané metodikou SPSS-x, ktorú sme odvodili z dotazníka SPSS-r (Frankovský, Baumgartner, 1997). Z 24 popisov situácií v dotazníku SPSS-r sme vybrali 8 situácií. Ku každému zo štyroch kontextov (zdravie, práca, interpersonálne vzťahy, morálne a existenciálne problémy) sa vzťahovali dve situácie. Všetky situácie v metodike SPSS-x boli rozvinuté do troch stupňov náročnosti. Prvá úroveň predstavovala situáciu v jej pôvodnom znení v dotazníku SPSS-r. Na druhej a tretej úrovni formulovanie popisu situácie akcentovalo v zmysle zvyšovania jej náročnosti. Ako príklad uvádzame rozvinutie situácie z oblasti ohrozenia zdravia:

a) „Predstavte si, že ste v nedávnom čase absolvovali dve operácie. Ich výsledok nie je celkom jasný a existuje možnosť, že onemocnenie má charakter zhubnej choroby.“   b) „Predstavte si, že ste v nedávnom čase absolvovali dve operácie. Ich výsledok nie je celkom jasný, ale veľa indikátorov naznačuje, že onemocnenie má charakter zhubnej choroby.“   c) „Predstavte si, že ste v nedávnom čase absolvovali dve operácie. Ich výsledok definitívne potvrdil, že onemocnenie má charakter zhubnej choroby.“

Metodika SPSS-x obsahovala teda celkom popis 24 situácií (8 situácií na troch úrovniach náročnosti). Za popismi situácií boli uvedené tri postupy ich riešenia a 6-bodová odpoveďová škála, ktoré sú totožné s možnosťami správania v dotazníku SPSS-r. Metodika umožňovala identifikovať tri

* Táto štúdia je súčasťou projektu finančne podporovaného VEGA (č. 2/7227/01).

klúčové skóre pre stratégie vyhýbanie, hľadanie sociálnej podpory a samostatné riešenie na jednotlivých úrovniach náročnosti všeobecne aj v rámci situačných kontextov.

Zistené rozdiely v preferencii medzi generalizovanými stratégiami správania a stratégiami správania v situačných kontextoch na jednotlivých úrovniach náročnosti situácií potvrdili už prezentované poznatky (Frankovský, 2001). Respondenti nezávisle od stupňa náročnosti a od kontextu situácie najviac uprednostňovali stratégiu samostatného riešenia, pred stratégiou hľadania sociálnej podpory a na poslednom mieste volili stratégiu vyhýbania. (Tabuľka 1. a Obrázok 1.).

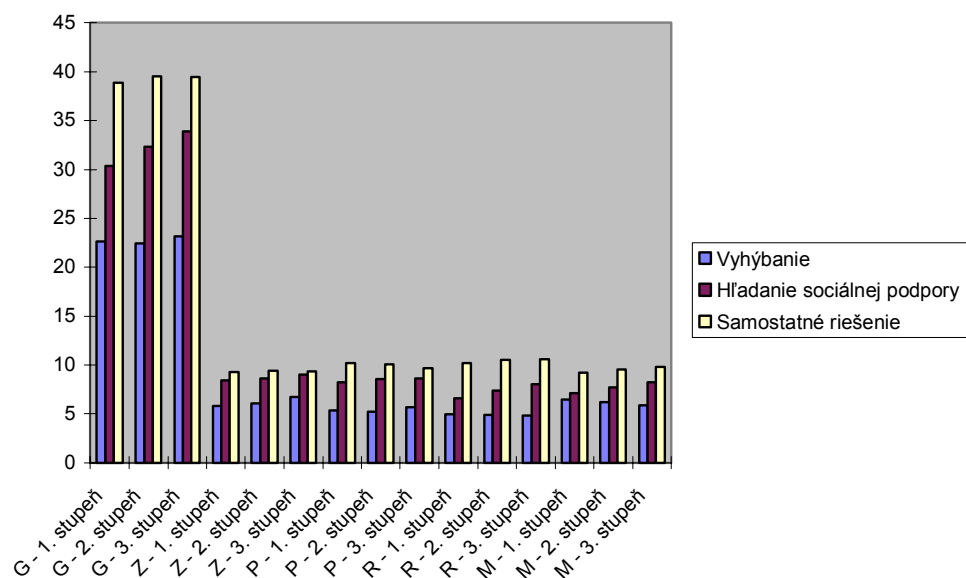
V náväznosti na uvedené zistenia sme analyzovali rozdiely v miere preferencie jednotlivých stratégií správania samostatne na troch úrovniach náročnosti situácií a to všeobecne, aj v skúmaných situačných kontextoch. Získané výsledky potvrdili významné rozdiely pri hodnotení stratégie vyhýbanie na troch úrovniach náročnosti v situačných kontextoch ohrozenie zdravia a práca. Čím bola v týchto prípadoch situácia formulovaná náročnejšie, tým viac sa respondenti prikláňali k tejto stratégii správania. Nezistili sme významné rozdiely v kontextoch interpersonálne vzťahy, morálne a existenciálne problémy a na všeobecnej úrovni tejto stratégie (Tabuľka 2. a Obrázok 2.). Významné rozdiely v súvislosti s úrovňou náročnosti situácie sme zistili aj pri posúdení použitia stratégie hľadanie sociálnej podpory a to tak vo všeobecnej rovine stratégie, ako aj vo všetkých situačných kontextoch. Celkom jednoznačne stúpa miera preferencie uvedenej stratégie so vzrastom náročnosti situácie (Tabuľka 3. a Obrázok 3.) na úrovni generalizovanej stratégie, aj v rámci skúmaných situačných kontextoch (zdravie, práca, interpersonálne vzťahy, morálne a existenciálne problémy).

Tabuľka 1. Rozdiely v preferencii stratégií správania na troch úrovniach náročnosti situácií všeobecne a v jednotlivých situačných kontextoch (uvádzame priemerné hodnoty).

Kontexty Situácií	Stratégie správania			F	p
	Vyhýbanie	Hľadanie sociálnej podpory	Samostatné riešenie		
G - 1. Stupeň	22.64	30.37	38.87	62.481	.000
G - 2. Stupeň	22.43	32.31	39.50	61.003	.000
G - 3. Stupeň	23.18	33.88	39.44	49.56	.000
Z - 1. Stupeň	5.85	8.44	9.29	24.105	.000
Z - 2. Stupeň	6.07	8.65	9.40	22.592	.000
Z - 3. Stupeň	6.76	9.04	9.38	10.557	.000
P - 1. Stupeň	5.37	8.20	10.17	74.123	.000
P - 2. Stupeň	5.24	8.55	10.04	71.512	.000
P - 3. Stupeň	5.70	8.60	9.67	30.670	.000
R - 1. Stupeň	4.98	6.62	10.21	42.932	.000
R - 2. Stupeň	4.89	7.41	10.51	52.452	.000
R - 3. Stupeň	4.84	8.04	10.60	51.451	.000
M - 1. Stupeň	6.44	7.11	9.20	23.192	.000
M - 2. Stupeň	6.23	7.70	9.55	30.469	.000
M - 3. Stupeň	5.88	8.20	9.79	41.812	.000

Legenda tabuľka 1. a obrázok 1.: G - generalizované stratégie, Z - kontext zdravia, P - kontext práca, R - kontext interpersonálne vzťahy, M - kontext morálne a existenciálne problémy.

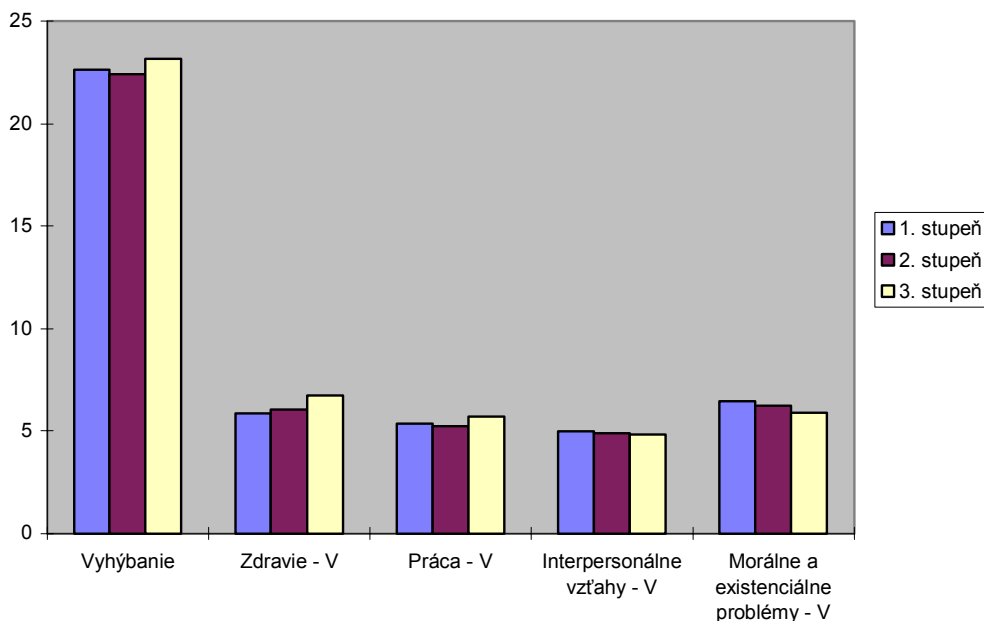
Obrázok 1. Rozdiely v preferencii stratégií správania na troch úrovniach náročnosti situácií všeobecne a v jednotlivých situačných kontextoch (uvádzame priemerné hodnoty).

Tabuľka 2. Rozdiely v posúdení stratégie vyhýbanie na troch úrovniach náročnosti situácií všeobecne a v jednotlivých situačných kontextoch (uvádzame priemerné hodnoty).

Stratégie Správania	Náročnosť			F	p
	1. stupeň	2. stupeň	3. stupeň		
Vyhýbanie	22.64	22.43	23.18	.833	.436
Zdravie	5.85	6.07	6.76	15.033	.000
Práca	5.37	5.24	5.70	3.421	.035
Interpersonálne vzťahy	4.98	4.89	4.84	.320	.727
Morálne a existenciálne problémy	6.44	6.23	5.88	.792	.454

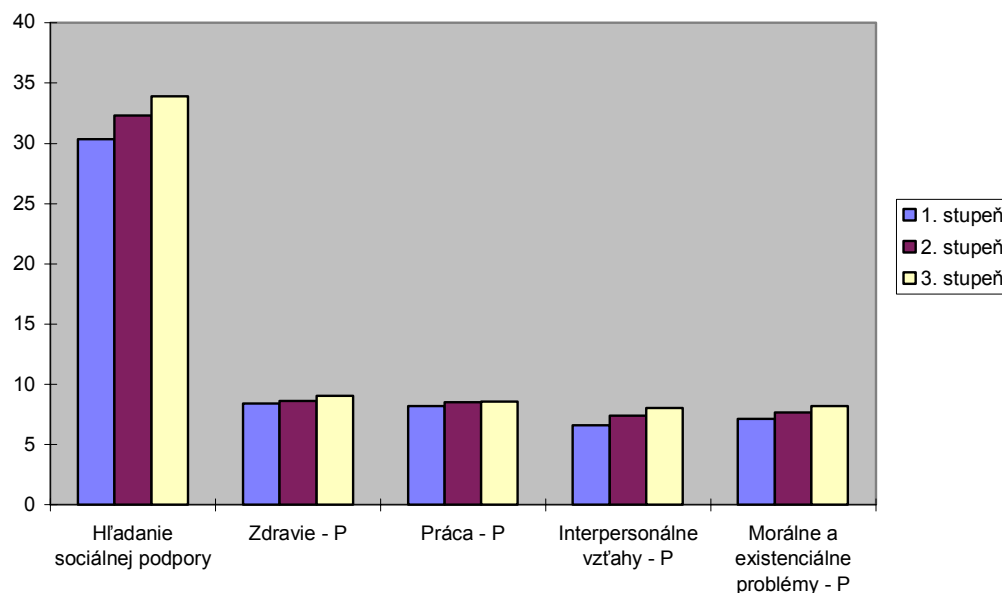
Obrázok 2. Rozdiely v posúdení stratégie vyhýbanie na troch úrovniach náročnosti situácií všeobecne a v jednotlivých situačných kontextoch (uvádzame priemerné hodnoty).

Tabuľka 3. Rozdiely v posúdení stratégie hľadanie sociálnej podpory na troch úrovniach náročnosti situácií všeobecne a v jednotlivých situačných kontextoch (uvádzame priemerné hodnoty).

Stratégie Správania	Náročnosť			F	p
	1. stupeň	2. stupeň	3. stupeň		
Hľadanie sociálnej podpory	30.37	32.31	33.88	48.656	.000
Zdravie	8.44	8.65	9.04	8.905	.000
Práca	8.20	8.55	8.60	3.610	.029
Interpersonálne vzťahy	6.62	7.41	8.04	36.044	.000
Morálne a existenciálne problémy	7.11	7.70	8.20	23.165	.000

Obrázok 3. Rozdiely v posúdení stratégie hľadanie sociálnej podpory na troch úrovniach náročnosti situácií všeobecne a v jednotlivých situačných kontextoch (uvádzame priemerné hodnoty).

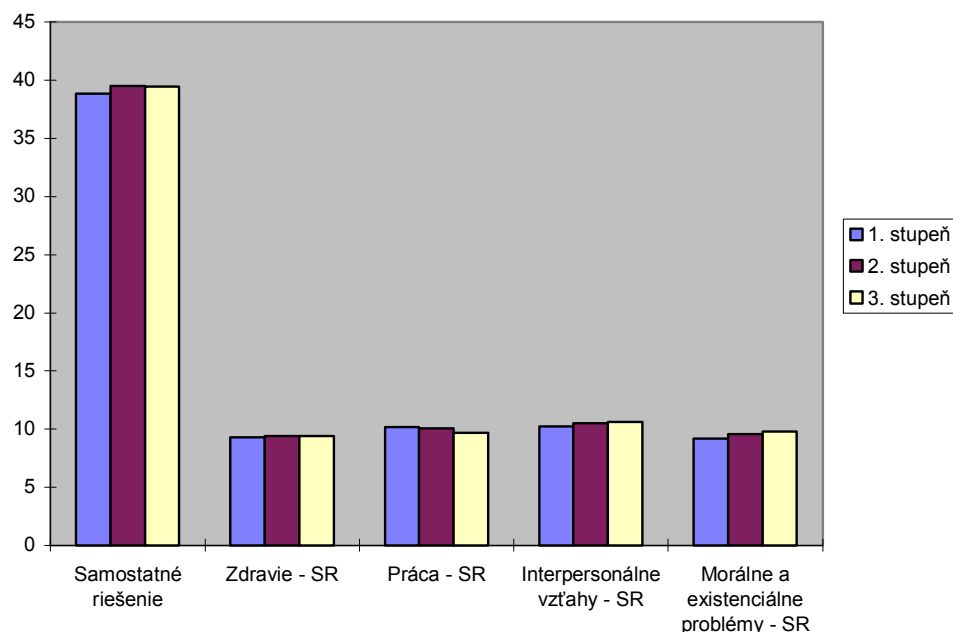
Rozdiely v miere preferencie stratégie samostatný postup riešenia medzi jednotlivými úrovňami náročnosti situácií sa neprejavili na všeobecnej úrovni tejto stratégie a v situačnom kontexte zdravie ako štatisticky významné. Miera voľby samostatného postupu riešenia sa významne menila v situačných kontextoch práca, interpersonálne vzťahy, morálne a existenciálne problémy. Pri riešení pracovných problémov respondenti v menšej miere preferovali stratégie samostatného postupu s nárastom náročnosti situácií. Naopak, v situáciách z oblasti interpersonálnych vzťahov, existenciálnych a morálnych problémov so vzrastajúcou úrovňou náročnosti situácií rástla aj miera preferencie tejto stratégie správania (Tabuľka 4. a Obrázok 4.).

Tabuľka 4. Rozdiely v posúdení stratégie samostatné riešenie na troch úrovniach náročnosti situácií všeobecne a v jednotlivých situačných kontextoch (uvádzame priemerné hodnoty).

Stratégie Správania	Náročnosť			F	p
	1. stupeň	2. stupeň	3. stupeň		
Samostatné riešenie	38.87	39.50	39.440	1.828	.164
Zdravie	9.29	9.40	9.38	.273	.761
Práca	10.17	10.04	9.67	6.079	.027
Interpersonálne vzťahy	10.21	10.51	10.60	4.293	.015
Morálne a existenciálne problémy	9.20	9.55	9.79	7.699	.001

Obrázok 4. Rozdiely v posúdení stratégie samostatné riešenie na troch úrovniach náročnosti situácií všeobecne a v jednotlivých situačných kontextoch (uvádzame priemerné hodnoty).

Prezentovanie zistenia určitým spôsobom dokumentujú prebiehajúcu diskusiu o všeobecnom, generálnom charaktere stratégií správania v náročných situáciách, resp. o vplyve situácií na tieto stratégie. V našom výskume sa tak potvrdil ich všeobecný charakter. Vzájomný pomer preferencie jednotlivých stratégií sa zachoval vo všetkých troch stupňoch náročnosti a vo všetkých štyroch kontextoch situácií. V každom prípade bola najviac uprednostňovaná stratégia samostatného riešenia pred stratégiou hľadania pomoci a podpory a na treťom mieste vystupovala stratégia vyhýbania. Zároveň rôzna miera preferencie jednotlivých stratégií na skúmaných stupňoch náročnosti v konkrétnych kontextoch situácií poukazuje na nevyhnutnosť rešpektovať aj faktor situačnej podmienosti. Minimálne z hľadiska psychodiagnostiky má tento poznatok, ktorý poukazuje na opodstatnenie analýzy podrobnejšej štruktúry stratégií správania v náročných situáciách, dôležitý význam.

Literatúra:

- Frankovský, M. (2001): Stratégie správania v náročných životných situáciách. In: Výrost, J., Slaměník, I. (Eds.): Aplikovaná sociálna psychológia II. Praha, Grada, (209-228).
- Frankovský, M., Baumgartner, F., (1997), Behavior strategies in demanding life situations. *Studia psychologica*, 39, 2, 103-109.

Mezinárodní srovnání pěti obecných dimenzí osobnosti*

Martina Hřebíčková

Abstrakt:

Příspěvek obsahuje výsledky sebeposouzení v rámci pěti obecných dimenzí osobnosti provedeného ve 27 různých zemích včetně České republiky. Struktura osobnosti byla v jednotlivých zemích (N = 23 500 respondentů) zjišťována pomocí NEO osobnostního inventáře (NEO-PI-R). Tato metoda měří 30 specifických rysů obsažených v pěti obecných rysech osobnosti – Neuroticismu, Extraverzi, Otevřenosti vůči zkušenosti, Přívětivosti a Svědomitosti. Zmíněny budou také základní psychometrické charakteristiky české verze NEO osobnostního inventáře a poznatky historiků, politiků a psychologů o českém národním charakteru.

Klíčová slova: Pět obecných dimenzí osobnosti, NEO osobnostní inventář, český národní charakter, mezinárodní srovnání.

Abstract:

The five-factor model of personality provides a new framework for studying personality and culture at three levels. Transcultural research focuses on identifying human universals, intracultural studies examine the unique expression of traits in specific cultures, and intercultural research characterizes cultures in terms of mean levels of personality traits and seeks associations between cultural variables and personality traits. The contribution contains data on mean levels of Revised Personality Inventory scales from college age and adult samples (N = 23 500) from 27 cultures including Czech Republic. Some considerations about Czech national character are discussed and basic psychometric properties of the Czech version of the NEO-PI-R are mentioned.

Key words: Five general personality dimensions, NEO personality inventory, Czech national character, cross-cultural comparison.

Tři úrovně mezinárodního srovnání rysů

Podle McCrae (2000) lze souvislosti osobnostních rysů a kultury zkoumat na třech úrovních. Na první úrovni (**transcultural**), se řeší především otázky všeobecné platnosti rysů. Zjišťuje se, zda lze stejné rysy identifikovat u příslušníků různých kultur, zda existují obecné rozdíly mezi muži a ženami nebo osobami různého věku. Dosavadní výzkumy přinášejí důkazy o tom, že položky metod používaných pro identifikaci pěti obecných dimenzí osobnosti mají velmi podobnou strukturu v zemích a jazycích, v nichž byly dosud použity (McCrae, Costa, del Pilar, Rolland, Parker, 1998; Paunonen, Keinonen, Trzebinski, Forsterling, Grishenko-Roze, Kouznetsova, Chan, 1996).

Na další úrovni (**intracultural**) se zkoumají odlišnosti pro vyjádření rysů v různých kulturách. Tuto úroveň zkoumání rysů reprezentují především lexikální výzkumy osobnostně relevantních slov v různých jazycích, které sice potvrzují univerzální platnost pětifaktorového modelu, ale poukazují také na určitá národní specifika (podrobněji Hřebíčková, v tisku). Benetová-Martínezová a John (2000) např. zjistili, že v kastilské španělštině vyjadřují Otevřenost vůči zkušenosti vlastnosti postihující nekonvenční životní styl (*extravagantní, excentrický, bohémský*). Z lexikální analýzy českých osobnostně relevantních přídavných jmen zase vyplynulo, že pro vyjádření Emocionální stability (*lability*) má čeština relativně málo charakteristik. Na vymezení této dimenze se podílí kromě příslovečného českého „to chce klid“ (*klidný, vyrovnaný*) také „zlaté české ručičky“ (*zručný, dovedný, obratný*).

O zachycení kulturních odlišností v míře vlastností osobnosti a hledání souvislostí mezi osobnostními rysy a kulturními specifiky jde na poslední úrovni (**intercultural**). Tuto úroveň doposud reprezentovaly zejména mezinárodní srovnání údajů získaných z Eysenckových osobnostních dotazníků přeložených a administrovaných v různých zemích. Lynn a Martin (1995) uvádějí odděleně údaje pro muže a ženy z 37 různých zemí. Osobnostní profily jsou podobné u mužů a u žen z různých zemí, ale dalším analýzám shod a rozdílů mezi sebeposouzením příslušníků různých kultur se autoři

---

* Tento příspěvek je součástí grantového projektu 406/01/1507 Grantové agentury České republiky a Programu rozvoje badatelského výzkumu v klíčových oblastech vědy K 9058117 „Současná česká společnost a otázky evropské integrace“ Psychologického ústavu AV ČR.

studie nevěnují. Lze přitom předpokládat, že ze srovnání sebesposouzení příslušníků více než dvou zemí nebo kultur lze vyvodit objektivnější hodnocení národního charakteru než jaké předkládají politici, filozofové, umělci a všichni, kteří se nějakým způsobem k charakteristikám příslušníků určitého národa vyjadřují. Jejich hodnocení národního charakteru často neodpovídá tomu, jak se příslušníci různých národů posuzují.

1. Česká národní povaha v souvislosti s pěti obecnými dimenzemi osobnosti*

Zájem o národní charakterologie je doménou filozofů, historiků, literárních historiků, žurnalistů, politiků a sociálních antropologů. Přehled relevantní literatury na toto téma uvádí např. Zdeněk Uhrek v doslovu ke knize Malý český člověk a velký český národ (Holý, 2001). Sestavit na základě těchto úvah hypotézy o míře jednotlivých osobnostních charakteristik obsažených v pětifaktorovém modelu (k jejich vymezení podrobněji viz tab. 1) u Čechů je velmi obtížné, protože často lze najít protichůdná vyjádření.

Tomáš ze Štítného (1992) uvádí, že mezi nectnosti Čechů patří omrzlost, pocity marnosti, váhání a zoufalství. Masaryk (1859) upozorňuje na nestálost citů. Čechy ve srovnání s Němci považuje Sýkora (1939) za citově založené a hovoří o tom, že jsou „klidná krev“. Obecně s se u nás negativní pocity na rozdíl od USA a západní Evropy dávají otevřeně najevo. Sejdou-li se dva Češi, hovoří často o svých zdravotních problémech, potížích a obavách. Sociologický ústav AV ČR (Korecký, 2001) prováděl šetření mezi respondenty v roce 1989 a titíž respondenti byli dotazováni také v letech 1992 a 1998. V roce 1989 v Česích převládal pocit, že „vše je jak má být“. O tři roky později již mezi lidmi převládal strach, obavy, nejistota, neklid, nesoustředěnost a nevyrovnanost. V roce 1998 sice o něco kleslo procento těchto negativních pocitů, ale je stále vyšší než v roce 1989. Lze tedy předpokládat, že Češi se budou dosahovat vyššího skóru Neuroticismu.

Čákr (2001) uvádí, že „naše kultura preferuje spíše extraverty, jichž je v našem prostředí většina (75 procent)“. Charakterologická literatura obsahuje spíše protikladné postřehy. Mahen (1924) se domnívá, že pro Čechy je typická pasivita, Sýkora (1939) zase poukazuje na individualismus, samostatnost a to, že Češi nemanifestují rádi veřejně své city, tedy charakteristiky spojované spíše introverzi. Lze předpokládat, že Češi se budou posuzovat jako ambiverti.

Nejednoznačná tvrzení nacházíme i o postojích Čechů k přijímání nových věcí, tj. vlastnostem vztahujícím se k dimenzi Otevřenost vůči zkušenosti pětifaktorového modelu. Nejstarší prameny udávají dychtivost Čechů po novotách. Stránský (1634) na toto téma dokonce veršuje „s opicemi stejné mravy mají lité české davy, po novinkách se vždy honí, starý kroj jim málo voní“. Holý (2001) uvádí, že Češi vztahují negativní autostereotypy na čecháčka, který je netolerantní k odlišným názorům, postojům a chování. Konformita se objevuje také mezi negativními vlastnostmi, které si Češi připisují (Holý, 2001). Ten dále píše, že „malý český člověk jako typický reprezentant českého národa je zosobněním průměrnosti a zdravého selského rozumu, nechybí mu inteligence“. Mahen (1924) poukazuje na „nedostatečnou vzdělanost, nepevnost intelektuální a nejasný úsudek“. Dimenze Otevřenost vůči zkušenosti vyjadřuje zaujetí pro nové a rozmanité, toleranci k odlišným názorům, intelektuální zvědavost a senzitivitu. Očekáváme, že Češi budou skórovat v této dimenzi níže především ve srovnání s příslušníky pocházejícími ze zemí s dlouholetým demokratickým vývojem.

Nejvíce postřehů v charakterologické literatuře se týká vztahů k druhým lidem, tj. dimenzi pojmenované v pětifaktorovém modelu jako Přívětivost. Stránský (1634) na jedné straně vytýká Čechům ukrutnost, na druhé straně oceňuje jejich pohostinnost a přívětivost. Poznává, že typický Čech „věcí cizích jest následovatelem a obdivovatelem domácích však krajanův svých hnusným tupitelem a zavrhovatelem“. Hus (1947) na toto téma poznamenává, že „bližního umenšujeme“. Tomáš ze Štítného (1992) zmiňuje pohrdání jinými lidmi, závist, pomlouvání. Stejně postřehy přináší také Vymazal (podle Mahena, 1924), který Čechům přisuzuje neúctu k druhému a žádnou vzájemnost. Masaryk (1895) si všímá intrikánství, které považuje za typickou vlastnost příslušníků malého národa, kteří buď žebrají nebo intrikují, a na toto téma poznamenává „protože nedovedou být lvové, stávají se liškami, protože nedovedou být hrdinové, stávají se lokaji a pomáhají si lokajským chytráctvím“. Mezi negativními vlastnostmi, které si Češi připisovali v roce 1990 a 1992 se na prvním místě objevuje závist a sobectví (podle Holého, 2001). Lze tedy předpokládat, že Češi budou dosahovat nízkého skóru v dimenzi Přívětivost.

---

* Za zapůjčení některých publikací a článků týkajících se českého národního charakteru děkuji prof. PhDr. Jiřímu Hoskocovi, CSc.

Vztah Čechů k práci a plnění povinností je také hojně zmiňován v charakterologické literatuře. Již citovaný Tomáš ze Štítného (1992) v této souvislosti upozorňuje na lenost a vyzdvihuje příčinnost a ustavičnost. O malé vytrvalosti ve všední uložené práci a tom, že „nestačíme na žádné větší dílo“ píše Mahen (1924). Ten zmiňuje také postřehy rakouského politika Fishofa na adresu českých politiků, u nichž oceňuje ctížádostivost, horlivost a důslednost. Masaryk (1895) hovoří o tom, že upřednostňujeme „zlatou prostřední cestu a máme nedostatek pevné vůle“. Češi sami si jako pozitivní vlastnost v roce 1992 připisovali nejčastěji pracovitost, na druhém místě zručnost (podle Holého, 2001). Přesto očekáváme spíše nižší nebo střední skóre v dimenzi Svědomitost.

2. NEO osobnostní inventář

K identifikaci pěti obecných dimenzí osobnosti bylo doposud vytvořeno několik metod (podrobněji Hřebíčková, Urbánek 2001). Nejrozšířenější a nejpoužívanější jsou NEO inventáře sestavené dvojicí amerických autorů Costou a McCraem. Dosud byly vytvořeny tři verze NEO inventáře – NEO Personality Inventory – NEO-PI, revidovaná verze – Revised NEO Personality Inventory – NEO-PI-R a zkrácená verze – NEO Five-Factor Inventory – NEO-FFI (Costa, McCrae, 1992). Inventář NEO-PI obsahuje 180 položek. První tři škály (NEO) mají po 48 položkách a dělí se do šesti subškál. Škály Přívětivost a Svědomitost obsahují vždy 18 položek, které nejsou rozčleněny do subškál. Revidovaná verze NEO-PI-R obsahuje 240 položek, 48 položek pro každou škálu, které se dále dělí do 6 subškál. Názvy jednotlivých subškál, které vymezují každou z pěti obecných dimenzí osobnosti a jejich stručná charakteristika je uvedena v tabulce č.1, která obsahuje také údaje o reliabilitě české verze jednotlivých škál a subškál. NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) – v češtině NEO pětifaktorový osobnostní inventář (Hřebíčková, Urbánek, 2001) - je zkrácená verze NEO-PI, obsahuje celkem 60 položek, každá z pěti škál je tvořena 12 položkami.

Tab. č. 1: Přehled škál a subškál NEO osobnostního inventáře a jejich reliabilita (α - Cronbachův koeficient reliability)

Neuroticismus	α .92	Do jaké míry se vyrovnáváme s psychickou zátěží.
N1: Úzkostnost:	.77	Obavy a strach z toho, jak všechno dopadne.
N2: Hněvivost-hostilita:	.77	Pocitování hněvu a zatpklostí.
N3: Depresivnost:	.81	Prožívání smutku a zoufalství.
N4: Rozpačitost:	.70	Pocit trapnosti, studu nebo rozpaků.
N5: Impulzivnost:	.70	Podléhání pokušení (jídlo, alkohol, cigarety, drogy, nakupování).
N6: Zranitelnost:	.65	Tendence nechat se pohltnout naléhavými událostmi nebo stresovými situacemi, tendence jednat panicky.
Extraverze	.89	Do jaké míry jsme společenšší, aktivní a energičtí
E1: Vřelost:	.74	Přátelskost, náklonnost a zalíbení pro druhé.
E2: Družnost:	.82	Preference být s lidmi.
E3: Asertivita:	.82	Dominantnost a důrazné sebeprosazování.
E4: Aktivnost:	.54	Energičnost, tendence žít život v rychlém tempu.
E5: Vyhledávání vzrušení:	.71	Upřednostňování vzrušujících zážitků a výrazných smyslových podnětů.
E6: Pozitivní emoce:	.78	Optimismus a pocit životního štěstí.
Otevřenost vůči zkušenosti	.88	Do jaké míry jsme otevření novým zkušenostem.
O1: Fantazie:	.79	Vytváření zajímavého vnitřního světa, představivost a fantazie.
O2: Estetické prožívání:	.78	Smysl pro umění a krásu, senzitivita.
O3: Prožívání:	.74	Schopnost zhodnotit a prožívat u sebe a s druhými velké množství pozitivních i negativních emocí.
O4: Novátorské činnosti:	.65	Upřednostňování nového a rozmanitého před rutinním a známým.
O5: Ideje:	.77	Intelektuální zvědavost, otevřenost novým a nekonvenčním myšlenkám.
O6: Hodnoty:	.37	Ochota ověřovat sociální, politické a religiózní hodnoty, nedogmatické myšlení.
Přívětivost	.88	Do jaké míry jsme přívětiví k druhým lidem.
P1: Důvěra:	.76	Tendence důvěřovat druhým.
P2: Upřímnost:	.78	Čestné a přímé jednání.
P3: Altruismus:	.71	Velkorysost, ohleduplnost a přání pomáhat druhým.
P4: Poddajnost:	.69	Upřednostňování spolupráce před soutěživostí.
P5: Skromnost:	.75	Pokora před druhými.
P6: Jemnocit:	.54	Starostlivost, soucit a sympatie s druhými.
Svědomitost	.92	Do jaké míry plníme povinnosti.
S1: Způsobilost:	.67	Připravenost a schopnost efektivně řešit úkoly.
S2: Pořádkumilovnost:	.72	Umění dobře si všechno zorganizovat, postupovat metodicky.
S3: Zodpovědnost:	.73	Dodržování pravidel, spolehlivost.
S4: Cílevědomost:	.74	Tendence zadávat si náročné úkoly a plnit je.
S5: Disciplinovanost:	.79	Schopnost motivovat se k dokončení úkolu a odolávat rušivým vlivům.
S6: Rozvážnost:	.80	Schopnost promýšlet si věci předem.

Na základě české verze NEO inventáře (o překladu a psychometrických charakteristikách podrobněji viz Hřebíčková, Urbánek, Čermák, v tisku) provedlo sebeposouzení 445 respondentů (185 mužů a 255 žen, 5 neuvedlo pohlaví) ve věku od 16-57 let (standardní odchylka 5.17). Většinu respondentů tvořili studenti vysokých a středních škol. Průměry dosažené v jednotlivých škálách byly převedeny na *T* skóry (průměr 50, standardní odchylka 10) pomocí údajů od respondentů z amerického normativního souboru odpovídajícího věku (Costa, McCrae, 1992). Obdobné údaje z 26 různých kultur od 23 031 respondentů byly převzaty ze studie McCrae (2001). Hodnoty *T*- skóru v rozmezí 45 –55 jsou interpretovány jako střední, hodnoty *T* skóru nižší než 45 jako nízké a hodnoty vyšší než 55 jako vysoké. V dimenzi (E)extraverte to tedy konkrétně znamená, že respondenti dosahující středního skóru v této dimenzi jsou ambiverti, respondenti dosahující skóru nižšího než 45 introverti a vyššího než 55 se popisují jako extraverti. Hodnoty *T*- skóru v 27 různých zemích (kulturách) jsou uvedeny v tabulce č. 2.

Tab. č. 2 : Hodnoty *T* skóru v jednotlivých dimenzích pětifaktorového modelu ve 27 kulturách

	N	E	O	P	S
Belgie	53,0	47,7	51,8	50,0	46,6
Česká republika	48,9	46,4	51,6	49,0	48,1
Estonsko	49,7	49,9	52,6	50,8	49,6
Filipíny	50,8	43,8	51,8	52,9	51,5
Francie	55,4	47,3	54,1	52,1	47,4
Holandsko	48,6	43,9	55,7	54,6	48,6
Hong Kong	53,3	37,6	49,2	54,6	49,2
Chorvatsko	52,8	45,1	49,0	47,5	53,2
Indie	49,1	40,7	51,4	56,7	55,7
Indonésie	48,6	43,3	49,9	51,9	50,3
Itálie	55,6	46,6	52,6	48,9	50,4
Japonsko	55,3	41,7	51,7	47,7	42,6
Jihoafrická republika (běloši)	51,9	47,2	54,4	52,2	47,9
Jihoafrická republika (černoši)	49,1	41,4	47,7	50,4	47,9
Jižní Korea	53,6	40,0	51,4	52,3	48,8
Jugoslávie	51,1	47,6	56,0	48,4	51,7
Malajsie	54,2	42,5	46,6	58,5	54,2
Německo	52,8	47,3	56,7	49,1	46,7
Norsko	47,4	53,6	51,5	49,9	45,7
Peru	50,8	45,5	50,0	48,6	49,0
Portugalsko	55,5	46,3	49,2	51,2	50,3
Rusko	53,7	45,1	49,0	46,7	46,5
Spojené státy	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0
Spojené státy (Hispanšská populace)	49,5	47,5	51,2	47,1	51,6
Španělsko	57,1	48,3	48,0	49,4	48,3
Tajvan	51,5	42,0	50,2	54,5	48,1
Zimbabwe	50,9	42,3	47,0	51,0	51,8

Legenda: *N* – Neuroticismus

E – Extraverte

O – Otevřenost vůči zkušenosti

P – Přívětivost

S – Svědomitost

T skóry byly vypočítány na základě průměrů pro jednotlivé škály u amerického normativního souboru (Costa, McCrae, 1992). Tučně jsou označeny vysoké hodnoty *T*- skóru, tučnou kurzívou pak nízké hodnoty.

3. Mezinárodní srovnání pěti obecných dimenzí osobnosti

Údaje obsažené v tabulce č. 2 do jisté míry potvrzují úvahy odborníků o národním charakteru. Melancholický temperament Španělů se projevil ve vysokém skóru Neuroticismu. Němci považovaní za národ básníků a filozofů skórují nejvýše v Otevřenosti vůči zkušenosti, Malajci známí svou zdvořilostí a nekonfliktností se posuzují jako nejvíce Přívětiví ve srovnání s příslušníky ostatních zemí. Na druhé straně výsledky srovnání přinášejí neočekávaná zjištění, která jsou v rozporu s dosud panujícími představami. Neočekávané je např. zjištění, že Indové a Malajci se posuzují jako svědomitější než Japonci nebo Norové.

Ve všech pěti dimenzích se čeští respondenti posuzují v pásmu hodnot odpovídajících středním skórum*. V jiné studii Hřebíčková, Macek a Ostendorf (2000) srovnávali strukturu osobnosti zjišťovanou NEO pětifaktorovým osobnostním inventářem (zkrácená verze o 60 položkách) u českých a německých adolescentů. Češi ve srovnání s Němci udávají statisticky významně častěji vyšší míru Neuroticismu, Extraverze a Svědomitosti a nižší míru Otevřenosti vůči zkušenosti. Stejná metoda byla použita při srovnání struktury osobnosti českých, slovenských a polských adolescentů (Hřebíčková a kol., v tisku). Výzkumu se zúčastnilo celkem 1538 adolescentů ve věku od 14-23 let (679 z České republiky, 350 z Polska, a 516 ze Slovenska). Největší rozdíly mezi adolescenty ze třech sledovaných zemí byly zjištěny v dimenzi Otevřenost vůči zkušenosti. Polští adolescenti se posuzují jako více neurotičtí ve srovnání s Slováky a Čechy. Češi se statisticky významně posuzují jako více neurotičtí ve srovnání s Poláky a Slováky a přívětivější ve srovnání s Poláky. Poláci se posuzují jako otevřenější vůči zkušenostem ve srovnání s Čechy a Slováky a jako neurotičtější ve srovnání se Slováky. Slováci se posuzují jako otevřenější vůči zkušenostem a svědomitější ve srovnání s Čechy a jako extravertovanější, přívětivější, svědomitější ve srovnání s Poláky.

Výzkumy srovnávající míru osobnostních charakteristik u příslušníků různých národů a kultur mohou přinášet cenné poznatky, ale k jejich využívání je nezbytné přistupovat opatrně a nelze je aplikovat na každého příslušníka dané země nebo národa.

Literatura:

- Benét-Martínez, V., John, O.P.: Measuring Los Cinco Grandes in Spain with indigenous Castilian markers. *American Behavioral Scientist*, 2000, 44, 141-157.
- Costa, P.T., Jr., McCrae, R.R.: Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) professional manual. Odessa, Psychological Assessment Resources 1992.
- Čakrt, M.: Kdo jsem já a kdo jsi ty. Typologie osobnosti pro podnikatele. Praha, Management Press 2001.
- Holý, L.: Malý český člověk a velký český národ. Praha, Sociologické nakladatelství 2001.
- Hřebíčková, M., Urbánek, T., Čermák, I., Szarota, P., Ficková, E., Adámovová, L.: The NEO Five-Factor Inventory in Czech, Polish, and Slovak contexts. In: A. J. Marsella (Series Ed.), R. R. McCrae, J. Allik (Eds.), *The Five-Factor Model Across Cultures*, Kluwer Academic Publishers. Printed in the Netherlands, 1-23, v tisku.
- Hřebíčková, M.: Lexikální výzkumy pětifaktorové struktury popisu osobnosti. In: I. Čermák, P. Macek, M. Hřebíčková, (Ed.), *Agrese, identita, osobnost*. Brno, Psychologický ústav AV ČR a Vydavatelství Scan, v tisku.
- Hřebíčková, M., Urbánek, T., Čermák, I.: Psychometrické charakteristiky české verze NEO osobnostního inventáře (NEO-PI-R). *Zprávy Psychologického ústavu AV ČR*. Brno, PsÚ AV ČR, v tisku.
- Hřebíčková, M., Macek, P., Ostendorf, F.: How the Czech and German adolescents rate themselves in the five personality domains. Poster presented at the 42nd Kongress Deutsche Gesellschaft für Psychologie, Jena, září 2000.
- Hřebíčková, M., Urbánek, T.: NEO pětifaktorový osobnostní inventář podle NEO Five-Factor Inventory P.T. Costy a R.R. McCrae. Praha, Testcentum 2001.
- Hus, J.: *Betlémská poselství*. Praha. Laichter 1947.
- Korecký, M.: Svoboda přišla, my zůstáváme. *Lidové noviny*, 16. listopadu 2001.
- Lynn, R., Martin, R.: National differences for thirty-seven nations in extraversion, neuroticism, psychoticism and economic, demographic and other correlations. *Personality and Individual Differences*, 1995, 19, 403-406.

---

* Pokud seřadíme výsledky z jednotlivých zemí (kultur) podle hodnot *T*-skóru jsou Češi na 24. místě v sebeposouzení na škálách zjišťujících míru Neuroticismu, na 12. místě v dimenzi Extraverze, na 11. místě v dimenzi Otevřenost vůči zkušenosti, na 20. místě v sebeposouzení Přívětivosti a na 18. místě v sebeposouzení na škálách zjišťujících Svědomitost.

- Mahen, J.: Kniha o českém charakteru. Vyškov na Moravě, František Obzina 1924.
- Masaryk, T. G.: Česká otázka. Praha, Čas 1895.
- McCrae, R.R.: Trait psychology and the revival of personality and culture studies. *American behavioral scientist*, 2000, 44, 10-31.
- McCrae, R.R.: Trait psychology and culture: Exploring intercultural comparisons. *Journal of Personality*, 2001, 69, 6, 819-846.
- McCrae, R.R., Costa, P.T., del Pilar, G.H., Rolland, J.P., Parker, W.D.: Cross-cultural assessment of the five-factor model. The Revised NEO Personality Inventory. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1998, 29, 1, 171-188.
- Paunonen, S. V., Keinonen, M., Trzebinski, J., Forsterling, F., Grishenko-Roze, N., Kouznetsova, L., Chan, D.W.: The structure of personality in six cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1996, 27, 3, 339-353.
- Stránský, P.: O státě českém. Praha, Evropský literární klub 1840.
- Sýkora, V. : O povaze českého člověka. Praha, Český svaz pro spolupráci s Němci 1939.
- Tomáš ze Štítného: Řeči besední. Praha. Academia 1992.

Vplyv prežívanej úrovne zmyslu života na percepciu hraničných udalostí

Stanislav Hvozdík

Katedra psychológie FF PU

Prešov, nám. 17. novembra

Stretnutie človeka s hraničnými udalosťami sa skúmalo z viacerých hľadísk. Z hľadiska interakčného prístupu k osobnosti skúmal problematiku O. Mikšík (1992). Problematika copingu zvládania zahŕňa aj vyrovnanie s udalosťou, ktorá prevyšuje zdroje osoby. Podiel prostredia a činiteľa v človeku pri zvládaní boli rozlične zhodnotené. E. Frydenbergerová (1997) poukazuje na význam teoretických východísk chápania konfliktu. Činiteľom zvládania v psychodynamickom prístupe je testovanie reality cez funkcie ega ako činiteľ zvládania. Socioekonomická koncepcia chápe coping ako adaptáciu na prostredie. Kognitívno fenomenologická koncepcia copingu, známa ako transakčná teória Lazarusa (E. Frydenbergeová, 1997), chápe coping ako kognitívnu a behaviorálnu námahu pri riadení špecifickej externálnej alebo internálnej požiadavky a konfliktu medzi nimi. Celoživotná vývinová koncepcia zdôrazňuje tranzitné obdobia. Zvládanie závisí od sebaúcty, účinku seba (self efficacy).

Na vzťah copingu a zmyslu života poukazoval P. Halama (2000). Zistil, že osoby so sebatranscendenciou volili konštruktívnejšie stratégie, oproti tomu osoby zamerané centrálnejšie na seba volili viac agresívne stratégie.

Stretnutie človeka s nepredvídateľnými udalosťami sú predmetom kontextualistického modelu vývinu, ako na to poukazuje T. Taročková (2000). Konštatuje, že kontextualistický model vývinu podstatne prispel k prepracovaniu konceptu životných zručností, keďže v ich tréningu videl hlavnú možnosť zvládnuť stretnutie s udalosťou. Problematikou zvyšujúcej celoživotnej intervencie v súvislosti so životnými udalosťami sa zaoberá T. Taročková (1990). Konštatuje, že tieto intervencie sú zacielené na pomoc jednotlivcovi optimalizovať svoje zdroje počas kritických životných udalostí.

Iný prístup k problému hraničných udalostí nastoľuje existencionálna psychológia. E. Komárik (1999) konštatuje, že existencionálna psychológia nastolila otázku „čo je vlastne skutočným vonkajším prostredím človeka a uvádza tiež odpoveď, že prostredie má isté ultimatívne prvky charakterizované tým, že si ich človeka uvedomuje, ale nepozná ich zdroje a nemôže ich ovládnuť“ (s. 69). Človek sa ale môže nedefenzívnym spôsobom vyrovnáť s ultimatívными skutočnosťami. Taxatívne vymedzenie životných udalostí poukazuje T. Taročková (1990) u Reesa a Smyera. Na inom základe sa o konštantné vymedzenie rámcových životných udalostí pokúša Elsbree v kontexte s naratívnu paradigmou v rámci koncepcie Life Span, ako ju uvádza L. Sugarmanová (1996). Podobne o Life Span píše V. Hlavenka (1990). Pokus vymedziť základné udalosti rozprestreté cez priestor celého života vyplývajú z povahy chápania Life Span ako nomotetickej charakteristiky. Päť základných konfliktov, všeobecne rámcujúcich povahu príbehov v rámci Life Span zahŕňajú :

1. Zakladanie domova.
2. Zápasy o zamestnanie.
3. Udržiavanie životnej cesty.
4. Vydržanie nejakej bolesti.
5. Finalizácia v rámci životnej cesty.

Životné udalosti charakteru kritických udalostí, ako na to poukazuje aj T. Taročková (1990) predpokladajú obnovu zdrojov človeka. Domnievame sa, že jedným z činiteľov tejto obnovy a stabilizácie potencialít môže byť aj koncept zmyslu života, ako ho chápe logoteória. Problematika zmyslu života je celoživotnou charakteristikou a vyjadruje skôr idiografický aspekt obsahu celoživotného vývinu. Teda charakteristiku skôr životnej cesty.

Predpokladáme, že hraničná, životná udalosť konfrontuje otázku zmyslu života u človeka a že prežívaný zmysel života, jeho noodynamika sú činiteľmi spoluurčujúcimi, kreujúcimi sebaidentifikáciu vo vzťahu ku kritickej udalosti a jej finalizácii v rámci celoživotnej cesty človeka.

Použité metódy.

Pri koncipovaní prvej metodiky sme vychádzali z ideí J. Výrosta (1998), že je produktívnejšie prezentovať klientovi udalosť, príbeh, ktorý mu umožňuje lepšie porozumieť povahe problému ako položkám v dotazníku. Probandom sme prezentovali päť hraničných udalostí. Prvá udalosť bola reálna a prezentovala udalosť z 11. septembra 2001, útok teroristov na civilné ciele v USA, ktoré boli aj symbolom stability a istého usporiadania vecí a spoločenských vzťahov. Domnievame sa, že globalizačný proces znižuje význam fyzickej vzdialenosti medzi človekom a kritickou udalosťou. Druhá udalosť vyjadrovala situáciu sedemnásťročnej pacientky so zlyhaním ľadvín a adaptáciou na dializačný prístroj. Obsahovala tiež podnet pre probanta, aby asocioval svoju skúsenosť s nejakým onemocnením. Tretia udalosť bola popísaná ako príbeh zápasu v zamestnaní. Štvrtá udalosť sa týkala príbehu správy o úmrtí dobre známeho človeka a piata udalosť sa týkala ťažkosti pri zakladaní domova.

Proband mohol na sedem bodovej škále štrukturovať svoju odpoveď na prezentovanú udalosť. Tri prvé položky v prezentovaných udalostiach sa týkali vplyvu kritických udalostí na pocit probanta, že si môže klásť ciele a že môže byť účinný v prostredí. Štvrtá položka sa týkala toho, ako probant vo vzťahu k prezentovanej udalosti pociťuje chrániaci význam hodnôt. Piata položka sa pýtala na celkový vplyv udalostí na probantovu spôsobilosť orientovať sa v udalosti. Šiesta položka sa týkala vplyvu udalostí na ochotu probanta snažiť sa o niečo.

Druhou použitou metódou bol test noodynamiky T.ND K. Popielského (1994). Pozostáva zo štyroch subtestov : subtestu noetickej aktivity, subtestu noetickej temporality, subtestu noetickej aktivity a subtestu noetických postojov. K. Popielski operacionalizoval noetický rozmer osobnosti charakteristikami A a nerozvinutú noodynamiku charakteristikami B.

A - Tým, čo robí človeka otvoreným	B - To človeka uzatvára
To, čo ho podmetove motivuje	To, čo ho brzdí a dezintegruje motiváciu
(existencia ako podmet skutočnosti)	To, čo ho samého dezintegruje
To, čo mu dáva satisfakciu	Čo spôsobuje dysatisfakciu
To, čo dáva jednotlivcovi byť samým sebou	Čo mu sťažuje stávaním sa byť sebou
To, čo je hodnotove tvoriace	Čo patologizuje a dezintegruje
To, čo slúži široko rozumenému rozvoju zdravia	Čo je príčinou široko rozumených porúch a patológie

Rozvinutá noodynamika, píše K. Popielski (1994), sa spája s autoakceptáciou života, povedať životu „áno“, ale nie v zmysle zhody s každým jeho prejavom a projektom, ale vo význame výzvy a dania konkrétnej odpovede činom jednotlivca v konkrétnom čase a pri naplnení svojej existencie. Ďalej zameraním noodynamickej aktivity na hodnoty ako finálne vzťahné ku každému človeku.

Súbor tvorilo 46 probantov, vysokoškolákov, z toho 24 denného štúdia vo veku 21 rokov a 22 probantov štúdia popri zamestnaní s priemerným vekom 25 rokov.

Výsledky výskumu.

1. Prvá hraničná udalosť popísaná ako známy útok teroristov na ciele v USA z hľadiska probantov s rozvinutou noodynamikou a probantov s nerozvinutou noodynamikou diskriminovala iba štvrtou položkou – tvrdením, že hodnoty chránia. Osoby s nerozvinutou noodynamikou dosiahli významne nižšie skóre a uvádzali, že z hľadiska vnímanej udalosti hodnoty nechránia, kdežto osoby s rozvinutou noodynamikou dosiahli významne lepšie skóre v zmysle, že hodnoty chránia. Interpretovať túto skutočnosť môžeme tak, že v konotatívnom význame hodnôt vnímajú hodnoty viac vnútorne a osoby s menej rozvinutou noodynamikou vnímajú hodnoty viac vonkajškovo. Korešponduje to so zistením K. Popielského (1994), že osoby s rozvinutou noodynamikou v konotatívnom význame chápali také hodnoty ako je rodina, láska, zdravie, sloboda, práca v postupnosti : duchovný obsah hodnoty, psychologický obsah hodnoty a fyzický obsah hodnoty. Osoby s nerozvinutou noodynamikou v konotatívnom obsahu hodnôt preferovali ich fyzický rozmer, potom psychický rozmer a nakoniec duchovný. Môžeme vysloviť názor, že stretnutie probanta s touto hraničnou udalosťou globálneho charakteru u osôb s rozvinutou noodynamikou skôr upevňuje ich vzťah k hodnote, kdežto u osôb so zníženou noodynamikou skôr oslabuje tento vzťah a má tendenciu odmocňovať od zodpovednosti. Na hranici významnosti bolo šieste tvrdenie, kedy osoby s rozvinutou noodynamikou jednoznačnejšie vyjadrovali, že táto udalosť

neovplyvnila ich ochotu snažiť sa o niečo. Osoby so zníženou kvalitou, aktivitou a postojmi ukázali tendenciu menej sa snažiť pod vplyvom kritickej udalosti.

Tabuľka č. 1

Variable	A1	A2	A3	A4	A5	A6
NK	,01	-,28	-,20	-,33 *	-,17	-,30
NT	-,10	-,13	-,20	-,05	-,06	-,16
NA	,00	-,11	-,21	-,38 *	-,21	-,18
NP	,13	-,13	-,07	-,36 *	-,07	-,08

$p < ,05000$

Legenda : NK – noetická kvalita, NT – noetická temporalita, NA – noetická aktivita, NP – noetické postoje. Položky : A1 – znejasnenie životného cieľa, A2 – zmenšenie možnosti realizovať životné ciele, A3 – pocit zníženia vplyvu na veci okolo seba, A4 – zníženie pocitu, že hodnoty môžu byť chrániace, A5 – znejasnenie orientácie udalosti, A6 – snaženie sa o niečo.

2. Druhá hraničná udalosť vyjadrovala situáciu stretnutia sa s chorobou a bolesťou. Významné rozdiely medzi osobami s rozvinutou noetickou kvalitou, noetickou aktivitou a noetickými postojmi oproti osobám, ktoré mali menej rozvinuté tieto aspekty zmyslu života sa ukázali v položke škálujúcej snaženie sa o niečo po stretnutí sa s hraničnou udalosťou. Osoby s viac rozvinutými noetickými charakteristikami si zachovali aj pri stretnutí sa s prezentovanou udalosťou viac úsilia snažiť sa o niečo ako osoby z druhej skupiny, ako to môžeme vidieť v tabuľke č. 2. Uvedené môžeme interpretovať tak, že osoby s rozvinutejším zmyslom života si zachovávajú viac vedomia vlastnej hodnoty a sú viac odolné k znižovaniu tohto pocitu pri stretnutí s kritickou udalosťou choroby.

Tabuľka č. 2

Variable	B1	B2	B3	B4	B5	B6	B7
NK	-,03	,07	,01	,29	-,25	,00	-,22
NT	,47 *	,02	,00	-,12	-,03	,03	,01
NA	-,08	-,11	,03	,31	-,38*	,04	-,20
NP	,00	,06	,04	,21	-,31	-,12	-,09

$p < ,05000$

Legenda : NK – noetická kvalita, NT – noetická temporalita, NA – noetická aktivita, NP – noetické postoje. Položky : B1 – znejasnenie životných cieľov, B2 – na veci okolo seba nie je potrebný vplyv, B3 – znížený pocit, že hodnoty môžu chrániť, B4 – snaženie sa o niečo, B5 – táto udalosť môže vyjasniť vzťahy, B6 – táto udalosť vyvoláva strach, B7 – udalosť, ako podnet pre zmysel života.

3. Tretia hraničná udalosť sa týka zvládania problému v zamestnaní. Ani v jednej z prezentovaných škál sa neukázali významné hodnoty medzi obidvomi skupinami, ako môžeme vidieť v tabuľke č. 3.

Tabuľka č. 3

Variable	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
NK	-,16	,28	-,09	,18	,09	,11	-,10
NT	-,22	-,08	-,12	,16	-,10	,31	,09
NA	,02	,25	-,10	,19	,02	,21	-,16
NP	-,10	-,14	-,12	,03	-,09	,03	-,26

$p < ,05000$

Legenda : NK – noetická kvalita, NT – noetická temporalita, NA – noetická aktivita, NP – noetické postoje. Položky : C1 – znejasnenie životnej situácie, C2 – vplyv na prostredie, C3 – pocit, že hodnoty môžu chrániť, C4 – snaženie sa o niečo, C5 – udalosť môže vyjasniť vzťahy, C6 – strach zo situácie, C7 – podnet pre zmysel života.

4. Štvrtá udalosť sa týka úmrtia nejakej osoby probantovi dobre známej. Reakcie probanta sa zisťovali 11 položkami. Významná z ohľadom na rozvinutú noodynamiku sa ukázala iba šiesta a siedma položka. U osôb so zníženou noetickou kvalitou, aktivitou a zníženými noetickými

postojmi sa intenzívnejšie na významnej úrovni rozdielu objavujú pocity, že na veci okolo seba nemajú vplyv a že hodnoty nechránia. Možno to interpretovať tak, že osoby so zvýšenou a rozvinutejšou noodynamikou percipujú iné súvislosti udalosti spojené viac s duchovným obsahom hodnôt a tak čerpajú z duchovného obsahu hodnôt.

Tabuľka č. 4.

Variable	D1	D2	D3	D4	D5	D6	D7	D8	D9	D10	D11
NK	-,07	-,05	,05	,06	-,05	-,41*	-,22	,25	-,01	,07	-,23
NT	,00	,16	-,04	,01	-,02	-,21	-,44*	,16	,01	,05	,09
NA	-,14	-,05	,06	-,17	-,07	-,41*	-,30	,17	-,13	,00	-,31
NP	-,05	-,21	-,11	-,21	-,10	-,37*	-,15	,27	,00	-,09	-,06

$p < ,05000$

Legenda : NK – noetická kvalita, NT – noetická temporalita, NA – noetická aktivita, NP – noetické postoje.

Položky : D1 – nemyslieť na udalosť, D2 – hnev, D3 – pocit zadosťučinenia, že som to nebol ja, D4 – ak to musí byť, tak smrť treba prijať, D5 – stretnutie s udalosťou znejasňuje ciele, D6 – spôsobuje, že na veci okolo seba nie je vplyv, D7 – znižuje pocit, že hodnoty chránia, D8 – snaženie sa o niečo, D9 – vyjasnenie vzťahu k ľuďom, D10 – strach, D11 – podnet z hľadiska zmyslu života.

5. Piata udalosť sa týka príbehu a problému pri zakladaní domova. Významné rozdiely môžeme vidieť v druhej, piatej a šiestej položke. Druhá položka je vyjadrená tvrdením, že na veci okolo seba nemá probant vplyv. Významné lepšie skóre dosahujú osoby s rozvinutou noodynamikou vo všetkých jej charakteristikách. Môžeme to interpretovať tak, že si dlhšie zachovávajú konštruktívne úsilie pri zakladaní domova. Piata položka diferencuje strach z hraničnej situácie, osoby s rozvinutou noodynamikou majú významne menej strachu z hraničnej udalosti a to v súvislosti s noetickou aktivitou. Tiež stretnutie s takouto situáciou percipujú aj ako užitočnú z hľadiska zmyslu života. Osoby s nerozvinutou noodynamikou hraničnú udalosť takto nepercipujú.

Tabuľka č. 5.

Variable	E1	E2	E3	E4	E5	E6
NK	-,24	-,34 *	-,27	,02	-,17	-,18
NT	,12	-,33 *	-,22	-,06	-,11	-,08
NA	-,31	-,43 *	-,27	-,18	-,32 *	-,38 *
NP	-,26	-,38 *	-,21	-,20	-,25	-,43 *

$p < ,05000$

Legenda : NK – noetická kvalita, NT – noetická temporalita, NA – noetická aktivita, NP – noetické postoje. Položky : E1 – znejasňuje to ich životné ciele, E2 – spôsobuje obavy, že na veci okolo nich nemajú vplyv, E3 – znižuje pocit, že hodnoty chránia, E4 – snaha o niečo, E5 – strach z udalosti, E6 – podnet pre zmysel života.

Súčasťou testu noodynamiky T.ND (K. Popielski, 1994) je aj otázka o religiozite. Rozlíšenie religióznych a nereligióznych osôb diferencovalo iba hraničnú udalosť úmrtia. Nereligiózni (N-7) pri stretnutí s udalosťou významne viac prejavovali zlosť a religiózni významne viac považovali takúto udalosť za podnet k ujasneniu si vzťahu k ľuďom.

Náš súbor sme rozlíšili aj z hľadiska k veku. V súbore bolo 22 denných poslucháčov a 24 poslucháčov popri zamestnaní. Významne viac noetickej aktivity bolo u poslucháčov popri zamestnaní. V osobných ukazovateľoch noodynamiky neboli rozdiely. Z hľadiska vzťahu udalostí a zaradenia poslucháčov na denných a popri zamestnaní sa v prvej hraničnej udalosti rozdiely neukázali. V druhej udalosti bol iba jeden významný rozdiel v položke škálujúcej pocit vlastnej účinnosti, kde študujúci popri zamestnaní mali významne menej takýto pocit pri stretnutí s touto hraničnou udalosťou. Tretia udalosť týkajúca zvládania problému v zamestnaní diskriminovala v položke, že takáto udalosť môže vyjasniť vzťahy. Študujúci popri zamestnaní prejavili s ňou významne viac súhlasu. Štvrtá udalosť úmrtia známeho človeka diskriminovala medzi obidvoma skupinami iba v položke stimulovania premýšľania o zmysle života, kde významne viac súhlasu s týmto tvrdením ukázali študujúci popri zamestnaní. Stretnutie s piatou udalosťou zápasu o zamestnanie diskriminovala iba položka, že takáto udalosť môže znížiť úsilie snažiť sa o niečo, kde

významne viac súhlasili s tým študujúci popri zamestnaní. Tiež viac súhlasili s tvrdením, že takáto udalosť môže byť užitočná z hľadiska zmyslu života.

Záverom môžeme povedať, že noodynamika ako charakteristika zmyslu života diskriminovala niektoré aspekty percipovania hraničných udalostí a tak sa javí ako jeden z činiteľov regulujúci spôsob nazerania na hraničnú udalosť a spolupôsobí pri kreovaní istej sebaidentifikácii vo vzťahu k udalosti a jej finalizácii v kontexte životnej cesty človeka.

Literatúra.

- Frydenbergerová, E.: Adolescent Coping. Routledge, London, 1997.
- Halama, P.: Dimensions of Life Meaning as Factors of Coping, *Studa psychologica*, 42, 2000, 4, 339 – 350.
- Hlavenka, V.: Biodromálna psychológia – psychológia životnej cesty, alebo celoživotná vývinová psychológia? *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 4, 1990, 291 – 298.
- Komárik, E.: Zakotvenie osobnosti ako činiteľ psychickej regulácie mravného konania. In *Psychická regulácia a edukácia mravného správania*. Katedra psychológie FHTU, Trnava, 1999.
- Popielski, K.: Noetyczny wymiar osobowości. Psychologiczna analiza poczucia sensu życia. Redakcja wydawnictw KUL. Lublin, 1994.
- Sugarmanová, L.: Narratives of Theory and Practice : The Psychology Life – Span Development. In Woolfe, R., Dryden, W.: *Handbook of Counselling Psychology*. Sage Publication, London, 1996.
- Taročková, T.: Životné udalosti ako aktuálna premenná v celoživotnej vývinovej psychológii. *Československá psychológia*, 3, 1990, 251 – 258.
- Taročková, T.: K niektorým teoretickým otázkam biodromálnej intervencie. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 2, 1993, 99 – 108.
- Taročková, T.: *Modely ľudského vývinu a životné ciele*. Univerzita Komenského Bratislava, 2000.
- Výrost, J.: Interakčný prístup k štúdiu osobnosti. Dizertačná práca. SvU SAV. Košice, 1998.

Přístupy k tématu osobnostních rysů ve 20. století

Olga Kolaříková

Approach to the subject of personality traits in the 20th century

Since long ago, the relatively durable "character" properties of concrete persons represented the subject of social perception realized by people in everyday life. In connection with the development of psychology in the gone by century, attention was drawn to personality traits. Individual research workers studied questions relevant to the subject mentioned; however, these were implicit in some theoretical trends of the psychology of personality. During the second half of the 20th century, the concept of traits as intra-personal trans-situational consistencies of behaviour prevailed, the linguistic expressions of these consistencies being considered to be the notions the meanings of which are open with regard to the variability of the so-called psychological or subjectively experienced situations. Within the same time period, the research specialists studied the influences of different types of contextual effect on attributions of traits to individual persons above all.

Úvodem

Třebaže přechody mezi stoletími jsou v realitě života plynulé, může nás nedávné ukončení jednoho z nich pobízet k úvahám i rekapitulacím. Týká se to i psychologie osobnosti a jejích témat. Jedním z nich jsou osobnostní rysy, což je problémový okruh, který se stal během 20. století předmětem různých přístupů. Širším zázemím některých byla teoretická scéna psychologie, její různé směry a školy. K vytváření teorie rysů však přispívali v tomto období také někteří jednotliví psychologové. Zde budou připomenuty případy obojího druhu.

Teoretické směry psychologie a koncepce osobnostních rysů

Součástí ortodoxních stanovisek raného behaviorismu bylo také kategorické odmítání pojmu rys jako údajně zatíženého takzvaným nativismem a neslučitelného s celkovým kontextem hlediska situace-reakce. Výzkumné projekty tomu odpovídající byly realizovány ve čtyřicátých i v padesátých letech, přičemž teprve později K. Bowers (1973) užil vzhledem k nim termínu situacionismus. Ale již o něco dříve, na rozmezí dvacátých a třicátých let, H. Hartshorne se spolupracovníky provedl sérii výzkumů, které způsobily vážné narušení tabuizace rysového hlediska. Jejich výsledky nejenom byly v řadě dalších desetiletí rozmanitě interpretovány, ale také navodily začátek takzvaného sporu rysových a protirysových teorií, jehož průběh byl poměrně dlouhodobý. Úlohu trojského koně, který umožnil v behavioristické sféře obnovení rysových hledisek, sehrála metoda inventářů S-R. Svými názvy (poctivost, hostilita, úzkostnost aj.) naznačovaly totiž nový příklon k pojmu rys, nyní interpretovanému ve smyslu konzistence způsobů chování subjektu v určitém okruhu situací. V průběhu šedesátých let se u některých pozdních situacionistů začalo vyskytovat pojetí lidského chování jako funkce nejenom situace, ale také konkrétní osoby. Toto hledisko se plně rozvinulo v polovině sedmdesátých let prostřednictvím takzvaného interakcionismu (viz sborník redigovaný N.S.Endlerem a D. Magnussonem 1976). Program tohoto směru byl vymezen jako úsilí o řešení sporu rysových a protirysových teorií a jako orientovanost na zkoumání vztahu osoba versus situace. Přitom však v jednotlivých výzkumných projektech se obvykle zavádělo více proměnných než tyto dvě, např. u D.J.Ozera (1986) byly zavedeny proměnné osoba, situace, způsob odpovědi a časová charakteristika. Vcelku je pro interakcionismus příznačné pojetí rysů jako intrapersonálních konzistencí způsobů chování, manifestujících se u jednotlivých subjektů konzistencemi chování intersituacního rázu. Tento původní interakcionistický program však do sebe vstřebal v období do konce století také kognitivistická a další hlediska, což zvýšilo jeho teoretickou pestrost (viz L.A.Pervin 1996). Nadto se v jeho okruhu objevilo také pojetí, podle kterého situace již nebyly pokládány jen za stavy vnějšího prostředí fyzikálního či sociálního. V tomto smyslu W. Mischel (1979, 1983) uplatňoval zřetel k situacím, které nazval psychologickými čili subjektem prožívanými.

V průběhu 20. století se vyskytly také takové přístupy k otázkám osobnostních rysů, jejichž východiska byla lexikálního rázu. Docházelo k tomu ve dvou okruzích, po metodologické stránce hodně odlišných.

V jednom z těchto okruhů převládaly metodologické zřetele, o kterých se dnes mluví jako

o kvalitativních. Takzvaná duchovědná charakterologie, rozvíjená zejména v německé oblasti od první čtvrtiny století v různých návaznostech na diltheyovskou chápající psychologii (Z. Klages, P. Lersch, A. Welck a jiní), zdůrazňovala „bohatství jazyka“ jako vydatný zdroj adjektiv či substantiv, jimiž je možné popisovat konkrétní jednotlivce z osobnostního hlediska.

V pojmech toho druhu charakterologové spatřovali pojmenování různých osobnostních rysů. Někteří z nich sestavovali, případně za pomoci jazykových slovníků, výčty či přehledy takových pojmů, které pak následně třídili s užitím psychologických hledisek. Charakterologové vcelku pohlíželi na rysy jako na jednotky kvalitativně orientovaného pojetí osobnosti, někdy však dokonce jako na substance platónského rázu. Náznaky tohoto hlediska, které T. Herrmann (1973) nazval esencialistickým, se vyskytly i později (B. De Raad, M. Hoskens 1990).

Lexikálně orientovaná východiska přístupů k otázkám rysů se však vyskytla také u psychologů příklánějících se ke kvantifikující metodologii, totiž u některých představitelů faktorových teorií osobnosti. V počátečním období svého díla si tak zčásti počínal R.B.Cattell, když použil inventář charakterizačních pojmů, sestavený již předtím G.W.Allportem a H.S.Odbertem. V posledních desetiletích 20. století se osobnostně relevantní pojmy, čerpané z jazykových slovníků, staly výchozími materiály v okruhu mezinárodně řešeného projektu, zkoumajícího faktorovou strukturu jazykových deskriptorů osobnosti a známého pod názvem Big Five (viz např. u nás M. Hřebíčková 1995 aj.).

Výzkumy v okruhu faktorových teorií osobnosti vycházely však převážně z materiálů jiného rázu, totiž z údajů získávaných prostřednictvím osobnostních dotazníků. Systémy dimenzí, které vyvodili v druhé a třetí třetině století zejména J.P.Guilford, H.J.Eysenck a R.B.Cattell, jsou sice odlišné, ale společné je jim víceúrovňové pojetí rysů ve smyslu osobnostní adaptace takzvaného hierarchického faktorového modelu. Jeho nejnižší úroveň představují specifické odpovědi na situace, což znamená, že o rysech zde ještě nelze mluvit. Teprve na úrovni o něco vyšší jsou habituálně se vyskytující skupiny způsobů chování čili již jakási předznamenání rysů. Korelováním těch skupinek se vytvoří matice, ze které se různými postupy extrahují faktory nižšího nebo i vyššího stupně. V kontextu tohoto modelu se na ně pohlíží jako na rysy a přičítá se jim význam dimenzí osobnostní struktury. Jimi se zobecňuje kvalitativní pestrost těch původních údajů, ze kterých byly vyvozeny, čili pestrost zmíněných specifických odpovědí. Přitom právě se zřetelem k ní jsou jednotlivé rysy pojmenovávány a to termíny buďto čerpanými z obecného jazyka (např. přívětivost) nebo uměle vytvořenými (např. extraverte, premsia-harria aj.).

Přínosy jednotlivců k vytváření teorie rysů

T. Herrmann (1973) mluví o obecné lidské tendenci připisovat věcem, událostem, situacím a také lidem různé predikáty a to jednak dispoziční, vyjadřující trvalé vlastnosti předmětů, jednak situační ve formě informací o tom, co je bezprostředně pozorováno. Toto rozlišení platí podle něho také vzhledem k predikátům osobnostního rázu, přičemž jejich pouhá slovní podoba (např. klidný, aktivní aj.) často nenaznačuje s dostatečnou zřetelností, o jaký druh predikátu jde. Podobné konstatování najdeme vzhledem ke kontextu anglického jazyka u autorské trojice C. Hoffmann, W. Mischel, J.S. Baer (1984). Dodejme k tomu, že rozlišení mezi charakteristikami dispozičního a situačního rázu se promítá také do otázky rozdílů mezi rysy a stavy osobnosti a do metod sloužících k rozlišování obojího; byla jí věnována pozornost i u nás (např. I. Stuchlíková, F. Man, C.D. Spielberger 1994).

Podle jiného Herrmannova postřehu nemají pojmy, které jsou jazykovými reprezentacemi osobnostních rysů, významy přesněji vymezené. Tyto pojmy nepojmenovávají ohraničené třídy způsobů chování a nemohou být tedy - ve striktním významu toho slova - definovány. Z jiného úhlu pohledu si této skutečnosti povšiml C.F.Graumanna (1960). Podle něho se běžně stává, že různí pozorovatelé vystihují určité chování, kterému byli přítomni, odlišnými pojmy; např. první je interpretuje jako toleranci, druhý jako laskavost, třetí jako poddajnost, další jako nedůslednost aj.

Velmi diferencovaný přístup k otázce osobnostních rysů se vyskytl u G.W.Allporta (1937, 1966 aj.). Rysy ve smyslu dispozic jsou součástí vnitřních systémů neuropsychické struktury člověka. Celek té struktury účinkuje jako kardinální dispozice čili kardinální rys, který se promítá do celé osobnosti konkrétního subjektu. Něčeho jiného se podle Allporta týká zřetel k takzvaným obecným rysům (commor traits), který umožňuje srovnávání lidí žijících v okruhu určité kultury. Již kdysi dříve byly stanoveny a pojmenovány kategorie způsobů chování lidí jako členů společnosti a staly se součástí slovní zásoby jazyka. K jiným kategoriím toho rázu psychologie dospěla poměrně nedávno experimentální cestou za pomoci faktorové analýzy. V obou těchto případech se hledí na rysy jako na

skupinové normy, kterými může být konkrétní subjekt poměřován, přičemž předmětem pozornosti jsou jeho případné přesahy těchto norem. Výpověď o něčí osobnosti, která se takto získává, má podle Allportova mínění nepochybnou hodnotu, ale není postačující. K poznávání jeho kardinálního rysu vede jiná cesta, totiž mnohostranně orientované studium jeho osobní biografie. Je to cesta, která současně přináší potvrzení o jedinečnosti osobnostní struktury každého člověka.

Je snad třeba připomenout, že otázka jedinečnosti konkrétní osobnostní struktury nebyla v souvislosti s tématem rysů cizí ani představitelům klasických faktorových modelů osobnosti. Najdeme tento zřetel již v poměrně rané studii J.P. Guilforda (1936), později pak u R.B. Cattella (1970, 246). Také H.J. a M.W. Eysenckovi (1980, 1985) mínili, že právě kvantifikace rozdílů mezi jedinci a použití konceptů, jakými jsou rysy, typy či schopnosti, umožňuje takovou realizaci idiografického přístupu, která se neopírá o spekulace či nezdůvodněné předpoklady.

Ukazuje se také, že dimenzionální koncepce osobnostní struktury nevyklučuje pojetí rysů jako kvalit svého druhu. V posledních desetiletích dvacátého století pronikl i do psychologie trend takzvané kvalitativní metodologie (např. P. Banister et al. 1994), realizovaný již předtím v etnologii a některých jiných vědách. Mohl by vést ke zjednodušujícím úvahám a k předpokladu, že v okruhu koncepce osobnostních dimenzí není místo pro pojetí rysů jako kvalit. Mnohé však nasvědčuje tomu, že představitelé této koncepce pokládali takové pojetí za samozřejmost, o které není třeba mnoho mluvit. Podle J.P. Guilforda (1959, 179) rozmanitost pozic jednotlivců na škálovatelném rysu znamená, že dotyčná stupnice představuje nějakou kvalitu nebo vlastnost (property), která je všem těmto osobám společná, vyskytuje se však u každé z nich v jiné míře. Sloučení hlediska kvalitativního a kvantifikujícího je ostatně obsaženo také v instrukci, která se udílí respondentům při výzkumech v okruhu modelu Big Five.

Mezi psychology, kteří významně přispěli k teorii osobnostních rysů, je třeba připomenout také R. Stagnera (1976). Podle něho rysy jako dílčí konzistence chování účinkují ve smyslu určitých kognitivních struktur a to jak v jednajících subjektech, tak v jejich pozorovateli. Úkol přihlížet stále a nadto vyčerpávajícím způsobem k rozmanitosti chování jednotlivců v konkrétních situacích by byl pro kapacitu lidské kognice a lidských komunikačních kanálů prakticky nevládnutelný. Pomoc v tomto směru přináší právě zřetel k rysům jako k důležitým činitelům celé širší sféry vztahů mezi lidmi. Na Allporta Stagner poněkud navazuje svým míněním, že intersituacní konzistence chování jsou u jedince zprostředkovány „jeho vnímáním různých situací jako podobných a jeho expektancemi vzhledem k nim; o expektancích míní, že možná účinkují v osobnostní struktuře ve smyslu Cattellových pramenných rysů. Důležité je Stagnerovo upozornění, že v souladu s osvědčeným způsobem hodnocení výsledků experimentů v psychologii by rysy neměly být pojímány jako takové konzistence způsobů chování, které jsou naprosté, stoprocentní. Rozmanitost situací, kterým je subjekt vystaven a které prožívá, nutně způsobuje, že jeho chování ve smyslu toho či onoho rysu se projevuje konzistencemi sice značnými, ale přece jen neúplnými.

Pojetí osobnostních rysů ve smyslu principu „všechno nebo nic“ čili ve smyslu úplné konzistence chování odmítal také J. Nuttin (1968). Autorka této studie demonstrovala na příkladu logického paradoxu „Jestliže Krétan řekl, že všichni Krétané jsou lháři, mluvil pravdu nebo lhal?“ rozdíl mezi logickým a psychologickým pohledem na otázku konzistence chování (0. Kolaříková 1986, 61).

Závěrem

K otázce osobnostních rysů byly v psychologii 20. století realizovány různé teoretické přístupy. Nepochybné odlišnosti mezi nimi by nám neměly zastírat pohled na případy blízkosti nebo návaznosti některých pojetí. Jejich detailnější sledování může být východiskem potřebné integrace dosavadního pluralismu přístupů a také podmínkou vytvoření nosné teorie rysu.

Literatura

- Allport G.W.: Personality. A psychological interpretation, London, Constable and Comp., Ltd., 1937
- Allport G.W.: Traits revisited, American Psychologist 21, 1966, 1-10
- Banister P., Burman E., Parker I., Taylor M., Tindall C.: Qualitative methods in psychology. A research guide, Open University Press, Buckingham-Philadelphia 1994
- Bowers K.: Situationism in psychology: an analysis and a critique, Psychological Review 80, 1973,

- Cattell R.B.: The scientific analysis of personality, The Chaucer Press, Ltd., Bungay Suffolk 1970
- De Raad B., Hoskens M.: Personality - descriptive nouns, European Journal of Personality, Vol. 4, 1990, 131-146
- Endler N.S., Magnusson D.(eds.): Interactional psychology and personality, New York, J. Wiley 1976
- Eysenck M.W., Eysenck H.J.: Mischel and the concept of personality, British Journal of Psychology 71,1980,191-204
- Eysenck H.J., Eysenck M.W.: Personality and individual differences (A natural science approach), New York-London, Plenum Press 1985
- Graumann C.F.: Eigenschaften als Problem der Persönlichkeitsforschung, in; Lersch P., Thomae H. (Ed.):Handbuch der Psychologie in 12 Bänden, 4. Bd., Göttingen, Hogrefe 1960, 87-154
- Guilford J.P.: Unitary traits of personality and factor theory, American Journal of Psychology 48, 1936,673-680
- Guilford J.P.: Personality, New York, McGraw-Hill 1959
- Herrmann T.: Persönlichkeitsmerkmale, Bestimmung und Verwendung in der psychologischen Wissenschaft, Stuttgart, Kohlhammer 1973
- Hoffmann C., Mischel W., Baer J.S.: Language and person cognition; effects of communicative set on trait attribution, Journal of Personality and Social Psychology 46, 1984, 5, 1029-1043
- Hřebíčková M.: Osobnostní deskriptory: Přídavná jména pro popis osobnosti, Brno,Psychologický ústav AV ČR, 1995
- Kolaříková O.: Perspektivy teorie a výzkumu osobnostních vlastností, Praha, Academia 1986
- Mischel W.: On the interface of cognition and personality: Beyond the person-situation debate, American Psychologist 34, 1979, 740-754
- Mischel W.: Alternatives in the pursuit of the predictability and consistency of persons: Stable data yield unstable interpretations, Journal of Personality 51, 1983, 578-604
- Nuttin J.: La structure de la personnalité, Paris, Presses universitaires de France 1968
- Ozer D.J.: Consistency in personality (A methodological framework), Springer, Berlin-Heidelberg 1986
- Pervin L.A.: The science of personality, New York, Wiley 1996
- Stagner R.: Traits are relevant: theoretical analysis and empirical evidence, in: Endler N.S., Magnusson D. (eds.): Interactional psychology and personality, New York, Wiley and Sons 1976
- Stuchlíková I., Man F., Spielberger C.D.: Hněv jako stav a jako rys: škály state (stav), traits (rys), Československá psychologie XXXVIII, 1994,3, 220-227

Racionálno-emočná edukácia ako nástroj podpory psychického zdravia*

Jana Kordačová

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Abstrakt:

V príspevku sa prezentuje racionálno-emočná edukácia ako prostriedok podpory psychického zdravia. Odvodená z princípov racionálno-emočnej terapie, resp. racionálno-emočnej behaviorálnej teórie a terapie, využíva sa predovšetkým pri práci s deťmi a s mládežou v malých skupinách (napr. v triedach), kde sa prostredníctvom štruktúrovaných graduálnych cvičení pod vedením skúseného psychológa oboznamujú so zákonitostami fungovania ľudskej psychiky - predovšetkým emotivity a jej neprímeraných až poruchových prejavov a s nácvikom adekvátnych štýlov myslenia a správania. Cieľom racionálno-emočnej edukácie je pomôcť odhaliť iracionálne presvedčenia, ktoré prispievajú k emočnej distorzii a rôznym problémom a „sprevádzať“ klienta pri procese konfrontovania, odstraňovania a nahradzovania iracionálnych presvedčení racionálnejšími osobnými postojmi a presvedčeniami.

Kľúčové slová: racionálno-emočná edukácia, iracionálne presvedčenia, psychické zdravie

Abstract:

In this study we present a rational- emotive education as a tool for support of psychological health. Based on the principles of rational- emotive therapy, or rational- emotive behaviour theory and therapy, it is primarily used in work with children and youth in smaller groups (e.g. in classrooms), where – by means of structured gradual lessons under the guidance of an expert psychologist – these are acquainted with the rules of functioning of human psyche, particularly those governing emotivity and its inadequate, even disturbed manifestations and with the practice of adequate styles of thinking and behaving. The aim of a rational- emotive education is to help uncover irrational beliefs that contribute to emotional distortions and various problems and to guide the client in the process of confrontation, removal and replacement of irrational cognitions with more rational personal attitudes and beliefs.

Key words: rational- emotive education, irrational beliefs, psychological health

Je všeobecne známe, že jedným z výsledkov kognitívnej revolúcie v klinickej psychológii je zvýšený záujem o úlohu, ktorú zohrávajú kognitívne procesy pri každodenných emočných problémoch ľudí, a to vrátane extrémnych dôsledkov v podobe emočných porúch. Viaceré experimentálne výskumné štúdie sa uskutočnili so zámerom porozumieť tomu, ako nesprávne, resp. chybné myslenie a iracionálne presvedčenia „uvádzajú do života“ emočné problémy. Jedna z psychologických teórií, ktorá objasňuje tento problém je racionálno-emočná a behaviorálna teória A. Ellisa (1992, 1998, Ellis, Dryden 1987 a inde). Keďže som už o nej na viacerých miestach podrobnejšie referovala (Kordačová 1994, 1996, 1997, 2000, Kondáš, Kordačová 2000, Kordačová 2001c), tu už len v stručnosti zrekapitulujem, že ide o teóriu vzniku emočných dysfunkcií a porúch, ktorej základnou premisou je, že emócie a správanie sú výsledkom kognitívnych procesov individua, predovšetkým neadekvátneho hodnotenia a interpretácie udalostí okolitého sveta prostredníctvom nerealistických, nelogických, mylných a sebaškodujúcich postojov a presvedčení, ktorými jednotlivci dané udalosti posudzujú. V psychológii sa pre takéto kognície zaužívalo označenie iracionálne, i keď v súčasnosti v rámci racionálno-emočnej behaviorálnej teórie a terapie existuje trend hovoriť o takýchto presvedčeniach skôr ako o sebaznevýhodňujúcich, alebo sebamariacich (self-defeating), než ako o iracionálnych. Zdôrazňuje sa najmä ich dysfunkčný dopad na životy ľudí (Froggat 1997).

Napriek tomu, že racionálno-emočný behaviorálny prístup k výkladu vzniku porúch emotivity a správania by našej odbornej verejnosti nemal byť neznámy, nemožno to celkom predpokladať aj

---

* Táto štúdia je súčasťou projektu VEGA č 2/1110/21 "Problémy adjustácie a ich zvládanie v rôznych obdobiach života".

o racionálno-emočnej edukácii ako o jeho vetve. O nej, pokiaľ vieme, v našich podmienkach doposiaľ nebola zmienka (s výnimkou kapitoly do skript - Kordačová 2001a, pripravovaných do tlače).

Paralely racionálno-emočnej edukácie a racionálno-emočnej terapie

Racionálno-emočná edukácia je program emočnej edukácie, odvodený z racionálno-emočnej terapie. Ide o program prevencie psychického zlyhávania, ktorý sa zameriava na objasnenie spôsobu, akým postoje, presvedčenia a hodnotenie udalostí

okolitého sveta ovplyvňujú percepciu a prežívanie, pričom implicitným v teórii racionálno-emočnej edukácie je predpoklad, že racionálno-emočná edukácia podnecuje a spôsobuje nárast racionality, vedie k zníženiu maladaptívnych emócií a prejavov správania, a k zvýšeniu adaptívnych prejavov (Kachman, Mazer 1990 podľa Knausa). Preto sú iracionálne presvedčenia centrom tak racionálno-emočnej terapie, ako aj racionálno-emočnej edukácie. Iracionálne presvedčenia totiž vedú k takým poruchám emócií ako je depresia, nadmerná úzkosť, extrémne pocity viny, zlosť a pod., pričom majú za následok aj negatívne prejavy správania (napr. agresivitu, impulzivitu, únik a pod.). Iracionálne presvedčenia plynú z tzv. „musení“ („musts“), tj. reprezentujú nárokovacie, požadovacie (demanding) a nerealistické percepcie o tom, aké by veci mali byť, tiež tvrdenia o vine ohľadom seba, alebo iných ľudí, tvrdenia, ktoré prehánajú (že niečo je napríklad strašné – tzv. awfulizing) a odrážajú neschopnosť tolerovať frustráciu (Vernonová 1998). Naproti tomu racionálne presvedčenia vo všeobecnosti vedú k regulovaným, umierneným emóciám, ktoré pomáhajú napĺňať ciele a dosahovať životnú spokojnosť. Inými slovami povedané, racionálny spôsob myslenia vedie k šťastnejšiemu a plnohodnotnejšiemu prežívaniu života. V zmysle racionálno-emočnej teórie je to teda myslenie, ktoré vyvoláva emócie s tým, že psychická porucha je výsledkom iracionálneho myslenia, kým racionalita je základom adaptívneho fungovania (Ellis, Grieger podľa Kachmana a Mazera 1990).

Racionálno-emočná edukácia sa vymedzuje aj ako systematický, štúdijno-vzdelávací prístup k emočnej výchove, v ktorom sa žiakom a študentom sekvenčným spôsobom prezentujú plánované lekcie/hodiny s cieľom naučiť ich racionálne uvažovať, tak, aby dokázali efektívnejšie riešiť svoje problémy, získali vhľad do emočných aspektov svojho správania a osvojili si rozumné zvládacie stratégie na minimalizovanie emočného stresu, ktorý vo svojom veku bežne zažívajú (Vernon 1990, s. 322; porovnaj tiež Donegan, Rust 1998).

Ann Vernonová (1996), jedna z popredných reprezentantiek racionálno-emočnej edukácie uvádza (1996), že edukatívni reformátori začali s aplikáciou humanistickej psychológie na oblasť výchovy už koncom 60-ych a v 70. rokoch. Konštatovali, že učenie sa uľahčuje, ak sa žiak svedomite zúčastňuje na vyučovacom procese a že učenie, ktoré zaangažováva prežívanie rovnako ako intelekt, sa najviac vyznačuje trvalosťou a prienikom.

Z histórie je známe, že Albert Ellis v roku 1968 založil tzv. Školu života (the Living School) spoločne s Inštitútom Racionálno-emočnej terapie (v tom čase známym jako Institute for Rational Living), kde sa používal najstarší racionálno-emočný program, ktorý vytvoril začiatkom 70. rokov Knaus. Tento autor sa považuje za zakladateľa a tvorca racionálno-emočnej edukácie ako štruktúrovanej série lekcií/hodín (podľa Kachmana a Mazera 1990, tiež Hooper a Layne 1985). Na inom mieste sa však uvádza (DiGiuseppe a kol., ale aj Ellis (obaja 1974), že to bol Maultsby, ktorý v rovnakom čase vyvinul program s racionálno-emočnou terapiou (nazval ho racionálno-behaviorálnou terapiou) a ktorý bol koncipovaný pre použitie na stredných a vyšších školách (colleges), pričom primárne mal slúžiť ako nástroj prevencie. Jeho cieľom bolo „naučiť žiakov používať racionálno-emočnú teóriu pri analýze svojich emočných problémov a poskytnúť im tak účinnú metódu na riešenie osobných konfliktov“ (s. 222). Začlenením modelu racionálno-emočnej terapie do rámca edukatívnych sedení tak položil základ systematickému prístupu vo výučbe stratégií riešenia problémov, ktoré boli priamo vyvedené z princípov racionálno-emočného modelu. Pritom Ellis údajne už v r. 1971 doporučoval, aby sa princípy racionálno-emočnej terapie učili deti základných škôl, pričom ich považoval za potencionálne efektívne tak pre problémové, ako aj neproblémové deti. Tieto princípy používal pri práci s rodinami a deťmi, pretože veril, že mnohým emočným problémom sa dá predísť, ak budeme učiť už deti včas racionálne myslieť a ak rodičia budú využívať racionálne princípy emočnej sebaregulácie aj u seba samých. Ukázalo sa, že už deti základných škôl dokážu profitovať z poznatkov o racionálno-emočných princípoch a že modifikácia iracionálnych myšlienok u detí môže mať pozitívny dopad na ich emočnú adjustáciu a správanie (tamže).

Racionálno-emočná edukácia je teda „filozoficky“ zhodná s racionálno-emočnou terapiou a v podstate je jej edukatívnou odvodeninou (Vernon, 1990). DiGiuseppe et al. (1974) ju považujú za

priame rozšírenie racionálno-emočnej terapie, resp. učí takým stratégiám riešenia problémov, ktoré boli adaptované z princípov racionálno-emočnej terapie a kognitívnej teórie A. Ellisa (podľa Knausa s Bokorom, in Kachman, Mazer 1990).

Racionálno-emočná terapia a racionálno-emočná edukácia teda majú, ako sme naznačili, koncepcne k sebe veľmi blízko a niekedy sa doslova až prelínajú. Racionálno-emočná terapia sa totiž v literatúre zvykne prezentovať aj ako psychoedukačný prístup, ktorý učí využívať princípy zdravého rozumu a racionálneho myslenia pri riešení bežných každodenných problémov a pokladá sa za zvlášť užitočný prostriedok práce s jedincami, ktorí uvažujú nerealisticky a mýlne (Donegan, Rust 1998). Cieľom je pomôcť klientovi odhaliť iracionálne presvedčenia, ktoré prispievajú k emočnej distorzii a „sprevádzať“ ho pri procese konfrontovania, odstraňovania a nahradzovania iracionálnych osobných presvedčení racionálnejšími (Hooper, Layne 1985, podľa Knausa). Pri racionálno-emočnej výchove ide tiež o to, aby klienti prostredníctvom racionálno-emočných princípov nadobudli také spôsobilosti, vďaka ktorým budú schopní konať adekvátnejším spôsobom a tak účinnejšie dosahovať vytýčené ciele (Wilde 1996).

Hlavné oblasti aplikácie racionálno-emočnej edukácia.

Racionálno-emočná edukácia sa využíva predovšetkým pri práci s deťmi (prípadne s adolescentami), niekedy však aj u dospelých (rodičia, učitelia), ktorí sami majú emočné problémy a prenášajú ich do komunikácie s deťmi. Využíva sa aj u „normálnych“ dospelých, ktorí hodlajú pracovať s problémovými deťmi, resp. aj u neproblémových detí, ktoré sa absolvovaním racionálno-emočných cvičení naučia zvládať drobné aktuálne (vývinové a iné) problémy a vyhnúť sa tak prípadným ťažkostiam v budúcnosti. Racionálno-emočná výchova prakticky inkorporuje princípy racionálno-emočnej terapie do prostredia školskej triedy, alebo do malej skupiny so zámerom doceliť a uľahčiť emočnú, behaviorálnu a kognitívnu zmenu (Vernon, 1996). Racionálno-emočná edukácia slúži hlavne ako prostriedok prevencie vývinovej maladjustácie a sekundárnej prevencie. Preto sa programy racionálno-emočnej edukácie nazývajú aj programami emočného zdravia (termín A. Vernonovej, in Lamarine 1990).

Ako najčastejšie problémy detského veku s využitím racionálno-emočnej výchovy sa v literatúre uvádzajú:

- hnevливость a útočnosť
- precitlivosť
- nízka frustračná tolerancia
- nadmerná súťaživosť
- zbytočná podozrievavosť
- neprimerané nároky
- vzbudzovanie pozornosti
- obavy z nových zážitkov
- pocity outsidera, samoty, alebo smútku

Niektorí autori k uvedeným problémom zaraďujú ešte anxiétu, hostilitu, problémy so správaním a nedostatok sebadisciplíny. Problémy, s ktorými sa v rámci racionálno-emočnej výchovy s deťmi pracuje, sa im samotným neraz vidia nadmerné; v skutočnosti však často ide o celkom bežné a normálne vývinové ťažkosti, resp. „výzvy“ (Vernonová, 1990). Najčastejšie ich zapríčiňujú niektoré z typických iracionálnych presvedčení detí. Z takých Lamarine (1990) uvádza napríklad presvedčenie o tom, že je nevyhnutné zapáčiť sa každému, koho človek stretne, alebo že ľudia, ktorí za niečo stoja, sú neomylní. Vo viacerých ohľadoch sú detské iracionálne presvedčenia blízke typickým iracionálnym presvedčeniam dospelých ľudí (u nás porovnaj napr. Kondáš, Kordačová 1998, Kondáš, Kordačová 2000, Kordačová 2001b), čo uľahčuje racionálno-emočnú edukatívnu prácu dospelých s deťmi a adolescentami a ich hladšiu vzájomnú komunikáciu a porozumenie.

Deti, resp. mladí ľudia si obyčajne svoje rutinné a iracionálne myšlienkové pochody, ktoré zvyknú spôsobovať emočné problémy, neuvedomujú. Môžu sa však naučiť monitorovať, usmerňovať a meniť ich, čím získajú pocit, že majú svoju emotivitu a správanie „vo svojich rukách“ a pod kontrolou. K tomu v rámci racionálno-edukačných cvičení slúži práve prežívanie, navodené prostredníctvom štruktúrovaného učenia (tzv. learning experiences).

Obsahovo racionálno-emočná výchova pozostáva z tematických celkov, v rámci ktorých deti (žiaci, študenti) získavajú vedomosti a základné informácie o prežívaní a emotivite, pričom sa učia mapovať, analyzovať a konfrontovať tie svoje myšlienky, ktoré sa podieľajú na negatívnych, prípadne

až bolestných emóciách. Učia sa tiež odlišovať domnienky od faktov, akceptovať nedokonalosť (svoju vlastnú i u iných ľudí), tolerovať emočnú nepohodu, ale aj rozvíjať a zdokonaľovať sociálne zručnosti a pod. (Hooper, Layne 1985).

Keďže racionálno-emočná výchova má slúžiť predovšetkým podpore zdravého psychického vývoja a prevencii zlyhávania, je tento aspekt zároveň kritériom výberu hlavných oblastí jej pôsobenia.

Lamarine (1990) uvádza tri veľké kategórie využitia racionálno-emočnej edukácie, resp. oblasti, na ktoré sa racionálno-emočná výchova predovšetkým zameriava:

- problém sebaakceptácie
- problém emotivity a prežívania – ich lepšie porozumenie
- problém osobných presvedčení – ich preskúmanie, resp. „vyšetrenie“

Sebaakceptácia

Je treba poznamenať, že otázka sebaakceptácie je podrobne rozpracovaná v kognitívnej teórii racionálno-emočnej terapie, kde sa poukazuje na dôležitosť tzv. bezpodmienkovej sebaakceptácie (unconditional self-acceptance) ako jedného zo základných predpokladov dobrého psychického zdravia (porovnaj Ellis 1979, 1992 a inde). Z toho vyplýva, že akékoľvek podmienené, presnejšie - „podmiňované“ prijímanie seba samého (tj. napr. „Som hodnotným človekom, len vtedy, ak ...“) je nezdravé a v konečnom dôsledku vedie k emočným, najmä neurotickým poruchám (komplexy menejcennosti, pocity vlastnej neschopnosti a nedostatočnosti, depresie a iné poruchy, ktoré vyplývajú z negatívneho self-conceptu). V rámci racionálno-emočnej výchovy sa potom deťom pomáha zamerať pozornosť na tento problém, avšak nielen v zmysle preskúmania výlučne svojich predností, ale deti sa učia „zmapovať“ aj svoje nedostatky. Tak sa naučia nielen , ako prijímať pochvalu za adekvátne správanie, ale rozširujú si úroveň sebapoznania aj o svoje slabšie stránky a učia sa tiež konštruktívne sa vysporiadať s prípadnou kritikou.

Afektivita

Druhou oblasťou, ktorej racionálno-emočná edukácia venuje zvýšenú pozornosť, je preskúmanie afektivity a jej vzťahu ku kognitívnej a behaviorálnej dimenzii. Ide najmä o objasnenie interakcií, ktoré koncepčne rámcuje známy ABC model porúch emotivity a správania (bližšie pozri Ellis 1992, 1998, tiež Kondáš, Kordačová 2000). V rámci racionálno-emočnej výchovy sa potom upozorňuje aj na také skutočnosti, ako napríklad, že zvládanie pocitov a prežívania je náročné aj pre nejedného dospelého (ktorý ako dieťa mohol byť vedený napríklad k potláčaniu nežiadúcich emócií), čím racionálno-emočná výchova pomáha deťom pochopiť, že každý človek má určité pocity a emócie, a že existujú spoločensky prijateľné spôsoby ich vyjadrenia. Počas racionálno-emočných cvičení sa tiež deti zoznamujú s jednou z najdôležitejších zásad racionálno-emočného prístupu vôbec, a to, že spôsob prežívania je možné meniť zmenou myslenia, do čoho sa v rámci racionálno-emočných aktivít prakticky zasuávajú (Vernon 1990).

Iracionálne presvedčenia

Tretím dôležitým cieľom racionálno-emočnej edukácie je odhaliť iracionálne presvedčenia, ktoré sú u detí, resp. toho-ktorého konkrétneho dieťaťa frekventované. Z teórie aj praxe racionálno-emočnej behaviorálnej terapie je známe, že modifikácia emočných problémov sa primárne uskutočňuje prostredníctvom zmeny inferencií, hodnotení, očakávaní a presvedčení jednotlivca, ktoré sú buď anti-empirické, alebo iracionálne. Zásadným je preto naučiť deti odlišovať iracionálne myšlienky od racionálnych, ako aj rozlišovať medzi faktami a púhou vierou v niečo, a - predovšetkým - naučiť deti viesť dialóg so svojimi vlastnými iracionálnymi presvedčeniami (podrobovať ich racionálno-logickú analýzu a konfrontáciu), čo predstavuje nosnú a neodmysliteľnú súčasť racionálno-emočných cvičení.

Záver

Cieľom tohoto príspevku bolo podať základnú informáciu o tom, čo je racionálno-emočná edukácia, kde má svoj pôvod, čo je jej cieľom a aké sú možnosti a hlavné oblasti jej uplatnenia. Vzhľadom na nedostatočnú informovanosť o tejto efektívnej preventívnej výchovnej stratégii v našich podmienkach, zamerali sme sa na priblíženie hlavných otázok a oblastí, ktorými sa racionálno-emočná výchova zaoberá, pričom sme načrtli aj jej historické korene a styčné plochy s racionálno-emočnou behaviorálnou terapiou, ktorej odnož racionálno-emočná edukácia reprezentuje. Keďže u nás sa racionálno-emočná edukácia zatiaľ nevyužíva, ba sa o nej sotva niečo vie, radi by sme

zároveň týmto tlmočili myšlienku a odkaz A. Vernonovej (1983), jednej z hlavných reprezentantiek racionálno-emočnej edukácie, o potrebe a dôležitosti zavádzania výchovno-preventívnych programov emočného zdravia do školy. Ide predovšetkým o to, aby sa zabezpečilo, že všetky deti získajú potrebné vedomosti a nadobudnú také spôsobilosti, ktoré podporia ich priaznivý socioemocionálny vývin a minimalizujú, alebo aspoň zabránia jeho prípadným poruchám. Domnievame sa, že táto myšlienka by každopádne stála za podporu aj v našich podmienkach. Deti totiž nielenže musia zvládať bežné vývinové úlohy, ale častokrát sú nútené adaptovať sa aj na situácie, nad ktorými nemajú moc (rozvod rodičov a pod.). Takéto, pre deti vysoko stresujúce situácie u nich vedú k intenzívnym negatívnym emóciám a ak sa deti nenaučia, ako sa s nimi dá vyrovnávať, môžu vyústiť do autodeštruktívneho správania s nepriaznivými dôsledkami z dlhodobého hľadiska (agresivita, drogy, depresie, samovraždy a pod., Vernonová 1998). Práve tomuto je možné účinne predchádzať pomocou spomenutých princípov racionálno-emočnej edukácie, pretože jej hlavným cieľom je učiť spôsobom, ako zvyšovať schopnosť racionálne mylieť tak, aby človek dokázal lepšie zvládať stresy a problémy každodenného života (Hooper Layne 1985).

Literatúra:

- DiGiuseppe, R. A., Miller, N. J., Trexler, L. D.: A review of rational-emotive psychotherapy outcomes studies. In: Ellis, A., Whiteley, J. M., Theoretical and empirical foundations of RET. Monterey, CA, Brooks/Cole., pp. 218-235, 1974.
- Donegan, A. L., Rust, J. O.: Rational-emotive education for improving self- concept in second-grade students. *Journal of Humanistic Education and Development* 36, 4. pp. 248-259, 1998.
- Ellis, A.: RET: Research and conceptual support. In: Ellis, A., Whiteley, J. M., Theoretical and empirical foundations of RET. Monterey, Brooks/Cole 1979, pp. 101-174.
- Ellis, A.: The Revised ABCs of Rational-Emotive Therapy. In: Zieg, J. K. (Ed.), The evolution of psychotherapy: The second conference. New York: Bruner/Mazel 1992, pp. 79-90.
- Ellis, A., Dryden, W.: The practice of RET. New York: Springer 1987.
- Hooper, S., Layne, C. C.: Rational Emotive Education as a Short-Term Primary Prevention Technique. *Journal for Remedial Education and Counseling*, Vol. 1, 4, 1985.
- Ellis, A., Blau, S.: Rational-Emotive Behavior Therapy. *Directions*, Vol. 8, Lesson 4, 1998, pp. 41-56.
- Kachman, D. J., Mazer, G. E.: Effect of rational-emotive education on the rationality, neuroticism and defense mechanism of adolescents. *Adolescence*, Vol. 25, Issue 97, pp. 131-145, 1990.
- Kondáš, O., Kordačová, J.: Iracionalita – stručný prehľad doterajších metodík. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa* 33, 1998, 2, s. 143-150.
- Kondáš, O., Kordačová, J.: Iracionalita a jej hodnotenie. Bratislava, STIMUL 2000.
- Kordačová, J.: Poznávanie, iracionálne kognície a možnosť využitia racionálno-emočného prístupu v stratégii zvládania. In: Ruiselová, Z. (Zost.), *Poznávanie a zvládanie záťažových situácií. ÚEPs SAV*, Bratislava 1994, pp. 49-67.
- Kordačová, J.: Iracionálne presvedčenia a psychické zdravie. *Česká a slovenská psychiatrie* 2, 1996, s. 75-82.
- Kordačová, J.: Iracionálne presvedčenia ako spolučiniteľ dezintegrácie osobnosti. In: Kováč, D. (Red.): *Osobnosť v spoločenských makrozmenách. ÚEPs SAV*, Bratislava 1997, s. 90-94.
- Kordačová, J.: Anxiózne poruchy: teoretické východiská a možnosti ovplyvňovania z pohľadu racionálno-emočného behaviorálneho prístupu. In: *Psychologie pro třetí tisíciletí*. (Ed.): Heller, D., Šturma, J., Psychologické dny, Olomouc 1998 a 2000. Praha, Testcentrum & Českomoravská psychologická společnost 2000, s. 408-410.
- Kordačová, J.: Problém perzistencie iracionálneho myslenia. Referát na konferencii „Psychológia pre bezpečný svet“, Psychologické dni, Trenčín, 10.- 12. september 2001a (v tlači).
- Kordačová, J.: Racionálno-emočná teória a edukácia v prevencii. In: Kondáš, O. a kol., *State z klinickej psychológie (rukopis)*, 2001b.

- Kordačová, J.: Môže inteligencia harmonizovať osobnosť? Vedecký seminár pri príležitosti životného jubilea riaditeľa Ústavu experim. psychológie SAV doc. PhDr. I. Ruisela, DrSc., marec 2001c, Bratislava, ÚEPs SAV.
- Lamarine, R. J.: Teaching children to think rationally. *Journal of Instructional Psychology* 17, 2, pp. 75-60, 1990.
- Vernon, A.: The school psychologist s role in preventive education: Application of rational-emotive education. *School Psychology Review* 19, 3, pp. 322-330, 1990.
- Vernon, A.: Rational-emotive Therapy: Classroom Applications. Pamphlet, Albert Ellis Institute, New York, 6 p., 1998.
- Vernon, A.: Counseling children and adolescents: REBT and humanism. *Journal of Humanistic Education and Development* 35, 2, pp. 120-128, 1996.
- Wilde, J.: The efficacy of short-term rational-emotive education with fourth-grade students. *Elementary School Guidance and Counseling* 31, pp. 131-138, 1990.

Sluchovo postihnuté dieťa v integrovanom predškolskom prostredí

Eubica Kročanová

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, Bratislava, SR

A deaf child in preschool integrated environment

Abstract:

Our contribution discusses present-day situation and perspectives of integration process with children with hearing handicap of early and preschool age. We focus especially on social status of integrated child with hearing handicap in everyday environment of kindergarden, as well as on the position of his/her intact peers and on the role of teacher in integrated preschool environment.

Osobnosť sluchovo postihnutého dieťaťa

Primárne:

prítomné sluchové postihnutie → komunikačná bariéra → špecifický komunikačný vývin

Sekundárne:

intaktný intelekt (nadpriemerná úroveň mentálnych schopností)

kognitívne procesy   intelekt v norme (s nedostatočne rozvinutou verbálnou zložkou pre oneskorujúci sa rečový vývin)
znížený intelekt

pamäť: problémy s osvojovaním reči → ťažkosti vo vzdelávacích aktivitách

rečový vývin: spomalený → neadekvátna komunikácia → opakovaná skúsenosť z neúspešných komunikačných situácií → problematické sociálne vzťahy

emocionalita a sociálne správanie: výskyt problémových prvkov

Determinujúce faktory úspešnej sociálnej integrácie v predškolskom období

- adekvátne a citlivé **posúdenie vhodnosti integrovať dieťa** (rodičmi, profesionálmi z oblasti špeciálnej pedagogiky a psychológie, vedením predškolských inštitúcií)
- materiálne a personálne **zabezpečenie podmienok pre realizáciu integrácie** (konzultácie pedagógov MŠ s pracovníkmi špeciálnopedagogických zariadení – ŠPP, DIC, obsadenie funkcie špeciálneho pedagóga v MŠ, odborná intervencia do rodiny integrovaného dieťaťa – praktické rady pre rodičov, podporné emocionálne aktivity na zmiernenie rodičovského stresu)
- **spôsobilosť postihnutých detí k sociálnej interakcii** s intaktnými (navodenie cez kooperatívne hry a spoločné riešenie úloh)
- **zvládnutie** porovnateľných **elementárnych sociálnych zručností** postihnutými deťmi
- **zabezpečenie vekovej rovnorodosti** postihnutých detí s intaktnými
- **stanovenie podobných výchovných cieľov** pre postihnuté aj zdravé deti
- **pozitívne postoje** od intaktných rovesníkov, pedagógov, rodičov intaktných detí, personálu predškolských zariadení, aj laickej verejnosti
- **zainteresovanosť a pozitívna účasť detí s postihnutím** na integračnom procese
- **adjustácia integrovaných detí** na neštandardnú sociálnu klímu v podmienkach špecifickej rovesníckej skupiny
- **vek integrovaných detí**
- **pozitívne a spolupracujúce rodinné zázemie**

Sociálna interakcia postihnutých detí so zdravými ako základná miera úspešnosti sociálnej integrácie v predškolskom veku súvisí:

s vekom

s pohlavím

s interindividuálnymi rozdielmi detí:

- v sociálnej a jazykovej kompetencii
- vo vývinovej úrovni hrových zručností
- vo verbálnych schopnostiach
- v skúsenosti zo sociálnych kontaktov
- v prispôbení sa sociálnym pravidlám a konvenciám
- v stupni osvojenia si metód hry platných v rovesníckej skupine
- v účasti na aktivitách a na živote skupiny rovesníkov
- v ponímaní seba ako súčasť rovesníckej skupiny.

Deficitná sociálna interakcia medzi deťmi so sluchovým postihnutím uplatňujúca sa v špeciálnopedagogických podmienkach môže prinášať:

- **zaostávanie** v sociálnej a jazykovej kompetencii
  - v úrovni hrových zručností
  - vo verbálnych schopnostiach aj intelektových výkonoch
    - osobitosti v sociálnych reakciách
    - zníženie sociálnej orientácie
    - osobnostnú nezrelosť
    - nedostatok poznávacích záujmov
    - určité vývinové zabrzdzenie a spomalenie v celkovom osobnostnom vývine nepočujúceho dieťaťa.

Aké pozitíva prináša integrácia predškolským sluchovopostihnutým deťom ?

- majú zabezpečený **prísun adekvátnej stimulácie z podnetného sociálneho prostredia** intaktných rovesníkov pre pozitívny kognitívny, rečový i osobnostný vývin
- sú **úspešnejšie** a neporovnateľne **predstihujú v sociálnych kontaktoch** deti zo špeciálnopedagogického prostredia
- získavajú **podmienky pre adekvátnu socializáciu** a primerané **sociálne učenie**
- dostávajú **príležitosť pre navodzovanie komunikačných vzťahov** s prostredím a pre osvojenie si dostatku komunikačných zručností
- majú **možnosť napodobňovania pozitívnych rečových vzorov**
- **napredujú** prirodzene v **intelektovej oblasti**
- **disponujú** lepšou **spôsobilosťou k sociálnej interakcii**
- môžu si **budovať** správnu **sebadôveru a motiváciu** pre vyrovnávanie sa s vlastným handicapom
- zlepšuje sa ich **sociálna orientácia**
- skvalitňujú sa **poznávacie záujmy**
- rozširuje sa priestor pre **prežitie maximálneho času s intaktnými rovesníkmi**
- majú príležitosť pre **utváranie si pozitívneho vzťahu a úspešnej interakcie so zdravými deťmi**
- dostávajú **možnosť pre úplnú sociálnu začlenenosť** do skupiny intaktných rovesníkov **so zavŕšením vlastnej sociálnej kompetencie**
- získavajú **pozitívne podmienky pre celkový osobnostný rast.**

Literatúra:

- DIAMOND, K., E.: Participation in Inclusive Preschool Programs and Sensitivity to the Needs of Others. *Journal of Early Intervention*, 23, 2, 2000, s.81-91.
- KROČANOVÁ, L.: Individuálna integrácia detí so sluchovým postihnutím predškolského veku. v tlači.
- WOLFBERG, P., J.: Can I Play With You ? Peer Culture in Inclusive Preschool Programs. *JASH*, 24, 2, 1999, s.69-84.
- ZBORTEKOVÁ, K.: Špecifiká abstraktno-logického myslenia ťažko sluchovo postihnutých detí a možnosti ich ovplyvňovania. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 30, 3, 1995, s.285-292.

Psychometrická ekvivalence počítačové a klasické verze Bourdonova testu*

Petr Květon,
Mojmír Svoboda*,
Helena Klimusová,

Psychologický ústav Akademie věd ČR, Brno

*Psychologický ústav, Filozofická fakulta MU, Brno

ABSTRAKT

V příspěvku prezentujeme naše zjištění z empirického ověřování psychometrické ekvivalence klasické a počítačové verze Bourdonova pozornostního testu. Dále jsme se snažili identifikovat, do jaké míry a jakým způsobem může výkon v testu ovlivnit vizuálně odlišné zpracování Bourdonova pozornostního testu.

Psychometric Equivalency of the Computer and Paper-and-pencil Versions of the Bourdon Cancellation Test

ABSTRACT

In our paper we present our findings from the empirical study of psychometric equivalence of paper-and-pencil and computer version of Bourdon's Cancellation Test. Further we tried to investigate to what extent and how is the performance influenced by differently arranged visual scheme of the test on computer.

V posledních deseti letech jsou pozornostní testy administrovány převážně na počítači. Počítačová administrace znamená pro examinátora mnoho výhod. Za největší přednosti CBAD se dá pokládat velká časová efektivita, ekologická racionalizace (velká úspora papíru a dalšího spotřebního materiálu), dokonale standardizovaná administrace, eliminace chyb při rukopisném vyplňování odpověďových archů, přesnost měření a okamžitá dostupnost výsledků (de Beer & Visser, 1998).

Ačkoli jsou počítačové verze klasických testů většinou ekvivalentní k jejich původním papír-tužka formám, některé výzkumy však ukazují, že způsob administrace významně ovlivňuje výsledek testů, kde je důležitým prvkem rychlost odpovídání.

Spray a kol. (1989) předpokládá, že míra flexibility ovládnání programu je důležitým faktorem pozorovaného vlivu počítačové formy administrace. Předložil studii, která v případě testů umožňujících zpětnou revizi odpovědí, byly nalezeny srovnatelné testové výsledky u různých forem administrace.

Zdá se, že u testů, ve kterých je významným faktorem rychlost reakce, se skóre při srovnání mezi počítačovou a papír-tužka verzí obvykle liší. Mead & Drasgow (1993) se domnívají, že důvodem nízké korelace u rychlostních testů jsou motorické úkony, neboť pohyb tužkou po papíře a stisknutí tlačítka na počítači vyvolávají odlišnou motorickou aktivitu. Dále Mead & Drasgow (1993) dodávají, že pokud test není časově omezený a počítačová verze je kvalitně pečlivě zkonstruována, pak se nežádoucí efekty patrně neprojeví.

Validita počítačových verzí testů zůstává neznámá alespoň do té doby, než je empiricky ověřena ekvivalence obou metod a počítačová forma se dá považovat za paralelní formu původní metody (Ford a kol., 1996). Aby módy administrace testové metody mohly být považovány za ekvivalentní, musí vykazovat shodné průměrné skóre, srovnatelné rozložení a rozsah skóre, a korelovat na podobné úrovni se skóre dalších proměnných (Hofer & Green, 1985).

Cíl výzkumu

Bourdonův pozornostní test je oblíbeným a často používaným nástrojem v psychologickém assessmentu. Při studiu relevantní literatury jsme zjistili, že dosud nebyla provedena ekvivalenční studie klasické a počítačové verze tohoto testu. Proto jako základní cíl naší studie jsme si položili

---

* Studie je součástí grantového projektu č. 406/99/1052 Grantové agentury ČR

otázku – jsou klasické (papír-tužka) a počítačové verze Bourdonova pozornostního testu ekvivalentní? Dále jsme se pokusili zjistit, do jaké míry a jakým způsobem je výkon v Bourdonově testu ovlivňován způsobem administrace a také jaké jsou další možné aspekty vlivu uživatelského rozhraní počítačové verze Bourdonova testu na výkon v testu.

Metody

Byla použita klasická verze Bourdonova testu, publikovaná ve vydavatelství Psychodiagnostické a didaktické testy v roce 1972. Jako paralelní počítačová forma Bourdonova testu byla použita pro výzkumné účely přímo vytvořená verze, která umožňuje měnit některé proměnné uživatelského rozhraní – barevné schéma a ovládací prvky.

Zkoumané osoby a postup měření

Vzorek pro výzkum tvořilo 92 studentů psychologie FF MU v Brně, které se dobrovolně zúčastnily výzkumu. Zkoumané osoby byly pomocí náhodného výběru rozděleny do tří skupin. První skupině byl test administrován ve verzi klasické (papír - tužka). Druhé i třetí skupině byl test administrován počítačem, přičemž byla použita odlišná barevná schémata - tedy schéma *a) světlé znaky na tmavém pozadí* a naopak *b) tmavé znaky na světlém pozadí*.

Výsledky a diskuze

V grafech 1 - 4 jsou znázorněny průměrné hodnoty pro všechny tři zkoumané skupiny – pro celkový počet znaků (graf 1), pro počet správně řešených znaků (graf 2), pro počet chybně řešených znaků (graf 3) a pro podíl chybně řešených znaků (graf 4) z celkového počtu řešených. Grafy zobrazují průběh těchto hodnot pro jednotlivé řádky testu.

Porovnáním křivek pracovní výkonnosti bylo zjištěno, že u osob s klasickou formou administrace často dochází u posledních bloků k poklesu výkonnosti, zatímco u počítačových verzí k tomuto poklesu nedochází. Takový efekt má pochopitelně vliv na celkový skór.

Domníváme se, že je to způsobeno vlivem snížené motivace v závěru testu. Osoby s klasickou verzí testu mají na papíře jednotlivé bloky prezentovány ve formě řádků, takže mají poměrně přesnou představu, ve které fázi testování se právě nachází, zatímco u počítačové formy jsou bloky podnětů prezentovány jako jednotlivé obrazovky, pouze s údajem, o kolikátý blok z celkového počtu se jedná.

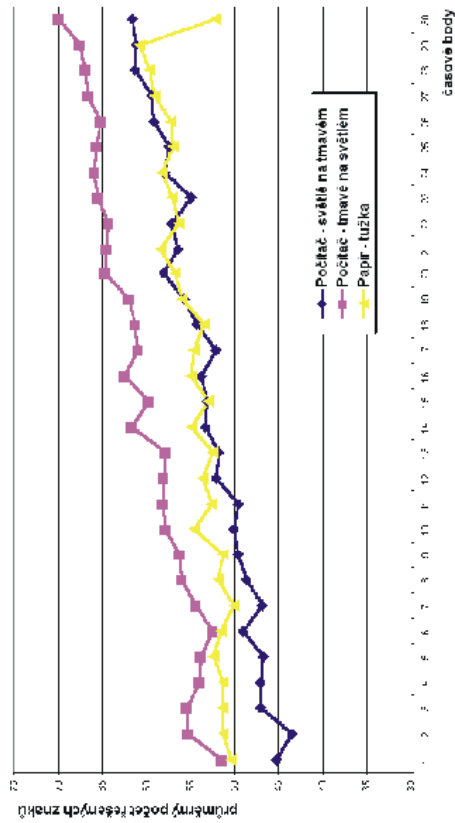
Průměrné hodnoty všech čtyř ukazatelů (viz tabulka 1) byly porovnány analýzou rozptylu s verzí testu jako nezávislým faktorem. Ve všech případech byl shledán statisticky významný rozdíl na hladině 5% (viz tabulka 2).

Průkazné rozdíly byly shledány jak v ukazatelích kvantity a rychlosti výkonu (počet řešených znaků) ve prospěch počítačové verze svou podobou odpovídající papírové formě, tak v ukazatelích kvality výkonu (relativní a absolutní počet chyb) ve prospěch klasické formy administrace.

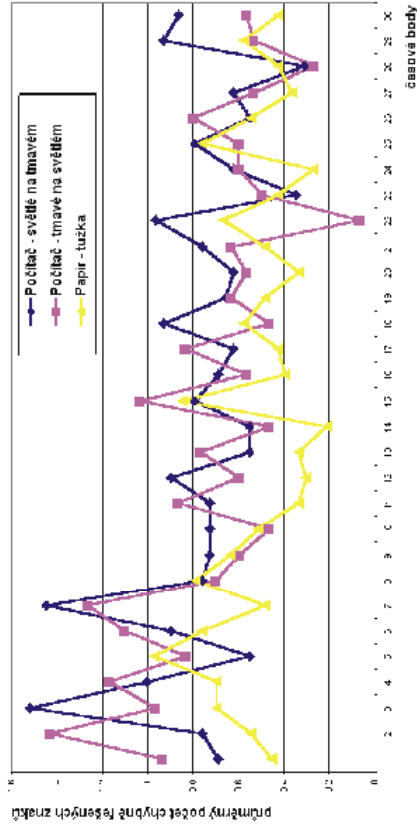
Nejhoršího výkonu z hlediska kvalitativního i kvantitativního dosahovaly osoby, jimž byla zadána počítačová verze barevně inverzní vůči klasické formě (světlé podněty na tmavém pozadí). Tato podoba testu klade zvýšené percepční nároky na testované osoby především v počátečních fázích výkonu, poté většinou dochází k přizpůsobení, nicméně celkový výkon je jí značně ovlivněn.

Výsledky

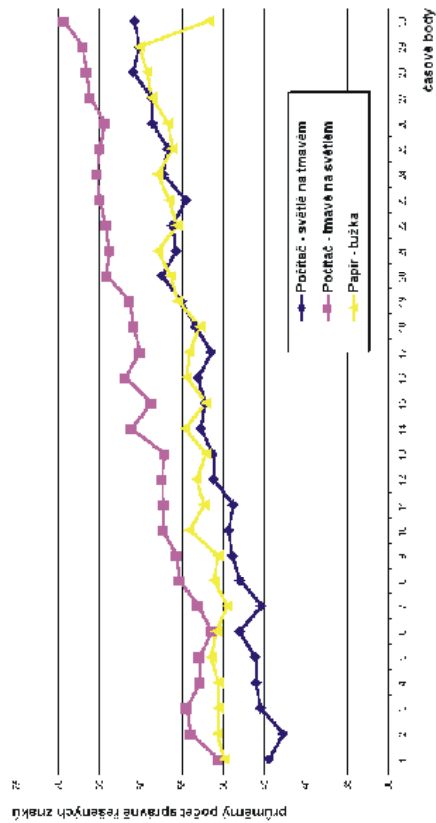
Graf 1 Celkový počet řešených znaků - průběh v čase

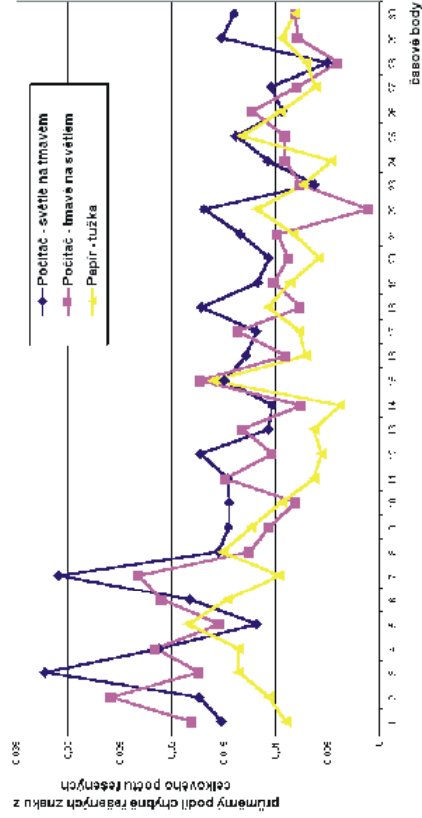
Graf 3 Počet chybně řešených znaků v Bourdonově testu - průběh v čase

Graf 2 Počet správně řešených znaků - průběh v čase

Graf 4 Relativní chybovost v Bourdonově testu - průběh v čase

Tabulka 1 Srovnání průměrných výkonů mezi skupinami s klasickou, počítačovou a počítačovou-inverzní verzí Bourdonova testu

		N	M	SD	SE
Počet všech správně řešených znaků	Počítačová verze	30	1569,8	330,3	60,3
	Inverzní počítačová verze	30	1794,5	308,4	56,3
	Papír-tužka verze	33	1619,1	295,7	51,5
	Celkem	93	1659,8	322,4	33,4
Počet všech nesprávně řešených znaků	Počítačová verze	30	24,7	15,0	2,7
	Inverzní počítačová verze	30	21,4	12,5	2,3
	Papír-tužka verze	33	15,7	14,4	2,5
	Celkem	93	20,4	14,4	1,5
Celkový počet řešených znaků	Počítačová verze	30	1594,5	332,2	60,6
	Inverzní počítačová verze	30	1815,9	310,2	56,6
	Papír-tužka verze	33	1634,8	294,2	51,2
	Celkem	93	1680,2	323,1	33,5
Poměr správně vs nesprávně řešených znaků	Počítačová verze	30	1,6	0,7	0,2
	Inverzní počítačová verze	30	1,2	0,7	0,1
	Papír-tužka verze	33	1,0	1,0	0,2
	Celkem	93	1,3	0,9	0,1

Pozn. Počítačová verze = tmavé znaky na světlém pozadí, Inverzní počítačová verze = světlé znaky na tmavém pozadí

Tabulka 2 Srovnání průměrných výkonů mezi skupinami s klasickou, počítačovou a počítačovou-inverzní verzí Bourdonova testu - ANOVA

	F	Sig.
Počet všech správně řešených znaků	F = 4,35	p ≤ 0,016
Počet všech nesprávně řešených znaků	F = 3,30	p ≤ 0,040
Celkový počet řešených znaků	F = 4,30	p ≤ 0,016
Poměr správně vs nesprávně řešených znaků	F = 3,41	p ≤ 0,037

Závěr

Naše empirická studie potvrdila původní předpoklad, že klasická a počítačová verze Bourdonova pozornostního testu nejsou ekvivalentní, a nelze je považovat za paralelní verze. Zjistili jsme statisticky významné rozdíly v kvalitativní i kvantitativní složce výkonu mezi oběma verzemi Bourdonova pozornostního testu.

Výsledky potvrzují, že použití počítače při administraci Bourdonova testu zvyšuje rychlost odpovídání, avšak současně se zvyšuje i chybovost. Technologie zadávání odpovědí na počítači vyžaduje značně odlišnou motorickou aktivitu, než jak je tomu při zaznamenávání odpovědí tužkou na papíře ve verzi klasické. Rychlejší tempo práce pak zřejmě způsobuje menší soustředění a kontrolu kvalitativní složky.

Dále jsme zjistili, že na výkon v testu má vliv zvolené barevné schéma počítačové verze. Volba nevhodného barevného schématu má vliv natolik silný, že skupina osob s počítačovou verzí v inverzním barevném schématu vykazovala horší výkony než osoby s papír-tužka verzí i přesto, že počítačová verze rychlostního testu by měla podle předpokladů zvýhodňovat. Domníváme se, že inverzní barevné schéma je obtížnější pro vizuální percepci, což vede k horšímu výkonu v testu.

Literatura

- De Beer, M. - Visser, D. (1998). Comparability of paper and pencil and computerized versions of the GSAT. *South African Journal of Psychology*, 1, 37-42.
- Ford, B.D. – Vitelli, R. – Stuckless, N. (1996). The effects of computer versus paper-and-pencil administration on measures of anger and revenge with an inmate population. *Computers in Human Behaviour*, 12, 159-166.
- Hofer, P.J. – Green, B.F. (1985). The challenge of competence and creativity in computerized psychological testing. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 53, 826-838.
- Mead, A.D. - Drasgow, F. (1993). Equivalence of Computerized and Paper-and-Pencil Cognitive Ability Tests: A Meta-Analysis. *Psychological Bulletin*, 114, 449-458.
- Spray, J.A. – Ackerman, T.A. – Reckase, M.D. – Carlson, J.E (1989). Effect of medium of item presentation on examinee performance and item characteristics. *Journal of Educational Measurement*, 26, 261-271.

Zo života umelých osobností - alebo – čo vlastne robí osobnosť reálnou?

David Lupták

I. Úvod

V našej prehľadovej štúdii sa zaoberáme pomerne novým, fascinujúcim fenoménom, ktorému hlavný prúd psychologického bádania doposiaľ nevenoval patričnú pozornosť. Približne od polovice 80. rokov minulého storočia vzniká na pomedzí tak rozdielnych oblastí ako je grafický dizajn, počítačová animácia, ľudská (ale nie len ľudská) anatómia a fyziognómia a v neposlednom rade psychológia, viacero „generácií“ tzv. umelých, artifičných či virtuálnych osobností, ktoré postupne, v závislosti od vývoja výkonného grafického hardwaru, nadobúdajú čoraz dokonalejší výzor, celkové vystupovanie či mimické prejavy. Práve psychológia nadobúda pri vzniku a vývoji novších a dokonalejších generácií umelých osobností stále významnejšie postavenie, týka sa to najmä spôsobov ako efektívne „prehlbiť“ u pozorovateľa dojem, že sa jedná o skutočné osobnosti. S tým súvisí napr. aplikácia poznatkov o nonverbálnych prejavoch človeka pri komunikácii, produkcia reálnych artefaktov či čisto fiktívnych, avšak vierohodne pôsobiach, informácií o „živote“ a „aktivitách“ konkrétnej umelej osobnosti.

II. Vývojové trendy v komunikácii „po sieti“

Ľudia využívajú komunikačné možnosti Internetu (a počítačových sietí vôbec) už niekoľko rokov ako bežnú, každodennú záležitosť, pričom si väčšinou už ani nespomenú na nie veľmi dávne doby, kedy bola táto komunikačná technológia privilegiom len niekoľkých nadšencov na amerických univerzitách a vo vojenských kruhoch.

Komunikujúci partneri v prostredí počítačových sietí vstupujú do tzv. kyberpriestoru v rôznych formách „zástupnej“ identity – či pod prezývkou na diskusných fórach typu IRC (Inter Relay Chat) alebo ako rôzne druhy grafického znázornenia, od abstraktných geometrických útvarov ako pri rôznych formách ICQ (I Seek You), cez jednoduchšie či zložitejšie ikony až po trojdimenzionálne postavy v po sieti hraných počítačových hrách a hráčskych komunitách typu MUD (Multi User Dungeons) či RPG (Role Playing Games).

Spolu s vývojom a širokým rozšírením výkonného hardvéru a softvéru pre grafické spracovanie dát je v celej tejto oblasti „sietovej komunikácie“ badateľný posun k stále detailnejším a graficky prepracovanejším 3D prostrediam, v ktorých sa nachádzajú rovnako stále detailnejšie vyvedené rôzne druhy postáv – ženské, mužské, androgynne...

V neustále sa meniacom internetovom slangu sa zaužíval pre tieto formálne „bytosť“ výraz *avatár*, čo v orientálnej náboženskej terminológii znamená navrátiť sa inkarnáciu nejakého božstva. Je to, podľa nás, vskutku výstižné pomenovanie pre čisto formálny, dokonalý, inertný, digitálny konštrukt, ktorý možno kedykoľvek vypnúť a opäť „reštartovať“, a do ktorého sa jeho užívateľ pri vstupe do virtuálneho sveta doslovne „prevetľuje“.

Špecifiká avatárov a ich existencie skúma popri mnohých iných fenoménoch spojených s postupným prenikaním človeka do virtuálnych svetov tzv. **kyberpsychológia** (pozri Suler, 1996). Na rozdiel od klasickej psychológie nepredstavujú Avatári a umelé osobnosti v kyberpsychológii žiadne novum. Podrobnú klasifikáciu a charakteristiku jednotlivých typov avatárov uvádza Suler (1996, 1999).

Súčasnú internetovú technológiu umožňujú majiteľovi dostatočne výkonného počítača pripojeného veľkokapacitnou linkou na sieť vstupovať do rôznych neustále sa rozrastajúcich trojdimenzionálnych svetov, často už vo forme fantastických urbánnych komplexov – virtuálnych miest, tzv. e-cities, v ktorých sa môže stať ich

netizenom, teda e-občanom, podieľať sa na spoločnom spoločenskom živote e-komunity. Skôr pravidlom než výnimkou však je, že účastník má viac než jednu identitu, teda „prevetľuje“ sa podľa rôznych kontextuálnych okolností do rôznych avatárov. Aký efekt to má na reálnu osobnosť užívateľa je doteraz značne neprebádanou otázkou.

Približne od roku 1996 sa takéto virtuálne, spoločne zdieľané svety označujú všeobecne ako *Avatar Cyberspace* (Řiha, 2001). Participantovi je pridelená postava, prípadne si ju môže vytvoriť sám, a v tejto forme vnímaný ostatnými účastníkmi, „prevetelený“ do svojho avatára, potom koná

v rámci počítačom generovaného virtuálneho sveta, ako je napr. Cybertown, Active Worlds či francúzsky 2monde. Za zmienku stojí fakt, že sa každoročne zvyšuje počet „obyvateľov“ týchto virtuálnych svetov – v roku 2001 presahoval počet členov komunity Cybertown 320 000 tzv. netizenov, v Active Worlds ich „žilo“ vyše 220 000 (tamže).

III. Umelé osobnosti

Postupom času sa neustále zdokonaľuje schopnosť týchto animovaných digitálnych konštruktov (resp. ich tvorcov) imitovať správanie skutočne živých postáv. Počas niekoľkých posledných rokov získali postupne značne širokú paletu mimických výrazov so stále jemnejšími odtienkami emočných prejavov, ich vystupovanie nadobudlo hĺbku, z nevýrazných, nahrubo opracovaných postáv sa stali umelé, virtuálne osobnosti s virtuálnym charakterom a stále komplexnejšími a vierohodnejšími prejavmi, začali žiť svoj vlastný virtuálny život. Stali sa hrdinami a hrdinkami mnohých pokračovaní úspešných televíznych seriálov a počítačových hier, speváčkami, spravodajskými hlásateľkami, modelkami či herečkami...

Tým nastáva pozoruhodný trend presahovania virtuálnej reality do reality „reálnej“, kedy reálne neexistujúce bytosti, umelé osobnosti, virtuálne konštrukty zasahujú do reálneho diania a ovplyvňujú reálny svet mimo počítačom generovanej reality.

Pre ilustráciu pojednávaného fenoménu uvádzame zoznam a podrobnejšiu charakteristiku aspoň zopár doposiaľ pravdepodobne najznámejších a najúspešnejších tzv. avatárov, ktorí tým či onakým spôsobom rozvírili mediálny svet:

a) Max Headroom

Historicky prvou artifiálnou osobnosťou bol pravdepodobne Max Headroom (obr.1 - 3), hlavný hrdina rovnomenného populárneho anglického kyberpunkového televízneho seriálu z druhej polovice 80. rokov. Podľa scenára bol pôvodne živým človekom, televíznym reportérom, ktorého osobnosť bola „prenesená“ do počítača, odkiaľ sa pomocou internetu mohol pohybovať vo virtuálnom svete bez telesných či časopriestorových obmedzení a pomáhať svojim priateľom v reálnom svete. V polovici 80. rokov neboli ešte dostatočne vyvinuté technologické prostriedky pre kvalitnú trojdimenzionálnu počítačovú animáciu, a preto bol v prvých dieloch seriálu Max Headroom stvárnený skutočným hercom s nasadenou latexovou maskou (obr.2). Až v neskoršom období ho vystriedal rýdzo digitálny animovaný konštrukt (obr.3).

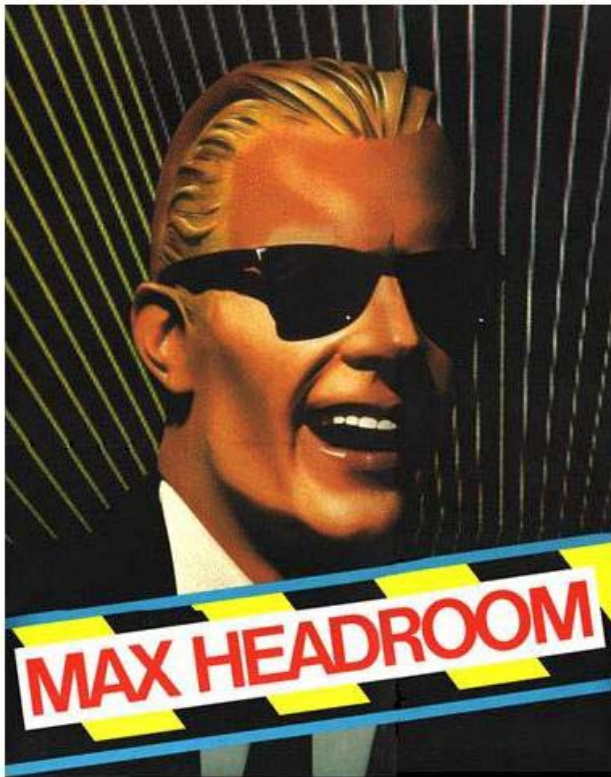
b) Lara Croft

Akčná hrdinka viacerých dielov veľmi populárnej počítačovej hry TOMBRAIDER sa stala pravdepodobne prvou ženskou, „skutočne“ umelou či virtuálnou osobnosťou. Lara Croft (obr.4 - 6) predstavuje feminínu inkarnáciu klasického filmového dobrodruha Indiana Jonesa v elektronickom médiu. Pre ilustráciu uvádzame niektoré podrobnosti z jej umelého života, ktoré je možné sa dozvedieť na jej oficiálnej domovskej internetovej stránke (www.laracroft.co.uk):

Lara Croft je britskej národnosti, narodila sa 14.2. 1968 vo Wimbledone v Londýne, je slobodná, meria 175 cm, váži 60,5 kg, jej miery sú 86-61-89, má hnedé oči i vlasy, jej krvná skupina je AB - a neustále u seba nosí pištoľ kalibru 9mm... Tak isto sa tu môžeme nájsť informácie o jej nadobudnutom vzdelaní, športových aktivitách, o rodinnom zázemí - dozvieme sa, že pochádza z aristokratickej rodiny a mala sa podľa šľachtických zvykov vydať za mladého lorda, ktorého jej vybrali rodičia. Avšak jedného dňa, pri návrate z výletu v Himalájách sa Lara stala obeťou leteckej katastrofy, ktorú ako jediná prežila. Strávila určitý čas v zapadnutej horskej dedinke a po návrate domov zistila, že pod vplyvom silných predošlých zážitkov už nie je schopná znášať dusivú, naškrobenú atmosféru aristokratických kruhov a ďalej spĺňať predstavy svojich rodičov. Od tej doby žije dobrodružným životom, cestuje po celom svete hľadajúc doposiaľ neodhalené archeologické poklady. Jej rodičia, nesúhlasiac s voľbou jej životného štýlu na ňu zanevrelí a prerušili s ňou všetky kontakty... Okrem iného sa ešte môžeme dozvedieť, že vo voľnom čase píše cestopisné knihy, a tiež aké sú jej obľúbené filmy, hudba, jedlo, aké má záľuby, ambície, kto sú jej idoly, čoho sa bojí atď... V spojení s obrazovým materiálom, jej fotografiami a ďalšími artefaktmi je skutočne možné nadobudnúť dojem, že sa jedná o existujúcu osobnosť. Nedávno bol do kín uvedený „jej“ prvý celovečerný film.

c) Kyoko Date DK-96

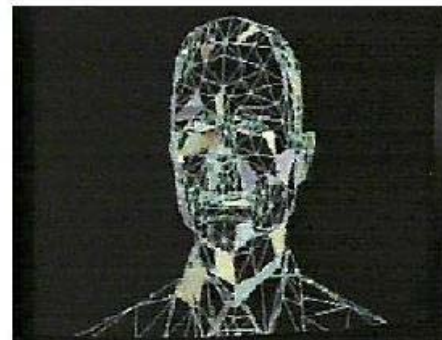
Kyoko Date (obr.7) je resp. bola prvou 100% virtuálnou hviezdou populárnej hudby na svete. Bola vytvorená inžiniermi a dizajnérmi japonskej modelingovej agentúry HoriPro. Napriek tomu že v skutočnosti neexistuje, naspieval a vydala viaceré platne / CD, jej pieseň "Love Communication", samozrejme sprevádzaná

Obr. 1 - Max Headroom

Obr.2 - Max - prvá verzia

obr. 3 - Max - polygónová kostra

Obr. 4 - Lara Croft - detail

Obr. 5 - Lara v akcii

Obr.6 - Larav akcii

videoklipom v štýle MTV, sa v roku 1996 v momente vyšplhala na vrchol japonských hitparád populárnej hudby. V skutočnosti je jej prejav výslednicou činnosti dvoch osôb – jej platne naspievala neidentifikovaná mladá japonská speváčka; druhou osobou je japonské dievča hovoriace kórejsky s japonským prízvukom, je jej “skutočnou persónou” pri interview a pri kontakte s verejnosťou.

Kyoko Date, narodená 26.10. 1979 v znamení škorpióna vo Fusso v Tokyu, meria 163 cm, váži 43 kg, jej BMI (body mass index) dosahuje 16,18. Jej miery sú 83:56:82, má krvnú skupinu A. Svoj mediálny debut "zažila" 21. 11. 1996 ako "17" ročná. Má prezývku Diki. Je možné jej poslať e-mail, na ktorý s radosťou odpovie.

d) Tmmy

Tmmy (vyslovuje sa Timi) (obr.10 - 11) predstavuje európsky, resp. britský pendant k vyššie menovanej japonskej „speváčke“ Kyoko Date. Novo vyvinutý softvér firmy DAG využívajúci tzv. **real time animation technology** (technológia animácie v reálnom čase) jej však prepožičiava oveľa väčší repertoár prejavov a vierohodnejšie “vystupovanie”. Onedlho by mala debutovať s novým CD a videoklipom na hudobnej televíznej stanici MTV, v ktorom sama “účinkuje”. Jej vzhľad a formálny prejav je dizajnovaný na oslovenie mladej teenagerskej generácie hudobných konzumentov. V “rozhovore” pre Sunday Times Tmmy (www.tmmy.co.uk/st-interview.html) uvádza, že rada cestuje, miluje prechádzky so psom svojho otca a dokonca rada hrá futbal...

e) Ananova

Ananova (obr.12) je pravdepodobne prvou virtuálnou spravodajskou hlásateľkou, ktorá “číta” správy na internetovej stránke rovnomennej britskej spravodajskej agentúry (www.ananova.com). Je to “bytost” so zelenými vlasmi a s androgýnnymi črtami, dizajnovaná tak, aby oslovovala rovnako ženské i mužské publikum. Po technickej stránke využíva softvér analogický vyššie uvedenej speváčky Tmmy - tzv. DAG real time animation technology.

f) Webbie Tookay

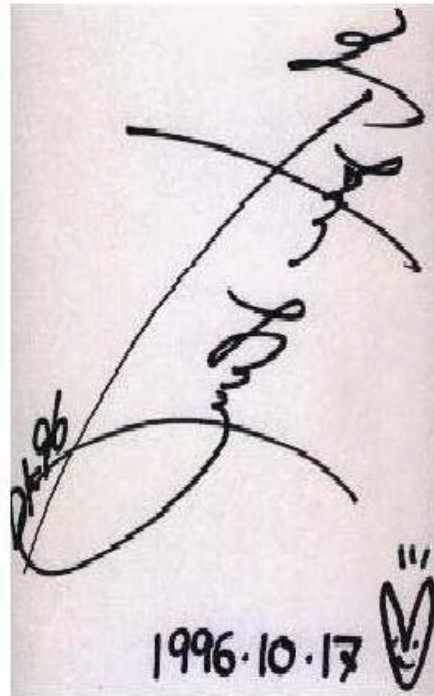
Webbie Tookay (obr.13) je akronym (Webbie ako web - internetová sieť world wide web /www/ a Tookay ako 2K skratka pre započaté nové tisícročie), pod ktorým vystupuje prvá 100% virtuálna modelka renomovanej modelingovej agentúry Elite Model Management. Je možné ju akokoľvek upravovať, meniť jej telesné proporcie, meniť farbu a dĺžku vlasov, farbu očí, v zlomku sekundy ju prezliekať... Okrem toho môže byť na viacerých miestach súčasne, môže pracovať 7 dní v týždni po 24 hodím, nemusí jesť, bez problémov si udržuje svoju štíhlu líniu, nie je náladová, nikdy nemešká a nepožaduje zvýšenie gáže. Čo by si modelingová agentúra mohla ešte priať?

Obr. 7 - Kyoko Date

Obr. 8 - obal skutočného CD

Obr.9 - podpis virtuálnej speváčky DK 96

Obr.7 - Kyoko Date DK 96

Obr. 10 - virtuálna speváčka Tmmy

Obr. 12 - virtuálna hlásateľka Ananova

Obr. 11 - Tmmy pózuje

Obr. 13 - virtuálna modelka Webbie Tookey

g) Projekt virtuálnej herečky

Tvorca vyššie uvedenej prvej virtuálnej modelky, počítačový animátor švédskeho pôvodu Stephen Haag Stihlberg pracuje už niekoľko rokov na projekte virtuálnej herečky (obr.14 - 15). Prácu na tomto projekte zahájil ca. v druhej polovici 90.rokov minulého storočia, v súčasnosti dosiahol už značne zarážajúcu kvalitatívnu úroveň čo sa týka programovania emočných prejavov a celkového vystupovania jeho digitálnych výtvorov. Na jeho domovskej internetovej stránke (www.optidigit.com) je možné zhladať ukážky počítačových animácií pohybu ľudských postáv, testy pre emočné výrazy v mimike (obr. 15), hudobné videá s tromi vystupujúcimi virtuálnymi speváčkami/herečkami dokonca „casting“ virtuálnej herečky aj s akoby „nevydarenými“ scénami.

e) Final Fantasy

Japonsko – americký projekt Final Fantasy: The Spirit Within predstavuje míľnik v procese globálnej mediálnej fúzie, jedná sa totiž o prvý celovečerný „charakterový“ film bez použitia reálnych hercov, vytvorený len počítačovou grafikou (obr.16 - 17). Film bolo možné zhladať aj v našich kinách v lete 2001.

Pri realizácii tohto priekopníckeho diela bola použitá technológia *motion capture* (obr.18 - 19) umožňujúca zachytiť priamo pohyb, resp. tzv. pohybový skelet reálnych objektov v reálnom čase a preniesť ho do počítačom generovaného prostredia, kde sa uskutoční jeho napojenie na virtuálne objekty. Takto „oživené“ digitálne entity sa vyznačujú kvalitou pohybu reálnych objektov. Pri prenose jemných detailov pohybu ľudského tela je táto technológia momentálne neprekonateľná. Výsledný hyperrealistický efekt, ktorý dosiahli tvorcovia tohto diela je skutočne fascinujúci – pozornejší divák si počas sledovania deja opakovane uvedomuje, že jednotlivé postavy filmových hrdinov prestáva vnímať ako počítačom animované konštrukty, ale akceptuje ich ako „reálne“ osobnosti, charaktery. Je nutné dodať, že k tomuto efektu vo významnej miere prispieva veľmi kvalitný dabing hollywoodskych herečkových hviezd, ktorých hlasy ostali jediným reálnym príspevkom v tomto čisto digitálnom výtvore.

f) „Skutoční“ Avatári v popkultúre

Ako sme už uviedli, rôzne formy avatárov možno stretnúť aj v oblasti populárnej hudby. Popri už spomínaných rýdzo virtuálnych interpretoch je možné sa stretnúť aj s viacerými príkladmi skutočne existujúcich umelcov, hudobníkov z mäsa a kostí, ktorí však preferujú komunikovať s verejnosťou v sprostredkovanvej forme práve používaním zástupných identít – avatárov. Na tomto mieste menujeme aspoň tri, podľa nás najznámejšie príklady.

Precedens v tomto ohľade predstavuje legendárna nemecká skupina **Kraftwerk** (obr.20), ktorá je považovaná za jedného z najpodstatnejších priekopníkov v oblasti elektronickej hudby od počiatku 80. rokov minulého storočia. Členovia skupiny

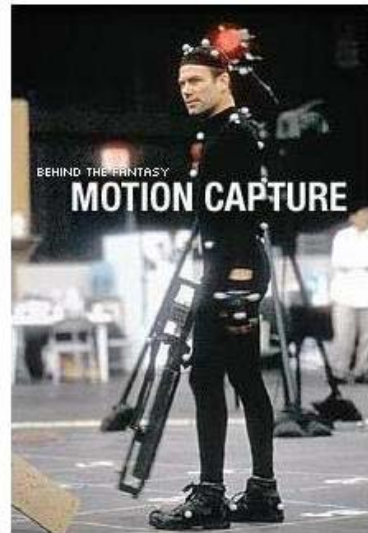
Obr.14 - virtuálna herečka

Obr.15 - test emočných výrazov virtuálnej herečky

Obr. 16 - Final Fantasy

Obr.18 - technológia Motion Capture

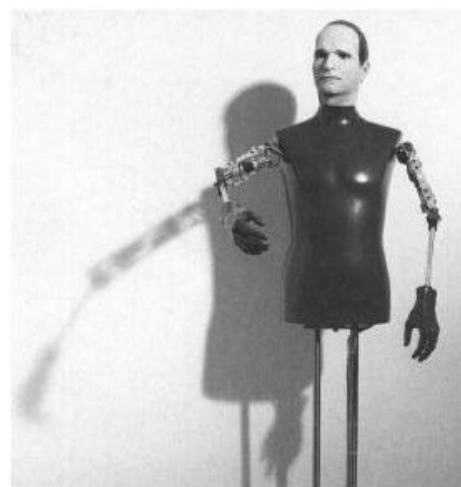
Obr.17 - Final Fantasy - jeden z hlavných hrdinov

Obr.19 - technológia Motion Capture

Obr.20 - avatári nemeckej skupiny Kraftwerk

Obr.21 - Pohyblivý robotický avatár jedného z členov skupiny Kraftwerk

Obr.22 - hudobné duo Daft Punk v dávnejšom období tvorby

Obr.23 Daft Punk v súčasnosti

Obr.24 - Daft Punk

Obr. 25 - oficiálna podoba britské hudobného zoskupenie Gorillaz

Obr.26 - Gorillaz

Obr.27 - členovia zoskupenia Gorillaz - autor ich podoby - Jamie Hewlett

Kraftwerk sa často aj počas živých koncertov nechávali zastupovať pohyblivými robotmi s maskami ich tvári (obr.21)

Od počiatku svojej kariéry v 1. polovici 90. rokov minulého storočia vystupuje francúzske duo **Daft Punk** pri styku s médiami i fanúšikmi v absolútnej väčšine prípadov v pre nich typických maskách, pôvodne zvieracích, v súčasnosti futuristických (obr.22 - 24)

Zatiaľ posledným príkladom takéhoto počínania je britské zoskupenie **Gorillaz** (www.gorillaz.com), ktoré sa v mediálnom svete prezentuje výhradne formou animovaných komixových postavičiek, vytvorených známym umelcom v oblasti komixu - Jamiem Hewlettom. V takejto forme vystupujú v hudobných videoklipech, pripravovanej počítačovej hre či na Internete (obr.25 - 27).

IV. Záver

Pri udržaní tempa doterajšieho vývoja sa dajú v blízkej budúcnosti očakávať v oblasti audiovizuálnych médií, televízie, filmu, počítačových hier a Internetu skutočne revolučné zmeny. Celá oblasť médií akoby v súčasnosti prechádzala postupnou mutáciou, ktorej konečný výsledok a reálny dosah nemožno v súčasnosti spoľahlivo odhadnúť. Avatári, umelé osobnosti a narastajúci presah virtuálnej reality do skutočného sveta naznačujú trend, ktorý je na jednej strane fascinujúci, na druhej strane môže na niekoho pôsobiť ohrozujúco, pretože len posilňuje postupné, stále markantnejšie stieranie jasných a pevne vymedzených hraníc medzi skutočnosťou a ilúziou, „pravdou“ a zdaním, realitou a potencialitou či virtualitou. Môžeme len konštatovať, že tento trend predstavuje jednu zo základných charakteristík súčasného štádia sociokultúrnej evolúcie, nazývaného všeobecne postmoderným.

Použitá literatúra a internetové zdroje:

Říha, D.: Avatar cyberspace – matrix v embrionálním stadiu?, Internet č. 53, 02/2001 s.22- 23

Suler, J: The Psychology of Avatars and Graphical Space in Multimedia Chat Communities or How I Learned to Stop Worrying and Love My Palace Props, 1996, 1999, Internet: <http://www.rider.edu/users/suler/psycyber/psyav.html>

Suler, J: The Psychology of Cyberspace, 1996, Internet: <http://www.rider.edu/users/suler/psycyber/psycyber.html>

<http://www.ananova.com/main.html>

<http://www.cybertown.com>

http://www.dhw.co.jp/horipro/talent/DK96/index_e.html

<http://www.final-fantasy.com>

<http://home.inreach.com/macbain/dk96main.htm>

<http://www.laracroft.co.uk/index.html>

<http://www.nwk23.co.uk/max.htm>

http://www.optidigit.com/android_bl.html/3Dgalleries

<http://www.tmm.co.uk/main.htm>

<http://www.2monde.com>

<http://www.activeworlds.com>

<http://www.gorillaz.com/main.htm>

Zodpovědnost a důvěra v sémantickém prostoru pohody jednotlivce a společnosti

Petr Macek & Mojmír Tyrlik*

Katedra psychologie Fakulty sociálních studií MU v Brně

*Psychologický ústav Filozofické fakulty MU v Brně

Abstract

Responsibility and trust in semantic space of individual and social well-being

A goal of this study was an exploration of the specific role and meaning of responsibility and trust in regard to individual well-being and well-being of society. A sample of 200 respondents (aged from 17 to 22 years) assessed importance of trust, importance of different aspects of responsibility, and importance of other concepts which were related to well-being. We looked for semantic clusters around core concepts: individual responsibility, responsibility to others, responsibility to society, and trust. Sex and age differences are described too.

Key words: adolescence, trust, responsibility, a context of well-being

Existence a fungování moderní demokratické společnosti je v mnohém závislé na zodpovědném jednání občanů a na jejich důvěře v sebe, ve druhé lidi, v instituce a v celý demokratický systém. Z pohledu psychologie vede tento předpoklad k celé řadě problémů a úvah.

Jedním ze základních psychologických témat je tu subjektivní pojetí (význam) relevantních konceptů (zodpovědnost, důvěra). Pojetí jednotlivce jako svobodného činitele, který je zodpovědný za svůj vlastní osud, je obsaženo v evropském myšlení minimálně od období renesance a humanismu (Marková, 1992; Baumeister, 1987). S vývojem moderního státu a s rozvojem demokracie byl jedinec stále více nahlížen nejen jako ten, kdo má zodpovědnost, ale současně i ten, kdo uplatňuje vůči druhým (instituci, státu) určité požadavky. Naplňování osobních požadavků souvisí na interpersonální a sociální úrovni s pocitem důvěry. Na jedné straně tu stojí odpovědnost a důvěryhodnost jako atributy související s určitou sociální rolí a statusem, na druhé straně je tu zodpovědnost a potřeba důvěřovat jako osobnostní charakteristiky.

O významu zodpovědnosti a důvěry je tedy možné uvažovat v různých kontextech: na úrovni „potřeb“ společnosti a na úrovni „potřeb“ jednotlivce. Proces utváření identity v adolescenci se dotýká obojího - identitu totiž nelze chápat pouze jako ujasňování vztahu k sobě a stabilizaci sebepojetí, ale též jako ujasňování vztahu k druhým, k společenským normám, pravidlům a běžným praktikám společenského života (Macek, 1999). Do obrazu formování identity v adolescenci patří i ujasňování osobních perspektiv a trajektorií, které k očekávaným cílovým představám vedou (Marcia, 1980; Nurmi, 1991). Je to práce dospívajícího na jeho „kontraktu“ se společností, ve které se socializuje a kde si vytváří svoji i osobní perspektivu (Flanagan et al., 1996).

Cílem této dílčí studie** je charakterizovat, jaký význam získávají pro současnou dospívající generaci pojmy důvěra a zodpovědnost v kontextu uvažování o:

- pohodě jednotlivce (individual well-being),
- pohodě ve společnosti (well-being of society)***.

Metoda

Výzkumný soubor

Tvořilo ho celkem 200 respondentů - studentů středních a vysokých škol (polovina středoškoláků, polovina vysokoškoláků, polovina žen, polovina mužů) ve věku od 17 do 22 let.

** Prezentovaná data byla získána v rámci mezinárodního projektu "Responsibilities/entitlements: a study in language and social representations in Central and Western Europe", který byl v letech 1998-2000 finančně podporován britskou grantovou agenturou "Economic and Social Research Council". Zpracování dat a příprava této studie je podporována současným grantovým projektem GA ČR 406/01/1085 "Pojetí odpovědnosti u adolescentů", jehož řešiteli jsou autoři této stati.

*** V zájmu snížení počtu anglismů překládáme konstrukt well-being do češtiny jako pohoda, i když jsme si vědomi nedokonalosti takového překladu.

Metodika výzkumu:

Respondenti posuzovali důležitost 34 pojmů (seznam pojmů viz tabulky) v rámci uvažování o osobní a společenské podobě. Výchozí otázky byly formulovány:

„Přečtete si, prosím, pozorně následující seznam výrazů a určete, nakolik jsou důležité pro subjektivní pocit pohody jedince (pro pohodu ve společnosti). U každého výrazu zakroužkujte jedno z čísel následující stupnice: 1 - naprosto nepodstatné, 2 - nepodstatné, 3 - spíše nepodstatné, 4 - spíše důležité, 5 - důležité, 6 - velmi důležité

Zpracování dat:

Separátně pro oblast osobní pohody a pro pohodu ve společnosti byly vypočteny průměrné skóry důležitosti všech pojmů. Multi- a univariační analýzou rozptylu byly zjišťován vliv věku a pohlaví na důležitost posuzovaných pojmů, vždy separátně pro pohodu jednotlivce a pro pohodu ve společnosti. Párovým t-testem pro závislé výběry byly srovnávána průměrná důležitost důvěry a jednotlivých aspektů zodpovědnosti pro pohodu jednotlivce a pro pohodu ve společnosti.

Pro popsání významových souvislostí byla provedena faktorová analýza všech posuzovaných pojmů (metoda hlavních os, rotace Varimax, vlastní hodnota větší než 1), opět zvlášť pro soubor pojmů vztahovaných k pohodě jednotlivce a pro pojmy vztahované k pohodě ve společnosti.

Výsledky

1. Důležitost důvěry a zodpovědnosti v rámci uvažování o pohodě jednotlivce a pohodě ve společnosti

Pořadí důležitosti jednotlivých pojmů vztahovaných k pohodě jednotlivce a společnosti ukazuje Tabulka 1. V rámci uvedeného seznamu posuzovaných pojmů jsme zvláštní pozornost věnovali následujícím*: Důvěra, Přebírání zodpovědnosti (závazek), Odpovědnost za sebe sama, Odpovědnost vůči druhým, Právní zodpovědnost. Mezi další pojmy, kterých si všímáme jako relevantních k tématu důvěra a zodpovědnost, zařazujeme pojmy Bezpečí a Jistota..

U žádného z těchto pojmů jsme nezjistili vliv věku (přesněji příslušnost do věkové skupiny mladších či starších) v posuzování důležitosti. V případě vlivu pohlaví na posouzení důležitosti se ukázala jednoznačná tendence - vyšší důležitost různým aspektům zodpovědnosti vždy přisuzovaly dívky. Konkrétně se to týkalo Přebírání zodpovědnosti (v kontextu pohody jednotlivce i pohody ve společnosti), Odpovědnosti za sebe (pro osobní i společenskou pohodu), důležitosti Zodpovědnosti vůči druhým (pro pohodu ve společnosti) a Právní zodpovědnosti (pro pohodu jednotlivce).

V případě pohody pro jednotlivce patří Důvěra mezi charakteristiky (pojmy), kterým je přisuzována největší důležitost. Stejnou nebo o něco větší váhu má Jistota a Bezpečí. Z pojmů vyjadřujících různé aspekty odpovědnosti přisuzují respondenti velkou důležitost Zodpovědnosti za sebe sama, poněkud menší důležitost má Zodpovědnost vůči druhým, Přebírání zodpovědnosti (závazky) a Právní zodpovědnost.

Při úvahách o pohodě ve společnosti má Důvěra a Jistota větší váhu než různé aspekty zodpovědnosti, ještě důležitější je však Bezpečí. Zodpovědnost za sebe, Zodpovědnost vůči druhým, Právní zodpovědnost a Přebírání zodpovědnosti jsou hodnoceny přibližně se stejnou mírou důležitosti.

Při srovnání důležitosti Důvěry a Zodpovědnosti pro pohodu jednotlivce a společnosti jsme zjistili, že (měřeno párovým t-testem) rozdíl v důležitosti Důvěry je na hranici statistické významnosti ($p = 0,058$): Důvěra je o něco důležitější pro individuální než pro sociální kontext pohody. Odpovědnost za sebe sama je signifikantně důležitější pro pohodu jednotlivce ($p < 0.001$), Právní zodpovědnost zase pro pohodu ve společnosti ($p < 0.001$). V důležitosti Zodpovědnosti za druhé a v Přebírání zodpovědnosti jsme statisticky významný rozdíl nezjistili.

2. Významové souvislosti pojmů důvěra a zodpovědnost

V této části se v první řadě zaměřujeme na popis faktorů (seskupení pojmů), které v sobě zahrnují s významným nábojem (větším než 0,40) pojem Důvěra a/nebo pojmy, které se týkají zodpovědnosti. Nicméně, cennou informací je při našem výzkumném záměru i zjištění, se kterými pojmy důvěra a zodpovědnost významově nesouvisí.

V kontextu pohody jednotlivce vstupuje Důvěra s významným nábojem do čtvrtého faktoru (viz Tabulka 2). Významově se tu spojuje s pojmy Rovnost, Jistota a Společnost. Důvěra není propojena

* V zájmu větší přehlednosti uvádíme zařazené pojmy s počátečními velkými písmeny

ani s Odpovědností, ani s demokratickými normami a pravidly. Pro pohodu jednotlivce je tedy důležité také pojetí důvěry, které je založeno na vědomí podobnosti a stability.

Právní zodpovědnost a Zodpovědnost vůči druhým saturují významně první faktor. Ten je pochopitelně ze všech nejobecnější - vstupuje do něj signifikantně i Morálka, Spravedlnost, Tradice, Spolupráce, Národní identita a Solidarita. Celkový význam tohoto faktoru je méně jasný, zdá se však, že Právní odpovědnost a Zodpovědnost vůči druhým jsou součástí obecnější představy o mravních normách.

Přebírání zodpovědnosti, Odpovědnost za sebe sama a Zodpovědnost vůči druhým vstupují významně do třetího faktoru. Doplnuje je signifikantním nábojem pojem Vlastní zájem. Vytváří tak samostatný významový celek, atribut pocitu pohody jednotlivce, který by se dal označit jako Přijetí vlastní odpovědnosti.

Význam důvěry a odpovědnosti se odděluje od jiných významových celků: od politiky (druhý faktor), svobody a dodržování práva (pátý faktor), individualismu a demokracie (šestý faktor), soutěživosti (sedmý faktor), komunitního stylu života (osmý faktor) a společenské konformity (devátý faktor).

V rámci představy pohody ve společnosti je pojem Důvěra spojen ve druhém faktoru s Odpovědností vůči druhým, Rovností, Soudržností, Jistotou. Významové souvislosti jsou tedy velmi podobné jako v případě kontextu pohody jednotlivce. Důvěra znamená jistotu, založenou na soudržnosti a rovnosti a odpovědnosti vůči druhým.

Přebírání zodpovědnosti a Odpovědnost za sebe sama tvoří samostatný faktor (sedmý), s menším nábojem do něj vstupuje i pojem Bezpečnost.

Právní odpovědnost se významově spojuje s Národní identitou a Solidaritou - na rozdíl od individuálního kontextu však zůstává tento faktor (označený jako druhý) specifický.

Ve společenském kontextu se tedy ani důvěra ani zodpovědnost nespojily s obecnými demokratickými principy a normami (první faktor). Jako samostatné významové celky se při úvahách o společenské pohodě dále vydělily individualismus (čtvrtý faktor), veřejný zájem (šestý faktor), soutěživost (osmý faktor) a socialismus spojený s konformitou (devátý faktor).

3. Shrnutí a diskuse výsledků.

Zodpovědnost k sobě samému se spojuje s přebíráním zodpovědnosti (závezky), částečně i se zodpovědností vůči druhým. V rámci úvah o pohodě jednotlivce a společnosti tvoří zřetelně samostatný aspekt významu.

Odpovědnost vůči druhým se spojuje též s právní zodpovědností, s důležitostmi spravedlnosti, morálky, solidarity, spolupráce. Tento faktor jako celek se dá pracovní nazvat „Společenské předpoklady osobní pohody“. V rámci kontextu pohody ve společnosti je pocit zodpovědnosti vůči druhým více provázán s pocitem důvěry, dále se společenskou soudržností, rovností, jistotou a solidaritou a spoluprací. Důvěřovat znamená být „na stejné lodi jako druzí“

Právní zodpovědnost nejtěsněji souvisí v obou případech s pojmem Národní identita a Solidarita. Můžeme jen spekulovat, že tento aspekt zodpovědnosti by mohl být součástí pozitivního společenského autostereotypu příslušníka národa.

Důvěra je mnohovýznamový pojem, který má v každé kultuře specifickou etymologii a odehrává se ve specifickém kulturně-historickém kontextu. Např. v anglické etymologii má blízko k pojům věrnost a spolehlivost, resp. podpora a pomoc. V české etymologii se v 16. století objevuje slovo „dovera“, které je významově blízko víře v boha, znamená také věřit někomu do budoucna. V tomto smyslu souvisí s optimismem a přátelstvím (Marková, 2001).

V jiné studii jsme se zabývali významem pojmu důvěra v mezinárodním srovnání (Česká republika, Francie, Skotsko, Slovensko, Rusko - viz Macek et al., in press). V tomto výzkumu se např. ukázalo, že pro Skoty je pojem důvěra spojován primárně se společenskými principy, na kterých je založena demokracie (právo, normy, instituce). Naproti tomu český a slovenský koncept důvěry je blízko pojům jistota, rovnost a zodpovědnost vůči druhým. Jinak řečeno, důvěřujeme tam, kde cítíme pocitovou či faktickou podobnost.

Pokud jde o souvislost mezi pojmy důvěra a zodpovědnost, s výjimkou Čechů se důvěra spojuje s právní zodpovědností, u Skotů je navíc souvislost mezi zodpovědností za sebe sama a důvěrou. Jak již bylo zmíněno, u českých adolescentů souvisí důvěra se zodpovědností vůči druhým. Důvěra, jejíž základ je v dobrých interpersonálních vztazích a v podobnosti s druhými lidmi je tedy specifickou českou variantou.

Literatura:

- Baumeister, R. F. (1987). How the Self Become a Problem: A Psychological Review of Historical Research. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 1, 163-176.
- Flanagan, C, Botcheva, L, Bowes, J., Czapó, B., Jonsson, B., & Macek, P. (1996). *Adolescents interpretations of "Social Contract": Comparison across six countries*. Paper presented on VIth Biennial Meeting of Society for Research on Adolescence , Boston, March 7-10, 1996.
- Macek, P. (1999). *Adolescence. Psychologické a sociální charakteristiky dospívajících*. Praha: Portál.
- Macek, P., Marková, I., Moodie, E., Tyrlik, M., Plichtová, J., Pachtchenko, E. (In press). Trust as an aspect of individual and social well-being: a study in four European countries
- Marcia, J. (1980). Identity in Adolescence. In: J. Adelson (Ed.), *Handbook of adolescent psychology*, New York: Willey. pp. 159-187.
- Marková, I. (1992). The Cultural construction of democracy. In J. Plichtová (Ed.), *The cultural construction of democracy*. Proceedings of symposium: Towards democracy, Social Psychology in the Year 2000. Smolenice Castle, Slovakia, pp. 5 - 18.
- Marková, I (2001). Thematisation of Trust in Social representation of Democracy. . Invited paper presented at British Academy International Symposium „Trust as a Pre-condition to Communication, Social Thinking and Social Practices During Democratic Transition in Post Communistic Europe. London, September 13 – 15.
- Nurmi, J.-E. (1991). How do adolescents see their future? A review of the development of future orientation and planning. *Developmental Review*, 11, 1-59.

Tabulka 1: Důležitost pojmů vztahovaných o osobnímu pocitu pohody a pohodě ve společnosti (posuzováno na škále: : 1 - naprosto nepodstatné, 2 - nepodstatné, 3 - spíš nepodstatné, 4 - spíš důležité, 5 - důležité, 6 - velmi důležité.

Pořadí	Osobní pocit pohody	M	Pohoda ve společnosti	M
1	Svoboda	5,76	Svoboda	5,52
2	Spravedlnost	5,66	Bezpečí	5,51
3	Bezpečí	5,59	Lidská práva	5,48
4	Lidská práva	5,59	Spravedlnost	5,46
5	Práva jednotlivce	5,50	Právo a pořádek	5,42
6	Důvěra	5,48	Důvěra	5,36
7	Jistota	5,45	Spolupráce	5,26
8	Právo a pořádek	5,40	Práva jednotlivce	5,19
9	Zodpovědnost za sebe	5,24	Morálka	5,18
10	Rovnost	5,02	Jistota	5,14
11	Morálka	4,95	Společenská soudržnost	5,05
12	Kooperace	4,90	Rovnost	5,04
13	Demokracie	4,87	Demokracie	4,96
14	Vlastní zájem	4,87	Zodpovědnost za sebe	4,88
15	Společnost	4,84	Veřejný zájem	4,86
16	Zodpovědnost vůči druhým	4,81	Zodpovědnost vůči druhým	4,81
17	Solidarita	4,66	Právní zodpovědnost	4,78
18	Společenská soudržnost	4,58	Solidarita	4,74
19	Přebírání zodpovědnosti	4,56	Přebírání zodpovědnosti	4,72
20	Tradice	4,42	Tržní ekonomika	4,66
21	Právní zodpovědnost	4,42	Národní identita	4,56
22	Národní identita	4,14	Tradice	4,53
23	Volný trh	4,14	Místní komunita	4,46
24	Místní komunita	4,13	Soukromé podnikání	4,46
25	Veřejný zájem	4,12	Vlastní zájem	4,24
26	Soukromé podnikání	4,06	Politické strany	4,21
27	Individualismus	3,98	Společnost	4,07
28	Soutěžení	3,66	Opozice	4,04
29	Konformita	3,58	Konformita	4,04
30	Opozice	3,29	Soutěžení	3,89
31	Kapitalismus	3,08	Privatizace	3,85
32	Politické strany	2,97	Kapitalismus	3,65
33	Privatizace	2,88	Individualismus	3,58
34	Socialismus	2,80	Socialismus	2,99

Tabulka 2: Faktorová struktura pojmů vztahovaných k osobnímu pocitu pohody (rotovaná faktorová matice)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	com.
Politické strany	0,104	0,768	0,028	0,032	0,052	0,079	0,000	0,220	0,016	0,659
Bezpečnost	0,374	0,077	0,204	-0,139	0,576	0,048	-0,094	0,095	0,291	0,644
Privatizace	-0,004	0,734	0,064	0,125	-0,016	-0,028	0,128	0,025	0,237	0,633
Lidská práva	-0,009	0,082	-0,084	0,245	0,785	0,024	0,008	0,138	0,095	0,718
Opozice	0,062	0,781	0,105	-0,008	0,060	0,130	-0,103	0,011	-0,097	0,665
Právo a pořádek	0,377	0,212	0,323	0,208	0,371	-0,090	-0,127	0,028	-0,039	0,499
Soukromé podnikání	0,079	0,420	0,234	0,057	-0,070	0,115	0,399	-0,343	0,375	0,677
Přebírání zodpovědnosti	0,160	0,213	0,742	-0,030	0,088	0,005	0,001	0,078	0,106	0,648
Odpovědnost za sebe	0,099	0,005	0,637	0,214	0,132	0,028	0,298	0,168	-0,263	0,666
Veřejný zájem	0,116	0,419	0,463	0,019	0,030	0,109	0,006	0,220	0,238	0,521
Místní komunita	0,108	0,017	0,251	0,007	0,169	0,008	-0,118	0,581	0,252	0,519
Kapitalismus	-0,014	0,350	0,102	-0,243	-0,052	0,446	0,269	0,386	0,022	0,615
Soutěživost	0,044	0,096	0,068	0,051	-0,004	-0,020	0,802	0,002	0,116	0,676
Svoboda	0,080	-0,185	0,199	0,238	0,600	0,210	0,321	-0,111	-0,188	0,692
Tradice	0,670	0,014	0,120	0,087	0,004	-0,041	0,365	0,132	0,152	0,647
Spravedlnost	0,559	-0,050	0,300	0,012	0,407	0,288	-0,109	-0,051	0,210	0,713
Vlastní zájem	0,204	-0,024	0,617	0,079	0,006	0,244	0,050	0,106	0,228	0,555
Odpovědnost vůči druhým	0,533	0,091	0,523	0,082	0,003	0,182	-0,068	0,164	-0,020	0,637
Demokracie	0,199	0,317	0,100	-0,020	0,193	0,602	-0,141	-0,064	-0,001	0,574
Společnost	0,059	0,130	-0,108	0,507	0,066	0,214	0,229	0,311	-0,011	0,489
Jistota	0,062	0,052	0,328	0,666	0,107	-0,070	0,005	-0,048	0,145	0,597
Rovnost	0,121	0,006	-0,108	0,623	0,109	0,004	-0,067	0,280	0,212	0,555
Osobní práva	0,194	0,018	0,122	0,318	0,444	0,458	-0,180	-0,070	0,168	0,626
Společenská soudržnost	0,355	-0,032	0,257	0,152	0,148	0,249	-0,044	0,101	0,527	0,590
Individualismus	0,097	0,062	0,108	0,131	0,012	0,702	0,101	0,170	0,269	0,646
Právní odpovědnost	0,605	0,190	0,086	0,218	0,015	0,346	0,212	-0,054	-0,066	0,630
Socialismus	0,107	0,156	0,249	0,186	-0,054	0,075	0,074	0,580	-0,047	0,486
Solidarita	0,482	0,078	0,114	0,159	0,029	0,253	-0,317	0,373	0,154	0,605
Národní identita	0,577	0,059	-0,046	0,012	0,250	-0,010	0,315	0,350	0,140	0,642
Spolupráce	0,616	0,178	0,202	0,290	0,005	-0,064	-0,033	0,228	0,192	0,630
Tržní ekonomika	0,334	0,629	0,052	-0,129	-0,046	0,178	0,327	-0,097	-0,098	0,686
Morálka	0,608	0,151	0,191	0,118	0,163	0,195	-0,167	-0,164	0,083	0,570
Důvěra	0,252	-0,068	0,122	0,684	0,146	0,114	0,047	-0,101	-0,067	0,602
Konformita	0,164	0,103	0,027	0,144	0,114	0,155	0,202	0,117	0,605	0,516
Variance	10,6	8,9	7,9	6,7	6,2	5,8	5,4	5,2	4,7	61

Tabulka 3: Faktorová struktura pojmů vztahovaných k pocitu pohody ve společnosti (rotovaná faktorová matice)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	com.
Politické strany	0,006	0,050	0,769	-0,068	0,096	0,031	0,059	-0,113	-0,009	0,624
Bezpečnost	0,220	0,099	0,334	-0,072	0,246	-0,024	0,482	-0,166	-0,327	0,604
Privatizace	0,050	-0,007	0,736	0,039	-0,017	0,178	-0,072	0,024	0,196	0,622
Lidská práva	0,557	0,143	0,216	0,043	0,190	0,433	0,258	-0,233	-0,001	0,723
Opozice	0,019	0,073	0,607	0,055	0,101	0,351	-0,006	-0,025	0,296	0,599
Právo a pořádek	0,595	0,104	0,133	-0,056	0,203	0,435	0,291	-0,156	0,010	0,726
Soukromé podnikání	0,152	-0,035	0,371	0,150	-0,295	0,058	0,386	0,350	0,045	0,548
Přebírání zodpovědnosti	0,206	0,231	0,088	0,070	0,109	0,208	0,712	-0,050	0,175	0,704
Odpovědnost za sebe	0,022	0,279	-0,209	0,156	0,003	-0,049	0,784	0,115	-0,005	0,777
Veřejný zájem	0,248	0,292	0,207	0,051	-0,039	0,609	0,074	0,162	0,085	0,604
Místní komunita	0,091	0,093	0,090	0,295	0,286	0,692	-0,016	0,012	0,059	0,677
Kapitalismus	0,101	-0,087	0,371	-0,141	0,194	0,393	0,117	0,235	0,379	0,580
Soutěživost	0,012	0,091	0,039	0,141	0,077	0,037	0,021	0,802	0,035	0,683
Svoboda	0,728	0,246	0,021	0,141	0,152	-0,092	0,108	0,028	0,026	0,655
Tradice	0,637	0,045	-0,068	0,236	0,019	0,122	0,002	0,356	-0,043	0,613
Spravedlnost	0,620	0,334	0,005	0,041	0,184	0,320	0,064	-0,216	0,055	0,688
Vlastní zájem	0,244	-0,075	-0,066	0,766	-0,048	-0,072	0,033	0,121	0,162	0,706
Odpovědnost vůči druhým	0,369	0,535	-0,055	0,125	0,152	0,265	0,174	0,064	0,141	0,588
Demokracie	0,543	0,254	0,375	-0,154	0,170	0,041	-0,063	0,122	0,174	0,603
Jednotlivec	-0,022	0,252	-0,077	0,704	0,068	0,275	0,133	0,015	-0,136	0,682
Jistota	0,190	0,539	0,153	0,307	0,074	0,111	0,179	0,015	-0,093	0,503
Rovnost	0,306	0,650	0,011	0,240	-0,062	0,080	0,202	-0,184	0,029	0,659
Osobní práva	0,353	0,335	0,088	0,406	0,330	-0,103	0,125	-0,345	0,043	0,665
Společenská soudržnost	-0,059	0,679	0,294	-0,141	0,088	0,111	-0,014	0,243	0,112	0,663
Individualismus	0,007	0,095	0,173	0,748	0,091	0,103	0,036	0,100	0,143	0,649
Právní odpovědnost	0,300	0,246	0,128	0,249	0,472	0,186	0,244	0,075	-0,031	0,553
Socialismus	0,005	0,040	0,188	0,102	-0,055	0,031	0,025	-0,081	0,774	0,658
Solidarita	0,137	0,435	0,068	0,042	0,611	0,251	-0,045	-0,046	0,113	0,667
Národní identita	0,284	-0,014	0,223	0,055	0,760	0,138	0,063	0,059	0,011	0,737
Spolupráce	0,075	0,570	-0,112	-0,145	0,415	-0,106	0,215	0,065	0,234	0,652
Tržní ekonomika	0,111	0,201	0,645	0,203	0,183	-0,123	0,018	0,279	-0,019	0,637
Morálka	0,404	0,480	0,189	0,136	0,059	0,189	0,158	0,057	-0,052	0,518
Důvěra	0,399	0,579	-0,052	0,113	0,120	0,032	0,174	-0,023	-0,071	0,562
Konformita	0,081	0,147	0,142	0,131	0,369	0,126	0,043	0,188	0,544	0,551
Variance	10,2	10,0	8,7	7,3	6,4	6,2	5,9	4,6	4,5	

Výskyt depresivních symptomů u adolescentů: vliv věku a pohlaví, souvislosti s osobnostními charakteristikami a s percepcí rodinného prostředí*

Petr Macek, Oliva Řehulková a Evžen Řehulka

Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny FSS MU v Brně

Psychologický ústav AV ČR v Brně

Abstract

Depressive symptoms in adolescents: an influence of age and gender, relationships to personal characteristics and to perception of family environment.

This contribution is based on data of a long-term study on adolescent psychosocial development. Two age cohorts (12 years old and 16 years old), 317 boys and 449 girls completed a set of instruments including a depression scale (the Center for Epidemiologic Studies Depression Scale - Radloff, 1991), a questionnaire regarding personal dimensions (stability-lability, extroversion-introversion), and scales regarding perception and evaluation of family environment and atmosphere (warmth of mother, warmth of father, family trust, quarrels, coping strategies).

Compared to boys, girls presented more depressive symptoms. Personal traits as well as perceptions of family influence significantly a level of depressive symptoms. The dimension "stability-lability" is stronger predictor for girls, the dimension "extraversion-introversion" is a stronger predictor of depressive symptoms for boys. Quarrels in family are related to the level of depressive symptoms for both genders.

Key words: Adolescence, depressive symptoms, gender differences

Počátek dospívání (puberta, časná adolescence) bývá spojován s narůstáním depresivních pocitů. Výsledky výzkumů ovšem nejsou jednoznačné (Heaven, 1997). Na jedné straně se předpokládá, že nástup adolescence skutečně růst depresivních nálad podněcuje. V tomto směru se uvažuje o iniciaci biologickými změnami, genotypickými vlivy, hormonálními vlivy a nástupem sexuality. Mezi další vlivné faktory se zařazuje vědomí rodové identity a "odklad" uspokojování sexuálních potřeb, vliv tranzitivního psychosociálního období, např. přechod na nový typ školy, vědomí sociální a ekonomické závislosti na autoritách, zvýšená potřeba akceptace a sebeakceptace, hodnota "ocenění", sociální prestiž atd. - srovnej např. Rutter (1986).

Vedle vlivu těchto „objektivních“ vývojových faktorů je oprávněná i domněnka, že zvýšená schopnost a úroveň celkové sebereflexe v adolescenci zvyšuje i subjektivní citlivost k depresivním symptomům a mění atribuci vlastního chování. Stále větší měrou se začíná prosazovat potřeba autonomního vývoje a „osobnostního růstu“, který by byl založen na uskutečňování vlastních soukromých představ a přání, co je dobré, správné a žádoucí. Právě tato potřeba řídit se vlastním osobním ideálem kombinovaná s nezkušeností a nereálnými ambicemi vede často depresivním pocitům a k pocitům beznaděje (Kazdin et al., 1983; Higgins, 1987).

V některých studiích se ukázalo, že depresi častěji prožívají dívky než chlapci, přičemž se tento rozdíl signifikantně zvyšoval s věkem adolescentů (Petersen, Sarigiany, Kennedy, 1991). Bývá to vysvětlováno tak, že dívky, které dospívají dříve než chlapci, zažívají ve větší míře zátěžové situace doma i ve škole, respektive obtížněji se vyrovnávají s normativními požadavky, které se sebou dospívání přináší (Heaven, 1997).

M. Rutter považuje za dva důležité faktory determinující přítomnost depresivních symptomů hormonální faktory a negativní kognitivní zaměření. Hormonální příčiny mají větší váhu u dívek, dívky také častěji atribuuji negativní události jako důsledek vnitřní (osobnostní) stabilní příčiny (Rutter, 1986).

---

* Prezentovaný výzkum a tento příspěvek je podpořen grantem MŠMT ČR LN00A023 a grantem GA AV ČR 8025702.

Ve výzkumu depresivních nálad u třináctiletých a sedmnáctiletých (Kashani, Rosenberg, Reid, 1989) bylo zjištěno, že u mladších adolescentů se tyto pocity spojují především s netěšením se na věci, které mají přijít, se žaludečními obtížemi, s děsivými sny, s pocitem nudy, s pocitem, že se mají hůř než ostatní a s pocitem, že se nemá cenu snažit, protože okolnosti (osud) jsou silnější.

U starších adolescentů souvisely depresivní pocity s percipovanou izolací od vrstevnické skupiny, s vnímanou ztrátou energie, s nejasnou představou o budoucnosti, se zvýšenou únavou a s podrážděností. Větší váhu (ve srovnání s mladšími) zde měla i nejasná nebo negativní osobní perspektiva a neujasněná hodnotová orientace.

V našich dřívějších výzkumech (Osecká, Řehulková, Macek, 1998; Osecká, Macek, Řehulková, 1999) jsme se zabývali souvislostmi mezi výskytem negativních nálad a pocitů v kontextu celkového psychosociálního vývoje adolescentů a jejich percepcí zdravotních obtíží. V této studii se konkrétně zaměřujeme na:

- srovnání percipované míry depresivních syndromů u dospívajících v časné a střední adolescenci,
- na souvislosti mezi výskytem depresivních symptomů, osobnostními vlastnostmi a s jejich percepcí rodinného prostředí.

Z osobnostních charakteristik uvažujeme především o vlivu temperamentových vlastností - extraverte-introverze a stability-lability v pojetí H. J. Eysencka. Jejich vliv zkoumáme souběžně s vlivem psychosociálních charakteristik, které určují kvalitu vztahů v rodině dospívajících. Specifičnost domácího prostředí reprezentuje především percipovaný vztah k otci a matce (tzv. vřelost či blízkost rodičů), pocit důvěry v rodině a míra problémů a konfliktů s rodiči. Uvažujeme rovněž o vlivu způsobu zvládání rodinných problémů.

Metoda

Vzorek

Zkoumaný soubor tvořily dva podsoubory, které reprezentovaly dvě věkové skupiny respondentů. Mladší podsoubor - šestý ročník ZŠ a prima osmiletých gymnázií (12 let), zahrnul celkem 441 adolescentů, 187 chlapců, 254 dívek). Starší podsoubor - první ročník střední školy (16 let), tvořilo 325 adolescentů, 130 chlapců, 195 dívek.

Použité metodiky

Symptomy deprese: Pro sledování symptomů deprese v neklinické populaci jsme použili škálu CES-D Centra pro epidemiologické studie (Radloff, 1977, 1991). Škála podle autora postihuje hlavní komponenty symptomatologie, a to depresivní náladu, pocity viny a bezcennosti, pocity bezmoci a beznaděje, psychomotorickou retardaci, poruchy spánku a ztrátu chuti. Většina z dvaceti položek je formulována symptomově pozitivně, avšak do škály jsou zahrnuty i čtyři symptomově negativně formulované položky (např. Měl jsem radost ze života). Respondenti používali pro posouzení čtyřbodovou škálu: 1 - nikdy, 2 - jednou nebo dvakrát, 3 - někdy, 4 - skoro každý den. Reliabilita škály (alfa koeficient) je 0,87. Popis jednotlivých položek je obsažen v tabulce č. 1.

Na základě dřívějších výsledků, ve kterých byla použita tato metoda, byly vytvořeny čtyři dílčí dimenze: Pozitivní afekt (položky č. 4, 8, 12, 16, alfa koeficient 0,73), Negativní afekt (3, 6, 9, 10, 14, 17, 18, alfa koeficient 0,84), Somatické potíže, (1, 2, 5, 7, 11, 13, 20, alfa koeficient 0,71), Vztahové problémy (15, 19, alfa koeficient 0,61).

Osobnostní dotazníky H. J. Eysencka: Mladší kohortě byl administrován standardizovaný osobnostní dotazník B-JEPI, starším respondentům EPQ-R. Oba dotazníky zjišťují totožné osobnostní dimenze: extraverci, neuroticitu a psychoticismus doplněné o škálu lži.

Vřelost rodičů: Jedenáctipoložková škála, která byla vytvořena na základě podobného inventáře E. Greenbergerové a jejích spolupracovníků (Greenberger, Chen, 1996). Zjišťuje se separátně vřelost otce a matky, pokusné osoby vyjadřovali míru souhlasu na čtyřbodové škále od vůbec nesouhlasím (1) až po zcela souhlasím (4). Reliabilita pro škálu vřelost matky byla 0,83; pro škálu vřelost otce byla 0,87.

Důvěra v rodiče: Jde o přeloženou verzi škály použité v Mannheimském výzkumu, který se týkal vývoje adolescentů v období společenských změn (Kracke, Held, 1994; Noack, Kracke, 1997). Důvěra je měřena osmi položkami. Posuzuje se na čtyřbodové škále: 1 – vůbec nesouhlasí, 4 – zcela souhlasí. Ukazatel reliability pro škálu důvěry byl 0,70.

Zvládání (coping) problémů v rodině: Jde o inventář, který jsou přeloženou verzí škály použité v Mannheimském výzkumu (Kracke, Held, 1994; Noack, Kracke, 1997). Devět položek je posuzováno na čtyřbodové škále: 1 – vůbec nesouhlasí, 4 – zcela souhlasí. Pracujeme se čtyřmi subškálami, které byly vytvořeny na základě výsledků faktorové analýzy: Potlačování emocí (položky 1, 3, 11), Vyhýbání se problémům (15, 17), Aktivní řešení problémů (13, 17) a Sociální opora (5, 9).

Neshody s rodiči: Škála má celkem 7 položek, které mapují výskyt různých neshod mezi rodiči a dítětem období minulých tří měsíců. Žáci hodnotí výskyt neshod na čtyřbodové škále (často – někdy – zřídka – nikdy). Reliabilita škály je 0,75. Všechny položky jsou převzaty z výzkumu university v Bielefeldu (Hurrelman, 1995).

Výsledky

Četnost jednotlivých symptomů, vliv věku a pohlaví

Nejprve jsme se zabývali tím, jaká je frekvence jednotlivých symptomů a jak se liší výpovědi u dívek a chlapců, resp. u skupiny mladších a starších adolescentů (viz tabulka č. 1).

Je třeba poznamenat, že o žádném z uvedených depresivních symptomů respondenti nevypovídají, že by se s ním setkávali velmi často („téměř každý den“). Relativně častěji („někdy“) zažívají smutek, velké úsilí, neklid a nesoustředěnost. Ještě méně často je provází osamělost, nevlídnost druhých lidí, smutek a bázlivost. Nejméně často z depresivních symptomů uvádějí, že selhali a že je lidé kolem nich nemají rádi.

Multivariační analýza rozptylu 2 x 2 (pohlaví x věková skupina) ukázala, že pohlaví je signifikantní faktor ($F = 6,204$; $p > 0,001$). Ve všech případech významných rozdílů to znamená, že jednotlivé symptomy deprese zažívají ve větší míře dívky než chlapci. Konkrétně řečeno, dívky jsou častěji:

- smutné,
- neklidné a obtížně se soustředí,
- nemají chuť k jídlu,
- cítí se osamělé,
- jsou sklíčené,
- nemohou se zbavit pocitu smutku ani za pomoci blízkých lidí,
- cítí se bázlivě,
- mají neklidné spaní,
- mají plačtivá období.

Také příslušnost k věkové skupině je signifikantní faktor, který diferencuje v četnosti výskytu depresivních symptomů ($F = 3,350$; $p > 0,001$). Také zde je trend jednotný - ve všech případech signifikantních rozdílů prezentují starší adolescenti vyšší četnost depresivních symptomů. Konkrétně to znamená, že starší jsou:

- více neklidní a méně soustředění,
- s menší nadějí se dívají do budoucnosti,
- cítí se osamělejší,
- jsou méně mluvní,
- jsou smutnější

Vliv pohlaví a věku na dimenze sdružující symptomy deprese

Dále jsme se zabývali tím, zda existují rozdíly pro chlapce a dívky, resp. pro obě věkové skupiny, v obecnějších dimenzích sdružujících symptomy deprese. Multivariační analýza rozptylu 2 x 2 (pohlaví x věková skupina) byl zjištěna signifikantní vliv pohlaví ($F = 9,64$; $p > 0,001$). Konkrétně to znamená, že dívky prezentují ve větší míře než chlapci somatické potíže a přítomnost negativních pocitů. Ve výpovědích o pozitivních pocitech a o pocitech souvisejících s percepcí sociálních vztahů se obě pohlaví neliší.

Vliv věku a vliv interakce věkové skupiny a pohlaví se ukázal jako statisticky nevýznamný.

Souvislost s osobností a s percepcí rodinného prostředí

Pro zhodnocení vlivu osobnosti a proměnných reprezentujících percepci rodinného prostředí byla použita mnohonásobná kroková regresní analýza (Tabulka 2) a parciální korelace (Tabulka 3). Obě statistické procedury byly užity separátně pro soubor chlapců a soubor dívek. Pořadí jednotlivých bloků prediktorů v regresní jsme určili na základě pořadí předpokládaného vlivu - v prvním kroku byly zařazeny osobnostní proměnné, ve druhém kroku proměnné rodinného prostředí.

Přítomnost negativních pocitů souvisí jak s osobnostními charakteristikami, tak s percepcí rodinného prostředí. Obraz signifikantních prediktorů je podobný u obou pohlaví, jsou zde však i určitá specifika. U dívek negativní pocity souvisejí s mírou osobní labilita (neuroticismu) a s množstvím neshod s rodiči. Dalším signifikantním prediktorem negativních pocitů je nízká míra důvěry v rodině.

Také u chlapců je významným prediktorem labilita, v menší míře (ale statisticky významně) negativní pocity souvisejí i s mírou extroverze-introverze (více introverze znamená více negativních pocitů). V bloku prediktorů z rodinného prostředí mají významnou úlohu neshody s rodiči a hledání sociální opory při zvládnání rodinných obtíží (vyšší míra negativních pocitů znamená častější hledání sociální opory při řešení problémů v rodině).

Přítomnost pozitivních pocitů souvisí u obou pohlaví s vyšší mírou stability, jejich nepřítomnost s labilitou. U dívek je navíc závislá na míře introverze-extroverze: extrovertky zažívají pozitivní pocity častěji.

Proměnné, které se týkají percepcie rodinného prostředí, se v konstelaci s osobnostními rysy uplatňují jako signifikantní prediktory pouze u chlapců. Přítomnost pozitivních pocitů souvisí s vyšší vřelostí matky, s důvěrou v rodinu a s potlačováním negativních emocí jako účinné strategie při řešení rodinných problémů.

Problémy ve vztazích mají u chlapců a u dívek odlišnou osobnostní determinaci. U chlapců souvisejí s vyšší mírou introverze, u dívek s vyšší mírou labilita.

Také obraz signifikantních vlivů z rodinného prostředí je u obou pohlaví odlišný. U chlapců se problémy ve vztazích spojují s vyšší mírou neshod s rodiči a s hledáním sociální opory. U dívek problémy ve vztazích souvisejí rovněž s neshodami s rodiči, s malou vřelostí otce a překvapivě s vyšším pocitem důvěry v rodině.

Somatické obtíže mají u obou pohlaví rovněž odlišnou osobnostní determinaci. U chlapců souvisí jejich vyšší výskyt spíše s introverzí, u dívek zřetelně s vyšší labilitou. Pokud jde o faktory rodinného prostředí, u obou pohlaví je silná souvislost s mírou neshod s rodiči. O somatických potížích také častěji vypovídají chlapci, kteří při problémech vyhledávají sociální oporu, u dívek souvisí somatické potíže spíše s potlačováním a odkládáním řešení problémů.

Shrnutí výsledků

- Výskyt některých depresivních symptomů je vázán na věk zkoumaných respondentů - v období 12 let (mladší kohorta) byl jejich výskyt nižší než ve věku 16 let (starší kohorta). Celkově má však vliv menší váhu - týkal se častosti smutku, neklidu, nesoustředěnosti a osamělosti.
- Významnou proměnnou, která souvisí s přítomností depresivních pocitů je pohlaví - dívky uvádějí přítomnost symptomů depresivního chování ve větší míře než chlapci. Vedle biologické a osobnostní predispozice zde můžeme předpokládat i uplatnění rodových stereotypů - do obrazu „mužských výpovědí“ o vlastních pocitech a chování zapadá reflexe negativních emocí a nálad v menší míře než do obrazu „ženského chování a prožívání“.
- Osobnostní vlastnosti introverze-extroverze a stabilita-labilita v pojetí H. J. Eysencka významně ovlivňují míru depresivních symptomů. Zřetelná je souvislost negativních pocitů s labilitou, u dívek labilita koresponduje i se somatickými potížemi a vztahovými problémy. U chlapců se v těchto případech uplatňuje vliv introverze.
- Vliv výše uvedených osobnostních vlastností je třeba vidět v kontextu působení dalších psychosociálních charakteristik. Důležitá je zejména percipovaná míra neshod s rodiči. U dívek se ukazuje jako vlivná proměnná důvěra - její význam je však v konstelaci s labilitou-stabilitou a s působením dalších vlastností dále zpřesňovat. U chlapců se obraz introverta - který je náchylnější k depresivním symptomům doplňuje o hledání sociální opory při řešení problémových situací.
- V celkovém pohledu na výsledky se dá předpokládat, že přímý vliv osobnostních vlastností na přítomnost depresivních symptomů je zřetelnější u dívek, u chlapců se vliv osobnostních vlastností více propojuje s percepcí a hodnocením situace v rodině.

Literatura

- Greenberger, E., & Chen, C. (1996). Perceived family relationships and depressed mood in early and late adolescence: A comparison of European and Asian Americans. *Developmental Psychology*, 32, 707-716.
- Heaven, P. L. (1997). *Contemporary Adolescence. A Social Psychological Approach*. South Melbourne: MacMillan Education Australia PTY
- Higgins, E. T. (1987). Self Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect. *Psychological Review*, 94, 319-340.
- Hurrelman, K. (1995). *Lebensphase Jugend*. Weinheim: Juventa Verlag
- Kashani, J., Rosenberg, T., Reid, J. (1989). Developmental Perspectives in Child and Adolescent Depressive Symptoms in a Community Sample. *American Journal of Psychiatry*, 146, 871-875.
- Kazdin A., French, N., Unis, A., Esveldt-Dawson, K., Sherick, R. (1983). Hopelessness, Depression, and Suicidal Intent among Psychiatrically Disturbed Inpatient Children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 51, 504-510.
- Kracke, B. . & Held, M. (1994). Dokumentation der Erhebungsinstrumente des projektes "Individuation und sozialer Wandel". *Forschungsberichte*. Mannheim: Universität Mannheim.
- Noack, P. & Kracke, B.(1997). Social Change and Adolescent Well-Being: Healthy Country, Healthy Teens. In J. Schulenberg, J.L. Maggs, K. Hurrelman (Eds.), *Health Risks and Developmental Transitions During Adolescence* (pp. 54-84). Cambridge: University Press
- Osecká, L., Macek, P., Řehulková, O. (1999). Negativní události, konflikty s rodiči a negativní emoce jako prediktory zdravotních stesků adolescentů: rozdíly mezi dívkami a chlapci. *Československá psychologie*, 43, 2, 97-105.
- Osecká, L., Řehulková, O., Macek, (1998). Zdravotní stesky v adolescenci: struktura a rozdíly mezi pohlavím (Health complaints in adolescence: a structure and gender differences). In: M. Svoboda, M. Blatný (Ed.), *Sociální procesy a osobnost: sborník příspěvků z konference*. Brno: FF MU, str. 135-144.
- Petersen, A., Sarigiany, P., Kennedy, R. (1991). Adolescent Depression: Why More Girls. *Journal of Youth and Adolescence*, 20, 247-271.
- Radloff, L.S. (1977). The CES-D scale: A self-report depression scale for research in the general population. *Applied Psychological Measurement*, 1, 385-401.
- Radloff, L.S. (1991). The use of the Center for Epidemiologic Studies Depression Scale in adolescents and young adults. *Journal of Youth and Adolescence*, 20, 149-166.
- Rutter M. (1986). The Developmental Psychopathology of Depression: Issues and Perspectives. In M. Rutter, C. Izard, P. Read (Eds.), *Depression in Young People: Developmental and Clinical Perspectives*. New York: The Guilford Press.

Tabulky

Tabulka 1: Vliv pohlaví, věku a interakce pohlaví X věk na posuzování jednotlivých symptomů deprese (N1 - N20) a na čtyři dimenze (vždy průměr a směrodatná odchylka pro celý soubor, průměry pro jednotlivé podsoubory, statistické významnosti rozdílů) . Použitá čtyřbodová škála: 1 - nikdy, 2 - jednou nebo dvakrát, 3 - někdy, 4 - skoro každý den.

		m	SD	chlapci	dívky	významnost rozdílů	mladší	starší	významnost rozdílů	význ.rozdíl u interakce
N16	Měl(a) jsem radost ze života	3,29	0,78	3,26	3,3	0,414	3,30	3,27	0,407	0,119
N04	Cítil(a) jsem se stejně dobře jako ostatní lidé kolem mně	3,19	0,83	3,22	3,18	0,458	3,19	3,19	0,961	0,850
N12	Cítil(a) jsem se šťastně	3,15	0,81	3,09	3,19	0,092	3,12	3,20	0,230	0,598
N08	Cítil(a) jsem naději do budoucnosti	2,81	0,84	2,85	2,78	0,389	2,86	2,74	0,033	0,208
N18	Byl(a) jsem smutný(á)	2,33	0,81	2,18	2,44	0,000	2,26	2,43	0,008	0,497
N07	Cítil(a) jsem, že jakákoliv práce mě stála velké úsilí	2,29	0,85	2,28	2,3	0,712	2,27	2,32	0,411	0,937
N05	Byl(a) jsem neklidný(á), nemohl(a) jsem se soustředit na cokoliv, co jsem dělal(a)	2,27	0,81	2,19	2,33	0,026	2,21	2,35	0,040	0,390
N13	Byl(a) jsem méně mluvný než obvykle	2,20	0,83	2,23	2,19	0,314	2,13	2,30	0,004	0,202
N20	Nemohl(a) jsem se do ničeho zabrat	2,14	0,82	2,09	2,18	0,188	2,06	2,24	0,004	0,934
N02	Často jsem neměl(a) pocit hladu: nemíval jsem chuť k jídlu	2,11	0,99	1,95	2,23	0,000	2,12	2,11	0,657	0,427
N01	Rozčilovaly mě věci, které mě obvykle nerozčilují	2,06	0,84	2,00	2,11	0,064	2,07	2,05	0,698	0,961
N14	Cítil(a) jsem se osamělý(á)	2,06	0,89	1,89	2,18	0,000	1,97	2,18	0,003	0,432
N06	Cítil(a) jsem se v dlouhou dobu smutný(á), sklíčený(á), nic mne nebavilo (v depresi)	2,03	0,93	1,86	2,15	0,000	1,94	2,14	0,012	0,507
N15	Lidé nebyli ke mně vlídní	2,02	0,85	2,02	2,02	0,958	2,01	2,04	0,677	0,917
N03	Cítil(a) jsem, že se nemohu zbavit pocitu smutku ani za pomoci své rodiny nebo mých přátel	1,94	0,97	1,79	2,05	0,000	1,93	1,94	0,997	0,777
N10	Cítil(a) jsem se bázlivě	1,90	0,85	1,78	1,99	0,001	1,95	1,84	0,092	0,711
N11	Měl(a) jsem neklidné spaní	1,89	0,95	1,78	1,97	0,005	1,92	1,86	0,304	0,238
N17	Měl(a) jsem plačtivá období	1,86	0,86	1,56	2,06	0,000	1,86	1,85	0,291	0,000
N19	Cítil(a) jsem, že mě lidé kolem mně nemají rádi	1,79	0,87	1,78	1,81	0,688	1,85	1,72	0,063	0,535
N09	Myslel(a) jsem si, že jsem selhal(a) ve svém životě	1,75	0,84	1,77	1,73	0,558	1,80	1,68	0,061	0,759
	Pozitivní emocionalita	3,13	0,57	3,13	3,13	0,782	3,14	3,12	0,513	0,228
	Negativní emocionalita	2,00	0,66	1,84	2,09	0,000	1,97	2,02	0,347	0,252
	Vztahové obtíže	1,91	0,72	1,90	1,92	0,778	1,94	1,88	0,344	0,922
	Somatické obtíže	2,15	0,57	2,10	2,19	0,032	2,13	2,17	0,346	0,439

Tabulka č. 2: Predikce oblastí depresivního chování z proměnných osobnosti a z percipovaných vlivů rodinného prostředí: standardizované beta koeficienty ve dvou krocích hierarchické regresní analýzy

	Negativní		Pozitivní		D_vztahy		Somatika	
	Chlapci	Děvčata	Chlapci	Děvčata	Chlapci	Děvčata	Chlapci	Děvčata
Introverze - extraverte	-0,113	0,042	0,119	0,198***	-0,151*	0,008	-0,120	0,061
Stabilita - labilita	0,302***	0,435***	-0,253***	-0,284***	0,074	0,266***	0,186**	0,395***
R ²	0,114	0,186	0,087	0,135	0,031	0,070	0,055	0,153
Introverze - extraverte	-0,137*	-0,016	0,092	0,214***	-0,219**	0,033	-0,163*	0,035
Stabilita - labilita	0,250***	0,322***	-0,228***	-0,216***	-0,006	0,213**	0,088	0,276***
Neshody s rodiči	0,339***	0,236***	0,014	0,086	0,278***	0,294***	0,375***	0,296***
Důvěra v rodině	0,034	-0,145*	0,148*	0,110	-0,111	0,141*	-0,077	0,011
Vřelost matky	-0,105	0,006	0,284***	0,069	-0,001	-0,126	-0,019	-0,044
Vřelost otce	0,012	-0,023	0,034	0,064	0,089	-0,158**	-0,061	-0,020
Strategie potlačování emocí	0,050	-0,051	0,141*	0,015	-0,039	0,003	0,034	-0,052
Str. potlačování a odkládání	-0,078	0,039	0,078	0,020	0,063	0,007	-0,074	0,129**
Strategie aktivního zvládnání	-0,121	0,047	0,043	0,029	0,036	0,006	-0,117	-0,042
Hledání sociální opory	0,216**	0,028	0,027	-0,040	0,139*	-0,097	0,243***	0,099
R ²	0,296	0,284	0,286	0,195	0,141	0,226	0,281	0,285

Tabulka č. 3: Parciální korelace mezi dimenzemi depresivního chování a percipovanými vlivy rodinného prostředí a osobnostními vlastnostmi

	Negativní emoce		Pozitivní emoce		Vztahové problémy		Somatické obtíže	
	Chlapci	Děvčata	Chlapci	Děvčata	Chlapci	Děvčata	Chlapci	Děvčata
Introverze - extraverte	-0,110	0,018	0,098	0,214	-0,208	0,034	-0,172	0,038
Stabilita - labilita	0,259	0,330	-0,245	-0,217	-0,006	0,168	0,096	0,289
Neshody s rodiči	0,316	0,220	0,014	-0,062	0,246	0,263	0,355	0,275
Důvěra v rodině	0,071	-0,123	0,134	0,089	-0,090	0,117	-0,070	0,009
Vřelost matky	-0,090	0,006	0,232	0,057	-0,001	-0,105	0,016	-0,039
Vřelost otce	0,011	-0,022	0,030	0,056	0,071	-0,141	-0,053	-0,019
Strategie potlačování emocí	0,056	-0,058	-0,154	-0,016	-0,039	0,003	0,037	-0,058
Strategie potlačování problémů	-0,088	0,045	-0,090	-0,021	0,066	0,007	-0,085	0,143
Strategie aktivního zvládnání	-0,134	0,050	-0,048	-0,029	0,036	0,006	-0,128	-0,044
Hledání sociální opory	0,238	0,032	-0,031	0,042	0,141	-0,105	0,264	0,112

Hostilita v období rannej adolescencie - vývinová dynamika a gender rozdiely*

Luba Medved'ová

VÚDPaP, Bratislava, SLOVAKIA

Abstrakt

Hostilita v období rannej adolescencie - vývinová dynamika a medzipohlavné rozdiely
Luba Medved'ová, VÚDPaP, Bratislava, SLOVAKIA

V príspevku sú analyzované premenné hostility (útok, nepriama agresia, iritabilita, negativizmus, zlosť, podozrievavosť a verbálna agresia) v období rannej adolescencie. Predbežné výsledky hovoria o odlišnostiach medzi chlapcami a dievčatmi a celkovom náraste hostility v tomto vývinovom období.

Vzorku tvorilo 120 chlapcov a dievčat základnej školy vo veku 11,5 - 14,5 rokov.

Kľúčové slová: agresivita, puberta

Hostility in Early Adolescence - Developmental Dynamics and Gender Differences

Luba Medved'ová

Research Institute for Child Psychology and Patopsychology, Bratislava, SLOVAKIA

Our study is focused on the analysis of the variables hostility (assault, indirect anger, irritability, negativism, resentment, suspicion and verbal anger) in early adolescence. The preliminary results show certain differences between boys and girls, and in relation to age, we find a increase of global hostility.

More detailed results will be presented in the contribution.

The sample consisted of 120 boys and girls of elementary school at the age of 11,5 - 14,5 years.

Key words: aggressivity, puberty

Vstaršej literatúre sa často uvádza, že pre obdobie puberty je typická emočná instabilita, negatívne rozlady, impulzivita v konaní, zvýšený negativizmus, nestálosť a nepredvídateľnosť postojov a pripisuje sa to hormonálnym zmenám organizmu. Odhliadnuc od toho, že posledné práce nepotvrdili priamu súvislosť týchto prejavov s pohlavným dozrievaním, vývinové úlohy predstavujú pre jedinca v tomto období zvýšenú záťaž, s ktorou sa nedokáže každý vyrovať bez problémov v správaní. Väčšina autorov sa zhoduje v tom, že najťažšie obdobie psychického vývinu je vek 12-14 rokov. Nárast potrieb prestíže, nezávislosti, pozitívneho sebaopimania a sebaapresadenia typických pre toto vývinové obdobie, často naráža na prekážky v prostredí a nepochopenie dospelých čo má za následok zvýšenú zraniteľnosť pubescenta a nárast konfliktov v jeho okolí. V období puberty sa podľa W.A.Collinsa (1990) začína transformácia vzťahov rodič-dieťa, čo má za následok zvýšenie asertivity u detí i rodičov, zníženie akceptácie rodičov, nárast verbálnych konfliktov, redukciiu prejavov fyzického láskania a porozumenia medzi členmi rodiny a nové formovanie vplyvu, ktorý deti postupne nadobúdajú na rozhodovanie v rodine. Pri bližšom skúmaní typického spôsobu riešenia konfliktov v rodine R.Montemayor a E.Hanson (1985) uvádzajú, že až 47% konfliktov s rodičmi je riešených odchodom pubescenta z domu. Niektorí autori (napr. Steinberg, 1988) však tvrdia, že tieto nedorozumenia vo vzťahoch sú pozitívne v tom, že uľahčujú formovanie nezávislosti pubescenta od rodičov. Cesta konfliktov umožňuje členom rodiny vyjadriť odlišné a vlastné názory. V období puberty sa konfliktovosť presúva aj do iných sociálnych oblastí - do školy, medzi vrstovníkov a širšiu societu.

V období puberty sa v odbornej literatúre udáva aj nárast negativizmu, hostility a agresivity. Podľa viacerých autorov najvýraznejšie zmeny v úrovni a formách agresie prebiehajú počas adolescencie a rannej dospelosti (R.Loeber a D.Hay , 1997). Nesmierna mnohorakosť agresívneho správania je podľa L.Lovaša a kol. (1992) daná tým, že kritériom agresivity nie je samotné správanie

---

* Príspevok je súčasťou riešenia projektu VEGA SR c.1/7062/20

ale zámer. Interpersonálna agresia ako správanie voči inej osobe so zámerom poškodiť ju, alebo jej ublížiť zahŕňa širokú paletu verbálneho i neverbálneho správania (Lovaš a kol. 1992). Značná pozornosť je v literatúre venovaná medzipohlavným odlišnostiam. Empirické zistenia variujú (podľa zhrňujúcej práce R.Loeber a D.Hay, 1997) od celkových, cez rôzne špecifické štrukturálne a úrovňové odlišnosti, až po stieranie akýchkoľvek gender rozdielov. Uvádza sa tak celková oveľa nižšia frekvencia výskytu agresívneho správania u dievčat, ako aj zistenia, že dievčatá sa nesprávajú menej agresívne ako chlapci, ale používajú iné formy (verbálnu a nepriamu), až po poznatky, že používajú fyzickú agresiu tak často ako chlapci, ale ju skrývajú.

V nadväznosti na vyššie citované práce zamerali sme sa na porovnanie prejavov agresívneho správania chlapcov a dievčat v období rannej adolescencie vo veku 11,5-14,5 rokov a zaujímali nás aj zmeny úrovne premenných agresivity (hostility) s vekom.

Predpokladali sme:

- celkovú nižšiu úroveň agresivity u dievčat než u chlapcov;
- odlišnú úroveň jednotlivých zložiek agresivity u dievčat v porovnaní s chlapcami;
- nárast agresivity s vekom.

Metodika a výskumná vzorka

Na meranie agresivity sme použili **Dotazník hostility od A.H.Bussa a A.Durkeeovej (1957)**, ktorý identifikuje 7 typov agresivnosti odvodených z faktorovej analýzy. Dotazník má 66 položiek, ktoré sú zatriedené do nasledujúcich subškál: útok, nepriama agresia, iritabilita, negativizmus, zášť, podozrievavosť a verbálna agresia. Koeficienty reliability sa v našom súbore pohybovali od 0,67 až po 0,72 Cronbach alfa.

Vzorku tvorilo 120 žiakov 6.,7. a 8. triedy základnej školy, z toho 59 chlapcov a 61 dievčat.

Výsledky a diskusia

Vplyv pohlavia a veku na nami sledované premenné sme zisťovali použitím analýzy variancie (ANOVA). Vplyv pohlavia sa nám na celkovú na celkovú úroveň agresivity nepreukázal (tab.1), a teda nepotvrdil sa náš predpoklad, že dievčatá budú vykazovať celkovo nižšiu úroveň agresivity v porovnaní s chlapcami. Pokiaľ ide o jednotlivé zložky agresivity pohlavie ovplyvňuje štatisticky vysoko významne používanie fyzickej agresie, ktorá je vyššia u chlapcov a prejavy žiarlivosti a nenávisť (premenná zášť) voči iným, ktoré dosahujú vyššiu úroveň u dievčat. Na obr.1 môžeme ešte vidieť vyššiu úroveň iritability a podozrievavosti u dievčat v porovnaní s chlapcami (nie však štatisticky významnú). Čiže pohlavie nemá vplyv na celkovú úroveň agresivity, ale ovplyvňuje niektoré jej zložky.

Keď sme zisťovali vplyv veku (triedy) výsledky analýzy variancie (ANOVA) nám ukázali výrazný (štatisticky vysoko významný) nárast celkovej agresivity v tomto vekovom rozpätí (tab 1). Najväčší podiel na tomto náraste má verbálna agresia, ďalej (poradie podľa úrovne významnosti) iritabilita, nepriama agresia a negativizmus. Na to aby sme si presnejšie overili vzťahy premenných s vekom, ale mohli tiež porovnať odlišnosti medzi chlapcami a dievčatmi, uskutočnili sme aj korelačnú analýzu a to pre každé pohlavie osobitne. Ako vidíme v tabuľke 2, vzťahy premenných s vekom sú u oboch pohlaví veľmi podobné s výnimkou premennej zášť (žiarlivosť a nenávisť), ktorá narastá s vekom len u chlapcov. Ako stabilné sa v tomto vývinovom období ukazujú premenné fyzickej agresie a podozrievavosti.

Zaujímali nás aj efekt interakcie pohlavie a trieda (2 x 3), čo sme zisťovali mnohonásobnou analýzou variancie (MANOVA). Vplyv tejto interakcie však nebol významný. Pri pohľade na tabuľku 1 vidíme, že práve tie premenné, ktoré ovplyvňuje pohlavie neovplyvňuje vek a naopak.

Z domácich prameňov môžeme naše výsledky sčasti porovnať len s výsledkami F.Baumgartnera (1995), ktorý zisťoval agresivitu u 14 a 17 ročných študentov gymnázia. Použili sme síce odlišnú škálu na meranie agresivity a porovnávať môžeme len našich 14 ročných žiakov, i tak však evidujeme značnú zhodu. Aj my zisťujeme (v súlade s jeho výsledkami), že naši 14 roční chlapci a dievčatá sa nelíšia v úrovni verbálnej agresie, ale líšia sa v úrovni fyzickej agresie v prospech chlapcov. Avšak rozdiely v prejavoch nepriamej agresie sme v porovnaní s ním v našej subškále nezistili. Možné vysvetlenie (okrem toho, že môže ísť o špecifické výbery) vidíme aj vo významových odlišnostiach položiek uvedených subškál. Porovnaním sme zistili, že kým v našej subškále (nepriama agresia) ide skôr o presmerovanie agresivity na predmety, v subškále použitej uvedeným autorom položky

vyjadrujú pomerne jednoznačne interpersonálny obsah. Položky obdobného obsahu aké má subškála nepriama agresia, ktorú administroval F.Baumgartner (1995) môžeme nájsť v nami použitom dotazníku skôr v subškálach zášť, podozrievavosť a negativizmus, ktoré sú v našom súbore vyššie u dievčat než u chlapcov. To znamená, že do určitej miery aj v našej výskumnej vzorke zisťujeme vyššiu úroveň nepriamej agresie u dievčat.

Záverom môžeme konštatovať, že v našom súbore zisťujeme celkový nárast agresivity s vekom. Najvýraznejšie sa zvyšuje verbálna agresia a iritabilita, ale aj nepriama agresia a negativizmus a to podobne u oboch pohlaví. Pokiaľ ide o gender odlišnosti chlapci v porovnaní s dievčatmi používajú oveľa viac fyzickú agresiu, kým u dievčat sa manifestuje viac žiarlivosť a nepriateľstvo (premenná zášť). Rozdiely v celkovej úrovni agresie medzi chlapcami a dievčatmi nezisťujeme. Výsledky vyžadujú ďalšie overenie.

Literatúra:

- BAUMGARTNER,F.: Prejavy agresívneho správania dievčat a chlapcov. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 30, 1995, č.2, s. 199-208.
- BUSS,A.H. - DURKEE,A.: An Inventory for Assessing Different Kinds of Hostility. Journal of Consulting Psychology. 16, 1957, s.343-349.
- COLLINS,W.A.: Parent Child Relationships in the Transition to Adolescence: Continuity and Change in Interaction, Affect and Cognition. In: Montemayor, R., Adams, G., Gullotta,J. (Eds): Advances in Adolescent Development, Vol.2, Beverly Hills, CA: Sage, 1990.
- LOEBER,R. - HAY,D.: Key Issues in the Development of Aggression and Violence from Childhood to Early Adulthood. Annual Review of Psychology, 48, 1997, s.371-310.
- LOVAŠ,L. - BAUMGARTNER,F. - FRANKOVSKÝ,M. - SLOVENSKÁ,E.: Vplyv pohlavia účastníkov na voľbu správania pozorovateľa interpersonálnej agresie. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 27, 1992, č.1, s.3-20.
- MONTEMAYOR,R. - HANSON, E.: A Naturalistic View of Conflict Between Adolescents and Their Parents and Siblings, J. of Early Adolescence, 3, 1985, č.1, s.23-30.
- STEINBERG, L. D.: Reciprocal Relations Between Parent-Child Distance and Pubertal Maturation. Developmental Psychology, 24, 1988, č.1, s.122-128.

Tabuľka 1, Aritmetické priemery, štandardné odchýlky premenných hostility a ANOVA pre pohlavie a triedy

PREMENNÉ HOSTILITY	CELÝ SÚBOR n = 160	POHLAVIE			TRIEDY			
		Chlapci n = 59	Dievčatá n = 61	ANOVA F	6 n = 40	7 n = 41	8 n = 39	ANOVA F
Útok AM SD	5,47 2,21	6,29 2,17	4,67 1,95	18,35***	5,50 2,14	5,61 2,30	5,28 2,22	,22
Nepriama agresia AM SD	4,61 1,51	4,73 1,54	4,49 1,48	0,74	4,10 1,61	4,51 1,27	5,23 1,44	6,17**
Iritabilita AM SD	5,12 2,45	4,73 2,35	5,49 2,50	2,97	4,08 2,23	5,22 2,17	6,08 2,55	7,38***
Negativizmus AM SD	2,78 1,33	2,75 1,32	2,82 1,35	,09	2,35 1,18	2,88 1,18	3,13 1,51	3,70*
Zášť AM SD	3,78 2,07	3,39 1,91	4,16 2,17	4,29*	3,45 2,15	3,80 1,72	4,10 2,31	,98
Podozrievavosť AM SD	4,97 1,79	4,75 1,60	5,18 1,95	1,78	4,90 1,66	5,02 1,71	4,97 2,03	,05
Verbálna agresia AM SD	7,91 2,32	7,92 2,97	7,92 2,63	,00	6,70 2,14	7,83 2,13	9,26 1,98	14,87***
Agresia SPOLU AM SD	34,65 8,59	34,54 8,04	34,75 9,15	,02	31,10 8,15	34,88 7,76	38,05 8,61	7,16***

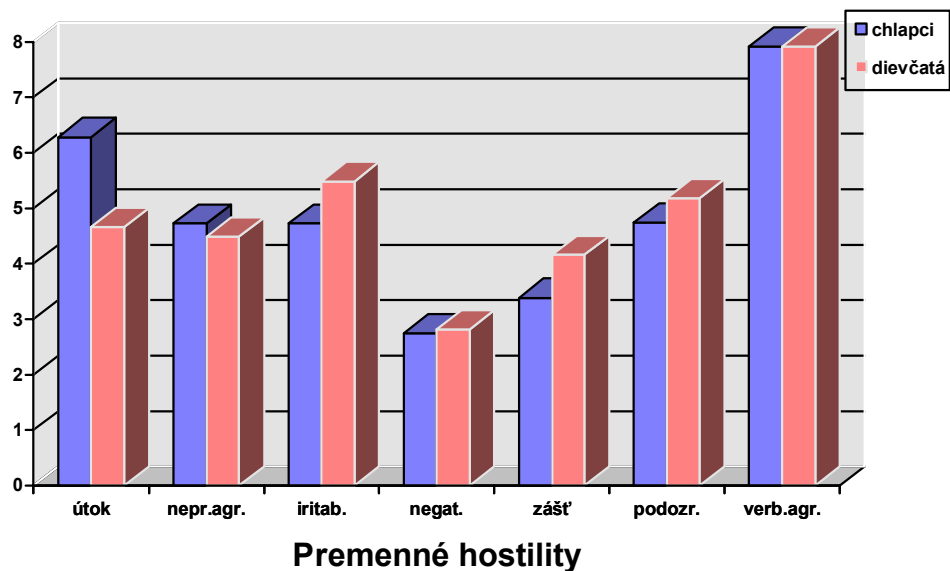
* $p < ,05$; ** $< ,005$; *** $< ,001$

**Tabuľka 2
Korelácie premenných hostility s vekom**

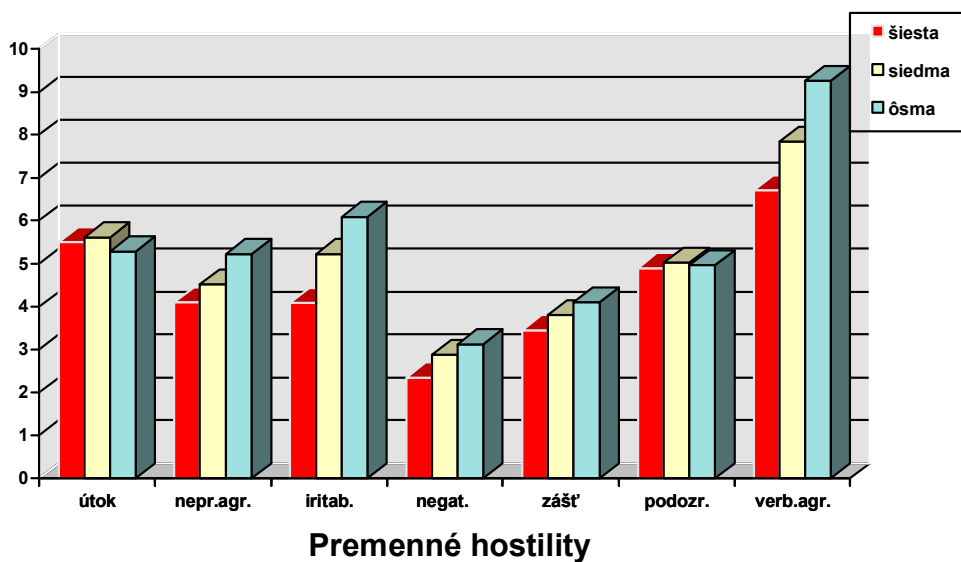
PREMENNÉ HOSTILITY	V E K			
	Chlapci		Dievčatá	
	r	p	r	p
Útok	0,00	,976	0,02	,840
Nepriama agresia	0,23	,083	0,29*	,023
Iritabilita	0,34**	,009	0,31*	,015
Negativizmus	0,28*	,031	0,24+	,059
Zášť	0,25*	,052	0,01	,934
Podozrievavosť	0,07	,625	0,08	,561
Verbálna agresia	0,33**	,011	0,54***	,000
Agresia SPOLU	0,34**	,008	0,30*	,018

Obr. 1 Provanie priemerného skóre premenných hostility medzi chlapcami a dievčatmi.

Obr. 2 Provanie priemerného skóre u žiakov 6.,7. a 8. triedy ZŠ podľa premenných hostility.

K problematice úzkosti u dětí školního věku

Ivana Poledňová – Zdenka Stránská*

Fakulta sociálních studií MU Brno

*Filozofická fakulta MU Brno

Anotace:

Príspevek je venován výzkumu úzkostných projevů u dětí školního věku. V prvním výzkumu byla úzkost dětí zjišťována z pohledu matky pomocí dotazníkového šetření a ověřovala se hypotéza, že rodinné prostředí působí jako jeden z významných činitelů v utváření úzkostné osobnosti. Ve druhém výzkumu byly zjišťovány souvislosti mezi prožíváním strachu a úzkostí a vybranými osobnostními vlastnostmi v reálných podmínkách školního prostředí.

Úzkost je poměrně frekventovaným tématem současné psychologie osobnosti. Jde o komplexní jev, o celkovou odpověď organismu na situaci ohrožení. Projevuje se v oblasti prožitkové, tělesných změn i v oblasti chování. Projevy úzkosti jsou individuální – jsou diferencovány vzhledem ke stupni ohrožení, oblasti ohrožení, délce trvání ohrožení a patologii. Úzkost působí převážně negativně na rozvoj osobnosti dítěte. U dětí, u nichž se vyskytuje ve vyšší míře, může být negativně ovlivněna jejich socializace, úspěšnost, rozvoj sebevědomí. Dle odhadu Z. Matějčka (1991) je problematika úzkosti na 3. místě co do početního zastoupení v klientele dětské poradenské služby (hned za problematikou intelektových schopností a lehkých mozkových dysfunkcí).

V mladším školním věku je emocionální sféra přímo podmíněna konkrétními podněty, významně se uplatňují vlivy prostředí. Hlavním zdrojem pocitu jistoty u dítěte je v tomto období sociální opora, z níž nejdůležitější je opora rodičovská. I když se sféra rodičovské opory v tomto věku postupně rozrůstá a zahrnuje i oporu poskytovanou dospělými a ostatními lidmi, kteří jsou dítěti příznivě nakloněni, rodiče stále hrají klíčovou roli při utváření pocitu jistoty u svých dětí. Na druhé straně z výzkumů vyplývá, že nevhodné rodinné prostředí působí jako nejvýznamnější činitel v utváření úzkostné osobnosti v dětském věku. Úzkostnost způsobuje jak příliš starostlivá výchova, tak výchova přísná, která nerespektuje možnosti jedince. Významným zdrojem úzkosti jsou rovněž emočně nezralí rodiče, kteří jsou ve výchově nedůslední. Rovněž odmítání dítěte jedním nebo oběma rodiči vede k projevům úzkosti. Podobně působí rozvrácené rodinné prostředí či nejednotná výchova, vyvolávající v dítěti zmatek (Vymětal, 1979, Červenka, 1986, Čáp, Boschek, 1994).

I když základní emocionální výbavu získává dítě v rodině, určité emocionální stavy mohou být korigovány a současně některé nové rozvíjeny ve školním prostředí. Emoce, emocionální vztahy a stavy mají pro žáka i učitele velký význam. Emocionální atmosféra ve školním prostředí má patrně rozhodující vliv na školní výkon i spokojenost žáků ve škole. Nelze ji oddělit od motivace, učení, společné činnosti a od vztahu mezi učitelem a žákem. Podle zprávy českého výboru UNICEF z roku 1997 má však každé čtvrté dítě ze školy strach. Tato skutečnost by neměla zůstat lhostejná nikomu, kdo se podílí na výchově mladé generace (Stránská, Pančochová, 2000).

1. Úzkost a způsob výchovy v rodině

Cílem prvního výzkumu bylo zjistit, jaká je souvislost mezi jednotlivými komponentami výchovy v rodině a úzkostí 8-letých dětí. Tyto souvislosti jsme zjišťovali z pohledu matek pomocí dotazníkového šetření. Výzkum je součástí mezinárodního projektu ELSPAC (The European Longitudinal Study of Pregnancy and Childhood), který probíhá ve Výzkumném centru vývoje osobnosti v sociálních a etnických kontextech při Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.

Výzkumný soubor

Výzkumný soubor tvořilo 407 matek dětí vyšetřených v rámci projektu ELSPAC - analyzujeme výpovědi matek týkající se jejich dětí v dotazníkových metodách.

Metody

K výzkumu byly použity tyto metody:

1. *Škála zjevné úzkosti pro děti – CMAS* (A. Castaneda, B.R. Mc Candless, D.S. Palermo, 1956) v úpravě J. Fischera a Š. Gjuričové (1974).

Škála je tvořena 61 položkami, z nichž 48 zjišťuje úzkostné symptomy a 13 tvoří tzv. lži-škálu.

2. *Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině* (J. Čáp, P. Boschek, 1994) vychází z modelu čtyř komponent výchovy a jejich kombinací. Dvě z těchto komponent, komponenty požadavků a volnosti, charakterizují výchovné řízení. Podobně emoční vztah k dítěti je tvořen komponentou kladnou a zápornou. Dotazník obsahuje 40 položek, po 10 pro každou komponentu. S jednotlivými komponentami výchovy je možno pracovat odděleně, ale syntetičtější vystižení rodinné výchovy předpokládá jejich kombinaci. Definitivní a empiricky ověřená podoba modelu předpokládá devět kombinací či možných způsobů výchovy v rodině.

Z dotazníku jsme zjišťovali, jaké jsou způsoby výchovy matek (N = 407) v rodině. 385 matek vyplnilo dotazník rovněž za svého partnera.

Obr. 1 Model devíti polí způsobu výchovy

Řízení				
Emoční vztah	silné	střední	slabé	rozporné
Záporný	1 výchova autokratická, tradiční, patriarchální		2 liberální výchova s nezájmem o dítě	3 pesimální forma výchovy, rozporné řízení se záporným vztahem
Záporně kladný	9 výchova emočně rozporná, jeden z rodičů zavrhuje, druhý extrémně kladný nebo dítě je s ním v koalici			
Kladný	4 výchova přísná a přitom laskavá	5 optimální forma výchovy se vzájemným porozuměním a přiměřeným řízením	6 laskavá výchova bez požadavků a hranic	7 rozporné řízení relativně vyvážené kladným emočním vztahem
Extrémně kladný			8 kamarádský vztah, dobrovolné dodržování norem	

Výsledky

1. Zjistili jsme, že existují statisticky významně vyšší hodnoty pro jednotlivé komponenty výchovy u matek než otců, tj. pro kladnou komponentu, zápornou komponentu, komponentu požadavků a komponentu volnosti.
2. Při výchově ze strany matky se projevuje statisticky významný negativní vztah mezi úzkostí dítěte a kladnou komponentou výchovy a statisticky významné pozitivní vztahy mezi úzkostí dítěte a zápornou komponentou výchovy, komponentou požadavků a komponentou volnosti. Při výchově ze strany otce jsme zjistili stejný výsledek, jen komponenta volnosti nevykazuje statisticky významnou korelaci s úzkostí. Zdá se tedy, že volná výchova ze strany otce se nepodílí na formování úzkostné osobnosti dítěte v takové míře, jak je tomu u matek.
3. Ukázalo se, že jako nejvíce úzkostné se projevují děti vychovávané v rodině se záporným emočním vztahem rodičů k dítěti a současně rozporným řízením. Nejméně úzkosti vykazovaly děti s extrémně kladným emočním vztahem rodičů k dítěti a současně silným řízením.

2. Úzkost a strach ve škole

Ve druhém výzkumu jsme se zabývali problematikou úzkosti a strachu v současné škole. Zjišťovali jsme souvislosti mezi prožíváním strachu a úzkostí a některými osobnostními vlastnostmi, a to úzkostlivostí, introverzí a neuroticismem.

Výzkumný soubor

Výzkumný soubor tvořilo 103 dětí sedmých tříd základní školy, z toho 57 chlapců a 46 dívek.

Metody

K výzkumu byly použity tyto metody:

1. *Škála zjevné úzkosti pro děti – CMAS* (viz výzkum č. 1).
2. *Škála na měření úzkosti a úzkostlivosti u dětí – ŠAD* (C.D. Spielberger et al., 1973) v úpravě I. Ruisela a kol. (1983).
Škála vychází z rozdělení úzkosti na stav a vlastnost a tvoří ji dvě škály po 20 položkách:
  - a) škála měřící úzkost jako aktuální stav
  - b) škála měřící úzkost jako vlastnost osobnosti – úzkostlivost.

3. *Osobnostní dotazník pro děti B-JEPI* (H.J. Eysenck, S.B.G. Eysenck, 1987) v úpravě J. Senky (1994).

Dotazník obsahuje 78 položek ve škálách: P – psychotismus, E – extraverte, N – neuroticismus, L – lži-škála.

Výzkum byl proveden v situaci písemné práce z matematiky. Od učitelů jsme zjišťovali rovněž průměrnou známku z matematiky u jednotlivých žáků.

Výsledky

1. Dívky skórují ve škálách měřících aktuální strach a úzkost a ve škálách měřících úzkostlivost jako vlastnost osobnosti výše než chlapci – rozdíly však nejsou statisticky významné.
2. Existuje statisticky významná souvislost mezi introverzí a úzkostlivostí jako vlastností osobnosti. Neuroticismus jako vlastnost osobnosti významně koreluje se všemi škálami měřícími úzkost a úzkostlivost.
3. Žáci prožívají v situaci zkoušky tím větší strach, čím horší známkou jsou klasifikováni. Pomocí Pearsonova korelačního koeficientu byl zjištěn statisticky významný vztah mezi známkou z matematiky a aktuální úzkostí (ŠAD-T).

Shrnutí a závěry

Potvrdily se předpoklady, že úzkost dětí v mladším školním věku je ovlivňována jak výchovou v rodině, tak školním prostředím. Pro vytváření pocitu jistoty u dětí se jako nejdůležitější ukázal kladný emoční vztah rodičů k dítěti, u otců se jako možná současně jeví výchova s prvky volnosti.

Ve školním prostředí je důležité si uvědomit, že aktuální prožívání úzkosti a strachu v situaci zkoušky souvisí silně s úzkostlivostí jako vlastností osobnosti. Aktuální prožívání strachu v situaci zkoušky přitom vykazuje závislost na klasifikační známce, takže důležitou roli zde pravděpodobně hraje sebehodnocení.

Literatura

- Čáp, J., Bosček, P.: *Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině*. Bratislava, Psychodiagnostika, s.r.o. 1994
- Červenka, M.: *Úzkost, strach a tréma ve škole*. In: P. Dařílek a kol.: *Vybrané kapitoly z pedagogické a sociální psychologie*. Olomouc, UP 1986, s. 29 – 46
- Fischer, J., Gjuričová, Š.: *Škála zjevné úzkosti pro děti – CMAS*. Psychodiagnostické a didaktické testy, Bratislava 1974
- Matějček, Z.: *Praxe dětského psychologického poradenství*. SPN, Praha 1991
- Ruisel, I. a kol.: *Škála na meranie úzkosti a úzkostlivosti u detí – ŠAD*. Psychodiagnostické a didaktické testy, Bratislava 1983
- Senka, J.: *Osobnostný dotazník pre deti B-JEPI*. Psychodiagnostika, s.r.o., Bratislava 1994
- Stránská, Z. – Pančochová, S.: *Úzkost a strach ve škole*. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. P 4, 2000, s. 149 – 161
- Vymětal, J.: *Úzkostné děti a jejich výchova*. SPN, Praha 1979

Analýza percepcie noriem u adolescentov/tiek vo vzťahu k modelu IDP*

Beáta Ráczová

Abstrakt:

Príspevok približuje výskum, ktorého zámerom je analyzovať spôsob vnímania noriem adolescentným jedincom. Cieľom je odhalenie štruktúry normatívnych presvedčení, ktoré ovplyvňujú reguláciu správania jedinca v sociálnych situáciách. Pozornosť je zameraná najmä na konfigurácie jednotlivých typov noriem, ktoré avizuje model diferenciacie sociálnych a personálnych noriem (Lovaš, 1998, Výrost, 1998a), a to v šiestich špecifických situáciách. Okrem iného nás zaujímali aj možné situačné a rodové vplyvy a miera stability normatívnych presvedčení. Jadrom článku je prezentácia základných východísk a výsledkov realizovaného výskumu.

Kľúčové slová: sociálne normy, kognitívne reprezentácie noriem, normatívne presvedčenia.

Abstract:

Analysis of adolescents' norms perception in relation to the model of differentiation of social and personal norms.

The contribution presents a study aimed at analysis of perception of norms by adolescents. The main aim is to clarification of normative beliefs, which regulates behavior of individual in social situations. Attention is focused on separate norm types configurations (in six specific situations) discussed in differentiation model of social and personal norms (Lovaš, 1998; Výrost, 1998a). In addition we were interested in possible influence of the situation and/or gender and degree of stability of normative beliefs. The presentations of the basic and autcomes of the research is core of the article.

Key words: social norms, normative beliefs, cognitive representations of the norms.

Úvod

Systém pravidiel, ktoré v sociálnom svete platia, ovplyvňuje naše fungovanie v značnej miere. Regulujú naše správanie, určujú naše práva a povinnosti v sociálnych vzťahoch, a to v rozmanitých podobách. Naša pozornosť je preto zameraná na zákonitosti a mechanizmy pôsobenia noriem na úrovni správania sa jedinca. Východiskom sa pre nás stala teória kognitívnych reprezentácií noriem (Lovaš, 1998, Výrost 1998a) a model diferenciacie sociálnych a personálnych noriem (ďalej model IDP), ktorý je dôležitou súčasťou tejto teórie. Podľa tohoto prístupu je štruktúra normatívnych presvedčení jedinca viacúrovňová. Okrem oficiálnych (injunktívnych) noriem jedinec rozlišuje aj normy, ktoré predstavujú presvedčenie človeka o tom, ako sa v skutočnosti situácie riešia (deskriptívne normy) (Cialdini, Reno, Kallgren, 1990). Napokon existuje aj tzv. personálna norma, ktorá reprezentuje zásadu, ktorú si jednotlivec vytvorí sám pre seba a rešpektuje ju. Jedným z cieľov tohoto príspevku je aj odpovedať na otázku, či v reálnom živote skutočne ľudia vnímajú normy diferencovane, teda z hľadiska toho, čo sa oficiálne vyžaduje, čo sa obvykle robí, a čo sami požadujú.

Ďalším cieľom výskumu je prispieť k diskusii o normatívnej regulácii správania, a to prostredníctvom analýzy konfigurácií normatívnych presvedčení. Normatívne presvedčenia sú chápané ako presvedčenia o primeranosti vlastného správania (Huesmann, Guerra, 1997), t. j. v súlade s nimi má na človeka regulačný vplyv najmä to, čo on sám vníma ako primerané v danej chvíli. Doterajšie výskumy ukazujú, že práve personálna norma, jej funkcia a konfigurácia vo vzťahu k injunktívnym a deskriptívnym normám, je pre vysvetľovanie ľudského správania z pohľadu psychológie významná. Jednou z alternatív ako skúmať tento fenomén je potom aj práca s respondentami/-tkami, ktorí sa odlišujú práve v percepcii personálnej normy. Našou snahou je vyhľadávať isté skupiny s rozdielnou konfiguráciou normatívneho presvedčenia vzhľadom k personálnej norme. V súvislosti s tým nás ďalej zaujíma, či existujú rozdiely v konfigurácii normatívnych presvedčení vzhľadom k rozličným situáciám, ako aj výskyt rodových rozdielov vo vnímaní úrovni noriem.

---

* Tato studie je součástí Vědeckého grantu č. 2/4168/98

Zistenia, ku ktorým sme dospeli boli predpokladom pre realizáciu ďalších výskumov, ktoré boli súčasťou projektu zameraného na sledovanie súvislostí medzi percepciou noriem a motivačným pozadím normatívnych presvedčení. Z tohto pohľadu má prezentovaná štúdia charakter predvýskumu.

1. Metóda

Hlavnou metodikou, použitou v tejto časti výskumu, bol dotazník s názvom MOT, vytvorený zámerne pre účely výskumu. Dotazník pozostáva zo 6-tich hlavných častí a každá z nich reprezentuje jednu situáciu. Situácie boli zámerne vybrané z oblasti porušovania spoločenských noriem (konkrétne klamstvo, odplácanie, krádež, násilné správanie, zneužívanie drog a výtržníctvo). Pri analýze boli použité údaje z I. časti dotazníka MOT. Táto časť je orientovaná na sledovanie normatívnych presvedčení. Bola konštruovaná podľa princípov modelu IDP, pričom tieto boli overované a následne úspešne potvrdené viacerými výskumami (Výrost, Lovaš, 1998 a iné). Pozostáva z troch otázok a ku každej je priradená 5 - bodová intervalová škála s verbálnym zakotvením „určite áno“ (1) až „určite nie“ (5). Prvá z otázok sa týka zisťovania injunktívnej normy (smie sa to - 1, nesmie sa to - 5), druhá zisťovania deskriptívnej normy (stáva sa to - 1, nestáva sa to - 5) a tretia sleduje personálnu normu (mám právo - 1, nemám právo - 5). Úlohou respondenta bolo vyjadriť mieru svojho súhlasu, resp. nesúhlasu s položenou otázkou na škále. Výber alternatívy „nesmie sa to“ považujeme za prejav rešpektovania injunktívnej normy. Predpokladáme, že druhá alternatíva reprezentuje iný typ normy.

Výskum bol realizovaný na vzorke 102 študentov (z toho je 52 dievčat a 50 chlapcov) prvého až piateho ročníka SOU stavebného v Košiciach. Priemerný vek respondentov je 16,8 roka. Dáta boli štatisticky spracované pomocou programu CSS Statistika SW. Významnosť rozdielov medzi jednotlivými úrovňami noriem bola zisťovaná ako vplyv vnútrosubjektového faktora formou MANOVA. Zároveň sme v rámci toho istého projektu zisťovali rodové rozdiely a vplyv faktora „situácia“ na kognitívne reprezentácie noriem (situácia na 6-tich úrovniach, normy na 3-och úrovniach-I ,D ,P; nezávislá premenná-rodová príslušnosť). Pre zisťovanie rozdielov v injunktívnej a deskriptívnej norme vzhľadom k personálnej norme sme použili MANOVA 2x3 (závislé premenné-3 typy noriem I ,D ,P; nezávislá premenná-personálna norma na 3 úrovniach, pričom porovnávané boli len skupiny respondentov/-tiiek, u ktorých boli zistené krajné hodnoty personálnej normy). Kritériá pre výber respondentov do porovnávaných skupín v jednotlivých situáciách boli vypočítané ako priemerné skóre personálnej normy v danej situácii $\pm$ jedna smerodajná odchýlka.

2. Výsledky

2.1 Diferenciácia noriem a ich konfigurácia

Predpokladali sme, že adolescenti diferencujú jednotlivé úrovne noriem v súlade s modelom IDP. Priemerné hodnoty IDP noriem celej vzorky na prvý pohľad ukazujú, že adolescenti/-tky sú viacmenej presvedčení/-é, že porušovať platné pravidlá sa nesmie (3,859). Vizualne v tesnej blízkosti injunktívnej normy sa nachádza personálna norma (3,576), ktorá naznačuje skôr ich odmietavý postoj k porušovaniu noriem. Hodnota deskriptívnej normy (2,166) naopak signalizuje, že sa však vo svojom okolí s porušovaním oficiálnych noriem stretávajú. Výsledky štatistickej analýzy tieto úvodné informácie potvrdili. Adolescenti/-tky posudzovali situácie diferencovane. Vplyv faktora „typ normy“ sa ukázal ako veľmi významný (Rao R 143,24; $\alpha=0,001$). Post hoc LSD test následne potvrdil, že rozdiel je signifikantný na hladine 0,001 nielen globálne, ale aj medzi všetkými kombináciami noriem IDP.

2.2 Vnútorne súvislosti konfigurácie normatívnych presvedčení

Myšlienka dôležitosti personálnej normy pri regulácii správania jedinca nás viedla k ďalšiemu výskumnému kroku, a to k porovnávaniu konfigurácie normatívnych presvedčení adolescentov/-tiiek, ktorí/-é sa vo vnímaní personálnej normy skutočne líšia: Predpokladali sme, že sa budú líšiť aj v percepcii injunktívnej a deskriptívnej normy a očakávali sme aj odlišnú pozíciu personálnej normy vzhľadom k injunktívnej norme. Situácie boli analyzované jednotlivo.

Tab. č. 1: Rozdiely zistené na troch úrovniach normatívnych presvedčení (I...injunktívna, D...deskriptívna, P...personálna norma) medzi skupinami respondentov/-tiiek s odlišnou personálnou normou (priemerné škálové hodnoty 1-určite áno, 5-určite nie) (n=102)

Situácia	Typ normy	Priemer		F	P
		P1	P2		
Klamstvo	I	2,534	3,678	5,06	0,008 ***
	D	2,046	1,821	0,65	0,519
	P	1,651	5,000	601,20	0,000 ***
Odplácanie	I	2,384	3,666	6,73	0,001 ***
	D	1,711	1,857	0,17	0,836
	P	1,000	3,950	591,43	0,000 ***
Krádež	I	3,666	4,746	16,49	0,001 ***
	D	2,500	2,447	0,75	0,474
	P	2,555	5,000	676,50	0,000 ***
Násilie	I	3,176	4,728	26,80	0,000 ***
	D	1,823	2,050	0,23	0,794
	P	2,058	5,000	644,50	0,000 ***
Drogy	I	4,464	4,755	2,42	0,093
	D	2,392	3,022	1,31	0,273
	P	2,321	5,000	380,62	0,000 ***
Výtržníctvo	I	3,360	4,761	17,50	0,000 ***
	D	1,600	2,190	1,77	0,176
	P	1,480	5,000	916,31	0,000 ***

Legenda:

P1 – skupina respondentov/-tiiek, ktorí/-é akceptujú právo porušiť normu

P2 - skupina respondentov/-tiiek, ktorí/-é odmietajú právo porušiť normu

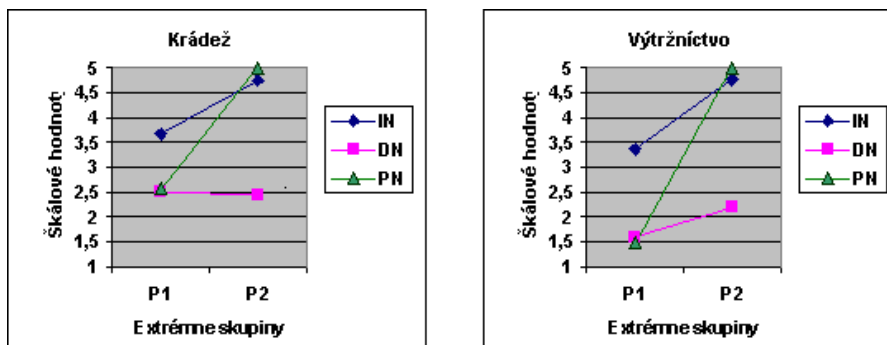
*** - významnosť na 1% úrovni

Na základe výsledkov uvedených v tabuľke č. 1 môžeme konštatovať, že sa náš predpoklad čiastočne potvrdil. Vo všetkých sledovaných situáciách sme totiž zistili veľmi významné rozdiely medzi skupinami nielen v personálnej (čo bolo kritérium), ale aj v injunktívnej norme, ale ani v jednej zo situácií sa však neprejavil významný rozdiel v deskriptívnej norme. Odlišné smerovanie personálnej normy vo vzťahu k injunktívnej norme u oboch skupín sa podľa očakávaní potvrdilo vo všetkých situáciách.

Adolescenti/-tky, ktorí/-é zastávajú názor, že majú právo konať v istej situácii inak, ako je všeobecne platné (P1), sú viac-menej nerozhodní/-é v názore na to, čo je v daných situáciách uznávanou normou, avšak okrem situácie zneužívania drog, v ktorej sú jednoznačne presvedčení/-é, že je to zakázané. Ich personálna norma sa približuje k hodnote deskriptívnej normy, čo znamená, že sa domnievajú sa, že iní konajú podobne ako oni/ony - teda normy v daných situáciách skôr nerešpektujú. Jednou z príčin tohto javu môže byť hypoteticky neznalosť platných noriem, ktorá týchto ľudí vedie k tomu, že sa správajú tak, ako to vidia u iných, príp. môže ísť o istý druh obrany, kedy porušovanie noriem u seba môžu ospravedlňovať tým, že „nevedeli, že sa to nesmie“. Tieto myšlienky sú predmetom diskusie a vyžadujú empirické overenie.

Naopak, respondenti/-tky, ktorí/-é vyjadrili svoje presvedčenie, že nemajú právo konať proti spoločenským normám (P2), prezentovali, že vedia, aký je všeobecne platný spôsob správania v daných situáciách, ba odmietnutie porušiť normy vyjadrujú prísnejšie než je podľa nich spoločnosťou vyžadované (teda personálna norma sa nielen približuje, ale dokonca presahuje hodnotu injunktívnej normy). Napokon prevažne pozitívna odpoveď respondentov/-tiiek na otázku, či sa stáva, že iní v daných situáciách normy porušujú, napovedá, že vo svojom sociálnom okolí vnímajú rozdiel medzi oficiálnymi normami a tým, čo sa zvyčajne robí. Tieto zistenia ilustruje obrázok č.1.

Obr. č. 1: Škálové hodnoty respondentov/-tiiek s odlišnou personálnou normou na troch úrovniach normatívnych presvedčení (In-injunktívna norma, Dn-deskriptívna norma, Pn-personálna norma) vo vybraných situáciách

Legenda:

P1 – skupina respondentov/-tiiek, ktorí/-é akceptujú právo porušiť normu
 P2 – skupina respondentov/-tiiek, ktorí/-é odmietajú právo porušiť normu
 Škálové hodnoty – 1...IN – smie sa ti, DN – stáva sa to, PN – mám právo
 5...IN – nesmie sa ti, DN – nestáva sa to, PN – nemám právo

2.3 Rodové rozdiely v normatívnych presvedčeníach

Výsledky analýzy rodových rozdielov v kognitívnych reprezentáciách jednotlivých úrovní normatívnych presvedčení sa vcelku neprejavili. Niekoľko významných odlišností sme identifikovali len v ojedinelých prípadoch, avšak všetky zistené rozdiely sa týkajú iba miery vyjadrenia tej istej škálovej odpovede.

Konkrétne, v situácii „krádež“ dievčatá na rozdiel od chlapcov vyjadrujú výraznejšie odmietnutie práva kradnúť, v situácii „násilné správanie“ opäť dievčatá výraznejšie vnímajú rozdiel medzi oficiálnymi normami a tým, čo sa stáva. Prekvapivým zistením, vhodným na diskusiu, boli rozdiely v situácii „výtržníctvo“, ktoré poukazujú na to, že v tomto prípade naopak chlapci sú na rozdiel od dievčat významne silnejšie presvedčení, že na verejnosti sa určite nesmie nič ničieť, ale súčasne aj jednoznačnejšie vyjadrili, že oni sami nemajú právo niečo také vykonať.

2.4 Transsituačná stabilita normatívnych presvedčení

Výsledky by neboli úplné bez porovnania sledovaných situácií vzhľadom k stabilite normatívnych presvedčení. Jednotlivé situácie sa od seba odlišujú v priemerných skóre normatívnych presvedčení (Rao R 66,45; $\alpha=0,001$).

Avšak hlbšia analýza distribúcie priemerných škálových hodnôt nám napovie, že rozpor s myšlienkou o transsituačnej stabilite normatívnych presvedčení je iba zdanlivý. Z distribúcie výsledkov celej výskumnej vzorky vyplýva, že okrem situácie „klamstvo“, vo všetkých ostatných situáciách vzniká stabilný obraz. Najvyššie škálové hodnoty nadobúdajú injunktívne normy, nasledujú personálne normy (alebo sú na rovnakej úrovni) a napokon deskriptívne normy. Podobný postup zisťovania stability normatívnych presvedčení bez ohľadu na situáciu použil vo svojom výskume J. Výrost (1998b).

Transsituačná stabilita normatívnych presvedčení sa v nami identifikovaných skupinách s odlišnou personálnou normou javí z tohto hľadiska ešte preukázateľnejšie. Pri pohľade na výsledky uvedené vyššie v tabuľke č. 1 zistíme, že v skupine P1 (mám právo normy porušiť) dosahuje najvyššie škálové hodnoty injunktívna norma, za ňou nasleduje deskriptívna norma a na poslednom mieste sa nachádza personálna norma. Naopak, v skupine P2 (nemám právo normy porušiť) dosahuje najvyššie hodnoty personálna norma, za ňou nasleduje injunktívna a napokon deskriptívna norma.

Celkový obraz napokon dotvárajú aj výsledky Post hoc LSD testov, ktoré potvrdzujú významný vplyv ($\alpha=0,001$) interakcie faktorov „typ normy x situácia“. Všetky situácie sa od seba navzájom líšia na úrovni personálnych noriem. Viac menej očakávaným sú zistenia, že

- situácie „klamstvo“ a „odplácanie“ sa od ostatných odlišujú najmä v injunktívnej norme (je vnímaná menej striktné; zdá sa, že klamanie a kontraagresia predstavujú také typy (a) sociálneho správania, ktoré sú vnímané ako v spoločnosti bežne praktizované a pravdepodobne v istej miere ňou i akceptované) a

- a situácie „krádež“ a „drogy“ sa od ostatných odlišujú v deskriptívnej norme (vyjadrenia o tom, či iní v týchto situáciách normy porušujú sa ukázali ako neutrálne; pravdepodobne je krádež a zneužívanie drog chápané ako ťažké pristupky, čo im môže brániť v tom, aby svojim vyjadrením „obvinili iných“, ale nevylučujeme tým iné vysvetlenia).

3. Záver

Na základe získaných výsledkov sme vyvodili nasledovné závery:

- Adolescenti/-tky pri riešení situácií rozlišujú viaceré typy noriem, konkrétne injunktívnu (čo sa smie), deskriptívnu (čo sa stáva) a personálnu noriem (na čo mám právo), ktorých hypotetickú existenciu avizoval model IDP.
- Existujú adolescenti/-tky, ktorí/-é riešia určité situácie podľa odlišnej personálnej normy. V prípade jednej časti respondentov sa personálna norma pohybuje v zóne deskriptívnej normy a v prípade druhej časti respondentov v zóne injunktívnej normy.
- Existujú adolescenti/-tky, ktorí/-é síce riešia určitý typ situácií podľa odlišnej personálnej normy, ale nelíšia sa v percepcii deskriptívnej normy. Napriek diferenciam vo vnímaní toho, čo je ich osobným právom, však rovnako vnímajú to, aký je obvyklý spôsob správania v daných situáciách.
- Výsledky skúmania vplyvu rodovej príslušnosti na vnímanie úrovni normatívnych presvedčení nám neumožňujú jednoznačne tvrdiť, že sa chlapci a dievčatá v tejto súvislosti významne odlišujú (signifikantné rozdiely sa prejavili iba parciálne, a to v miere vyjadrení tej istej škálovej odpovede).
- Transsituačná stabilita normatívnych presvedčení cez prizmu modelu IDP (v zmysle vzájomnej pozície jednotlivých jeho úrovni) sa preukázala.

Literatúra:

- Cialdini, R. B., Reno, R. R., Kallgren, C. A. : A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 58, 1990, p. 1015 - 1026.
- Huesmann, L. R., Guerra, N. G. : Childrens normative beliefs about aggression and aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 72, 1997, No. 2, p. 408 – 419.
- Lovaš, L. : Človek a zákon: Sociálne normy, sociálna spravodlivosť a psychológia práva. In: Výrost, J., Slaměník, I. (Eds) : *Aplikovaná sociální psychologie I: Člověk a sociální instituce*. Praha, Portál 1998, s. 93 - 120.
- Výrost, J. : Úloha sociálnych (subjektívnych) noriem v modeloch predikcie správania v sociálnej psychológii. In: Výrost, J, Baumgartner, F. (Eds): *Perspektívy výskumu sociálnych noriem*. (CD ROM) SvÚ SAV, Košice 1998a.
- Výrost, J. : Možnosti overovania transsituačnej stability normatívnych presvedčení – metodika NOSTRA1. *Internetový časopis: Človek a spoločnosť*. <http://www.saske.sk/cas/4-98>, 1998b.
- Výrost J., Lovaš L. : Analýza súvislostí medzi normami a črtami interpersonálneho správania. In: Výrost, J, Baumgartner, F. (Eds): *Perspektívy výskumu sociálnych noriem* (CD ROM). SvÚ SAV, Košice 1998.

Agresivita, environmentálne stresory a osobnosť

Imrich Ruisel

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

AGRESIVITA, ENVIRONMENTÁLNE STRESORY A OSOBNOSŤ

Súhrn

Uvádžajú sa základné koncepčné východiská pri štúdiu agresivity. Pre praktické účely sa ukazuje užitočné rozlišovať nielen medzi fyzickou a verbálnou, či priamou alebo nepriamou, ale aj reaktívnou a proaktívnou agresivitou. Pozornosť sa venuje najmä analýze reaktívnej agresivity, ktorú môžu vyvolávať aj rôzne environmentálne stresory (či už fyzikálne podnety alebo toxické látky). Načrtávajú sa možnosti environmentálnej psychológie agresivity. Medzi fyzikálnymi podnetmi sa analyzujú vplyvy teploty a hluku. Ich pôsobenie na agresivitu je zväčša nepriame, prebieha prostredníctvom psychologických premenných. Napríklad pri pôsobení hluku agresiu nevyvoláva ani tak intenzita, ako skôr prediktabilita a kontrolovateľnosť podnetu. Spomedzi toxických látok agresivitu ovplyvňujú najmä škodliviny v ovzduší, atmosferické znečistenie, dym, škodlivé zápachy. Negatívne pôsobenie sirouhliku je ilustrované výsledkami výskumu, ktorý sa uskutočnil s pracovníkmi z prevádzky s vysokou koncentráciou tohto rozpúšťadla. V závere sa načrtáva nevyhnutnosť detailnejšieho štúdia psychických fenoménov pri pôsobení environmentálnych stresorov.

Kľúčové slová: agresivita, agresívne správanie, environmentálne stresory, kognície, osobnosť, environmentálna psychológia agresivity

AGGRESSION, ENVIRONMENTAL STRESSORS AND PERSONALITY

Abstract

Basic conceptual points of reference in aggression research are presented. For practical reasons, it seems to be useful to differentiate not only between physical and verbal or direct and indirect but also between reactive and proactive aggression. Attention is paid mainly to the analysis of the reactive aggression, which can also be caused by various environmental stressors (physical stimuli or toxic substances). Possibilities of environmental psychology of aggression are sketched. Of the physical stimuli, the effects of temperature and noise are analyzed. Their effect on aggression is mainly indirect; it takes place through psychological variables. For example, in case of noise, aggression is not evoked so much by the intensity but rather by predictability and the ability to control the stimulus. As far as toxic substances are concerned, aggression is affected mainly by toxins in the air, atmospheric pollution, smoke and toxic odors. The negative effects of carbon disulfide are illustrated by the results of a study conducted with the employees of an operation with high concentration of this solvent. The conclusion discusses the necessity of a more detailed study of the psychological phenomena present in the course of the effects of environmental stressors.

Fenomén agresivity je neoddeliteľnou súčasťou ľudskej histórie, avšak osobitný význam nadobúda v čase, keď disponujeme prostriedkami, ktoré môžu zničiť nielen našu civilizáciu, ale aj všetko živé na tejto planéte. Nie div, že skeptické závery vyplývajúce z doterajšieho priebehu ľudskej histórie viedli k predpokladu, že agresívne impulzy sú vrodene a inštinktívne. Napriek istým reálnym argumentom univerzalita agresívnych inštinktov je dnes všeobecne spochybňovaná. Veď existujú ľudia, zvieratá i celé spoločnosti, ktoré nie sú vôbec alebo len málo agresívne. Ako upozornil Konrad Lorenz, dokonca aj vlk, známy symbol agresívneho správania, akceptuje súpera, ktorý mu v súboji na znak podriadenosti odhalí hrdlo.

Inštinktívny charakter agresivity nemožno podložiť presvedčivými fyziologickými mechanizmami. Ohrozený organizmus je vybavený nielen tendenciou k deštruktívnym, ale aj ku konštruktívnym reakciám. Psy a dokonca levy môžu byť trénované k boju alebo k hre, deti môžu byť vychovávané agresívne alebo priateľsky a celé tradičné spoločnosti môžu byť organizované nielen kompetitívne, ale aj kooperatívne. Preto sa pri štúdiu agresivity väčšia pozornosť venuje "reaktívnym teóriám".

Značné teoretické problémy pri štúdiu agresivity vyplývajú z faktu, že tento pojem zahŕňa veľký počet rôznych špecifických foriem správania. Napríklad Mandel (1959) uverejnil zoznam 2 205 typov agresívneho správania, ktoré pozoroval u 9 - 16 ročných chlapcov. Nevýhodou podobných zoznamov

je, že obvykle nedostatočne rozlišujú nielen medzi fyzickou a verbálnou, ale aj priamou a nepriamou agresiou.

Ako upozornila Pulkkinen (1996) užitočné je delenie na defenzívnu (reaktívnu) a útočnú (proaktívnu) agresiu. Zatiaľčo proaktívna agresia je hodnotená ako obťažovanie provokatívnymi aktami smerujúcimi k určitým formám donucovania, reaktívna agresia je považovaná za sebaobranu proti provokatívnym podnetom.

K reaktívnej agresii prispieva značné množstvo podnetov, medzi ktorými sú najčastejšie interpersonálne konflikty. Agresívne reakcie však môžu vyvolávať aj rôzne fyzikálne podnety. Už dlho je známe, že niektoré vplyvy vonkajšieho prostredia môžu dráždiť a stresovať, najmä ak sa jednotlivec cíti bezmocný pri ich kontrole. Tieto situácie môžu za určitých podmienok viesť k agresivite.

Organizačnú schému vzťahu environmentálnych stresorov s afektívnou agresivitou navrhol Mueller (1983). Podľa tohto autora environmentálne stresory ovplyvňujú agresivitu štyrmi možnými spôsobmi: aktiváciou, prílišnou stimuláciou, interferenciou s prebiehajúcim správaním a negatívnym afektom. Aktivácia slúži k podnecovaniu dominantných odpovedí. Keď je jednotlivec nahnevaný, formujú sa uňho agresívne sklony a preto sa správa agresívne. Táto úvaha slúži aj k pochopeniu úlohy frustrácie pri vyvolávaní agresivity.

K prílišnej stimulácii dochádza nadmernou dráždivosťou alebo aktiváciou, čo obvykle naruša primerané spracovanie informácií z vonkajšieho prostredia. Neschopnosť spracovať informácie štandardným spôsobom znepokojuje a frustruje človeka a neraz vedie k agresii. Aj interferencia správania môže viesť k bezmocnosti a strate kontroly. Podnet k agresii môže pochádzať tiež od negatívneho afektu, ktorý je averzívny a neprijemný.

ENVIRONMENTÁLNA PSYCHOLÓGIA AGRESIVITY

Predpokladáme, že aj tieto úvahy naznačujú potrebu vymedzenia environmentálnej psychológie agresivity. Nutnosť koncipovania tohto výskumného smeru vyplýva z narastajúceho významu oboch skúmaných zložiek v živote človeka industriálnej a postindustriálnej spoločnosti. To jest z problémov so znečisťovaním prostredia, z negatívneho pôsobenia fyzických stresorov, ako aj zo stúpajúcej agresivity, podporovanej práve týmito stresormi. Ide o smer výskumu, pred ktorým zatiaľ stojí množstvo nezodpovedaných otázok. Svojou orientáciou sa pokúša o analýzu podielu premenných vonkajšieho prostredia pri vzniku a intenzifikácii agresívneho správania jednotlivca i celých sociálnych skupín.

Metodologické otázky ktoré sa vynárajú pred týmto výskumným smerom sú viac než výrazné. Medzi ne patrí napríklad vzťah medzi laboratórnymi výskumami a epidemiologickými štúdiami v prirodzených podmienkach. Probandi v laboratóriách môžu primárne reagovať skôr na zmeny v stimulácii než na stimuláciu samú o sebe. Dĺžka expozície dráždivého fyzického stresora často nie je pod kontrolou. Kvôli možným vzťahom medzi vonkajšími príčinami agresivity bude pravdepodobne nevyhnutné uvažovať o multifaktorových experimentálnych paradigmách. Do popredia záujmu sa pravdepodobne dostanú metodické prístupy prirodzeného experimentu, aby bolo možné validnejšie identifikovať vonkajšie faktory pôsobiace v reálnom svete.

V rámci environmentálnej psychológie agresivity sa najčastejšie uvažuje o pôsobení fyzikálnych a toxických podnetov na centrálny nervový systém človeka, ako aj na jeho psychické funkcie. Ich možné dôsledky možno identifikovať:

1. Štúdiom účinkov fyzikálnych parametrov na agresívne správanie. Spomedzi nich sa najčastejšie uvažuje o vplyve hluku, teploty, bolesti, preľudnenia a podobne.
2. Analýzou prejavov agresívneho správania vyvolávaných prostredníctvom toxických substancií.

FYZIKÁLNE PODNETY A AGRESIVITA

Hluk

Negatívny vplyv hluku na psychiku je dostatočne literárne i empiricky zdokumentovaný. Mestské osídlenia sa vyznačujú vysokou intenzitou hluku, ktorý obvykle kolíše. Bežný obyvateľ však ťažko znáša, že hluk je zväčša nepredpovedateľný a nekontrolovateľný. Obvykle vedie k zhoršeniu sluchu, k hypertenzii, k stresu a k zníženej efektívnosti v riešení problémov. Možno očakávať, že intenzívny hluk vyvoláva aj agresivitu. K tomu však dochádza za určitých podmienok. Hluk obvykle

intenzifikuje prebiehajúce správanie a tým podnecuje agresivitu. K vyvolaniu agresívneho správania môže prispievať aj redukcia jednotlivcovej schopnosti tolerovať frustráciu.

Glass a Singer (1972) v sérii analýz pozorovali reakcie ľudí na frustrujúce okolnosti po stimulácii hluku za rôznych podmienok. Tieto podmienky zahŕňali manipuláciu s intenzitou, predpovedateľnosťou a kontrolovateľnosťou hluku. Ich zistenia viedli k niektorým pozoruhodným záverom. Napríklad autori dospeli k záveru, že stresový potenciál hluku závisí skôr od "psychologických" premenných predpovedateľnosti a kontrolovateľnosti, než od fyzikálnej intenzity. Efekty hluku by mali byť dvojaké, fyziologické a konatívne. Súčasne očakávali, že ľudia napriek stresovému pôsobeniu hluku sú schopní sa naň adaptovať a efektívne fungovať. Avšak bez ohľadu na schopnosť k adaptácii má hluk kumulatívny účinok, ktorý môže škodlivo pôsobiť na psychiku.

Vážne problémy pri optimálnom fungovaní jednotlivca v reálnom živote môže vyvolávať zníženie odolnosti voči frustrácii. Glass a Singer (1972) stimulovali probandov pri riešení problémov akustickými šokmi. Šoky boli podľa intenzity intenzívne alebo tlmené a prebiehali pravidelne a predpovedateľne (podľa vopred pripraveného programu) alebo náhodne. Probandi súčasne riešili hlavolamy, ktoré boli v skutočnosti neriešiteľné. Pretože sa predpokladalo, že ľudia významne neurotizovaní opakovanými zlyhaniami sa budú po neriešiteľnej úlohe vzdávať, vytrvalosť bola hodnotená ako indikátor odolnosti voči tejto psychickej záťaži.

Výsledky ukázali, že intenzita hluku mala iba malý vplyv na vykonávanú úlohu. Odolnosť voči frustrácii bola väčšia po tlmenom, než po intenzívnom hluku, ale iba za podmienky, že hluk bol exponovaný náhodne (tj. neočakávane). Výrazne sa prejavil všeobecný efekt predpovedateľnosti. Pôsobenie neočakávaného hluku viedlo k nižšej odolnosti, než expozícia hluku, ktorý bolo možné predpovedať, bez ohľadu na jeho intenzitu.

V inej štúdií Glass a Singer (1972) skúmali vplyv možnosti kontrolovať série hlasitých a neočakávaných akustických výbuchov. Niektorí probandi, na rozdiel od ostatných, mali prístup k vypínaču, ktorým mohli akustické šoky vypnúť. Zistilo sa, že jednotlivci s prístupom k vypínaču neskôr prejavili vyššiu odolnosť voči frustrácii z tohto hluku, napriek tomu, že vypínač nepoužili (v porovnaní s partnermi, ktorí túto možnosť nemali). Dokonca aj v prípade, ak bol hluk intenzívny a neočakávaný, presvedčenie o možnosti jeho kontroly znižovalo stres z následných efektov. Z týchto úvah vyplýva, že kontrolovateľnosť a možnosť predpovede sú dôležitými premennými pri redukcii stresového potenciálu hluku.

Ak stresový potenciál hluku nie je zmiernený prostriedkami, o ktorých sa tu diskutovalo, neraz odznieva aj po odstránení stresora. Glass a Singer (1972) pri vysvetľovaní tohto javu predpokladali, že akustický stresor vysokými fyzickými nárokmi, vyvolávanými adaptáciou na hluk natoľko vyčerpal probandov, že im zostáva už len málo energie na zvládnutie vyvolanej záťaže. To viedlo oboch autorov k záveru, že k negatívne následnému efektu dochádza akumuláciou stresu, ktorý sa formuje dokonca aj vtedy, ak sa proband usiluje adaptovať sa k situácii. Preto tento stres má škodlivý vplyv na jednotlivca aj vtedy, ak už okamžitý podnet prestal pôsobiť. Základným mechanizmom pri akumulácii stresu je pravdepodobne vysoká aktivácia organizmu. Glass a Singer (1972) upozornili, že neočakávaný hluk fyziologicky aktivuje intenzívnejšie než očakávané akustické podnety.

Ak predpokladáme, že agresiu často spúšťa frustrácia, potom ľubovoľná podmienka, ktorá znižuje frustračnú toleranciu, môže agresivitu ovplyvniť. Frustrácia vedie k agresívnemu správaniu iba vtedy, ak ľudia stratia schopnosť ju zvládnuť. Jednotlivci nedostatočne zvládajúci svoje frustračné stavy často reagujú v rôznych situáciách agresívne. Týmto mechanizmom hluk prispieva k agresii. Niektoré štúdie upozornili aj na bezprostrednejší spôsob, akým hluk môže vyvolávať agresívne správanie. Spočíva v predpoklade, že hluk intenzifikuje agresiu vyvolávanú inými situačnými podnetmi.

Príklad poskytuje štúdia Geena a O'Neala (1969). V tomto experimente probandom predviedli scénu z filmu, ktorá predstavovala brutálny boj o ceny alebo vzrušujúcu, no neagresívnu atletickú súťaž. Súčasne, ako trest za chyby v úlohe, sa vyžadovalo udeľovanie elektrických šokov iným ľuďom. Ako je známe, pozorovanie symbolických prejavov násilia často predisponuje agresívne správanie pozorovateľa. Pri udeľovaní šokov polovina probandov počúvala nahrávky s priemernou intenzitou hluku, zatiaľ čo ostatní pôsobili v bezhlukovom prostredí. Hluk nebol dostatočne hlasitý na to, aby vyvolával bolesť. Intenzita šokov pôsobila v štyroch podmienkach. Probandi, stimulovaní intenzívnym hlukom boli po zhladnutí násilného filmu agresívnejší, než ich partneri v iných podmienkach experimentu. Aktivácia navodená hlukom posilnila agresívne reakcie divákov filmu s násilnou tematikou. Signifikantnosť tejto štúdie spočíva v ilustrácii, ako aktivácia vyvoláva agresiu

u ľudí, ktorí sú k nej predisponovaní (v tomto prípade zhladnutím brutálneho bojového filmu), aj keď pôvodne nemali žiaden dôvod správať sa k obeti nahnevane alebo nepriateľsky.

Niekedy sú však ľudia na iných nahnevani a majú jasný motív k agresii. Za týchto okolností hluk zvyšuje a posilňuje hnev. Navyše, môžeme očakávať, že niektoré charakteristiky hluku, ako je jeho kontrolovateľnosť a predpovedateľnosť môžu ovplyvniť aktiváciu, ktorú vyvoláva. Preto v situácii zahrňujúcej rovnako hluk a provokácie možno očakávať, že agresia bude intenzívnejšia v prípade, ak hluk bude nepredpovedateľný, to jest ak nebude pod kontrolou agresora. Dôkazy podporujúce časť tejto hypotézy uviedli Donnerstein a Wilson (podľa Geen, 1990). Zistili, že probandi, napadnutí pomocníkom experimentátora, ktorým bol exponovaný averzívny a nekontrolovateľný hluk, neskôr intenzívnejšie vystupovali voči uvedenému pomocníkovi než ich partneri, ktorí pôsobili v podmienke kontrolovateľného hluku.

Iné štúdie ukázali, že predpovedateľnosť nie je pre hlukom vyvolanú agresivitu tak dôležitá ako kontrolovateľnosť. Geen (1990) pripravil experiment, v ktorom oddelene manipuloval s týmito dvomi premennými. Niektorí probandi najskôr dostali od pomocníka experimentátora veľký počet priemerne intenzívnych elektrických šokov, na rozdiel od ostatných, ktorým exponovali iba niekoľko miernych šokov.

Neskôr probandom poskytli možnosť vrátiť šoky pomocníkovi. Počas tejto manipulácie všetci zúčastnení vnímali priemerne hlasitý hluk. V jednej variante experimentu mohli probandi hluk ľubovoľne vypnúť, čo väčšina z nich urobila pred koncom výskumnej procedúry. V inej podmienke sa vopred dozvedeli čas, kedy bude hluk vypnutý, ale boli tiež informovaní, že to urobí experimentátor. Teda títo probandi mali možnosť predpovedať čas trvania hluku, ale ho nekontrolovali. V inej podmienke nemali možnosť kontroly, ani neboli informovaní o termíne ukončenia, hluk jednoducho skončil v určený čas. Kontrolná skupina pôsobila v bezhlučnom prostredí.

Výsledky štúdie naznačili, že medzi probandami provokovanými silnejšími šokmi, intenzitu odplaty zmiernovala možnosť kontroly. Jednotlivci s možnosťou kontroly hluku boli menej agresívni než ich partneri, ktorí mohli iba predpovedať čas vypnutia a tiež menej agresívni než tí účastníci experimentu, ktorí hluk nemohli predpovedať ani kontrolovať. Probandi s možnosťou kontroly neboli agresívnejší než jednotlivci, ktorí pôsobili v bezhlučnom prostredí. Možnosť kontroly hluku, ako sa zdá, je najdôležitejšou jednotlivou premennou pri ovplyvnení agresívneho správania vyvolaného hlukom.

Geen (1990) preveroval tieto zistenia a navyše vysvetlil príčinu, prečo kontrola hluku vedie k redukcii agresivity. V experimente, ktorý sa podobal vyššie opísanému, probandom, ktorí dostávali dva alebo desať šokov, umožnil pri súčasnom exponovaní hluku udeľovať šoky pomocníkovi. Experiment prebiehal v troch rozdielnych podmienkach. V prvej proband samostatne kontroloval hluk, v druhej experimentátor hluk ukončil vo vopred oznámenom čase a v tretej sa žiaden hluk nevyskytoval. Podobne ako v predchádzajúcom prípade, trvanie šokov udeľovaných pomocníkovi bolo kratšie medzi jednotlivcami, ktorí mali možnosť kontroly hluku v porovnaní s tými, ktorí mohli iba predpovedať čas ukončenia hluku.

Teplota

Pri úvahách o možných vonkajších príčinách agresivity sa často diskutuje o negatívnom pôsobení zvýšenej teploty prostredia. Tento predpoklad vyjadril už r. 1833 Quetelet prostredníctvom "termického zákona delikvencie". Podľa tohto zákona sa násilné trestné činy vyskytujú častejšie v letných než v zimných mesiacoch. Avšak aj podľa Uniform Crime Reports, ktoré pravidelne vydáva FBI, k bežným násilným činom (ako sú prepadnutia, znásilnenia a vraždy) v USA najviac dochádza v najteplejších letných mesiacoch (Geen, 1990). Pochopiteľne, že tento trend môže byť ovplyvnený aj celkovo vyššou mobilitou ľudí v tomto ročnom období. Napriek tomu uvedené údaje významne prispievajú do diskusie o priamom vzťahu teploty a agresivity.

Výskyt hromadných výtržností v amerických mestách v rokoch 1967-1971 vzhľadom na priemernú dennú teplotu študoval aj Anderson (1989). Konštatoval vecnú oprávnenosť metaforického tvrdenia o "dlhom, horúcom lete".

Ten istý autor tiež analyzoval počet kriminálnych útokov, ktoré sa odohrali v letných mesiacoch r. 1967 v Chicagu. Zistil priamy lineárny vzťah medzi počtom prepádov a stúpajúcou teplotou. V druhej časti štúdie skúmal počet vrážd a znásilnení v Houstone počas dvoch rokov. Zistené údaje porovnal s maximálnymi každodennými teplotami. Z analýz vyplynuli dva závery. Prvý naznačoval lineárny vzťah medzi teplotou a výskytom dvoch typov zločinov. Druhé zistenie sa týkalo pomeru medzi útočnými (vraždy a znásilnenia) a relatívne neútočnými (krádeže a podpaľačstvo)

kriminálnymi činmi. Tento pomer naznačuje, že proporcia násilných zločinov kolíše v súlade s teplotou. Čím je deň teplejší, tým väčší je počet násilných činov.

V ďalšej štúdií Anderson (1989) zistil, že aj keď vonkajšia teplota má priamy vzťah k násilným činom (vraždy, znásilnenia, prepadnutia a ozbrojené lúpeže), predsa len menej výrazne ovplyvňuje počet relatívne nenásilných činov (krádeže automobilov, vlámania, krádeže). Anderson tiež analyzoval príčiny zločinov v USA v rokoch 1971-1980 a zistil, že k násilným činom dochádzalo hlavne v júli, auguste a septembri. Tieto priame vzťahy sa preukázali aj pri kontrole ďalších relevantných premenných (napríklad príjmov pachateľov, veku, vzdelania a podobne).

Vzťah medzi teplotou a agresivitou sa overoval aj prostredníctvom laboratórnych štúdií. Napríklad sa zistilo, že u pokusných myší pri teplotách nad 35 stupňov Celsia stúpa frekvencia agresívnych odpovedí (Geen a O'Neal, 1976).

Aj dve laboratórne štúdie s ľuďmi (Griffitt, 1970, Griffitt a Veitch, 1971) tiež poskytli nepriame dôkazy potvrdzujúce hypotézu, že teplota zvyšuje agresivitu. V týchto experimentoch sa probandi pod vplyvom vysokej teploty správali značne zdržanlivo voči hypotetickým cudzincom. Ak sa predpokladá, že jednotlivec je náchylnejší k agresii voči neoblúbenému než oblúbenému cieľu, výsledky naznačujú pozitívny vzťah medzi agresivitou a teplotou.

Avšak predpokladá sa tiež, že vysoká teplota prostredia ovplyvňuje agresivitu skôr nepriamo, prostredníctvom zvýšenej aktivácie, s následnou energetizáciou dominantných odpovedí. Štúdie využívajúce či už fyziologické alebo konatívne indície aktivácie (napríklad Okuma et al. 1965) dokumentovali, že teplota aktivuje.

Rohles (1967) v súvislosti so zosilňovaním dominantných odpovedí zistil, že vysoká teplota facilitovala neverbálnu a fyzickú agresivitu u podmienenčne prepustených väzňov a mladistvých delikventov, ale nemala vplyv na agresívne správanie vysokoškolákov. Podľa predpokladu, že agresívne odpovede sa vyskytujú častejšie u podmienenčne prepustených väzňov než u študentov, tieto výsledky naznačujú, že aktivácia je možný mediátor vo vzťahu medzi teplotou a agresivitou.

Podobne aj Baron a Lawton (1972) zistili, že vysoká teplota vyvolávala agresívne odpovede iba u tých probandov, ktorí boli predtým vystavení provokáciám. Podľa hypotézy Barona a Bella (1975) negatívny afekt je intervenujúcou premennou medzi teplotou a agresivitou. Jednotlivec býva napadnutý inou osobou, čím si vytvára negatívny afekt a neraz je súčasne vystavený aj vyššej teplote. Oba zdroje negatívnych podnetov sa sčítavajú a z ich kombinácie vyplýva všeobecná úroveň fyzického nepohodlia. Keď je negatívny afekt prežívaný na priemernej úrovni, jednotlivec je stimulovaný k agresívnemu správaniu voči vhodnému cieľu. Avšak extrémne vysoká úroveň negatívneho afektu vedie iba k snahe o únik z nepríjemnej situácie. Probandi v spomínanom experimente Barona a Bella boli súčasne napadnutí a vystavení vysokej teplote. Vysoká motivácia k úspechu v experimente im umožňovala zbaviť sa nepríjemnej situácie a súčasne neodplácať útočníkom.

Celkove sa potvrdzuje, že vyššie teploty negatívne ovplyvňujú agresivitu. Na ilustráciu možno uviesť výskumy Rulea et al., (podľa Geen, 1990), ktorí zistili, že ak probandom prezentovali podnety navodzujúce agresívne správanie, vysoká teplota zvýšila pravdepodobnosť agresívnych postojov. Probandi dopĺňali krátku poviedku v miestnosti, zohriatej na 33 a 21 stupňov Celsia. Niektoré položky poviedky naznačovali možnosť ukončenia s agresívnym obsahom. Pri prezentácii týchto položiek v miestnosti s vyššou teplotou odpovede obsahovali signifikantne vyšší počet agresívnych ukončení. Pri neutrálnych položkách sa vplyv teploty na ukončenie poviedok neprejavil.

Rule et al. pokladali tieto zistenia za dôkaz, že vyššia teplota podnecuje agresívne postoje. Tiež predpokladali, že jednotlivec provokovaný k agresívnym postojom môže byť pod vplyvom týchto provokácií náchylnejší k agresii, než jeho partner v neutrálnej situácii. Tento stav je vyvolaný situáciou, v ktorej aktivácia postojov, emócií a expresívnych motorických odpovedí sa spája s negatívnym afektom (vyvolaným umelou provokáciou).

TOXICKÉ SUBSTANCIE A AGRESIVITA

Avšak agresívne správanie nevyvolávajú len fyzikálne parametre ako teplota, hluk a bolesť. Negatívny vplyv environmentálnych faktorov na nervový systém, na kognitívne i osobnostné vlastnosti možno očakávať najmä u toxických substancií. Ich pôsobenie sa študuje v rámci neurotoxikológie. Ako je známe, životné prostredie človeka obsahuje približne 5 miliónov chemických látok. Z nich je 60 000 bežne dostupných (pričom každý rok sa uskutoční asi 1000 nových syntéz). Z toho počtu je 5000 látok aktuálne toxických a vyše 2000 si zaslúži označenie "nebezpečných látok" (Bátora, 1999).

Nie div, že aj Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) venuje vplyvu chemických látok na ľudské zdravie sústavnú pozornosť. Spolu s OSN a Medzinárodnou organizáciou práce sformulovala "Medzinárodný program chemickej bezpečnosti (IPCS)", ktorý sa sústavne zaoberá rôznymi rizikami vyplývajúcimi z pôsobenia chemických látok.

Široká verejnosť je o rizikách vyplývajúcich z používania chemických látok najčastejšie informovaná prostredníctvom sociálnych "šokov", ktoré vyvolávajú zdravotné katastrofy veľkého rozsahu. Medzi ne patria prípady karcinogenného pôsobenia dietylstilbestrolu (DES), polybromovaných bifenylov (PBB) pri otrave dobytky a hydiny a následnom pôsobení na psychomotoriku človeka, alebo "toxic oil symptom", keď denaturovaný repkový olej v osemdesiatych rokoch v Španielsku vyvolal hromadné otravy.

Spomedzi medicínskych odborov hlavnú pozornosť pôsobeniu toxických látok na fyzický i psychický stav jednotlivca venuje najmä priemyselná neurotoxikológia.

Vývin priemyselnej neurotoxikológie je založený na trendoch monitorovať už menšie zdravotné riziká, ako aj na fakte, že nervový systém, ak je poškodenie nezvratné, má pomerne obmedzenú kapacitu pre obnovu pôvodného fyzického i psychického stavu. Pochopiteľne, treba brať do úvahy aj skutočnosť, že nervový systém je značne komplexný a v jeho pôsobení sa objavujú široké variancie. Podľa Potašovej (1992) škodlivý vplyv chemikálií sa prejavuje najskôr diskretným znížením poznávacích funkcií a zmenami emocionality a až neskôr klinickou symptomatológiou. V dôsledku toho neraz dochádza k prelínaniu interindividuálnych rozdielov medzi psychickými funkciami s rôznym stupňom poškodenia. Preto výskum v tejto oblasti naráža na značné metodologické problémy.

Špecializované skúmanie vplyvu vonkajších premenných na agresívne správanie nastoľuje preto nevyhnutnosť zamerať sa na široký rozsah toxických látok. Medzi ne patria napríklad škodliviny v ovzduší, škodlivé zápachy, dym, atmosferické znečistenia, elektrina v ovzduší, rozpúšťadlá (napr. sirouhlik) a podobne. Ako vidno z uvedeného prehľadu, zameriavame sa len na tie látky, ktorých dlhodobšie pôsobenie môže vyvolávať agresívne správanie.

Škodliviny v ovzduší

Výpary v ovzduší obsahujúce dym, pevné odpady a noxné plyny sa stali významným problémom industriálnych spoločností. Škodliviny v ovzduší sú nežiaduce najmä vyvolávaním rôznych fyziologických porúch a narúšaním ekologickej rovnováhy v prírode. Súčasne však iniciujú aj psychické poruchy ako sú depresívne nálady, nespokojnosť s prostredím, narušené sociálne vzťahy, zníženie inteligencie a kognitívnych schopností a podobne. Podľa Geena (1990) škodliviny v ovzduší majú pozitívny vzťah k agresivite.

Škodlivé zápachy

Niekedy sa negatívny vplyv znečisteného ovzdušia neprejavuje priamym rizikom pre zdravie človeka, ale skôr produkovaním averzívnych pocitov. Medzi podnety vyvolávajúce tieto pocity patria napríklad odporné zápachy, ktoré emitujú bitúny, papierne, výrobné používajúce sirouhlik alebo naftové rafinérie. Experiment Rottona et al. (podľa Geen, 1990) ilustroval, ako expozícia odporných zápachov môže aktivovať ľudí k agresívnemu správaniu.

V tejto štúdií jednotlivci, ktorých pomocník experimentátora urazil, mali príležitosť udeliť mu elektrické šoky. V tomto čase ovzdušie v laboratóriu bolo či už priemerne alebo extrémne odporné. Zistilo sa, že jednotlivci, ktorí sa pohybovali v priemerne odpornom ovzduší poskytovali silnejšie šoky než tí, ktorí vdychovali značne odporné alebo naopak, čisté ovzdušie. Autori výskumného zámeru predpokladali, že extrémne nepríjemné ovzdušie vytvára tak silný tlak k úniku, že šoky interferujú s prežívanou agresiou.

Dym

Iný zdroj iritácie na verejných miestach je cigaretový dym. Okrem priameho ohrozenia zdravia vdychovanie dymu generovaného inými je tiež zdrojom podráždenia, ktoré za určitých okolností môže viesť k agresii. Jones a Bogat (podľa Geen, 1990) zistili, že probandi, vdychujúci v laboratóriu cigaretový dym poskytovali pomocníkovi experimentátora, ktorý ich predtým urazil, silnejšie šoky než ich partneri, ktorí vdychovali čisté ovzdušie. Okrem toho si všimli, že intenzita šokov, exponovaných osobe, ktorá probandov urazila, nebola intenzívnejšia než v prípade pozorovateľa, ktorý predtým probandov neprovokoval. Zrejme expozícia dymu bola na vyvolanie agresivity dostatočne averzívna, dokonca aj voči nevinnnej osobe.

Podobná evidencia negatívneho pôsobenia dymu pochádza zo štúdie Zillmanna et al. (podľa Geen, 1990), v ktorej probandi verbálne hodnotili experimentátora, ktorý ich obťažoval a trápil alebo naopak, zaobchádzal s nimi priateľsky. Niektorí probandi vdychovali cigaretový dym, iní naopak čistý. Časť jednotlivcov pohybujúcich sa v znečistenom prostredí presviedčali, že dym produkoval experimentátor, zatiaľčo ostatní verili, že pochádzal od jeho pomocníka.

Zistilo sa, že probandi nútení vdychovať sekundárny dym boli k experimentátorovi, bez ohľadu na jeho správanie hostilnejší než ich partneri, ktorí inhalovali čistý vzduch. Avšak pri posudzovaní zodpovednosti experimentátora za dym sa rozdiely neprejavili. Probandi boli rovnako hostilní pri vdychovaní dymu či už bol zaň zodpovedný experimentátor alebo jeho asistent. Z oboch týchto štúdií vyplýva, že už samotná prítomnosť dymu môže vyvolať agresívne správanie. Naopak, probandi sa nehnevali na obeť agresie a nezáležalo im ani na identifikovaní vinníka tejto polúcie.

Atmosferické znečistenie

Geen (1990) uviedol niektoré zistenia, ktoré predpokladajú vzťah medzi chemickými látkami v ovzduší a dvomi typmi agresie: rodinnými nedorozumeniami a interindividuálnymi hrozbami. Zo štúdiá policajných prameňov z priemerne veľkých amerických miest po dvoch rokoch pozorovaní vyplynul vzťah medzi úrovňou atmosferického ozónu a výskytom rodinných nedorozumení. Ako je známe, prítomnosť vysokej hladiny ozónu je indikátorom iných fotochemických oxidantov (alebo smogu).

Podľa uvedeného autora hladina ozónu súvisí tiež s prejavmi násillia. Tento vzťah býva ovplyvnený aj látkami, ktoré sa bežne vyskytujú v ovzduší (ozón podporuje pôsobenie iných polutantov, ktoré naopak zvyšujú frekvenciu násillných činov). Geen (1990) tiež konštatoval, že škodliviny v ovzduší pôsobia v súlade s niektorými atmosferickými charakteristikami, ako je napríklad rýchlosť vetra, negatívne korelujúca s počtom rodinných nedorozumení. Tento jav sa vysvetľuje priamym účinkom vetra, ktorý rozptyluje vzdušné polutanty, čím znižuje ich koncentráciu.

Sirouhlík a reaktívna agresivita

Významnou súčasťou ovzdušia bývajú aj rôzne toxické látky. Medzi nimi kľúčovú úlohu zohráva sirouhlík. Jeden z pionierov neurotoxikológie Delpech už r. 1850 upozornil na negatívne pôsobenie sirouhlíka pri výskyte psychotických symptómov a experimentálne skúmal účinky tejto chemikálie. V našom výskumnom zámere sme sa pokúsili analyzovať možný vplyv sirouhlíka na agresívne správanie jednotlivca.

Sirouhlík patrí medzi rozpúšťadlá. Je to prchavá, olejovitá, odporne zapáchajúca tekutina žltej farby, ktorá urýchľuje extrakciu tuku z vlny, kože a zo semien. Používa sa ako rozpúšťadlo pri výrobe umelých viskózových vlákien, viskózovej striže a celofánu. Do organizmu vniká najmä inhaláciou. Chronická otrava vzniká po 10 - 15 ročnej expozícii nadlimitnými dávkami. Vznikajú ťažkosti neurastenického charakteru s polyneuropatiou (Krutý a Buchancová, 1990).

Pôsobenie sirouhlíka na centrálny nervový systém je rôznorodé. Okrem somatických porúch ako sú zvýšená únava, protrahovaný spánok, impotencia, tremor a pod. dochádza aj k výrazným psychickým insuficienciám. Podľa rozborov klinických prípadov možno registrovať postupné znižovanie jemnej motoriky, abstraktnej inteligencie, zhoršovanie úrovne pozornosti a krátkodobej pamäti. Okrem toho dochádza aj k zvýšeniu emočnej lability, podráždenosti, iritabilite, k neurotickým prejavom, ako aj k aktivácii iných nežiaducich osobnostných premenných. Práve zvýšená emočná lability napriek zníženej celkovej aktivite jednotlivca často sekundárne vyvoláva zvýšenú agresivitu.

Súčasťou nášho výskumného plánu boli dve skupiny manuálnych pracovníkov. Prvú tvorili muži pôsobiaci vo funkcii obsluhy spriadacích zariadení z výroby viskózovej striže (n = 35, v priemernom veku 45,2 rokov, so základným vzdelaním, prípadne vyučením v danej špecializácii). Ich pracovné prostredie bolo ovplyvnené teplotou, hlukom, nedostatočnou ventiláciou a najmä pôsobením sirouhlíka vyššej koncentrácie. Ďalšími kritériami bol vek nad 35 rokov a expozícia voči sledovanému rizikovému faktoru (sirouhlík) viac než 15 rokov, bez dlhších prestávok vo výrobnom procese.

Kontrolný výber tvorili muži - pracovníci v hutnickej prevádzke, v profesii čističi odliatkov, ruční formovači, kováči, taviči, a zvárači (n = 35, v priemernom veku 47,4 rokov). V pracovnom prostredí týchto ľudí dlhodobe pôsobil hluk, vibrácie, prašnosť, dlhodobé nadmerné jednostranné zaťaženie (DNJZ), chemické škodliviny a nepriaznivé faktory pracovnej mikroklimy (Kresánek, 1998).

Obe skupiny probandov sa podrobili detailnejšiemu vyšetreniu somatického i psychického stavu v zdravotníckom zariadení špecializovanom na choroby z povolania (z priestorových dôvodov

uvádzame iba výsledky vyšetrení analyzujúcich možný vzťah medzi environmentálnymi stresormi a agresivitou).

V rámci psychologického vyšetrenia sa probandom v oboch výskumných skupinách administrovali nasledovné psychodiagnostické metodiky:

1. anamnéza, zameraná na analýzu rodinných, pracovných a sociálnych vzťahov, na údaje o návykoch a trávení voľného času ako aj na subjektívne prežívanie životného komfortu.

2. Dotazník psychotizmu, extravenzie a neurotizmu DOPEN (Ruisel et al., 1982)

3. Dotazník agresivity (Pulkkinen, 1987).

Uvedený dotazník obsahuje 19 položiek prebratých z viacerých štanarizovaných metodík: Aggression Questionnaire (Buss a Perry, 1992, 8 položiek), Conflict over Emotional Expression, (King a Emmons, 1990, 8 položiek) a z Offensive and Defensive Aggression (Pulkkinen, 1987, 3 položky). Odpovede sú škálované podľa 4 bodovej škály.

Analýza odpovedí anamnestického dotazníka poukázala na významne vyšší výskyt negatívnych tendencií u experimentálnej skupiny. Probandi uvádzali viac nedorozumení so spolupracovníkmi, poruchy rodinných vzťahov (vrátane zníženej potencie) i sociálnych kontaktov s okolím. Priznávali vyššiu "nervozitu", sklon k vyhýbacím reakciám, zvýšenú dráždivosť a podobne. Tieto údaje sú v súlade s dlhodobými skríningovými vyšetreniami na klinickom pracovisku.

Rozdiely medzi celkovým skóre dvoch dimenzií dotazníka DOPEN podporili naznačené trendy. U experimentálnej skupiny sa zistili vyššie skóre neurotizmu i psychotizmu. Dimenzia neurotizmu identifikuje sklon jednotlivcov k psychickému distresu, k nerealistickým postojom, k prehnánym nutkaniám a neadaptívnym zvládacím reakciám. Vzhľadom na skúmanú problematiku je relevantné, že jednotlivci s vysokým skóre v psychotizme sú hodnotení ako samotárski, neprispôsobiví, krutí, necitliví, vyhľadávajúci vzruch, agresívni, provokujúci ostatných (Ruisel et al., 1982). Signifikantné rozdiely sa nezistili v dimenzii extravenzie.

O detailnejšiu analýzu aktuálneho sklonu k agresivite sme sa pokúsili analýzou odpovedí na položky Dotazníka agresivity. Celkové skóre naznačilo významné rozdiely v prospech experimentálnej skupiny, najmä pri položkách:

3. Trápim sa kvôli tomu, že keď prejavím negatívne emócie ako sú strach alebo hnev, iní ľudia so mnou nesúhlasia

4. Niekedy túžim dráždiť, trápiť alebo bez príčiny napadať iných ľudí

5. Keď ma dostatočne vyprovokujú, môžem iného človeka aj udrieť

12. Keď niekomu prejavím svoj hnev, dlho ma to trápi

13. Keď ma ľudia obťažujú, poviem im, čo si o tom myslím"

14. Ak ma niekto dráždi alebo napadá, budem ho rovnako dráždiť alebo napadať

15. Mávam problémy s kontrolou svojej nálady.

Z analýzy odpovedí na uvedené položky vyplýva, že významná časť z nich registruje rozdiely v agresívnych prejavoch medzi oboma populačnými výbermi, predovšetkým pri sociálnych aspektoch agresivity. Jednotlivci inhalujúci sirouhlík priznávajú výraznejší výskyt podráždenia, stratu kontroly nad svojím správaním, negatívnych emócií, sklon k agresivite a slabšiu sebakontrolu. Tieto trendy potvrdzuje aj vyššie komentované rozdielne skóre v dimenziách psychotizmu a neurotizmu podľa DOPEN. Uvedené osobnostné premenné pravdepodobne zvyšujú sklon k agresívnemu správaniu v reálnom živote.

Pochopiteľne, že zistené poznatky je nevyhnutné posudzovať značne opatrne. Predovšetkým ťažko jednoznačne určiť, nakoľko ide o priame pôsobenie agresívnej neurotoxickej látky, akou je bezosporu sirouhlík. V našom výskume sme neanalyzovali objektívne prejavy agresivity, išlo skôr o subjektívne výpoved'ové tendencie, naznačujúce neurotický terén, ktorý sa môže na vyvolaní agresie výrazne podieľať. Prikláňame sa k názoru, že ide skôr o sekundárnu, prípadne reaktívnu agresivitu. Negatívne pôsobenie environmentálneho stresora (sirouhlík) vyvoláva emočnú labilitu, ktorá sekundárne aktivuje i intezifikuje agresívne správanie.

Elektrina v ovzduší

Zmeny počasia často významne vplývajú na to, ako sa ľudia cítia a konajú. Je napríklad známy zvýšený sklon k depresivite v zamračené dni, na rozdiel od slnečných. Takéto zmeny v nálade môžu tiež viesť k výbuchom podráždenia. Aj dlhodobé sledovania počasia naznačujú, že dramtaické zmeny počasia neraz zvyšujú afektivitu nálad i správania. Napríklad v mnohých častiach sveta sú suché teplé vetry ako Santa Ana v Kalifornii, Chinook v severozápadnej časti USA a Sharav v Izraeli spojené so zvýšeným počtom samovrážd, nešťastí a kriminality (Geen, 1990).

Prečo majú vetry takéto účinky, nie je doposiaľ známe. Nevyvolávajú nadmernú teplotu a neprinášajú zvýšenú vlhkosť. Na druhej strane sa vyznačujú pomerne vysokou koncentráciou elektricky nabitých molekúl alebo iónov. Predpokladá sa, že ióny môžu ovplyvňovať emócie, správanie i fyziologický stav ľudí. Výskumy prebiehajúce v prirodzených podmienkach naznačili, že vysoká koncentrácia pozitívne nabitých iónov (katiónov) je spojená s negatívnymi emóciami, zatiaľčo vysoká koncentrácia záporne nabitých iónov (aniónov) vyvoláva pozitívne pocity a nálady.

Charry a Hawkonshire (podľa Geen, 1990) prostredníctvom generátorov experimentálne manipulovali s koncentráciou katiónov. Časť probandov exponovali ovzdušie s bežným iónovým zložením, ostatným s vyššou koncentráciou. Jednotlivci, ktorí vdychovali vyššiu koncentráciu katiónov, prejavovali menší záujem o experiment a boli aj pomerne nepozorní. Súčasne priznávali väčšie tendencie a sklon k menšej sociabilite. Tieto zistenia viedli autorov k záveru, že väčšia koncentrácia katiónov vyvoláva negatívnejšie nálady.

Obaja autori tiež zistili, že extrémne labilní ľudia neboli na rozdiel od stabilnejších jednotlivcov vysokou koncentráciou katiónov ovplyvnení. V porovnaní s probandami, ktorí vdychovali ovzdušie s normálnou hladinou iónov, prejavovali pomalšie reakcie, zníženú fyziologickú reaktivitu a vyššiu únavu. Pôsobenie vysokých koncentrácií katiónov na náladu je zoslabené jednotlivcovou citlivosťou a prispôbivosťou k zmenám v prostredí.

Tieto zistenia tiež naznačili, že koncentrácia iónov, vedúca k negatívnym náladám, môže mať určitý vplyv na agresivitu. Pri analýze tohto predpokladu Baron et al. (podľa Geen, 1990) organizoval experiment, v ktorom probandi komunikovali s inou osobou, pričom koncentrácia aniónov dosahovala jednu z troch úrovní: normálnu, mierne a značne zvýšenú. Súčasne probandov diagnostikovali podľa príslušnosti k A alebo B typu správania. Ako je známe, osobnosti A typu sú často agresívnejšie, dráždivejšie, so sklonom k stresovým reakciám, než B typu. Komunikačné aktivity probandov s pomocníkom experimentátora prebiehali tak, že niektorých jednotlivcov pomocník urazil, zatiaľčo iným nevenoval pozornosť. Konečne, probandi dostali príležitosť napadnúť spolupracovníka tepelnými šokmi rôznej intenzity.

Zistilo sa, že koncentrácia aniónov ovplyvnila emócie iba tých jednotlivcov, ktorých pomocník urazil. Pri vyššej hladine aniónov umele provokovaní probandi priznávali väčšiu depresivitu, hnev a únavu, než ich partneri pohybujúci sa v prostredí s normálnou koncentráciou. Naopak, pri vyššej hladine aniónov jednotlivci, ktorých neurazili, uvádzali menšiu depresivitu a únavu. Agresia, definovaná intenzitou tepelných šokov, ktoré probandi udeľovali spolupracovníkovi, sa menila podľa hladiny iónov, ale iba u probandov klasifikovaných ako A typ osobnosti. Typ A, ak sa pohyboval v priemerných alebo vyšších úrovniach koncentrácie aniónov, udeľoval pomocníkovi intenzívnejšie tepelné šoky. Tieto rozdiely sa však nezistili u nositeľov B typu.

Uvedené výskumy Barona et al. viedli k niektorým zaujímavým zisteniam. Autori konštatovali, že vyššie koncentrácie aniónov všeobecne vedú k pozitívnejším náladám, než nízke hladiny. To sa síce podľa predchádzajúcich štúdií očakávalo, ale iba v tom prípade, ak probandov nik neprovokoval. Ak ich však predtým urazili, negatívna hladina iónov viedla k rovnakému negatívnemu afektu, aký vznikol koncentráciou pozitívnych iónov. Avšak u probandov s výraznejšími dispozíciami k agresivite, to jest s A typom, zvýšená hustota negatívnych iónov viedla k vyššej agresivite.

Čo z týchto poznatkov možno odvodiť? Baron et al. konštatovali, že dôsledkom vyššej koncentrácie aniónov je zvýšenie všeobecnej aktivity. Ak sa zvýšená aktivácia vyskytuje súčasne s hnevom za urážku, alebo s osobnostnou agresivitou, následne vyvolá agresívne správanie, hnev a všeobecne negatívny afekt. Inak povedané, aktivácia vyvolaná hustotou iónov intenzifikuje pôvodné osobnostné vybavenie jednotlivca. Na podporu tejto hypotézy Geen (1990) upozornil, že vyššie hustoty aniónov zvyšujú systolický i diastolický tlak u ľudí, ktorí vykonávajú rôzne úlohy.

Preto možno predpokladať, že ionická koncentrácia môže pôsobiť ako významný stresor potenciálne vyvolávajúci agresiu. Zdá sa tiež, že tento vzťah významne ovplyvňujú niektoré premenné. Medzi ne patrí najmä prispôbivosť k prostrediu, hnevливость a príslušnosť k A typu.

ZÁVER

Súčasný civilizačný pokrok okrem pozitívnych prejavov prináša aj negatívne dôsledky. Konzumný životný štýl vedie k bezohľadnej exploatácii prírodných zdrojov a tým aj k znečisteniu životného prostredia. Človek ako najdokonalejšia bytosť tejto planéty sa nespráva vždy racionálne. Nedostatočne citlivý prístup k prírode sa mu bumerangovým efektom vracia. Jednostranne rozvinutá civilizácia formuje environmentálne stresory a toxické látky, znepríjemňujúce život. Obrovské sumy peňazí investované do ochrany životného prostredia neriešia príčiny, len sekundárne dôsledky a často

chýbajú v iných oblastiach. Nadmerná produkcia výrobkov, ktoré vyspelé spoločenstvá ani nestačia spotrebovať, sa stáva bremenom, vyvolávajúcim nové problémy. Negatívne dôsledky rozvoja súčasnej civilizácie ťažko znášajú najmä technicky menej vyspelé spoločenstvá. Nie div, že Kováč (1992) vyžaduje od psychológie životného prostredia aby prispela k historickému zvratu človeka ako najviac ohrozenej bytosti s duchovným životom, aby sa k homo faber a ludens pridružil aj homo ecologicus, ktorý bude postupne eliminovať človeka ako homo rapax.

Zdá sa, že práve sociálne dôsledky nerovnomerného vývoja ľudstva výrazne prispievajú k nárastu agresivity. Nedostatočné zladenie práv a zodpovednosti, deficity v uspokojovaní nielen základných, ale aj vyšších potrieb vyvolávajú napätia, ktoré človek prežíva vo vzťahu k svojmu prostrediu, ale aj k ostatným ľuďom. Nedostatočná ochrana životného prostredia i stúpajúca agresivita jednotlivcov i celých sociálnych skupín traumatizuje nás všetkých.

Ako sme sa snažili vyjadriť v našom prehľade, environmentálne stresory často negatívne pôsobia na psychiku človeka. Medzi nimi sú rôzne formy fyzikálneho podnetov ako teplota, hluk, bolesť, ale aj preľudnenie. Čoraz výraznejšie sa prejavujú toxické látky, ktoré produkuje nielen priemysel, ale aj poľnohospodárstvo. Sú to napríklad ťažké kovy, rozpúšťadlá, pesticídy a pod. Medzi prejavmi, ktorými sa tieto stresory manifestujú navonok, sú poruchy osobnosti, vrátane zvýšenej agresivity.

Nie div, že detailnejšie štúdium vzájomného pôsobenia širokého rozsahu environmentálnych stresorov a agresivity nastoľuje nevyhnutnosť formovania interdisciplinárneho vedného smeru, environmentálnej psychológie agresivity. Ukazuje sa, že popri prístupoch vymedzených v rámci neurotoxikológie je nevyhnutné prihliadať aj na psychologické aspekty prežívania človeka, vystaveného environmentálnym stresorom. Ako naznačili vyššie uvedené výsledky viacerých experimentov, agresívne správanie často nie je priamo vyvolávané hlukom, teplotou alebo bolesťou, ale skôr psychologickými premennými, ako sú napríklad predpovedateľnosť alebo kontrolovateľnosť určitého podnetu. Tieto premenné iniciujú vyššiu alebo nižšiu aktiváciu a tým môžu prispieť k vyvolávaniu agresívnych odpovedí. Súčasne, ako naznačil náš výskum, aj psychodiagnostickými metodikami možno identifikovať rozdiely v prežívaní medzi jednotlivcami s rôznou úrovňou postihnutia toxickými látkami.

Psychologické prístupy sa môžu uplatňovať aj pri hľadaní fyzických limitov, ktoré ovplyvňujú pravdepodobnosť agresívneho správania. Desiat' násilných kriminálnikov umiestených v separátnych celách bude mať len veľmi málo príležitostí pre vzájomné napadnutie. Avšak, ak by boli spolu v jednej cele, pravdepodobne by došlo ku krvavému kúpelu. Fyzické bariéry často slúžia pre spoločnosť ako posledná ochrana pre agresiou. Odlúčenie, izolácia a preľudnenie sú často výsledkom environmentálnych prekážok a neraz ovplyvňujú pravdepodobnosť agresívnych stretnutí.

Agresivita môže byť ovplyvnená aj subjektívnym presvedčením jednotlivca, bez ohľadu na objektívnu platnosť daného tvrdenia. Napríklad teórie o pôsobení lunárnej fázy na výskyt násilných činov už nie sú všeobecne uznávané, v jednotlivých prípadoch však presvedčenie o tomto mystickom vzťahu môže subjektívne ospravedlňovať agresívny akt. Externé atribúcie (čiže hľadanie vonkajších príčin) pri vysvetľovaní priebehu nášho správania platia aj v tejto oblasti. Nie div, že všeobecné presvedčenie o vplyve kvality prostredia na agresívne správanie nie je zďaleka ojedinelé.

Pri uvažovaní o vplyve jednotlivých environmentálnych parametrov na agresivitu pravdepodobne nepostačuje zameranie na jednotlivé mechanizmy. Obvykle dochádza k pôsobeniu dvoch alebo viacerých faktorov a iba komplexné prístupy umožnia produkovať modely, predikujúce správanie pri riešení sociálnych a psychologických problémov.

LITERATÚRA

- Anderson, C.A. (1989). Temperature and aggression: The ubiquitous effects of heat on the occurrence of human violence. *Psychological Bulletin*, 106, 74-96
- Baron, R.A., Bell, P.A. (1975). Aggression and heat: Mediating effects of prior provocation and exposure to an aggressive model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 31, 825-832
- Baron, R.A., Lawton, S.F. (1972). Environmental influences on aggression: The facilitation of modeling effects by high ambient temperatures. *Psychonomic Science*, 26, 80-83
- Bátora, I. (1999). Akútna priemyslová toxikológia. In: Zborník Klinické pracovné lekárstvo. Bratislava, HIID, 31-53

- Buss, A.H., Perry, M. (1992). The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 452-459
- Glass, D., Singer, J. (1972). *Urban Stress*. New York, Academic Press
- Geen, R. (1990). *Human aggression*. Milton Keynes, Open University Press
- Geen, R., O'Neal, E. (1969). Activation of cue-elicited aggression by general arousal. *Journal of Personality and Social Psychology*, 11, 289-292
- Griffitt, W. (1970). Environmental effects on interpersonal affective behavior: Ambient effective temperature and attraction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 15, 240-244
- Griffitt, W., Veitch, R. (1971). Hot and crowded: Influence of population density and temperature on interpersonal affective behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 17, 92-98
- King, L.A., Emmons, R.A. (1990). Conflict over emotional expression: Psychological and physical correlates. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 864-877
- Kováč, D. (1992). Psychológia životného prostredia: malá, veľká? In: D. Kováč, A. Potašová (Eds.), *Psychológia v riešení ekologických problémov*. Bratislava, ÚEPs SAV, 7-15
- Kresánek, J. (1998). Imunotoxické látky v životnom a pracovnom prostredí. Kandidátska dizertačná práca. Bratislava, Inštitút pre ďalšie vzdelávanie pracovníkov v zdravotníctve
- Krutý, F., Buchancová, J. (1990). Pracovné lekárstvo a klinická toxikológia. Otravy organickými rozpúšťadlami. In: J. Gvozdjak (Ed.), *Interná medicína*. Martin, Osveta, 625-675
- Mandel, R. (1959). *Die Aggressivität bei Schülern*. Bern, Huber
- Mueller, C.W. (1983). Environmental stressors and aggressive behavior. In: R.G. Geen, E.I., Donnerstein (Eds.), *Aggression: Theoretical and empirical reviews*, Vol. 2: Issues in Research. New York, Academic Press, 51-76
- Okuma, T., Funimori, M., Hayashi, A. (1965). The effect of environmental temperature on the electrocortical activity of cats immobilized by neuromuscular blocking agents. *E.E.G. and Clinical Neurophysiology*, 18, 392-400

Od sociálnej k machiavellistickej inteligencii

Imrich Ruisel

Motto:

"Je veľmi múdre urobiť sa vo vhodnom čase hlúpym"

N. Machiavelli, Vladár

From social to machiavellistic intelligence

Key words: social intelligence, machiavellistic intelligence, social behavior, social interaction, adaptation

Manipulative strategies of social conduct (machiavellianism) have been studied first of all by psychologists. The author use the psychological literature as a database to test the adaptive advantages of manipulative social behavior. Machiavellianism does not correlate with general intelligence and does not consistently lead to real world success. In general, social intelligence concept provide useful framework for thinking about behavioral strategies, such as machiavellianism, and identify a large number of specific hypotheses that have not yet been tested by personality and social psychologists.

Úvod

Ako je všeobecne známe, Niccolo Machiavelli bol florentský diplomat, ktorý navštevoval kráľovské dvory a bezprostredne sledoval kariery európskych vládcov. Jeho vlastný pád zapríčinil koniec režimu, ktorému slúžil. Knihou "Vladár" (1513/1968) sa pokúsil získať priazeň nového florentského vládcu Lorenza, vojvodu z Urbina. "Vladár" i "Úvahy o vláde" obsahujú rady, ako získať a udržiavať moc. Machiavelliho rady majstrovsky vystihujú účelovosť ľudského správania a absentujú v nich tradičné cnosti ako sú dôvera, česť a slušnosť. Na ilustráciu možno uviesť tvrdenie, že "ľudia sú tak jednoduchí a tak silne sa riadia okamžitými potrebami, že klamár nebude mať nikdy nedostatok obetí pre svoje klamstvá" (s. 63). Aj keď Machiavelli si priazeň nového vládcu nezískal, jeho meno sa stalo reprezentáciou stratégie sociálneho správania, v ktorom ľudia slúžia ako prostriedok pre dosiahnutie osobných cieľov (tzv. machiavellizmus). Mimochodom, samotný Machiavelli sa machiavellistický nesprával, pretože prejavoval mimoriadnu oddanosť svojmu mestu.

Prvými psychológmi, ktorí venovali pozornosť machiavellizmu ako významnej forme sociálneho správania, boli Christie a Geis (1970). Vytvorili série testov, ktoré identifikovali súhlas s tvrdeniami typu "Nepovedz nikdy skutočný dôvod, prečo si niečo urobil, ako to nie je pre teba užitočné". Súčasne zistili, že jednotlivci s vysokým a nízkym skóre v machiavellizme sa vzájomne odlišujú v mnohých formách správania, od výkonu povolania až po úspech v hrách vyžadujúcich formovanie spojenectiev.

V súčasnosti sa problematika machiavellizmu teší značnému interdisciplinárnemu záujmu filozofov, politológov, evolučných biológov, sociológov, teoretikov hier a najmä psychológov. Motivácia psychológov (najmä sociálnych) vyplýva z faktu, že sociálne interakcie významne ovplyvňujú nielen existenciu vyšších primátov, ale aj evolúciu ľudskej inteligencie. Dôraz na sociálne interakcie kontrastuje s teóriami abstraktnej inteligencie, ktoré analyzujú architektúru ľudského myslenia v umelých, laboratórnych podmienkach. Napr. Humprey (1976) upozornil, že inteligencia Robinsona Crusoa sa reálne nerozvíjala, pokiaľ sa neobjavil nový spoločník Piatok.

V našich úvahách o machiavellistickej inteligencii sa budeme opierať o vymedzenie machiavellizmu podľa Wilsona et al. (1996, s.285) "ako stratégie sociálneho správania, ktoré zahŕňa manipulovanie iných kvôli osobnému zisku, často proti ich vlastným záujmom". Z toho vyplýva, že machiavellistickú inteligenciu môžeme pokladať za zvláštny druh sociálnej inteligencie, avšak s kultúrne podmieneným, negatívne modulovaným emotívnym nábojom. Podobnú, avšak hodnotiacu definíciu ponúkol Výrost (1998, s. 69), podľa ktorého machiavellistický syndróm "predstavuje súhrn cynických presvedčení o ľudskej povahe a následne manipulatívnych stratégií a taktík sociálneho správania, zameraných na ovládanie a ovplyvňovanie ostatných v prospech dosiahnutia vlastných cieľov".

Machiavellizmus možno pokladať za kvantitatívnu schopnosť. Každý z nás je do určitej miery schopný manipulácií, avšak niektorí jednotlivci sa k takejto stratégií uchýľujú častejšie, než iní. Tiež

sa argumentuje, že sklon k manipulatívnej správaní nie je unitárna schopnosť, ale skôr komplexná množina schopností, ktorú nemožno identifikovať jednoduchou škálou (napr. Allsopp et al., 1991).

Machiavellizmus ako adaptácia a inteligencia

Napriek tomu, že machiavellizmus je pomerne nový vedecký pojem, v evolučnej biológii sa často možno stretnúť s termínmi egoizmu a manipulácie. Napr. Dawkins a Krebs (1978, s.309) konštatovali, že "prirodzený výber favorizuje jednotlivcov, ktorí úspešne manipulujú správanie iných jednotlivcov, čo môže, ale nemusí byť v ich v prospech". Podľa ich názoru ľubovoľné sociálne správanie je klasifikované ako manipulácia, dokonca aj v prípade, ak nejde o manipuláciu v užšom slova zmysle.

Súčasne diskusie o machiavellistickej inteligencii prinášajú skôr koncentrovanejšie pohľady. Interakcie s príslušníkmi rovnakého druhu, príbuzných druhov a s fyzickým prostredím predstavujú separátne selekčné tlaky na evolúciu inteligencie. Forma inteligencie, ktorá je adaptívna v sociálnych interakciách, nemusí byť nutne adaptívna v iných kontextoch (napr. pri používaní nástrojov) a vice versa (Sternberg, 1985). Relatívna dôležitosť rôznych kontextov v evolúcii inteligencie má tak základný empirický dôsledok. Dve zaujímavé alternatívy načrtli Byrne a Whiten (1988).

Ľudská inteligencia podľa nich predstavuje adaptáciu na sociálne interakcie. Inteligencia sa často využíva pri rôznych problémoch (napr. pri používaní nástrojov), avšak k ich riešeniu neprispieva. Toto rozlíšenie je dôležité, pretože z neho vyplýva, že ľudské konanie v reálnom svete niekedy býva neprimerané. Napríklad niekto môže chápať počasie ako živú substanciu, ktoré reaguje na také aktivity jednotlivca, ako sú dažďové tance. Skutočne, takmer všetky kultúrne spoločenstvá perzoničkovali prírodu a pokúšali sa s ňou sociálne interagovať.

Avšak, ľudská inteligencia môže byť produktom mnohonásobných selekčných tlakov pôsobiacich na spoločný základ inteligencie alebo na skupinu schopností, vytvárajúcich špecializované formy inteligencie (napr. Sternberg, 1985).

Byrne a Whiten (1988) síce rozlišovali medzi sociálnou inteligenciou a inými formami inteligencie, ale jednotlivým aspektom sociálnej inteligencie nevenovali pozornosť. Na rozdiel od Humpreya (1976, s.307), ktorý konštatoval, že "hlavnou úlohou kreatívneho intelektu je udržať spoločnosť spolu" a zdôraznil, že ide o "prospech, ktorý možno získať...či už uchovaním celkovej štruktúry skupiny alebo využitím a vymanevrovaním iných v rámci nej". Sociálny systém označil ako ochranné prostredie pre jednotlivých členov skupiny a predpokladal, že interakcie v rámci skupiny nie sú nevyhnutne egoistické, pretože bývajú posilňované vzájomnými sympatiami.

Je jasné, že Humpreyova (1976) vízia sociálnych vzťahov, ako aj sociálnej inteligencie, ktorá sa z nich vyvinula, sa neobmedzuje na úzky machiavellizmus. Humpreyové predstavy inšpirovali Byrna a Whiten (1988), ktorí však pojem machiavellistickej inteligencie rozšírili až príliš (tak, že zahŕňa takmer všetky aspekty alebo formy sociálnej inteligencie). Napriek tlaku koncepcií evolučnej biológie pokladáme za užitočné vymedziť machiavellizmus ako čiastkovú oblasť sociálnej inteligencie. Nepochybne treba brať do úvahy aj iné formy sociálnych motívov, s ktorými nemožno priamo manipulovať, či už ide o sympatiu, empatiu, altruizmus a pod. Otázkou však zostáva efektivita týchto foriem sociálneho správania v konkrétnom situačnom kontexte. Preto sa značná pozornosť venuje štúdiu jednotlivcov s vysokou i nízkou úrovňou machiavellizmu, to jest ekologickej validite konštruktu.

Machiavellizmus, inteligencia a úspech v reálnom svete

V literatúre (Wilson et al., 1996) sa stretávame s tvrdením, že a) ľudská inteligencia súvisí s primárnou adaptáciou na sociálne interakcie, b) sociálna inteligencia je unitárny pojem, ktorý zahŕňa schopnosť manipulovať s ľuďmi. Niekedy je problémom určiť, nakoľko možno manipulácie vymedziť v konvenčnom zmysle slova, prípadne natoľko široko, že definícia tautologicky "zahŕňa všetko". Pri konvenčnej definícii by sme mali očakávať pozitívnu koreláciu medzi machiavellizmom a meraniami abstraktnej inteligencie. Výskumné výsledky však toto očakávanie príliš nepodporujú. Je však možné, že merania abstraktnej inteligencie reprezentované pojmom IQ nekorelujú s machiavellizmom preto, že nekorelujú ani s úspešnosťou jednotlivca v každodennom živote.

Je možné, že z toho dôvodu sa nezistili významné korelácie medzi machiavellizmom a komerčnou efektivitou (Turnbull, 1976), marketingovými aktivitami (Hunt a Chonko, 1984) alebo celkovou úspešnosťou stredoškolských profesorov (Hollon, 1975). Dokonca niektorí uvedení autori naznačujú inverzný vzťah medzi machiavellizmom a pracovnou spokojnosťou v mnohých profesiách.

Avšak fakt, že machiavellizmus nekoreluje s inteligenciou alebo s úspechom v každodennom živote moderných industriálnych spoločností, neznamená nevyhnutne, že medzi týmito premennými sa nevyskytoval vzťah v predchádzajúcich sociálne-kultúrnych formáciách, prípadne, že schopnosť manipulovať iných neprispievala k evolúcii ľudskej inteligencie.

Machiavellizmus ako jedna z foriem sociálneho správania

Ako sa to v psychologických výskumoch neraz stáva, nedostatok korelácií ostro kontrastuje s výsledkami výskumov, porovnávajúcich krátkodobé sociálne interakcie. Napriek tomu, že jednotlivci s vysokým skóre v machiavellizme obvykle nedosahujú vyššie skóre v intelligenčných testoch, než ich partneri s nízkym machiavellizmom, sú svojim okolím obvykle vnímaní ako inteligentnejší a atraktívnejší (Cherulnik et al., 1981). Okrem toho si obvykle osvojujú vodcovské role v malých skupinách a sú efektívnejší vo vyjednávaní a v situáciách, vyžadujúcich vytváranie aliancií (napr. Christie a Geis, 1970).

Obaja spomínaní autori tiež upozornili na vyššiu úspešnosť týchto jednotlivcov, najmä, ak experimenty prebiehali za týchto podmienok: a. zahŕňali priamu interakciu s experimentátorom, b. poskytovali priestor inováciám, c. zahŕňali situácie, ktoré sú emočné "nabité" irelevantnými afektami a rušivejšie pôsobiace na jednotlivcov s nízkym, než s vysokým skóre v machiavellizme.

Otázkou však zostáva, prečo sa výsledky výskumov zameraných na rôzne formy manipulácií v kontrolovaných podmienkach rozchádzajú s pozorovaniami v reálnom prostredí. Jedno z možných vysvetlení vyplýva zo skutočnosti, že jednotlivci s vysokým i nízkym skóre v machiavellizme sa v reálnom živote, na rozdiel od laboratórií, nesprávajú rozdielne. Iná možnosť naznačuje, že obe skupiny konajú síce v reálnom prostredí diferencovane, avšak dôsledky ich správania sú značne citlivé na kontext, v ktorom pozorované správanie prebieha. Pri demonštrácii machiavellizmu v reálnom prostredí je preto nevyhnutné identifikovať aktuálne sociálne prostredie.

Stabilita machiavellizmu

Pochopiteľne, že na rozdiel od situačných a strategických aspektov machiavellizmu, uvažuje sa aj o stabilnejších prejavoch tohto fenoménu. Zatiaľ je pomerne málo známa fenotypická stabilita ako aj dedičnosť. Podľa niektorých literárnych zdrojov machiavellizmus je nižší u skôr narodených súrodencov, u ľudí z vidieckeho prostredia v porovnaní s mestským a u príslušníkov niektorých kultúr, preferujúcich kolektivistické správanie (Wilson et al., 1996). Tieto štúdie naznačujú, že machiavellizmus nie je stabilizovanou vlastnosťou jednotlivca, ale môže byť modifikovaná na základe skúseností.

Zistili sa aj vekové závislosti. Napríklad machiavellizmus sa mení v závislosti od veku - do neskorej adolescencie sa zvyšuje a postupne klesá. V rodinných vzťahoch sa všeobecne prejavuje nižšia úroveň machiavellizmu medzi rodinnými príslušníkmi a priateľmi, než medzi ostatnými ľuďmi v okolí.

Intenzívna pozornosť sa venovala aj intersexuálnym aspektom tohto javu. Wilson et al. (1996) konštatovali mierne nižšie skóre u žien. Avšak korelácie medzi machiavellizmom a inými testami sociálneho správania sú obvykle výrazne signifikantnejšie u mužov, než u žien. Niektorí autori (napr. Brown a Guy, 1983) z toho odvodili, že celý konštrukt machiavellizmu je vhodnejší práve pre mužov. Pochopiteľne, že definitívne vyriešenie tohto problému zostane asi dlhší čas otvorené. Predovšetkým nemožno akceptovať predpoklad o apriorne nižšej úrovni machiavellizmu u žien. Podľa Hrdu (1981) ženy mali v priebehu histórie dostatok dôvodov a príležitostí manipulovať s mužmi. Aj keď sa niekedy naopak predpokladá, že konštrukt ženského manipulátora je bežne zneužívaný stereotyp (Gruber a White, 1986). Pri porovnávaní pohlaví bude nevyhnutné intenzívnejšie analyzovať aj čiastkové manipulatívne stratégie, ktoré sa môžu vzájomne odlišovať. Neraz dochádza k výraznejšej manipulácii príslušníkov opačného pohlavia.

Záver

Analýza manipulácii, ku ktorým dochádza v rámci sociálnych interakcií, významne prispieva k štúdiu podstaty sociálnej inteligencie. Pochopiteľne, že nastoľuje viaceré otázky, pretože vo výskumných plánoch sa môžu vzájomne krížiť kritéria efektívnosti, žiaducosti, hodnôt, morálky a iných metapremenných. Úspešný jednotlivec s vysokou machiavellistickou orientáciou realizujúci prospešné projekty môže získať negatívny image, ak sa jeho efektívne manipulácie posudzujú z morálnych hľadísk. Doterajší výskum konštraktu machiavellistickej inteligencie nepochybne zápasí aj

s mnohými metodologickými problémami. Medzi ne patrí nedostatočná teoretická vymedzenosť, značná pojmová inkoherentnosť, vágna zakotvenosť v existujúcich koncepciách sociálnej inteligencie. Iné problémy vyplývajú z relatívne vysokých rozdielových prahov pri posudzovaní morálnych aspektov manipulácií, neraz ovplyvnených výchovou, vzdelaním, svetonázorovou orientáciou, prípadne kultúrnym pozadím. V každom prípade však konštrukt machiavellizmu predstavuje zaujímavý pokus o kvalitatívne hodnotenie úrovne inteligentného správania jednotlivca v rôznych situačných kontextoch a v jemných sociálnych vzťahoch reálneho prostredia.

Literatúra:

- Allsopp, J., Eysenck, H.J., Eysenck, S.B.: Machiavellianism as a component in psychoticism and extraversion. *Personality and Individual Differences*, 12, 1991, 29-41
- Brown, E.C., Guy, R.F.: The effects of sex and Machiavellianism on self-disclosure patterns. *Social Behavior and Personality*, 11, 1983, 93-96
- Byrne, R.W., Whiten, A.: Machiavellian intelligence: The evolution of intellect in monkeys apes and humans. Oxford, Clarendon Press 1988
- Dawkins, R., Krebs, J.R.: Animal signals: Information or manipulation. In: J.R. Krebs, N.B. Davies (Eds.): *Behavioral ecology: An evolutionary approach*. Oxford, Blackwell 1978
- Gruber, K.J., White, J.W.: Gender differences in the perceptions of self's and others' use of power strategies. *Sex Roles*, 15, 1986, 109-118
- Hollon, C.J.: Professional Machiavellianism orientation, academic rank, and tenure. *Psychological Reports*, 36, 1975, 222
- Hrdy, S.B.: *The woman that never evolved*. Cambridge, Harvard University Press 1981
- Humphrey, N.K.: The social function of intellect. In: P.P.G. Bateson, R.A. Hinde (Eds.): *Growing points on ethology*. New York, Academic Press 1976
- Hunt, S.D., Chonko, L.B.: Marketing and Machiavellianism. *Journal of Marketing*, 48, 1984, 30-42
- Cherulnik, P.D., Way, J.H., Ames, S., Hutto, D.B.: Impressions of high and low Machiavellian men. *Journal of Personality*, 49, 1981, 388-400
- Christie, R., Geis, F.: *Studies in Machiavellianism*. New York, Academic Press 1970
- Machiavelli, N.: *Vladár*. Bratislava, Tatran 1513/1968
- Sternberg, R.J.: *Beyond IQ: A triarchic theory of human intelligence*. Cambridge, Cambridge University Press 1985
- Turnbull, A.A.: Selling and the salesman: Predictions of success and personality change. *Psychological Reports*, 38, 1976, 1175-1180
- Výrost, J.: Človek a moc: politická psychológia. In: J. Výrost, I. Slaměnik (Eds.): *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha, Portál 1998
- Wilson, D.S., Near, D., Miller, R.R.: Machiavellianism: A synthesis of the evolutionary and psychological literatures. *Psychological Bulletin*, 119, 1996, 285-299

Poruchy správania u žiakov základných škôl

Eva Smiková

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie

Centrum výchovnej a psychologickéj prevencie

V procese utvárania osobnosti mladých ľudí sa môžu vyskytnúť najmä v priebehu dospievania problémy, ktoré sa odrazia v ich správaní. Ide o správanie, ktoré označujeme ako nepriaznivé, negatívne, nežiaduce a vyskytujúce sa opakovane.

Zhodne so Smékalom (1975) budeme vychádzať z predpokladu, že je nevyhnutné rozlíšiť deti s výchovnými ťažkosťami, ktorých osobnosť spadá do rámca širšej normy, od ťažkovychovaťelných, ktorých poruchy správania sú sprievodným javom ich psychických porúch (Mandíková, 1991).

Využíva sa paralelne niekoľko termínov – výchovné ťažkosti, výchovné problémy, problémy v správaní, poruchy správania a pod., ktorých význam a obsah sa viac alebo menej prekrýva (Matula, 1983).

V medzinárodnej klasifikácii chorôb (Šantrůček, 1982) poruchy správania figurujú ako samostatná nozologická jednotka, avšak s týmto termínom je spojených mnoho nejasností a málo žiaduceho názorového súhlasu.

Nejde totiž o chorobu, ale o všeobecné označenie pre akýkoľvek typ abnormálneho správania funkčného charakteru (Labáth, Matula, Košč, 1989).

Medzinárodná klasifikácia chorôb (Šantrůček, 1982) definuje poruchy správania ako poruchy, ktoré spočívajú hlavne v útočnom a ničivom správaní alebo v delikvencii. Charakteristika sa má používať pre abnormálne správanie osôb akéhokoľvek veku, ktoré budia nesúhlas spoločnosti, ale nepatria k žiadnemu inému psychickému ochoreniu. Bývajú prítomné i menšie emočné poruchy. Porucha správania sa rozlišuje od adaptačnej reakcie dlhším trvaním a tým, že nemá tesný časový a obsahový vzťah k inému stresu. Od poruchy osobnosti sa líši neprítomnosťou hlboko zakorenených maladaptívnych typov správania.

Kondáš (1980) pokladá poruchy správania za veľmi široký pojem, ktorý zahŕňa najrozličnejšie neprimerané prejavy správania, difcility, neprimerané návyky, delikvenciu a to najmä v detstve a adolescencii. Do porúch správania zaraďuje: delikvenciu, tuláctvo a úteky z domu, záškoláctvo a nedisciplinovanosť, difcility a instabilitu.

Pojem difcilitít zaviedol u nás Vladimír Smékal. Za príčinu ich vzniku považuje psychosociálne vplyvy a defektný vplyv prostredia a výchovy. Smékal (1975) rozdeľuje difcility na:

- neadekvátne spôsoby správania, návyky, postoje, schopnosti, vedomosti,
- chýbajúce spôsoby správania, návyky, postoje, schopnosti, ktorých podstatou sú
- chyby v procesoch osvojovania a jeho výsledkoch, ktoré vznikli na základe
- nedostatku alebo nezhodnosti príslušných socializačných a výchovných podnetov.

Vychádzajúc z tejto definície, rozlišuje autor päť skupín difcilitít: difcility dynamiky činnosti, cieľov a obsahu činnosti, prostriedkov činnosti, výkonnosti a štruktúry osobnosti (Mandíková, 1991).

Pokorná (1992) charakterizuje poruchy správania ako:

1. poruchy sociálnej interakcie
2. poruchy vzťahu k sebe samému
3. poruchy vzťahu k veciam.

Pojem poruchy správania sa čoraz častejšie používa na označenie anomálnych detí a mladistvých, u ktorých ani osobnosť ako celok, ani jednotlivé jej funkcie ešte nie sú rozvinuté, ale sa len formujú, štrukturujú a systematizujú. To znamená, že sa predpokladá normalizácia narušených zložiek správania formami rastu a vývoja (Labáth, Matula, Košč, 1989).

Predmetom nášho záujmu sú len také poruchy správania, ktoré sa prejavujú sociálne anomálnymi, maladaptívnymi prejavmi, teda problémovým správaním, či difcilitou. Môžu sa vyskytnúť v priebehu normálneho vývinu, ale môžu sa vystupňovať aj do rozličných foriem delikventného, resp. kriminálneho správania. Všetky ich možno výstižne označiť ako poruchy správania disociálneho charakteru.

V tomto zmysle poruchy správania disocálneho charakteru vyskytujúce sa u detí a mladistvých, vyžadujú koncentrovanú pozornosť zo strany všetkých zainteresovaných inštitúcií, v smere prevencie a včasnej a účinnej terapie (Labáth, Matula, Košč, 1989).

V rámci Centra výchovnej a psychologickkej prevencie pri Výskumnom ústave detskej psychológie a patopsychológie vyše 12 rokov fungoval EXPOKLUB (Experimentálny poradenský klub), v ktorom bola prevencia zameraná na prácu s rizikovými deťmi, ktorým hrozilo kumulovanie porúch správania vedúce až k prejavom delikvencie, či kriminality. Na základe dlhoročného výskumného sledovania klientely CVPP sme dospeli k niektorým výsledkom, ktoré by mohli byť teoretickým a metodologickým východiskom k preventívne ovplyvňovaniu tej časti detí a mládeže, u ktorej je možné s vysokou pravdepodobnosťou predpokladať výskyt problémového správania.

Výskumným sledovaním sme pomocou korelačnej analýzy zistili významnosť vzájomných vzťahov získaných premenných ako ukazovateľov psychodiagnostického vyšetrenia (žiakov ZŠ s príznakmi problémového správania). Na základe významnosti vzťahov ku kritériu porúch správania, resp. problémového správania, ktorým bolo skóre psychotizmu v Eysencovom osobnostnom dotazníku pre deti, sme z celkového počtu 98 premenných vytypovali 23, ktorých významnosť bola najvyššia, pričom nešlo iba o osobnostné charakteristiky, ale aj o ukazovatele rôznych rodičovských výchovných prístupov.

Na základe zredukovania rozsiahleho počtu premenných sme vyabstrahovali sedem nasledujúcich faktorov:

1. faktor - priame prejavy problémového správania
2. faktor - výchovné rodičovské prístupy
3. faktor - vzťah ku škole a sebaopínanie v jej podmienkach
4. faktor - emocionalita
5. faktor - všeobecné rozumové schopnosti
6. faktor - extravertizácia - introvertizácia
7. faktor - úzkostné správanie

Najbohatšiu štruktúru vykazuje prvý faktor. Pracovne sme ho nazvali „priame prejavy problémového správania“. Tento faktor nám vlastne charakterizuje vonkajšie prejavy problémového správania v psychologickom zmysle. Ide o prejavy porúch, pre ktoré je charakteristické najmä negativistické správanie, odpor a podozrievanie voči všetkému čo prichádza z vonku, hlavne zo sociálneho prostredia, zvýšená dráždivosť a celkovo vyššie skóre psychotizmu, pod ktorým sa nemyslí v zmysle Eysenkovej teórie zvýšený výskyt psychotických symptómov či nebezpečie ochorenia psychózou, ale pokiaľ ide o deti, sú to prípady zvláštnych, izolovaných, problémových jedincov s nízkou prispôboivosťou.

Pre deti s poruchami správania je charakteristický (počas školskej dochádzky) vysoký počet ospravedlnených a hlavne neospravedlnených hodín. Rodičia, rovnako ako učitelia, posudzujú správanie detí s poruchami správania ako vysoko problémové. Negativistické správanie (odmieta poslúchať, háda sa o pravidlách, odmieta pomôcť, odvráva) sa častejšie prejavuje v škole, ale rovnako pre učiteľov ako aj pre rodičov je problémové. To, že dieťa nedokončí úlohu, ľahko sa rozptýli, má krátku pozornosť, nedokáže sa sústrediť na jednu vec sa vo väčšej miere prejavuje v školskom ako v domácom prostredí. Položky: ničí svoje veci, klame, kradne, provokuje, nadáva, bije sa, sú charakteristické pre dieťa s poruchami správania a na rozdiel od porúch pozornosti sa v rovnakej miere prejavujú tak v školskom, ako aj v domácom prostredí.

Toto všetko nakoniec vyúsťuje do zvýšenej agresivity, ktorá sa prejavuje v neprimeranej verbálnej forme. Zaujímavé je zistenie, že tento faktor je pomerne silno saturovaný aj nesprávnym výchovným prístupom rodičov, čo sa prejavuje najmä v zvýšenom používaní trestania ako u otca tak i u matky. Trestanie zo strany matky sa vníma oveľa negatívnejšie a vyvoláva tak častejšie poruchy správania.

Druhý získaný faktor nám hovorí o tom, ako výchovné prístupy rodičov ovplyvňujú výskyt problémového správania. Ukazuje sa, že na to, aby sa nevytvárali vhodné podmienky pre vznik problémového správania, je dôležité, aby vo výchove v rodine prevládal u otca náročný prístup kombinovaný s láskavým prístupom matky.

Dôraz sa kladie na náročnosť, ktorá sa u otca plne akceptuje, pričom sa v istej primeranej miere od otca očakáva aj používanie trestania. U matky by mal naopak prevládať láskavý prístup nad náročnosťou a používanie trestania sa toleruje iba výnimočne.

Tretí faktor, ktorý sme nazvali "vzťah ku škole a sebaopínanie v jej podmienkach", nám dáva informácie ako pôsobenie v škole a vlastné hodnotenie úspešnosti v nej ovplyvňuje výskyt

problémového správania. Faktor je sýtený tromi premennými, ktoré vyjadrujú celkovú úspešnosť v škole, úspešnosť v predmete matematika, ako aj celkovú sebadôveru vo vlastné sily. Znamená to, že ak nestačím na požiadavky, ktoré sa na mňa kladú, môže to byť často spúšťačom problémového správania, čo sa dá vysvetliť ako úniková tendencia.

Potvrdilo sa nám, že u žiakov s poruchami správania existuje nesúlad medzi hodnotami a normami, ktoré uznávajú jednotliví žiaci a normami, ktoré uznáva trieda. Tento nesúlad môže v určitých prípadoch ústiť do problémového správania. Žiaci s poruchami správania sa v triede necítia vždy dobre, čo môže byť dôvodom, že si hľadajú aj iné referenčné skupiny. Žiaci, ktorí nedosahujú v škole primerané úspechy, neakceptujú školskú triedu a to potom vedie k ich zvýšenej absencii.

Pre štvrtý faktor je charakteristická emočná labilita s neurotickými príznakmi a externálny pohľad na svet (čo znamená zníženú vieru vo vlastné sily a naopak oddávanie sa vplyvu vonkajších faktorov).

Ďalšie tri získané faktory sa ukazujú ako menej významné, sýtené jednou či dvomi premennými.

Piaty faktor je sýtený jedinou premennou - vyjadrujúcou všeobecné rozumové schopnosti. Toto zistenie je v súlade s doteraz platnými poznatkami, že úroveň inteligencie zohráva pri výskyte problémového správania svoju úlohu a nemožno ju brať na ľahkú váhu. Deti s poruchami správania sa vyznačujú nižšou tzv. kryštalickou inteligenciou, t.j. inteligenciou podmienenou skúsenosťou a úrovňou referenčného prostredia. Takéto deti sa pomalšie učia, nie sú schopné zvládať abstraktné problémy a nemajú intelektuálne záujmy. Sú aj menej svedomité, menej vytrvalé a nemajú záujem o učenie ako také.

Šiesty faktor udáva mieru extravertie. Ide o osobnostnú vlastnosť, ktorá v teórii problémového správania zohráva doteraz veľmi nejasne definovanú rolu. Nie je doteraz presne zistené, či platí, že problémoví jedinci (ako deti tak aj dospelí) sú extravertne či introvertne zameraní. Z nášho výskumného sledovania vyplýva, že deti s poruchami správania sú úprimné, veselé a bez ohľadu ako ich posudzujú dospelí – bezstarostné. K školskej práci nepristupujú s plnou vážnosťou a preto bývajú viac obľúbené u svojich spolužiakov ako u učiteľov. Majú úspech pri voľbe za neformálneho vodcu triedy. V literatúre sme sa stretli aj s názorom, že môže ísť o tzv. skrytých introvertov, ktorí svoju neschopnosť komunikácie zakrývajú zvýšenou spoločenskou aktivitou, ktorá preto, že nie je prirodzená, vyúsťuje v spoločensky nežiadúcu aktivitu.

Siedmy faktor je pracovne nazvaný "úzkostlivé správanie". Je sýtený aktuálnou úzkostlivosťou (tréma a neistota vo verejnom vystupovaní) a úzkostlivosťou vo všeobecnosti. Pre úzkostné deti je charakteristické, že majú sklon k závislosti na dospelých, narušené sebahodnotenie, pocit ohrozenia, neveria okolitému svetu. Ich správanie môže mať charakter kompenzácie.

Náš výskum zatiaľ nedokázal porovnať relatívny vplyv jednotlivých faktorov, ale poskytol nám cenné informácie o deťoch s poruchami správania.

Keďže Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie je metodickým pracoviskom pre Centrá výchovnej a psychologickéj prevencie na celom Slovensku, pokúšame sa overovať psychodiagnostické systémy, resp. batérie, ktoré by poskytovali objektívne podklady o klientele a následne umožňovali voliť optimálne preventívne a terapeutické prístupy v systéme prevencie a starostlivosti o problémové deti a mládež.

Literatúra :

Kondáš, O.: Klinická psychológia, Osveta, Martin 1980

Labáth, V., Matula, Š., Košč, L.: Model poradenskej starostlivosti o deti a mládež s poruchami správania disociaľneho charakteru. In: Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 1989, č.2, s.127 – 159

Mandíková, D.: Štruktúra prežívania u detí s poruchami správania, Diplomová práca, FFUK Bratislava 1991

Pokorná, V.: Poruchy chování u dětí a jejich náprava, Univerzita Karlova, Praha 1992

Smékal, V.: Výchovné ťažkosti, ich zdroje a prejavy. In: Košč, L., Marko, J., Požár, L.: Psychopatológia, SPN Bratislava 1975

Smíková, E.: Psychologické prostriedky merania porúch správania. Referát na konferencii „Psychológia pre bezpečný svet človeka“, Trenčín, september 2001

Šantrůček, M.: Mezinárodní klasifikace nemocí (9.decennální revize); Avicenum 1982

Vyjadřování hněvu a kardiovaskulární reaktivita

Iva Stuchlíková

Abstrakt:

Maladaptivní zvládání hněvu bývá spojováno s kardiovaskulárními riziky. Výsledky výzkumu ukazují především na souvislost mezi vyjadřováním hněvu v různých situačních kontextech a kardiovaskulární reaktivitou. Prezentovaná pilotní studie (N=41, studentky VŠ) se zabývá vztahem hněvivé exprese a krevního tlaku. V situaci mírného mentálního stresu (indukovaného aritmetickými úkoly rostoucí obtížnosti v časovém limitu) byla nalezena vyšší diastolická reaktivita u osob, které v sebepopisu hněvu (dotazník STAXI) měli vyšší skóre otevřené exprese hněvu v pracovních situacích. Výsledky jsou diskutovány v komparaci s podobně orientovanými studiemi zaměřenými na jinou populaci.

Klíčová slova: hněv, kardiovaskulární rizika, vyjadřování hněvu, krevní tlak, mentální stres, reaktivní změny krevního tlaku

Abstract:

A Maladaptive anger coping is associated with heightened cardiovascular risk. Though the results still remain inconclusive, the most indicative physiological parameter of anger seems to be the blood pressure reactivity.

The aim of the presented study was to explore the relation of anger expression (as operationalized by Spielberger's State-Trait Anger Inventory, STAXI) in various situational contexts and diastolic blood pressure reactivity to mild, laboratory induced mental stress. Subjects were 41 female students. Results are in correspondence with some other studies (Bongard, 2000) showing open anger-out expression being the highest in home environment, followed by free time situation and being lowest in work situation.

The subgroup with higher diastolic blood pressure reactivity shows also higher score on anger-out expression scale.

Key words: anger, cardiovascular risk, anger expression, blood pressure, mental stress, blood pressure reactivity

Úvod

Jednou z funkcí emocí je regulovat rozmístění zdrojů v našem těle. Strach a hněv, které vyžadují investici úsilí, aktivují odpověď tzv. ose SAM, tj. sympatikus - dřeň nadledvinek. (Oproti tomu např. distres a smutek, které vyžadují zachování nebo uschování energie, aktivují osu hypotalamus- hypofýzy- kůra nadledvinek, tzv. osa PAC). Vlákna sympatiky přímo inervují orgány a připravují organismus na interakci s prostředím, během níž bude třeba vynaložit úsilí. Sympatická aktivace také zahrnuje uvolnění katecholaminů, adrenalinu a noradrenalinu ze dřeně nadledvinek.

Zdravotní rizika spojená s prožíváním intenzivních negativních emocí souvisí s pomalým „zotavováním se“ (návratu k původním hodnotám) po stavech aktivace, tedy s přetrváváním vysoké aktivace po delší dobu. Takové přetrvávání aktivace bývá spojováno se zvýšenou emocionální, ale i fyziologickou reaktivitou. Tento model vysvětlení zdravotních rizik bývá označován jako tzv. „konstituční zranitelnost“ (vulnerability) (Krantz a Durel, 1983) nebo tzv. „biologická zranitelnost“ (Smith, 1993). Předpokládá, že vztah mezi emocí a reaktivitou je korelační, a že mechanismus, který se pod tím skrývá, je tzv. „hyperreaktivita“ (Suls a Sanders, 1989). Richard Dienstbier dále rozpracoval model emocí založený na tomto přístupu „reaktivita – zotavení se“ ve své teorii tzv. „psychologické odolnosti“ (1989, 1991)*.

Velmi zajímavý směr výzkumu zahájil James Pennebaker, který se zabýval konkrétně emoční expresí a jejími zdravotními důsledky. Pennebaker spolu s Francisem (1996) prokázali, že jakákoli exprese emocí, jak negativních, tak pozitivních, zlepšuje imunitní funkce. Emoční exprese zvyšuje

---

* Chápe tuto odolnost jako následující sadu fyziologických charakteristik: 1/ Základní úroveň SAM (katecholaminy) a PAC (kortizol) aktivace je nízká, 2/ SAM reaktivita je vysoká a PAC reaktivita je nízká při výzvě nebo ohrožující situaci, 3/ SAM zotavení je rychlé poté, co výzva nebo hrozba vymizí, 4/ SAM zotavení se stává rychlejší, když se objevuje znovu tatáž hrozba nebo výzva. PAC zotavení je podobně rychlejší, pokud se PAC aktivace objeví, 5/ SAM aktivace je udržována a PAC aktivace je odložena tak dlouho, jak je možné tvář v tvář přetrvávajícímu stresu.

SAM aktivaci, a to je následováno poklesem řady funkcí tohoto systému po vyjádření emoce. Exprese tak může facilitovat proces fyziologického zotavení a habituace.

Přestože periodická emoci provázející aktivace SAM následovaná rychlým zotavením, může přinášet určité zdravotní zisky, je zde dostatečný důkazní materiál i proto, že s emocí spojená SAM aktivace může také posilovat určité chorobné procesy. Existuje řada studií, které konzistentně poukazují na spojení mezi hostilitou a hněvem a kardiovaskulárními onemocněními a úmrtností (např. Barefoot, Dahlstrom, a Williams, 1983; Smith, 1992). Předpoklad řady studií, které zkoumají tento vztah, je, že opakované s emocemi spojené vysoké úrovně aktivace SAM způsobují poškození kardiovaskulárního systému. Zvyšují srdeční akci a vazokonstrikci, zvyšují krevní tlak a vyúsťují v arteriosklerózu. Ukazuje se, že intenzita a frekvence se hněvem nebo s hostilitou spojené SAM aktivace funguje jako prediktor toho, s jakou pravděpodobností jedinec onemocní koronárními chorobami. Zatím je výzkum hněvu, způsobů jeho exprese a SAM zotavení velmi skrovný.

1. Exprese hněvu a kardiovaskulární reaktivita

Historické kořeny těchto výzkumů lze spatřovat např. v pracích Alexandera (1939), který předpokládá, že chronická inhibice vzteku může vést k chronickému zvýšení krevního tlaku; Funkensteina, Kinga a Drolette (1954), kteří začali s experimentálním zkoumáním změn krevního tlaku při indukci mentálního stresu (počítání zpaměti). K výzkumům kardiovaskulární reaktivity spojené s hněvem přispěli i Friedman a Rosenman (1974), kteří se zaměřili na tzv. chování typu A. Následovaly korelační studie poukazující na to, že u osob vykazujících vyšší kardiovaskulární reaktivitu v laboratorních podmínkách se rovněž ukazuje vyšší výskyt kardiovaskulárních chorob (Bongard, 1993; Heiligtag a Hodapp, 1993; Lovallo a Wilson, 1992 aj.) Vedle fyziologické reaktivity se výzkumy zaměřovaly i na psychologické proměnné spojené s prožíváním a vyjadřováním hněvu. Například Vitaliano, Russo, Paulsen, a Bailey (1995) ve své studii zjistili, že osoby jen málo potlačující svůj hněv vykazovaly po mentální zátěži pomalejší návrat diastolického tlaku k původní hodnotě (před zátěží). V jiných studiích se ale ukazuje vztah zvýšeného systolického tlaku k supresi hněvu (takový nálezy uvádějí např. Dimsdale, Pierce, Schoenfeld, Brown, Zusman a Graham, 1986, pro muže, ale už ne pro ženy). Často je zdůrazňováno, že i chronická otevřená exprese představuje významné kardiovaskulární riziko (Seigman, 1993). Přestože stávající výsledky nejsou jednoznačné, většina autorů se v současnosti shoduje na tom, že výraz hněvu je konzistentní habituální charakteristikou osobnosti a že jak potlačování hněvu, tak i jeho častá otevřená exprese je pro zdraví škodlivá.

Výzkumy kardiovaskulární reaktivity spojené s hněvem jsou v obecně fyziologické rovině interpretovány ve vztahu k poměru katecholaminů adrenalinu a noradrenalinu. Metaanalýza studií věnovaných fyziologickým parametrům základních emocí, kterou provedli Caccioppo, Klein, Berntson a Hattfield (1993) ukazuje na to, že významným parametrem indikujícím aktuální úroveň hněvu je diastolický krevní tlak. Zatímco při zvýšení hladiny adrenalinu dochází ke zvýšení systolického tlaku, tepové frekvence a vasodilataci v kosterním svalstvu, noradrenalin způsobuje vazokonstrikci, což je provázeno zvýšením diastolického tlaku. Převaha působení noradrenalinu při hněvu tak bývá dovozována jako mechanismus vysvětlující zmíněné fyziologické nálezy. Změny diastolického tlaku bývají zároveň často posuzovány jako rizikový vaskulární parametr.

Ve vztahu k prožitkové a behaviorální rovině hněvu ovšem zůstává zatím nejasné, jaký typ kardiovaskulární reaktivity je spojen s volnou expresí a jaký se snahou o potlačení hněvu.

Hněv jako psychologický konstrukt byl oproti dalším dvěma prvkům tzv. AHA triády (anger, hostility, aggression) poněkud opomíjen. V posledním desetiletí se nicméně zájem o něj prudce zvýšil; podle Bongarda (2000) se počet studií oproti předchozímu desetiletí zdvojnásobil. S tím souvisí i snaha o vývoj metod, které by operacionalizovali hněv v podobě, která by umožnila nejen zachytit dispoziční, resp. habituální aspekty této emoce z hlediska hněv prožívající osobnosti, ale také dynamiku exprese. Takovou koncepci použil ve vývoji svého nástroje např. Spielberger (State-Trait Anger Expression Inventory, 1988). Tento sebepopisný dotazník zahrnuje vedle rysově a stavové škály i škálu exprese, která je vnitřně členěna na otevřenou expresi hněvu (anger-out), na potlačování a zadržování hněvu (anger-in) a na kontrolu prožívání hněvu (anger-control); první informace o české verzi metody viz Stuchlíková, Man, Spielberger (1994). Přestože k ekologické validitě sebeposuzovacích škál při deskripci emočních stavů je v poslední době vedena určitá diskuse, naznačující že subjektivní obraz může být významně zkreslen sociálními žádoucnostmi, osobními normami, nebo mechanismy represe, trvající zájem o takové dotazníky tkví především v jejich využití pro screeningová šetření tam, kde s určitým emočním obrazem mohou být spojena specifická

zdravotní rizika. V případě hněvu tomu tak zjevně je, protože u skupin hypertoniků a pacientů s infarktem myokardu bývají uváděny vyšší úrovně subjektivně prožívaného hněvu (Bongard, 2000).

Protože u rysové úrovně hněvu (hněvivosti) nejsou nálezy konzistentní a protože hněv patří mezi emoce s velmi silnou sociální cenzurou, ukázalo se jako nanejvýš potřebné zohlednit ve vyjadřování hněvu sociální kontext, v němž k této expresi dochází. Autoři německé verze dotazníku STAXI (Hodapp, Bongard, Al'Absi, 1998) tak provedli situační modifikaci zadání a vedle originální verze dotazníku požádali zkoumané osoby aby popsaly, jak se cítí ve třech různých situačních kontextech: 1) doma, 2) ve volném čase mimo byt, 3) na pracovišti – jsou-li rozzlobení, naštvaní. Jejich výsledky ukázaly že otevřené vyjadřování hněvu je nejvyšší doma, poněkud menší ve volném čase a nejmenší na pracovišti. U kontroly a potlačování hněvu je zastoupení oblastí opačné.

Při použití české verze tohoto dotazníku byly u souboru 200 osob nalezeny analogické výsledky (publikace je připravována).

2. Výzkumné cíle studie

Na základě uvedených nálezů se dále můžeme ptát nakolik je způsob exprese hněvu (potlačování, exprese, kontrola) asociován se systolickou a diastolickou reaktivitou a zda lze předpokládat, že je to způsob exprese v určitém kontextu (např. doma, ve volném čase, na pracovišti), který je obzvláště významný pro predikci kardiovaskulárního rizika.

Bongard a Al'Absi (2000) uvádějí, že u skupiny středního zdravotního personálu je otevřená exprese ve všech zmíněných kontextech významně asociována s diastolickou reaktivitou. Stejně tak suprese hněvu na pracovišti.

Prezentovaná pilotní studie se pokouší mapovat tuto problematiku u studentů učitelství, což je profese, u níž je sociální cenzura exprese hněvu - podobně jako u profese zdravotní sestry - velmi silná. Přestože studie vzhledem k malému rozsahu nemůže na výše uvedené otázky uspokojivě odpovědět, může nicméně pomoci orientovat další postup výzkumu.

3. Metoda

Zkoumané osoby a užitá nástroje

Ve studii participovalo 41 žen, studentek VŠ ve studijním programu učitelství. Věk byl v rozpětí 19-21 let, zkoumané osoby neměly v anamnéze žádné kardiovaskulární obtíže, jejich aktuální zdravotní stav byl dobrý. Účastnicím byly administrovány dotazníky stavové a rysové úzkosti (STAI), sociální žádoucnosti (Marlow –Crowne) a stavového a rysového hněvu a jeho exprese (STAXI). Dotazník hněvu vycházel z německé verze rozšířené o expresi hněvu v situacích doma, ve volném čase mimo byt a na pracovišti. Poté se zkoumané osoby podrobily experimentálnímu šetření.

1.2 Popis experimentu

Šetření sestávalo ze tří šestiminutových bloků, v nichž byl vždy po 1., 3. a 5. minutě měřen krevní tlak a puls. Na začátku šetření byl klidový blok, průměrné hodnoty systolického a diastolického tlaku a tepové frekvence byly zahrnuty do vyhodnocení jako tzv. základní úroveň. Druhý blok byl indukcí mentální zátěže. Osoby byly požádány, aby pracovaly s počítačovým programem, který předkládal aritmetické úlohy rostoucí obtížnosti, pod časovým tlakem. V průběhu tohoto bloku byl opět 3x měřen krevní tlak a puls (po 1., 3. a 5. minutě). Střední hodnota byla zahrnuta jako indikátor reaktivity na mentální zátěž. Následoval 6 minutový klidový interval opět s trojím měřením tlaku a pulsu. Průměrná hodnota byla zahrnuta jako úroveň zotavení.

4. Výsledky a diskuse

Průměrné hodnoty hněvu jako rys, hněvu jako stavu i jednotlivých skóru exprese hněvu zhruba odpovídají hodnotám zjištěným v předchozím ověřování dotazníku u 200 zkoumaných osob. Ve výsledcích je naznačen (i když vzhledem k velikosti souboru nikoli signifikantní) dosavadními výzkumy opakovaně nacházený způsob zastoupení exprese v jednotlivých situačních doménách – doma, ve volném čase, v práci. Otevřená exprese hněvu je největší doma, menší v volném čase a nejmenší na pracovišti. U potlačování hněvu, resp. jeho kontroly je tomu opačně – s minimem doma a maximem na pracovišti (viz tabulka č. 1).

Průměrné hodnoty systolického, diastolického tlaku a tepové frekvence naměřené u zkoumaného souboru v průběhu experimentálního šetření uvádí tabulka č.2. Jejich vazbu s měřenými hodnotami systolického, resp. diastolického tlaku ilustrují orázky 1 a 2.

Na základě hodnot systolické a diastolické reaktivity (vyjádřené rozdílem mezi systolickým, resp. diastolickým tlakem při zátěži a základní úrovni) jsme rozdělili soubor podle mediánu na podskupiny s nízkou a vysokou systolickou, resp. diastolickou reaktivitou.

Rozdíly v systolické reaktivitě nebyly spojeny s žádnými významnými rozdíly ve způsobu exprese hněvu ve sledovaných oblastech – tedy ani s úrovní otevřené exprese ani s potlačováním hněvu. U diastolické reaktivity se i v tomto malém souboru ukazuje, že vyšší reaktivita je spojena s celkově vyšší úrovní otevřené exprese (která je opět nejvyšší doma a nejnižší na pracovišti, viz obr.3) Ty zkoumané osoby, které na mírný mentální stres indukovaný počítáním z paměti reagovaly větším zvýšením diastolického tlaku, jsou zároveň osobami, které uvádějí častější otevřené vyjadřování hněvu. U potlačování hněvu je naznačena větší míra potlačování pro skupinu s vyšší diastolickou reaktivitou, ale tento rozdíl není statisticky významný (viz obr. 4). Pro kontrolu hněvu nebyly nalezeny žádné rozdíly mezi skupinou s vyšší a nižší reaktivitou (obr. 5).

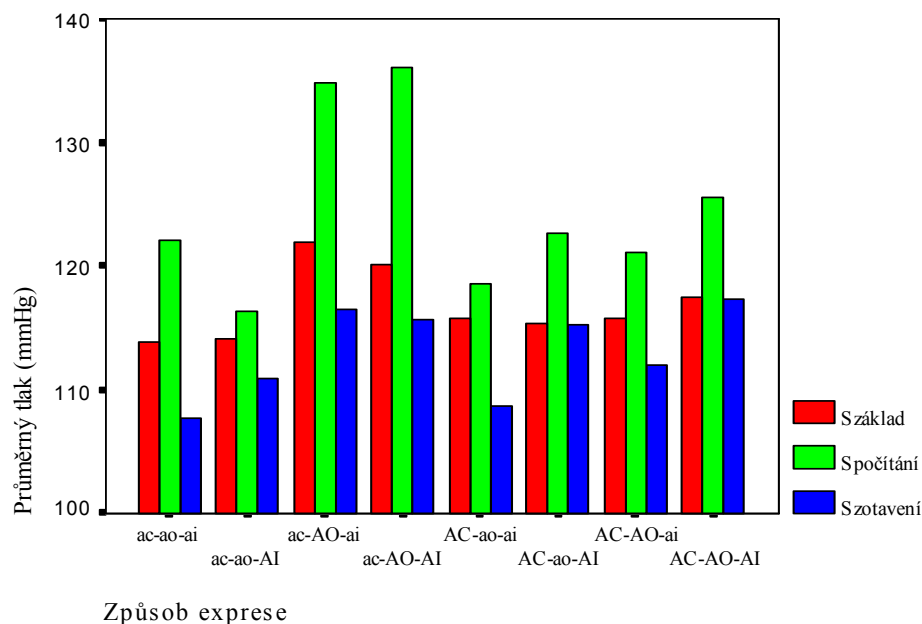
5. Závěr

Výsledky této pilotní studie jsou limitovány malým rozsahem sledovaného souboru a samozřejmě relativně statickým zachycením kardiovaskulární reaktivity. Z hlediska modelů kardiovaskulární vulnerability bude účelné v dalších studiích postoupit k přesnějšímu proměření dynamiky reakce krevního tlaku, včetně zotavovací fáze. Výsledky této studie nicméně poukazují na možnost vytvoření přesnějšího obrazu habituální exprese hněvu ve vztahu s kardiovaskulární reaktivitou. Přihlédnutí k situačnímu kontextu tak přispívá přesnějšímu zachycení těch projevů, u nichž lze předpokládat větší prediktivní hodnotu. Jmenovitě je to úroveň otevřené exprese, se zvláštním zřetelem k domácímu prostředí, mimo oblast zájmu by neměla sklouznout ani suprese hněvu na pracovišti (např. ve studiích španělské populace je potlačování hněvu významným prediktorem hypertenze a infarktu myokardu, viz např. Pérez-Nieto, Miguel-Tobal, Cano-Vindel, a González-Ordi, 2001).

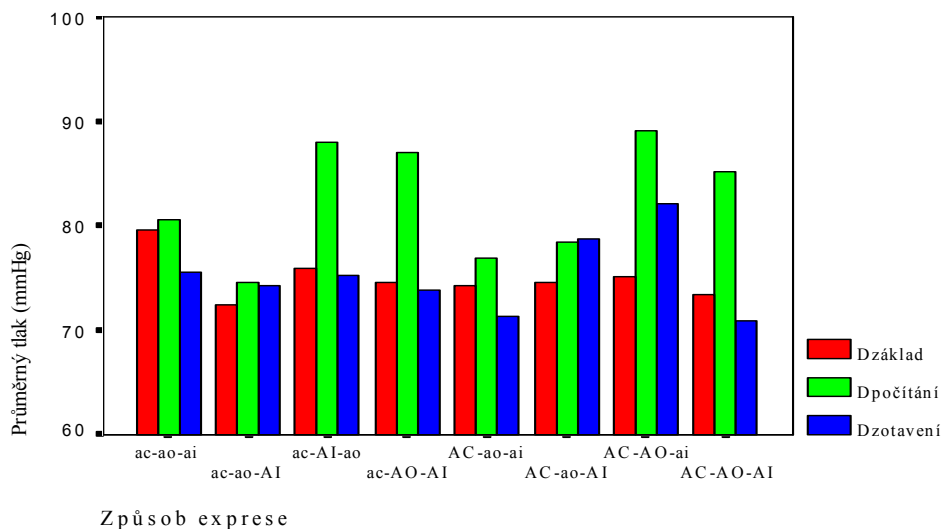
Další výzkum by tak měl být zaměřen na ověřování prediktivní síly jednotlivých projevů, přičemž lze předpokládat i určité rozdíly mezi pohlavími. Velkým problémem, a u hněvu obzvláště, je určení nakolik je sebeobraz prožívání dané emoce ovlivněn sociální žádoucností a osobními normami (Böddeker, Stemmler, 2000).

Výzkum reálné exprese hněvu, nikoli pouze sebepopisu, se tak stává stále potřebnějším.

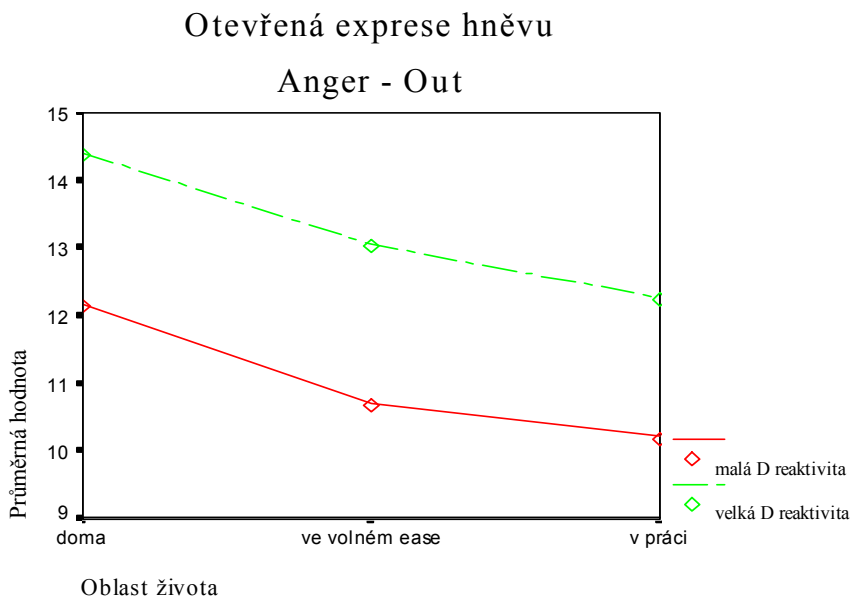
Obr. č. 1: Průměrné hodnoty systolického tlaku v průběhu experimentu u skupin s různými způsoby vyjadřování hněvu (S=systolický tlak)

Obr. č. 2: Průměrné hodnoty diastolického tlaku v průběhu experimentu u skupin s různými způsoby vyjadřování hněvu (D=diastolický tlak)

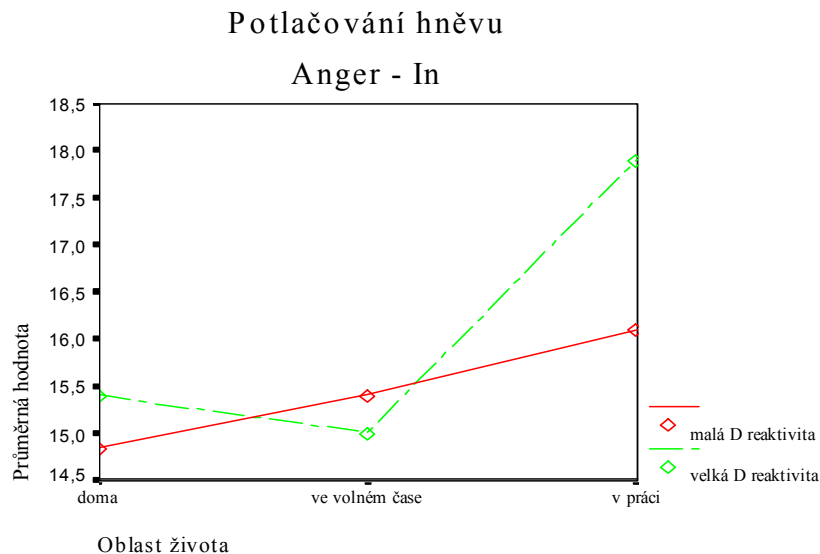

Obr. č. 3: Otevřená exprese hněvu doma, ve volném čase a na pracovišti u skupin s malou a velkou diastolickou reaktivitou

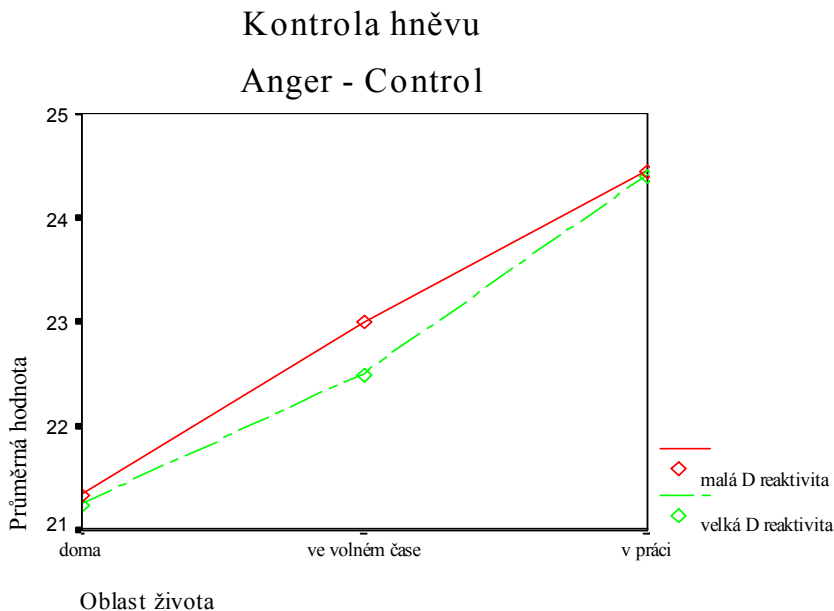

Obr. č. 4: Potlačování hněvu dome, ve volném čase a na pracovišti u skupin s malou a velkou diastolickou reaktivitou

Obr. č. 5: Kontrola exprese hněvu dome, ve volném čase a na pracovišti u skupin s malou a velkou diastolickou reaktivitou

Tab. č. 1: Průměrné hodnoty jednotlivých subškál STAXI u sledovaného souboru

	původní škála		doma		ve volném čase		na pracovišti	
	průměr	s.o.	průměr	s.o.	průměr	s.o.	průměr	s.o.
stav (Anger-state)	12,1	2,5						
rys (Anger-trait)	20,3	4,3						
Anger-out	13,0	3,2	13,3	3,4	11,8	3,0	11,2	3,3
Anger-in	15,5	3,0	15,1	3,4	15,1	3,7	17,0	4,1
Anger- control	22,8	4,3	21,4	4,6	22,8	4,8	24,4	4,6

Legenda: s.o. – směrodatná odchylka

Anger-out – otevřená exprese hněvu

Anger-in – potlačování hněvu

Anger- control – kontrola prožitků hněvu

Tab. č. 2: Průměrné hodnoty systolického, diastolického tlaku a tepové frekvence v průběhu experimentu

	základní úroveň		při zátěži		úroveň zotavení	
	průměr	s.o.	průměr	s.o.	průměr	s.o.
systolický tlak (mmHg)	117,5	9,9	125,7	17,8	113,3	7,2
diastolický tlak (mmHg)	74,5	8,2	82,0	12,0	73,8	7,1
tepová frekvence	83,5	14,2	96,0	18,2	79,0	13,9

*Legenda: s.o. – směrodatná odchylka
 Anger-out – otevřená exprese hněvu
 Anger-in – potlačování hněvu
 Anger-control – kontrola prožitků hněvu*

Literatura:

- Alexander, F. Emotional factors in essential hypertension. *Psychosomatic Medicine*, 1, 1939, 175-179.
- Barefoot, J. C., Dahlstrom, W. G., Williams, R. B. Hostility, CHD incidence, and total mortality: A 25 year follow-up study of 255 physicians. *Psychosomatic Medicine*, 45, 1983, 59-63.
- Böddeker, I., Stemmler, G. Who responds how and when to anger? The assessment of actual anger resaponse stales and their relation to personality. *Cognition and emotion*, 14, 2000, 737-762.
- Bongard, S. Leistungsverhalten und kardiovaskuläre Reaktivität in Situationen aktiver und passiver Bewältigung. Regensburg, S. Roderer 1993.
- Bongard, S. Ärgerausdrucksverhalten in unterschiedlichen Lebensbereichen und assoziierte kardiovaskuläre Belastungen, Habilitationsschrift, Frankfut, J.W.G. Universität 2000.
- Bongard, S., Al'Absi, M.: Open anger expression at work is associated with elevated blood pressure. Nепublikovaný rukopis. J.W.G. Universität. Frankfurt 2000.
- Cacioppo, J.T., Klein, D.J., Berntson, G.G., & Hatfield, E. The Psychophysiology of Emotion. In: M. Lewis, J.M. Haviland: *Handbook of Emotions*, s. 119-142. New York, The Guilford Press 1993.
- Dienstbier, R. A. Arousal and physiological toughness: Implications for mental and physical health. *Psychological Review*, 96, 1989, 84-100.
- Dienstbier, R. A. Behavioral correlates of sympathoadrenal reactivity: The toughness model. *Medicine and Science in Sport and Exercise*, 23, 1991, 846-852.
- Dimsdale, J. E., Pierce, C., Schoenfeld, D., Brown, A., Zusman, R., Graham, R. Suppressed anger and blood pressure: The effects of race, sex, social class, obesity and age. *Psychosomatic Medicine*, 48, 1986, 430-436.
- Friedman, M., Rosenman, R. H. *Type A behavior and your heart*. New York, Knopf 1974.
- Funkenstein, D. H., King, S. H., Drolette, M. The direction of anger during a laboratory stress-inducing situation. *Psychosomatic Medicine*, 26, 1954, 404-413.
- Heiligttag, U., Hodapp, V. Aktive Bewältigung, Stress und Hypertonie. In M.M. Müller: *Psychophysiologische Risikofaktoren bei Herz-/Kreislaufkrankungen*, s. 87-108. Göttingen, Hogrefe 1993.
- Hodapp, V., Bongard, S., Al'Absi, M. Anger Expression at Work and in Other Life Setings. Paper presented at the 24th International Congress of Applied Psychology, San Francisco, U.S.A., August 9-14, 1998.
- Krantz, S., Durel, L.A., Psychobiological substrates of the Type A pattern. *Health Psychology*, 2, 1983, 393-411.
- Lovallo, W. R., Wilson, M. F. A biobehavioral model of hypertension development. In J. R. Turner, A. Sherwood, K. Light: *Individual differences in cardiovascular response to stress*, s. 265-280. New York, Plenum 1992.
- Pennebaker, J. W., Francis, M.E. Cognitive, emotional, and language processes in disclosure: Physical

- health and adjustment. *Cognition and emotion*, 10, 1996, 601-626.
- Pérez-Nieto, M. A., Miguel-Tobal, J. J., Cano-Vindel, A., González-Ordí, H. Components and dimensions of appraisal processes in anger response. 22th Stress and Anxiety Research Society Conference, Palma de Mallorca, July 12-14, 2001.
- Seigman, A. W. Cardiovascular consequences of expressing, experiencing and repressing anger. *Journal of Behavioural Medicine*, 16, 1993, 539-569.
- Smith, T. W. Hostility and health: Current status of psychosomatic hypothesis. *Health Psychology*, 11, 1992, 139-150.
- Smith, T. W. Concepts and methods in the study of anger, hostility and health. In A. W. Seigman, T. W. Smith: *Anger, hostility and the heart*, s. 23-42. Hillsdale, NJ, Erlbaum 1993.
- Spielberger, C.D. *State-Trait-Anger-Expression-Inventory (STAXI)*. Research edition. Odessa, FL, Psychological Assessment Resources 1988.
- Stuchlíková, I., Man, F., & Spielberger, C.D. Hněv jako stav a jako rys. Předběžné sdělení o vývoji české verze Spielbergerova „State Trait Anger Expression Inventory – STAXI“. *Československá psychologie*, 48, 1994, 220-227.
- Suls, J., Sanders, G. S. Why do some behavioral styles place people at coronary risk? In A. W. Seigman, T. M. Dembrowski: *In search of coronary prone behavior*, s. 1-20. Hillsdale, NJ, Erlbaum 1989.
- Vitaliano, P. P., Russo, J., Paulsen, V. M., Bailey, S. L. Cardiovascular recovery from laboratory stress: Biopsychosocial concomitants in older adults. *Journal of Psychosomatic Research*, 39, 1995, 361-377.

Zdravie a adolescenti

Blanka Šramová

Katedra psychológie,

Tr. A. Hlinku 1, PgF UKF Nitra, 949 74 Nitra, SR

Súhrn

Príspevok približuje časť predvýskumu kooperačného medzinárodného grantového projektu, ktorý realizujú pracovníci katedry psychológie PF UKF Nitra v spolupráci s WHO v Ženeve, WHO Office v Bratislave, WHO UNICEF v Paríži a WHO vo Varšave. Nosnou témou projektu je zistenie a sledovanie psychologických aspektov zdravia adolescentov. V prezentovanom príspevku sme aplikáciou Doležalovej metódy sémantického výberu posudzovali subjektívny sémantický priestor skúmaných pojmov súvisiacich so zdravím u adolescentov.

Abstract:

The Health and Adolescents

The contribution deals with the reaserch of cooperative International Scientific Grant project with the employers of the University of Constantine the Philosopher in Nitra, WHO in Geneve, WHO Office in Bratislava, WHO UNICEF in Paris, UNICEF in Bratislava and WHO in Warszawa. In general, the project is aimed at contributing to a more profound knowledge and psychological aspects of the health awarness of adolescents. The application of the Doležal's method consisting of notions is used to find out the situating of reference concepts related to health adictions in adolescents.

Štádium adolescencie je obdobím utvárania vzťahu k svetu, sebaobrazu, hodnotovej orientácie mladého človeka. Jedným z dôležitých aspektov tohoto obdobia je kryštalizácia vzťahu k zdraviu ako k základnému a určujúcemu fenoménu pre naplnenie životných aspirácií a očakávaní adolescenta, ako aj pre pocit pohody.

Výchovné, sociálne a zdravotné problémy u dospievajúcej mládeže sú naliehavou výzvou pre výskum a realizáciu intervenčných opatrení viacerých vedných disciplín. V roku 1999 v Haagu vedúca predstaviteľka UNFPA dr. Nafis Sadik označila oblasť výchovy adolescentov k zdraviu za mimoriadne dôležitú upozorňujúc na enormné riziká, akým sú mladí ľudia v súčasnosti vystavení. Našou snahou je poznanie rizikových faktorov ako aj poznanie kauzálnych súvislostí s vybranými premennými. Teoretickým východiskom výskumu sú koncepcie zdravia týkajúce sa motivácie ochrany Rogersa (Protection motivation theory), konfliktná teória Janisa a Manna (Conflict theory), sociálno-kognitívny model Banduru (Social cognition models).

V našom projekte vychádzame z holistického prístupu, ktorý sa týka celého človeka, nielen telesnej schránky. Zdravie ponímame ako prostredok slúžiaci človeku na dosiahnutie jeho cieľov, želaní, túžob. Nie ako len cieľ jeho snaženia. Nakoľko sa ľudský potenciál môže naplno rozvinúť len vtedy, ak je jednotlivец zdravý. Má tak väčšiu schopnosť zvládať negatívne životné udalosti a k riešeniu problémov dokáže pristupovať pozitívne, racionálne. Akcentujeme psychologický aspekt prevencie. Naším cieľom je zachytiť salutogénne faktory, t.j. faktory posilňujúce zdravie u adolescentov. Výskumné údaje budú tvoriť východiská k tvorbe modelu výchovy k zdraviu na stredných školách a konštituovanie študijnej disciplíny psychológie zdravia pre pedagogické fakulty. Prezentovaná štúdia je časťou predvýskumu realizovaného ku grantovému projektu.

Cieľ výskumu

Cieľom výskumu bolo zistiť situovanie referenčných pojmov súvisiacich so zdravím u adolescentov. Išlo nám o vystihnúť subjektívneho prežívania pojmov s afinitou k zdraviu zvlášť u chlapcov a u dievčat.

Predpokladali sme pohlavnú diferenciaciu v posudzovaní referenčných pojmov.

Naším cieľom bolo zistiť, ktoré skúmané pojmy sýtia jednotlivé extrahované faktory pre adolescentnú mládež.

Metóda výskumu

Na zistenie vytýčených cieľov výskumu sme použili obrázkovú verziu Metódy sémantického výberu V.Doležala (Smékal, 1990). Základný princíp metódy spočíva v tom, že skúmaná osoba prideliť k predloženým pojmom - objektom obrázky. Použili sme pôvodnú verziu pozostávajúcu zo 16-tich archetypických symbolov. Z nich musí skúmaná osoba vybrať vždy po 8, a to podľa toho, ktoré obrázky sa jej zdajú vhodné na charakterizovanie posudzovaných pojmov. Skúmaných pojmov bolo 17. Pojmy boli vybrané tak, aby súviseli so zdravím. Zaujímalo nás aj umiestnenie vlastnej osoby - ja vzhľadom na radosť a strach. Medzi dané objekty sme umiestnili referenčné pojmy: radosť, strach. Podľa týchto referenčných pojmov sme sémantický výber vyhodnocovali.

Štatistické spracovanie sme realizovali programom SPSS. Vplyv pohlavia na skúmané pojmy sme sledovali pomocou t-testu.

Faktorovou analýzou sme extrahovali šesť faktorov (metóda hlavných komponentov, rotácia Varimax) na základe scree-testu (eigen value väčšie ako jedna).

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorili študenti vysokej školy v Nitre v počte 61 (40 dievčat, 21 chlapcov). Priemerný vek bol 20,8 rokov.

Výsledky

Pri sledovaní vplyvu pohlavia na posudzované pojmy v dimenziách radosť (tab. 1) a strach (tab. 2) sme zistili nasledujúce štatisticky významné rozdiely: pojmy šport ($t=2,283$, $p=0,026$) a stres ($t=-2,396$, $p=0,020$) sú v dimenzii radosť odlišne percipované chlapcami a dievčatami. V dimenzii strach sa interpopulárne rozdiely ukázali v pojmoch konflikt ($t=-2,081$, $p=0,042$), drogy ($t=2,465$, $p=0,017$) a práca ($t=3,627$, $p=0,001$).

Skúmané pojmy s afinitou k zdraviu v dimenziách radosť, strach sme podrobili detailnejšej charakteristike.

Pojem *agresia* štatisticky významne nediferencuje chlapcov a dievčatá v oboch sledovaných dimenziách (tab.1,2). Sledovaný výskumný súbor nezávisle na pohlaví prežíva tento pojem negatívne a situuje ho do kvadrantu strach.

Pojem *sebeckto* obe pohlavia situujú do kvadrantu strach. Štatisticky významný rozdiel medzi chlapcami a dievčatami sa neukázal. U skúmaných adolescentov má daný pojem tesný vzťah k smútku a konfliktu a u dievčat aj k stresu.

Pojem *smútok* nepoukázal na štatistickú významnosť v jeho prežívaní pre chlapcov a dievčatá v sledovaných dimenziách. Obe pohlavia daný pojem situujú do kvadrantu strach, jeho prežívanie je negatívne.

Pojem *konflikt* štatisticky významne diferencuje chlapcov a dievčatá v dimenzii strach. Adolescenti daný pojem situujú do kvadrantu strach, pričom dievčatá ho prežívajú negatívnejšie.

Pojem *stres* štatisticky významne diferencuje obe pohlavia v dimenzii radosť. Stres je negatívne prežívaný chlapcami aj dievčatami. Pozitívnejšie sa k nemu stavajú chlapci, čo môže značiť jeho lepšie zvládanie v porovnaní s dievčatami.

Pojem *bolesť* adolescenti prežívajú negatívne, situujú ho do kvadrantu strach. Štatisticky významný rozdiel medzi pohlaviami sme nezistili v sledovaných dimenziách. U chlapcov je pojem bolesť v tesnom vzťahu s pojmami stres a nenávisť.

Pojem *nenávisť* štatisticky významne nediferencuje chlapcov a dievčatá v oboch sledovaných dimenziách. U dievčat pojem nenávisť takmer splyva s pojmom drogy. Obe pohlavia daný pojem subjektívne negatívne prežívajú, situujú ho do kvadrantu strach.

Pojem *drogy* štatisticky významne diferencuje obe pohlavia v dimenzii strach. Chlapci aj dievčatá situujú pojem drogy do kvadrantu strach. Negatívnejšie prežívanie je v našej skupine u chlapcov. Lirak a kol. (1997) poukázal na vplyv sociálnej opory k užívaniu psychoaktívnych látok diferencujúc populárnu príslušnosť. Chlapci menšou mierou užívali drogy vnímajúc vyššiu sociálnu oporu zo strany vychovávateľov (učiteľ, rodič).

Tabuľka 1: Skúmané pojmy v dimenzii RADOSŤ u adolescentov (N=61) -vplyv pohlavia (t-test)

Referenčný pojem	Chlapci n=21		Dievčatá n=40		Rozdiel	
	M	SD	M	SD	t-test	p
agresia	1,9	1,14	1,73	0,91	0,674	0,503
sebestvo	3,38	1,5	2,9	1,48	1,2	0,235
smútok	3,05	1,2	3	1,11	0,155	0,878
konflikt	3,24	1,37	2,93	1,35	0,856	0,395
stres	2,19	1,72	3,15	1,35	-2,396*	0,020
bolesť	2,38	1,8	2,58	1,3	-0,484	0,630
nenávisť	2,38	1,28	2,6	1,27	-0,635	0,528
drogy	2,76	1,41	2,58	1,06	-0,583	0,562
priateľstvo	4,9	1,26	5,6	1,39	-1,912	0,061
relaxácia	4,9	1,76	4,45	2,2	-0,820	0,415
šport	5,19	1,36	4,3	1,49	2,283*	0,026
práca	5,05	0,74	4,63	1,25	1,416	0,162
šťastie	4,9	1,34	5,43	1,47	-1,356	0,180
úspech	4,9	1,48	5,23	1,78	-0,707	0,482
láska	5,14	1,35	5,6	1,53	-1,215	0,229
opora	5,05	1,4	5,05	1,5	-0,006	0,995
ja	4,87	1,11	5,18	1,38	-0,914	0,3651

* - 5% hladina významnosti ($p=0,05$)

Pojem *priateľstvo* štatisticky významne nediferencuje obe pohlavia v oboch dimenziách. Je subjektívne pozitívne prežívaný, umiestnený v kvadrante radosť. U dievčat má tesný vzťah k pojmu šťastie a u chlapcov k pojmom relaxácia, šťastie, úspech.

Pojem *relaxácia* je adolescentami situovaný do kvadrantu radosť. Štatisticky významný rozdiel medzi chlapcami a dievčatami sa neukázal ani v jednej z dimenzií.

Pojem *šport* štatisticky významne diferencuje chlapcov a dievčatá v dimenzii radosť. Chlapci väčšou mierou pozitívne prežívajú pojem šport ako dievčatá. Obe pohlavia daný pojem umiestňujú do kvadrantu radosť.

Pojem *práca* ukazuje štatisticky významný rozdiel medzi chlapcami a dievčatami v dimenzii strach. Chlapci daný pojem posudzujú negatívnejšie v porovnaní s dievčatami. Čo môže byť vyvolané sociálnym tlakom na rolu muža a zároveň odrážať problém doby, t.j. zvýšenú nezamestnanosť. Obe pohlavia pojem práca pozitívne prežívajú a situujú ho do kvadrantu radosť.

Tabuľka 2: Skúmané pojmy v dimenzii STRACH u adolescentov (N=61) -vplyv pohlavia (t-test)

Referenčný pojem	Chlapci n=21		Dievčatá n=40		Rozdiel	
	M	SD	M	SD	t-test	p
agresia	5,43	1,91	5,75	1,37	-0,757	0,452
sebestvo	4,62	1,28	5,05	1,5	-1,117	0,268
smútok	4,33	1,15	4,95	1,15	-1,983	0,052
konflikt	4,57	0,98	5,23	1,25	-2,081*	0,042
stres	4,90	1,13	5,3	1,14	-1,290	0,202
bolesť	5,24	1,09	5,55	1,01	-1,114	0,270
nenávisť	5,57	1,43	5	1,36	1,531	0,131
drogy	5,76	0,89	4,98	1,31	2,465*	0,017
priateľstvo	2,29	1,19	2,55	1,22	-0,811	0,420
relaxácia	2,33	1,62	2,25	1,19	0,228	0,820
šport	2,71	1,27	2,6	0,93	0,401	0,690
práca	3,67	1,24	2,6	1,01	3,627***	0,001
šťastie	2	1,48	2,43	1,04	-1,308	0,196
úspech	2,14	1,39	2,73	1,22	-1,689	0,097
láska	2,38	1,56	1,93	1,27	1,230	0,224
opora	3	1,67	2,83	1,11	0,490	0,626
ja	2,9	1,34	2,68	1,38	0,623	0,536

* - 5% hladina významnosti ($p=0,05$)

*** - 0,1% hladina významnosti ($p=0,001$)

Pojem *šťastie* štatisticky významne nediferencuje obe pohlavia v sledovaných dimenziách. Je umiestnený v kvadrante radosť, subjektívne pozitívne prežívaný.

Pojem *úspech* obe pohlavia umiestňujú do kvadrantu radosť. Štatisticky významný rozdiel medzi chlapcami a dievčatami sa neukázal v oboch dimenziách. U dievčat má pojem úspech úzky vzťah k pojmom opora a ja.

Pojem *láska* štatisticky významne nediferencuje obe pohlavia v sledovaných dimenziách. Adolescenti daný pojem prežívajú pozitívne, umiestňujú ho do kvadrantu radosť.

Pojmy *opora a ja* je adolescentami umiestňovaný do kvadrantu radosť. Štatisticky významný rozdiel medzi pohlaviami sa v oboch dimenziách neukázal. U chlapcov aj dievčat má pojem opora blízky vzájomný vzťah s pojmom ja. Sociálna opora mladému človeku zo strany iných, pre adolescenta dôležitých osôb, je jedným faktorom, ktorý vplyva na správanie súvisiace so zdravím (Piko, 2000).

Tabuľka 3: Faktorová štruktúra sémantického výberu (rotovaná faktorová matica)

Referenčné pojmy	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5	Faktor 6
agresia	0,351	0,262	0,206	0,197	0,461	0,76
sebeckvo	0,184	-0,048	-0,093	-0,029	0,774	0,045
smútok	0,189	0,203	-0,33	-0,13	-0,08	0,859
konflikt	0,191	0,538	-0,057	-0,196	-0,516	0,02
stres	0,352	0,389	-0,168	-0,205	-0,226	-0,587
bolesť	0,215	0,542	0,23	0,038	0,489	-0,181
nenávisť	0,398	0,589	-0,256	0,321	0,095	0,019
drogy	0,293	0,597	0,239	0,065	-0,054	0,1
priateľstvo	0,835	0,065	0,279	0,023	0,046	-0,073
relaxácia	0,765	0,146	0,323	0,097	0,129	0,021
šport	0,639	0,403	0,187	0,321	0,132	0,024
práca	0,867	0,044	-0,03	-0,043	0,126	0,033
šťastie	0,024	-0,082	0,033	0,919	-0,052	-0,077
úspech	-0,086	0,005	0,132	0,822	-0,062	0,048
láska	0,175	0,146	0,808	0,027	0,115	0,018
opora	0,827	0,008	0,164	0,022	-0,092	0,064
ja	0,31	0,224	0,703	0,141	-0,323	0,021
Variancia	24	13	10	8	8	7

Faktorovou analýzou sme extrahovali šesť faktorov, ktoré uvádzame v tab. 3.

Prvý faktor vyčerpáva 24% rozptylu sme pracovne nazvali sociálna podpora. Sýtia ju pojmy s prosociálnym nábojom: *priateľstvo*, *opora*, pojmy súvisiace s aktívnou činnosťou: *práca*, *šport* a pojem *relaxácia*.

Druhý faktor vyčerpáva 13% rozptylu. Je sýtený pojmi: *drogy*, *bolesť*, *konflikt* a *nenávisť*, nazvali sme ho strasť.

Tretí faktor, ktorý vyčerpáva 10% rozptylu vyjadruje pozitívnu akceptáciu vlastnej osoby. Nazvali sme ho akceptácia seba a je saturovaný pojmi: *láska* a *ja*.

Štvrtý faktor vyčerpáva 8% rozptylu - duševná pohoda je tvorený pojmi *šťastie* a *úspech*.

Piaty faktor, ktorý vyčerpáva 8% rozptylu - trápenie zahŕňa pojmy *sebeckvo*, *konflikt*, *agresia*, *bolesť*.

Šiesty faktor vyčerpáva 7% rozptylu. S najvyšším nábojom ho sýti pojem *smútok*. Významne sa tu zúčastňuje pojem *stres*. Nazvali sme ho beznádej.

Literatúra:

- LIFRAK, P.D.- McKAY, J.R. ROSTAIN, A. - ALTERMAN, A.I. - O'BRIEN, CH.P. 1997. Relationship of Perceived Competencies, Perceived Social Support, and Gender to Substance Use in Young Adolescents. In: *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 1997, vol. 36, no. 7, p. 933-940.
- PIKO, B. 2000. Perceived Social Support from Parents and Peer: Which is the Stronger Predictor of Adolescent Substance Use? In: *Substance Use & Misuse*, 2000, vol.35, no.4, p. 617-630.
- POLIAKOVÁ, E., SEDLÁKOVÁ, D., ŠRAMOVÁ, B., ŠLEHOFER, J., VEREŠOVÁ, M. 2001. *Zdravie vo svete dospievajúceho*. Nitra: PF UKF, nepublikovaný projekt. 2001.
- SMÉKAL, V. 1990. Psychosémantické metódy. In: Maršalová, Mikšik a kol. *Metodológia a metódy psychologického výskumu*. Bratislava: SPN, 1990.
- ŠRAMOVÁ, B. 2001. Partnerstvo ako intímny vzťah. In: *Zb. IX. konferencie o sexualite a lidských vzťahoch*. Praha, v tlači.
- URBÁNEK, T. 1999. Metodologické otázky zpracování testu sémantického výběru: předběžné sdelení. In: *Blatný, M., Svoboda, M. Sociální procesy a osobnost'99, Zb. MU a PÚ AV ČR*. Brno: 1999, s.170-177.

Psychológ: „pomáhač“ alebo „vládca“ ľudských duší?

Peter Štefanko, Viera Bačová

Abstrakt:

Uchádzačov a uchádzačky o štúdium odboru psychológia sme požiadali o komentovanie a vysvetlenie informácie, že až 93 % z celkového počtu vyše 2 200 výskumných štúdií uvedených v troch číslach Psychological Abstracts z roku 1991 sa zaoberalo negatívnymi témami (mentálna retardácia, anti-sociálnosť, depresia, konflikty, poruchy, závislosti a pod.). Obsahovej analýze sme podrobili 63 eseji (hodnotených ako vyhovujúce). Argumentáciu – vysvetlenia použité v esejach sme hodnotili podľa definovaných kategórií. Repertoár vysvetlení nebol taký široký ako sme pôvodne očakávali. Okrem toho uchádzači a uchádzačky nepredpokladali u psychológov žiadny „mocenský“ motív (možnosť, ktorú u psychológov predkladá v jednej zo svojich prác E. Bakalář): „vládnúť nad psychikou iných“. Naopak – videli vo výbere skúmaných tém predovšetkým úsilie pomôcť iným ľuďom. Interpretácia výsledkov vychádza zo situácie uchádzačov/čiek, ktorí kontextom „uchádzania“ sa o profesiu boli predisponovaní pre istý obsah odpovedania.

Kľúčové slová: pozitívna psychológia, motív moci, psychologické problémy psychológie.

Psychologist: a “helper” or “master” of a human soul?

Abstract:

The applicants for study of psychology were asked to comment and/or explain information that over 93 % of the research studies from total number of 2200 published in three volumes of Psychological Abstracts in 1991, dealt with negative topics (mental disorders, anti-social behavior, depression, conflicts, drug and alcohol abuses etc.). We put 63 essays (evaluated as suitable) through content analysis. Frequencies of explanations used in essays were assessed using the categories which emerged during the reading. Repertoire of explanations was not as extensive as we expected. Moreover the applicants did not assume any “power” motive - “control the other’s mind” within psychologists (possibility that E. Bakalář implies in psychologists in one of his studies). On the contrary, in the prevalence of negative topics the applicants saw mainly an effort of psychologists to help other people. We interpret the results in the context of the applicants position - entry exams predisposed them towards a certain way of writing and answering.

Key words: : positive psychology, power motive, psychological problems of psychology.

Psychológia „negatívna“ alebo „pozitívna“?

Každý rok sa na katedre psychológie pýtame uchádzačov a uchádzačky o štúdium na odbore: „Prečo chcete ísť študovať práve psychológiu?“ vychádzajúc z predpokladu, že motivácia pre túto profesiu je veľmi dôležitá a že ju odhalíme priamou otázkou. Dostávame pomerne stereotypizované odpovede, ktoré možno zadeliť do dvoch kategórií: prvou je snaha pomáhať ľuďom a druhou poznať ľudí. Preto sme tento rok ako časť písomných prijímacích skúšok prezentovali uchádzačom a uchádzačkám nasledujúcu tému eseje:

Psychológ E. Bakalář v r.1991 zisťoval akým témam sa venujú psychológovia a psychologičky. Z troch čísel časopisu Psychological Abstracts (ktorý uvádza prehľady publikovaných odborných prác z celého sveta) vybral „párové“ témy a zistil nasledovný pomer počtu publikácií o týchto témach:

Opozdený mentálny vývin	152 : 12	Nadanie
Anti-sociálne konanie	367 : 39	Pro-sociálne konanie
Depresia (rôzne typy)	401 : 6	Šťastie, radosť
Schizofrénia	229 : 30	Tvorivosť, sebarealizácia
Manželský konflikt	46 : 10	Manželská spokojnosť
Alkohol a toxikománia	532 : 39	Hodnoty
Poruchy v učení	78 : 5	Schopnosti v učení
Úzkosť	283 : 13	Dôvera a sebadôvera

Spolu: 2 088 : 154

V percentách: 93 % : 7 %

Prosím, komentujte a pokúste sa vysvetliť uvedené zistenie.

Témou boli zistenia, ktoré sme prevzali z práce E. Bakalára „Úvahy o motívu moci“ (1992). O „psychológii založenej na negatívnej paradigme“ píše dnes už viacerí autori – podrobný prehľad podáva vo svojom článku J. Mareš (2001). Ide o prílišné sústredenie sa súčasnej psychológie na negatívne stránky ľudského života, na opomínanie či nedoceňovanie úlohy pozitívnych javov. Medzi dôvodmi pre práve takéto sústredenie uvádza J. Mareš jednak dôvody vo vnútri psychológie (snaha o nehodnotiacu, neutrálnu, deskriptívnu vedu; snaha priblížiť sa „tvrdým vedám“), a dôvody vonkajšie - „dejinný kontext“ – vojny, bieda, nestabilita, množstvo stresov a záťažových situácií atď. navodzujú sústredenie na obranu pre rizikami a na odstraňovanie vzniknutých škôd.

Na rozdiel od tohto globálnejšieho pohľadu Bakalár uvádza sústredenie sa psychológov na negatívne javy medzi príkladmi situácií a diania, v ktorých pôsobí motív moci; v tomto prípade pri výbere profesijného zamerania a uplatnenia psychológov. Motív podľa Bakalára pôsobí skryte. Jeho nositelia či príjemcovia ho plne nereflektujú, býva pomenovaný a zdôvodňovaný inak. Ak by sa tento motív mal vyjadriť priamo, nositelia i príjemcovia ho s veľkou pravdepodobnosťou poprú, budú ho zakrývať a pripustia ho najvyššie u druhých.

Bakalár vo svojej práci na s. 40 uvádza: Ktoré sú činnosti, pri ktorých sa psychológovia celkove môžu cítiť nadradení, či už intelektuálne alebo aj z hľadiska duševného zdravia, vyspelosti a morálky? – Všade tam, kde sa stretávajú s defektom, poruchou, anomáliou, chorobou či ťažkosťami. To sú situácie, v ktorých môžu poučovať, karhať, riadiť, rozhodovať, zakazovať, trestať, skrátka javiť sa v roli významnej autority.

Kde sa naopak psychológovia môžu cítiť nepríjemne, stiesnene, „zamindrákované“? – Všade tam, kde sa stretávajú s niečím nadpriemerným, niekým nadaným, tvorivým, talentovaným (ale tiež hodne obetavým, pokorným), pretože to sú situácie, ktoré ich vlastným nedostatkom nastavujú zrkadlo. Namiesto role významnej autority zastávajú iba funkciu pomocníka, ktorý vďaka svojej odbornej príprave umožňuje a pomáha, aby niečo pozoruhodného, mimoriadneho sa mohlo uvoľniť a presadiť.

Na záver svojej úvahy Bakalár uvádza: „Zdá sa, že pri voľbe špecifického profesijného zamerania sa u psychológov (dúfame, že len u niektorých osobností) nevedomky uplatňuje aj motív moci.“ (s. 42). Ak nadviažeme na úvahy Bakalára, môžeme predpokladať, že tento motív sa môže (popri iných motívoch) uplatňovať aj pri voľbe samotnej profesie psychológa, či je už uvedomovaný alebo nie, priznaný alebo nie. Uvedomovali sme si zároveň, že priznanie tohto motívu v práci, ktorou sa uchádzač/ka o štúdium a budúcu profesiu psychológa uchádza, je veľmi málo pravdepodobné.

Zadaním témy písomnej práce na prijímacích skúškach sme chceli konfrontovať uchádzačov/ky o štúdium psychológie so skutočnosťou, že psychológia sa - viac než na všeobecné „tajomstvo“ ľudskej duše - zameriava na problémy a „temné stránky“ ľudskej duše. Predpokladali sme, že téma, ktorá obsahuje viacero rovín a viacero významov vyvolá u nich uvažovanie, možno aj znepokojenie. Bude vyvíjať tlak na autora/ku eseje, aby súhlasne či nesúhlasne zhodnotili túto „skutočnosť“; a možno nám tak umožní „odhaliť“ aj niečo zo skrytej motivácie uchádzačov a uchádzačiek – alebo aspoň jeho/jej schopnosti rétoricky zdôvodniť a argumentovať tento stav. Predpokladali sme, že v každom prípade však odhalí ponor do hĺbky problému a kritické myslenie u uchádzačov/čiek.

Postup pri spracovávaní textov - obsahová analýza esejí

Písomné práce s úvahami - „odpoveďami“ na danú tému sme podrobili obsahovej analýze, pričom sme preferovali deskriptívny prístup (Plichtová, 1996). Znamená to, že sme sa nechali čo najviac inšpirovať vlastným textom, resp. samotnými výpoveďami – kategórie neboli dopredu definované. Jednotkou analýzy boli výpovede (tvrdenia, výroky, vyjadrenia, argumenty, komentáre) o dôvodoch zaoberania sa psychológov prevažne negatívnymi javmi. Zamerali sme sa na explicitné výroky, implicitné neboli do analýzy zahrnuté. Najvýraznejšie témy, opakujúce sa myšlienky alebo vzorce tvrdení sme sa usilovali ponechať tak, aby sa nám vynárali pri čítaní textov samotné. Ich identifikovanie bolo priebežne diskutované oboma autormi tohto príspevku po prečítaní analyzovaných textov. Nemali sme žiadne dopredu sformulované hypotézy. Z hľadiska našej „subjektivity“ by však bolo potrebné uviesť, že sme vo zvýšenej miere „pátrali“ po vyjadreniach „mocenských“, čiže náznakoch motívu moci, hoci napriek tomuto nastaveniu sme nenašli ani jediný.

Výsledky

Zo všetkých prác sme analyzovali tých 63 esejí (19 z nich napísali muži, 44 ženy), ktoré členovia a členky prijímacej komisie vyhodnotili ako vyhovujúce. V 63 esejoch bolo identifikovaných celkovo 136 výrokov, ktoré uvádzali dôvody – vysvetlenia zaoberania sa negatívnymi javmi v psychologických publikáciách. V priemere v jednej eseji sa autor/ka vyjadrovali k dôvodom 2,2 explicitnými výroky. Výroky boli kódované podľa nasledujúcich kategórií, ktoré sa „vynorili“ z textov. V tab. č. 1 uvádzame výsledky kvantitatívneho spracovania frekvencie výskytu jednotlivých kategórií či „odpovedí“.

Tab. č. 1 Početnosť vyjadrení o dôvodoch záujmu psychológie o negatívne javy a schvaľujúcich resp. neschvaľujúcich výrokov.

Kategória	počet vyjadrení	v %
úloha psychológov pomôcť, liečiť, zlepšiť, odstrániť, riešiť	43	31,6
ide o odraz súčasného stavu jedincov i spoločnosti	30	22,1
za psychológom človek nechodí ak nemá problém <i>alebo</i> psychológia je veda o problémoch	24	17,9
snaha spoznať, preskúmať, pochopiť negatívne javy	14	10,3
atraktivita negatívnych tém pre laikov i odborníkov	9	6,6
existencia „slabších“ jedincov a potreba ozdravenia spoločnosti	6	4,4
existencia protikladných stránok ľudskej psychiky	5	3,7
iné rôzne (nemožno určiť kategóriu)	5	3,6
Spolu	136	100

Ako je zrejme z tabuľky, veľmi málo výrokov zdôvodňovalo výraznú prevahu negatívnych tém nad pozitívnymi vnútornou motiváciou psychológov samotných. Naopak, prevládali výroky o „objektívnych“ dôvodoch záujmu o negatívne javy.. Takmer tretina vyjadrení zdôvodňuje tento záujem potrebou psychologickéj pomoci, 20 % hovorí o tom, že je to odraz súčasného stavu a 18 % výrokov nasvedčuje tomu, že psychológia je chápaná ako veda o problémoch ľudí. Nezistili sme žiadny významný rozdiel medzi početnosťami vyjadrení žien a mužov v jednotlivých kategóriách

Pre ilustráciu uvádzame doslovné príklady výrokov kategórií uvedených v tabuľke č. 1:

- Úlohou psychológie je pomáhať človeku – preto musí byť praktickou vedou, a kedy potrebuje človek pomoc?
- Psychológovia sa zaoberajú skutočnosťou, skutočnými problémami ľudí, aby ľuďom pomohli.
- Psychológovia nás chcú upozorniť na základné problémy týchto desaťročí.
- Súčasní psychológovia pochopili vážnosť tejto situácie, kvôli ktorej pomer informácií o negatívnom správaní prevyšuje získavanie informácie o správaní pozitívnom.
- Ide hlavne o to, aby zistili príčinu všetkých tých konfliktov, depresí či úzkostí a aby ponúkli ľudstvu „návod“ na bezstarostný život. Tým, že v odborných časopisoch riešia daný problém, upozorňujú naň verejnosť a „nútia“ ľudí, aby sa nad sebou zamysleli.

Okrem dôvodov, resp. vysvetlení zaoberania sa negatívnymi javmi identifikovali sme aj početnosť vyjadrení schvaľujúcich resp. neschvaľujúcich zaoberanie sa negatívnymi témami v psychologických publikovaných výskumoch – v prospech sústredenia sa na negatívne javy sa vyslovilo 44 % z vyjadrení, 56 % vyjadrení neschvaľovalo „negatívne“ zameranie (z celkového počtu 36 vyjadrení hodnotiacich tento stav).

Priame vyjadrenia „mocenských“ motívov psychológov, ktorí odborné články publikovali, sa v našich analyzovaných textoch nevyskytli. Uvádzame *všetky* tie výroky zo 136 výrokov, ktoré by mohli (i keď možno o tom diskutovať) poukazovať na náznaky nadradenosti, vrátane nadradenosti disciplíny či profesie psychológie (alebo aj autora/ky eseje?):

- A táto spoločnosť má okrem výnimočných jedincov, takých jedincov, ktorí spoločnosti škodia, alebo ktorí jej nie príliš prospievajú, resp. sú jej príťažou.
- Často krát sú ľudia slabé osobnosti, ktoré keď sa ocitnú pred problémom, tak všetko vzdávajú.
- Pretože ak budeme poznať príčiny týchto javov a samotné javy, budú psychológovia schopní ich eliminovať.
- Každá spoločnosť chce byť zdravá, mať zdravé deti a podobne. Práve tu sa nachádza motivácia, ktorá ženie vpred práve skúmanie tých nepriaznivých aspektov psychiky.
- Snažia sa odbúrať nedostatky, ktoré sa u konkrétnych jedincov vyskytli a hľadajú spôsoby ich integrácie do našej normálnej majoritnej spoločnosti.
- (Psychológia) Vznikla pre pomoc slabším jedincom. To znamená, že sa im venuje od jej samostatného vyčlenenia sa.

Niektoré ďalšie zistenia a námety z analyzovaných textov

Ako uvádza väčšina autorov v kvantitatívnej obsahovej analýze sa považuje za dôležité to, čo sa objavuje často, zatiaľ čo pri kvalitatívnej obsahovej analýze je dôležitosť spätá s novosťou, zaujímavosťou a hodnotou témy. Kvantitatívny prístup zvyšuje riziko, že významné témy ostanú nepovšimnuté len preto, že sa vyskytujú s nízkou frekvenciou.

Popri analýze frekvencií dôvodov sme si preto všimli aj vyjadrenia, ktoré sme považovali za pozoruhodné práve nezvyčajnosťou a zaujímavosťou (podľa subjektívneho úsudku autorov tohto príspevku), hoci sa nevyskytovali často. Ide o vyjadrenia, ktoré hovoria o stave súčasnej spoločnosti, poskytujú obraz o človeku a spoločnosti, ktorý má autor/ka eseje, o tom či uprednostniť potreby spoločnosti pred potrebami jednotlivcov alebo naopak; a usilovali sme nájsť aj znaky kritického myslenia u uchádzačov/čiek.

Nasledujúce vyjadrenia ilustrujú, ako autor/ka eseje vidia **stav súčasnej spoločnosti**:

- Je to súčasný stav: momentálny psychický stav ľudskej generácie, ktorá žije v pretechnizovanom svete vysokých nárokov ...
- Spoločnosť sama o sebe sa zaoberá viac týmto negatívnym stavom a sčasti sa aj podieľa na jeho vytváraní (agresívne a násilné filmy, hudba ...)
- Možno je to tým, že negatívnych javov je v spoločnosti oveľa viac. Je vzácnosť vidieť spokojnú a šťastnú harmonickú rodinu.
- Tento výskum je jasnou správou o stave našej spoločnosti.
- Hovorí sa predsa, že je treba hovoriť a písať o tom, čo je aktuálne a čo ľudí trápi. A tak to je aj v tomto prípade.
- Je odpoveďou, že je to nutné? Že si to žiada spoločnosť, celková situácia v ktorej sme sa ocitli? Áno, je to tak.
- ... že sa v našej spoločnosti deje niečo nesprávne.
- E. Bakalář podľa mňa jasne ukazuje v akej situácii sa nachádza naša spoločnosť dnes. Na akých problémoch sa vezie.
- Opozdený mentálny postih, anti-sociálne konanie, depresia, schizofrénia či poruchy učenia patria medzi javy, ktoré sa v našej spoločnosti vyskytujú čoraz častejšie.
- Psychológovia nás chcú upozorniť na základné problémy týchto desaťročí.

Ilustrácia vyjadrení, ktoré poskytujú **obraz o človeku a spoločnosti**, ktorý má autor/ka eseje:

- Myslím, že je na mieste, keď sa psychológ venuje napr. oneskorenému mentálnemu vývinu ako jedincom nadaným resp. bezproblémovým.
- Človek sa po celý život podvedome orientuje na negatívne javy – je to v ľudskom podvedomí.
- Ak je človek zdravý ... nepotrebuje psychológa.
- Ľudia sa zaoberajú prevažne negatívnymi záležitosťami zámerne: lebo chcú nájsť príčinu všetkého toho zla. Je potrebné najskôr problém pochopiť a spoznať a až na základe toho urobiť záver a nájsť riešenie.
- Tak tejto spoločnosti hrozí, že väčšina ľudí sa bude zaoberať práve týmito myšlienkami na rôzne problémy a konflikty...

Napriek silnému „individualizovaniu“ v odpovediach, t. j. sústredeniu sa na problémy jednotlivca, téma priam vyzývala na **prepojenie s problémami spoločenskými**. Našli sa aj vyjadrenia, že psychológia má uprednostniť spoločnosť pred jednotlivcom – príklad explicitného vyjadrenia tohto postoja:

- ...psychológ či psychologička je človek, ktorý/á sa nielen venuje psychike človeka, ale hlavne snaží sa vyriešiť dôležité problémy spoločnosti.

Kritické myslenie autorov/riek esejí sa prejavilo napríklad v nasledujúcich výrokoch:

- Bakalářovo zistenie teda neodhaľuje, aký je skutočný pomer počtu prípadov porúch v učení k počtu prípadov so schopnosťami v učení. Podáva nám len správu, v akom pomere sa jednou či druhou skupinou prípadov zaoberajú psychológovia.
- Prečo sa niektorí autori venujú viac témam s námetom nespokojnosti a nie šťastia. Nie je to len odraz reality podávaný ich očami?

Záver

Autori a autorky našich analyzovaných textov sa nachádzali v situácii „uchádzačov/čiek o členstvo“ v komunite, o ktorej sa mali (kriticky) vyjadrovať. Samotná táto skutočnosť predisponovala a determinovala ich odpovede. Hodnotenie uchádzača/ky o tom, čo je v tomto situačnom kontexte dobré, vhodné, náležité a žiadúce povedať, muselo vstupovať do obsahu ich vyjadrení. Aj v prípade veľmi analytického myslenia by si žiadalo obrovskú dávku odvahy vyjadrovať sa kriticky ku profesii o ktorú sa uchádzam. Navyše je potrebné zohľadniť, že ani psychológovia/psychologičky s dlhoročnou praxou často uvedomene nereflektujú svoje postavenie „poradcu, terapeuta“, „pozorovateľa, experimentátora“ vo vzťahu ku pozícii „klienta, pacienta“, „pozorovaných, skúmaných“ ako mocenské postavenia „experta“.

Vyjadrenia, ktoré sme v tomto príspevku analyzovali, nám poskytli informácie o tom, s akými pre-koncepciami o človeku, spoločnosti a psychológii prichádzajú študenti na katedru. Získali sme tiež informácie o tom, ako je vedecká disciplína a profesia psychológie a jej zameranie vnímaná ľuďmi, ktorí sú jej natoľko priaznivo naklonení, že chcú v nej získať odbornosť. Vyjadrenia môžeme vnímať aj ako vyslanie posolstva na zamyslenie. Napríklad: môže to, čo my sami (ale aj verejnosť) označujeme ako pomoc, obsahovať aj túžbu po osobnej moci alebo naopak bezmocnosť v stave našej spoločnosti? Máme naďalej poskytovať naše psychologickú pomoc na základe vzťahu odborníka a laikov? Má psychológia skutočne toľko vedeckých poznatkov, aby profesionalizovala povolanie psychológa v zmysle jeho výlučnosti?

Literatúra:

- Babbie, E.: The Practice of Social Research. Wadsworth Publishing Company, Belmont, 1989.
- Bakalář, E.: Úvahy o motivu moci. Chrudim, Mach 1992.
- Mareš, J.: Pozitivní psychologie: důvod k zamyšlení i výzva. Československá psychologie, 1996, 4, 97-117.
- Plichtová, J.: Obsahová analýza a jej možnosti využitie v psychológii. Československá psychologie, 2001, 2, 304-314.

Zkoumání vývoje osobnosti dětí a dospívajících v (zrušeném) brněnském longitudinálním projektu

Josef Švancara

Psychologický ústav FF MU v Brně

Abstract

*Investigation of Personality Development in the (interrupted) Brno Longitudinal Study
Josef Švancara, Department of Psychology, Faculty of Arts, Masaryk University, Brno*

Since 1967 the author coordinated a prospective longitudinal study (LS) of child development carried out on a representative sample of 500 children from Brno, age group born 1961, 1962, 1963, 1964, by a team of psychologists (undertaken by the Psychological Laboratory of the former Czechoslovak Academy of Sciences in Brno), partly relating to Centre International de l'Enfance. The longitudinal sample still numbered 370 children at the age of 15; this represented a loss of 26 % of cases from the original sample. The investigation was dissolved 1983; the political circumstances are briefly suggested. Multilevel investigation of development and further specific for Brno LS and some representative (illustrative) results concerning personality development are mentioned, the related bibliography added and the opinion expressed that this forcefully interrupted research should not remain a torso.

Longitudinální výzkumy (dále LV) probíhaly v padesátých letech v řadě evropských i zámořských center v interdisciplinární spolupráci lékařů, genetiků, antropologů, sociologů, psychologů. V Československu vznikaly longitudinální projekty na přelomu padesátých a šedesátých let v časovém pořadí Praha, Brno, Bratislava. Brněnský LV byl největší jak počtem zkoumaných osob, tak rozsahem psychologických metod; na začátku zkoumání 500 dětí ročníků 1961 až 1964, které byly sledovány od věku 3 měsíců do adolescence. Výzkum byl organizován ve dvou dílčích úkolech: lékařském a sociálním, který na Lékařské fakultě MU koordinovala doc. MUDr. M. Bouchalová a psychologickém dílčím projektu, který v tehdejší Psychologické laboratoři ČSAV (vedoucí prof. V. Chmelař) koordinoval zpočátku prof. R. Konečný, od roku 1967 autor příspěvku. (V dalším textu je třeba, abych některá vyjádření formuloval v 1. osobě.) Jako odpovědný řešitel dílčího úkolu státního plánu výzkumu jsem připravoval metody zkoumání pro jednotlivé věkové stupně, sledoval možnosti interdisciplinárního zpracování a připravoval každoročně zprávy. Bez návaznosti na prostorové a organizační zajištění na LF MU by nebylo v té době možné výzkum uskutečnit.

1. etapa

Návaznost na mezinárodní organizaci interdisciplinárních longitudinálních výzkumů (LV) koordinovaných *Centre International de l'Enfance* v Paříži, kde byly vydávány každoročně zprávy *Compte rendu* o probíhajících výzkumech v jednotlivých zemích (Brusel, Dakar, Kampala, Louisville, Londýn, Paříž, Stockholm, Curych). Instrukčním střediskem psychologické metodologie bylo *Centre for the Study of Human Development* v Londýně (C. B. Hindley), kde jsem měl možnost stážovat v roce 1968. Předtím jsem se mohl seznámit se specializovaným LV v Louisville, Kentucky (S. Vandenberg), kde se interdisciplinárně zkoumal vývoj dvojčat.

2. etapa od roku 1968: odklon od londýnského modelu

Důvody, pro něž jsem se rozhodl pro odklon od mezinárodního projektu: a) jednak ochrana vůči výtkám, že jde o západnickou orientaci (sovětské LV tehdy neběžely); b) jednak výhrady ke koncepci: silný důraz na zkoumání inteligence na úkor zřetele k vývoji osobnosti, přemíra obsáhlých dotazníků pro rodiče s položkami, na něž by tehdy u nás nikdo nemohl odpovědět. Nesouhlasil jsem z etických důvodů s principy londýnského instrukčního centra (nezasahovat, když se rodiče přímo neptají, i kdyby šlo o intervenci ve prospěch vývoje dítěte ...). V našem LV jsme naopak neváhali poskytnout rodičům radu, například při úvaze o studijním zaměření, nebo v jednom neobvyklém případě, kdy na základě zachycených změn v kresbě jsme doporučili neurologického vyšetření - byla pak skutečně zjištěna záchvatová pohotovost).

3. etapa: ideologické zásahy

Důvody nepřízně a posléze zrušení výzkumu 1983: nedostatek odborné kompetence nových funkcionářů, neodpovědnost, politická hlediska; ačkoli byl při oponentuře hlavního úkolu státního plánu jako jeho součást vždy kladně hodnocen, přesto byl zrušen v etapě přeměn tehdejší PSL, která byla převedena do Ústavu ateismu a společenského vědomí a již předtím kormidlována stranickými funkcionáři bez psychologické kvalifikace. I to patří ke zločinům komunismu.

4. Cíle mého projektu:

Zachycení vývoje osobnosti v rámci interdisciplinárního zpracování dat. Proč se neuskutečnilo. Zpracování dat psychologických? Předpokládal jsem vytvoření takové databáze, která by umožnila FA v čase. K tomu již nedošlo. Dokumentace se stávala kdekomu výhodným lovištěm pro atraktivní témata; koordinátor psychologické části, který metody volil, zčásti vytvořil nebo přeložil, upravil atd. nebýval vůbec uveden. Příklad: „já, jaký/á jsem“, „já jaký/á bych chtěl/a být“ v SD na začátku pubescence, u našich ZO vždy přesně ve věku v 11;0 letech. Zpracovatelka, která neměla s longitudinálním výzkumem nic společného, a pouze převzala výsledky a statistický program zpracování, píše: „Pro zkoumání jsme se pokusili vytvořit vhodnou variantu SD“. Toť vše. Podobné zkušenosti měla i doc. L. Osecká. Takové byly „standardy“ vědecké práce v období - nazvěme je obdobím HOHU. V té době jsem ještě pro zrušení mé pracovní smlouvy každoročně vypracovával „Zprávy“ o průběhu řešení a účastnil se oponentur hlavního úkolu státního plánu v Praze (který byl moudře veden pediatrem akademikem Houšťkem); hodnocení hlavního koordinátora, vesměs příznivá, však nové vedení PSL ČSAV ignorovalo.

5. Modely a některé výsledky

Většina výsledků zpracovaných v průběhu LV se týká *synchronních* vztahů v rámci psychologických proměnných, ojedinele interdisciplinárně (antropometrie: somatotypy 6letých a kresba postavy v tomto věku); je třeba říci, že žádoucí interdisciplinární zpracování brzdily v Brně kompetenční spory. Ty byly také uvnitř druhého týmu lékařsko-sociálního. Ve stručnosti o tom nelze hovořit.

Diachronní zpracování lze doložit u několika proměnných: k nejobsáhlejšímu patří kresba od 4 do 14 let věku, strategické úkoly, inteligence; nedošlo k zamýšlenému uplatnění programu pro generování hypotéz GUHA ani k předpokládané FA v čase. Předběžně bylo tentativně vytyčeno 9 vývojových *trendů*: 1. konstantní průběh vývoje, 2. akcelerační trend, 3. retardační trend, 4. pozitivní asymptotický trend, 5. pozitivní trend, 6. konkávní trend, 7. negativní asymptotický trend, 8. konvexní trend, 9. negativní trend. Frekvenci těchto trendů vycházejících ze tří věkových gradientů 4 – 6 - 8 roků věku jsem ověřoval na podkladě skóre inteligence a kresebného testu (srov. obr. 4); ukázalo se, že jiný nežli *konstantní trend* vývoje koreluje se změnami zdravotního stavu, výchovných nebo výukových podmínek, jak v pozitivním, tak negativním směru. V omezené míře jsem mohl zařadit též *přístrojové metody* (zajistil jsem testovací pult firmy Albrecht, měl jsem také na starosti přístrojovou laboratoř s ing. I. Slavíčkem, kromě toho ve spolupráci s Ústavem experimentální psychologie SAV v Bratislavě test laterální preference (D. Kováč a spol.). Zamýšlené aplikace experimentálních metod v harmonogramu LV však vázly na prostorové limity, neboť jsme měli pro LV dislokovanou vyšetřovnu v budově Lékařské fakulty MU.

Zmíněný odklon od mezinárodního projektu vyplýval z našeho zaměření na zvláštnosti vývoje osobnosti hochů a dívek, zejména v senzibilních etapách vývoje v dospívání, zatímco vzorový LV v Londýně a dalších centrech se orientoval převážně na mezinárodní srovnání výsledků inteligenčních testů a na vliv socioekonomické úrovně v různých zemích.

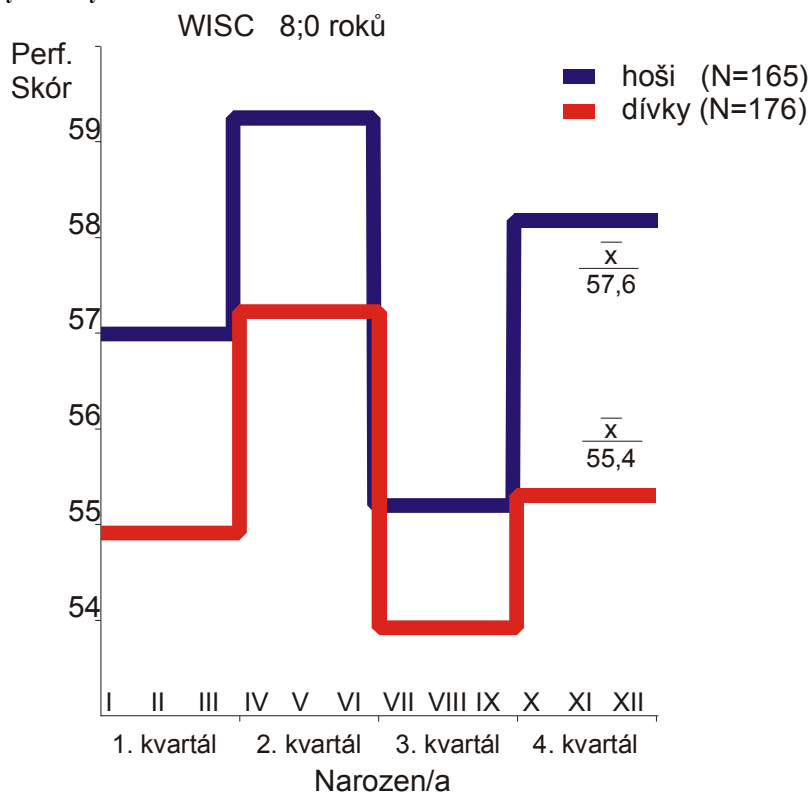
Z tímto zřetelem jsem zařadil do jednotlivých věkových intervalů řadu metod zčásti ve vlastních úpravách, případně v překladech; například doplňování vět, obrázkový test frustrační tolerance S. Rosenzweiga, vlastní verzi testu mravního usuzování, vlastní variantu sémantického diferenciálu s pojmy vztahujícími se také k sebereflexi 11letých hochů a dívek (předtím ověřovaný na jiném výběru ZO), Coopersmithův dotazník sebehodnocení (osvědčil se rovněž v předvýzkumu a jeho absolvování otevřelo některým pubescentům nové obzory sebereflexe), zájmový dotazník ZIKO, interview s dospívajícími ve věku 13 a 15 roků ad. Jako zcela neobvyklý se mohl jevit požadavek kvalitativního hodnocení každého zkoumaného dítěte v 10 letech věku: psychologka měla na závěr každého vyšetření ve věku přesně 10 let připojit k zhodnocení jednotlivých metod také celkovou psychologickou charakteristiku dítěte. Nebyla dána vodítka, předpokládalo se, že bude vytvořen

psychologický profil či portrét dítěte. (Jako koordinátor jsem - při čtení takřikajíc naslepo- dost spolehlivě odhadl, která z psycholožek zpracovala tu kterou globální charakteristiku.)

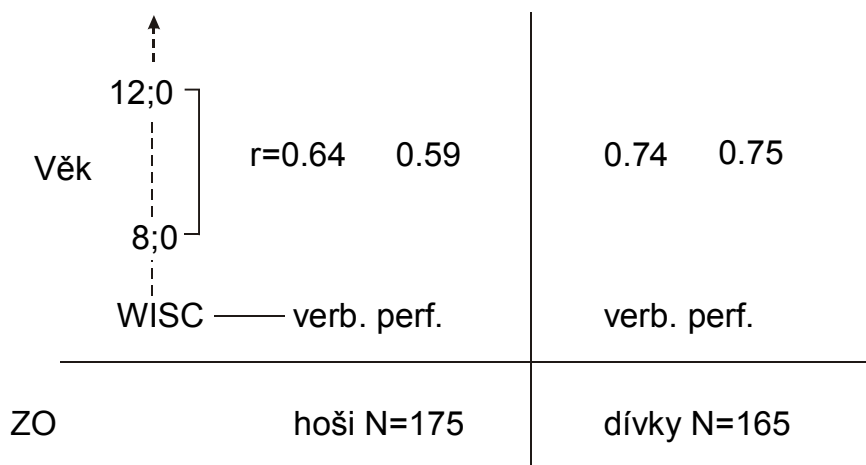
*

V tomto stručném příspěvku mohu pouze ilustrovat některé z pozoruhodných výsledků tohoto výzkumu a odkázat na připojený seznam publikací.

Obr. 1. K otázce ekologických podmínek raného vývoje se vztahuje zpracování skóre WISC - performační části - u 8letých dětí: průměrné skóre hochů a dívek seskupené podle kvartálu jejich narození. U obou pohlaví jsou nejvyšší skóre ve 2. kvartálu.

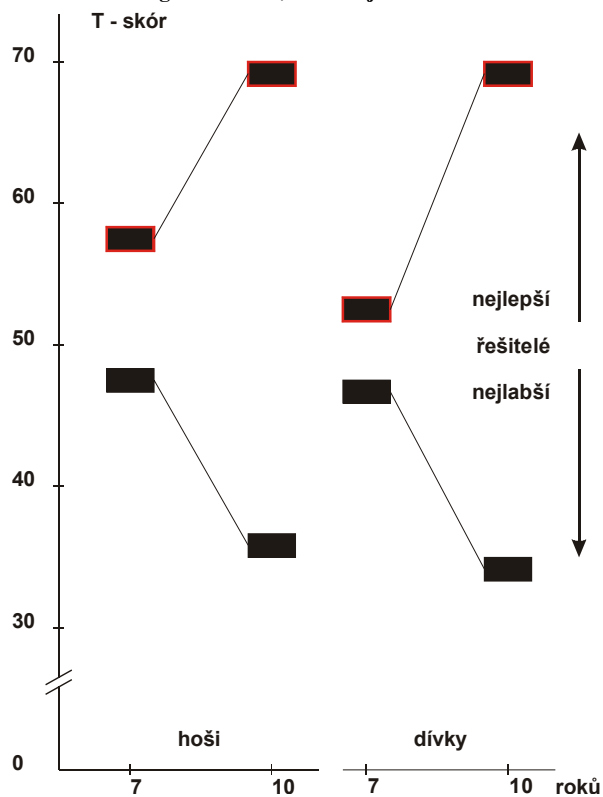

Obr. 2. Korelace skóre WISC ve věku 8 a 12 roků naznačují nevelké, ale statisticky průkazné rozdíly ve struktuře inteligence hochů a dívek.

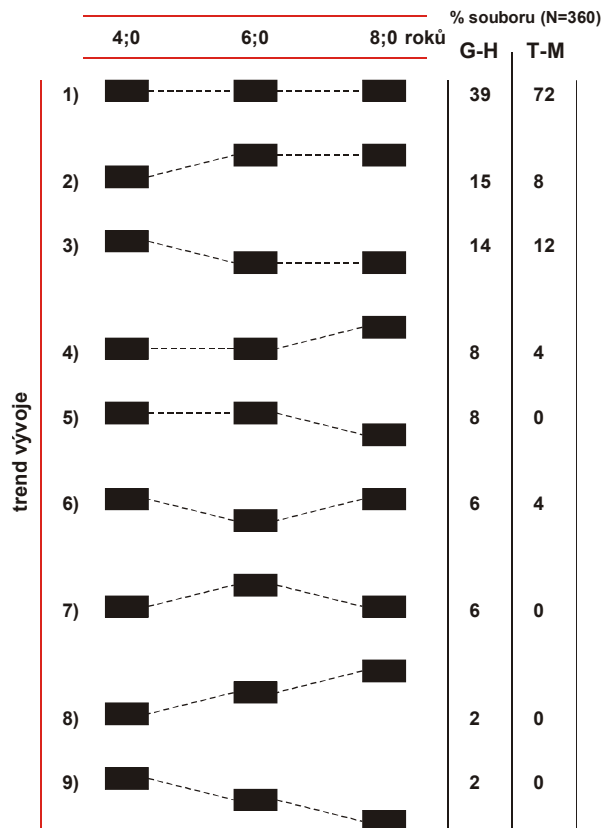

Brněnský longitudinální výzkum

Obr. 3. Vývojové trendy v řešení Elithornova percepčně bludišťového testu u hochů a dívek; nejlepší řešitelé obou pohlaví mají pozitivní trend, nejslabší negativní trend v období mezi 7 a 10 roky věku. Hoši mají v průměru vyšší skóre v tomto strategickém testu, u dívek je větší stabilita skóre v intervalu 7 – 10 roků.

Obr. 4. Trend vývoje intelektových schopností (Terman-Merrillová) a kresebných schopností (test lidské postavy F. Goodenoughové) ve věkovém pásmu 4 - 6 - 8 roků.

6. Epilog.

Ve svém příspěvku na mezinárodním psychologickém kongresu v Montrealu 1996 jsem formuloval dotaz, jak by bylo možné výsledky tohoto zrušeného výzkumného projektu zhodnotit. Je potěšitelné, že nynější Psychologický ústav ČAV si uvědomuje hodnotu tohoto torsa a snaží se navázat na výsledky některých metod, jimiž jsme se snažili vytvořit specifikum brněnského longitudinálního zkoumání.

Literatura k tomuto sdělení zahrnuje 27 časopiseckých a knižních publikací vztahujících se přímo k řešení našeho LV. Kromě toho zazněla řada sdělení o výsledcích tohoto největšího českého LV na různých konferencích, sympóziích a v rozhlasových relacích. Některé výsledky byly publikovány ve Zprávách, které PSL ČSAV vydávala. Ze seznamu literatury vyplývá také podíl jednotlivých pracovníků PSL ČSAV na řešení tohoto výzkumného úkolu, jehož specifika mohla za jiných okolností podnítit plodnou diskusi na mezinárodní úrovni. Příprava publikací uvedených řešitelů a řešitelů LV se opírala o vzornou technickou spolupráci s paní M. Slavičkovou a o spolupráci doc. P. Oseckého na některých statistických analýzách.

Literatura

- Švancara, J., Smékal, V., 1966. Metodologické problémy ontogenetických výzkumů v psychologii, Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 1,1, 16-41.
- Švancarová, L., Švancara, J., 1971, 1974, 1980. Vývoj dětských grafických projevů. In J. Švancara a kol., Diagnostika psychického vývoje, 1.- 3. české vyd., ruské vydání 1978, bulharský překlad z (nepublikovaného) 4. vydání 1988). Praha, Avicenum, ve 3. vydání 1980 str. 197-216.
- Kolejková, A., 1972. Citové vztahy dětí k rodičům se zvláštním zřetelem ke struktuře rodiny, Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 7, 1, 13-25.
- Švancarová, L., Švancara, J., 1972. Longitudinální sledování vývoje dětské kresby, Československá psychologie, 16, 1, 1-14.
- Švancara, J., 1972. Einige Ergebnisse einer Längsschnittuntersuchung an tschechischen Kindern. 3. Kongreß, DGPs., Erfurt.
- Kolejková, A., 1973. Citové vztahy dětí k rodičům se zvláštním zřetelem ke struktuře rodiny a k narušenému rodinnému prostředí, Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 8, 4, 323-324.
- Švancara, J., Elithorn, A., 1973. A longitudinal study of perceptual problem solving skills in children. In 3th Prague Conference. Psychological Development, Learning and Personality Formation, Praha, Academia.
- Švancarová, L., Švancara, J., 1974. Mravní hodnocení jedenáctiletých dětí, Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 9, 5, 415-426.
- Švancara, J., 1975. Aktuální otázky dlouhodobého sledování psychického vývoje, Psychológia a patopsychológia dieťaťa, X, 5, 388-398.
- Švancarová, L., 1975. Intraindividuální variabilita vývoje dětské kresby v longitudinálním sledování, Psychológia a patopsychológia dieťaťa, X, 5, 441-454.
- Švancara, J., 1976. Aktuální problémy longitudinálních výzkumů, Psychológia a patopsychológia dieťaťa, XI, 5, 387-394.
- Mazálková, J., 1976. Adaptace na psychologické vyšetření v závislosti na typu rodiny dítěte, Psychológia a patopsychológia dieťaťa, XI, 3, 237-250.
- Švancarová, L., 1976. Longitudinální zkoumání vývoje zobrazovacích schopností, Československá psychologie, 20, 4, 319-329.
- Švancara, J., 1978. Strategie sedmiletých a desetiletých dětí v bludišťových úkolech. In Problémy psychického vývoje a osobnosti. Praha, Academia, 117-123.
- Švancara, J., 1978. Teoretické a metodologické problémy dlouhodobého sledování psychického vývoje. In Problémy psychického vývoje a osobnosti. Praha, Academia 11-29.

- Švancarová, L., 1978. Longitudinální sledování vývoje kresebných schopností. In Kolektiv, Problémy psychického vývoje a osobnosti. Praha, Academia 95-116.
- Kolejková, A., 1979. Longitudinální zkoumání rozumových schopností dětí ve věku 3-12 let, Psychológia a patopsychológia dieťaťa, XIV, 2, 131-148.
- Švancarová, L., Švancara, J., 1979. Desetileté děti v charakteristice matek. In Psychologové v ČSSR k Mezinárodnímu roku dítěte 1979. Praha, ČSPS, 116-121.
- Švancara, J., 1979. Longitudinal study of preschool and school children from Brno, Studia psychologica, 21, 4, 269-277.
- Vaverková, J., 1979. Vazby ideálního já ve struktuře vztahů 11letých dětí, Psychológia a patopsychológia dieťaťa, XV, 3, 159-168.
- Mazálková, J., 1979. Vývoj sociální adaptace 6-10letých hochů děvčat v závislosti na typu rodiny, Psychológia a patopsychológia dieťaťa, XV, 3, 149-158.
- Mazálková, J., 1979. Sociální adaptace a sebevědomí 11-14 letých hochů a děvčat. In Psychologové v ČSSR k Mezinárodnímu roku dítěte 1979. Praha, ČSPS, 116-121.
- Švancarová, L., 1980. Zobrazování lidské postavy ve školním věku. In Psychologické výzkumy v ČSSR: 1976-1980, Praha, ČSPS, 220-222.
- Novák, P., 1980. Školní úspěšnost dětí mladšího školního věku ve vztahu k některým ukazatelům jejich vývoje a prostředí, Československá hygiena, 8, 370-380.
- Kolejková, A., 1980. Vývojové trendy intelektového a školního výkonu brněnských dětí od 3 do 12 let, Psychológia a patopsychológia dieťaťa, XV, 3, 231-244.
- Švancarová, L., 1982. Vývojové trendy zobrazovacích schopností od předškolního věku do dospívání, Československá psychologie, XXVI, 6, 547-557.
- Švancarová, L., 1982. Genetic, ontogenetic and pathogenetic cues in children's drawings. In Psychological Development, Learning and Personality Formation. Prague, Academia, 67-69.
- Švancara, J., 1983. Issues and Advances of Longitudinal Studies in Czechoslovakia In A Sample of 500 children from Brno. Biennial Conference ISSBD, München, p. 184.
- Švancara, J., 1986. Metody vývojově psychologického zkoumání. In J. Kuric a kolektiv autorů, Ontogenetická psychologie. Praha, SPN, 38-83, 254-264.
- Švancara, J., Lukášová, R., 1986. Das psychologische Profil des siebenjährigen Kindes aus Prušánky und aus Brno. In Das Dorf im Prozess der gegenwärtigen Veränderungen. Brno, Musejní a vlastivědná společnost, 119-135.
- Švancara, J., et al., 1996. Longitudinal Study of Moravian Children: A Torso? In Abstracts of the XXVI ICP, IUPsyS, Montreal 1996, International Journal of Psychology, 31, 3/4, p.125.

Profil stylu osobnosti VŠ studentů

Josef Švancara

Psychologický ústav FF MU v Brně

Abstract

Profiling Personality Measures in University Students

Josef Švancara, Department of Psychology, Faculty of Arts, Masaryk University, Brno

Subjects were 160 undergraduate students from faculties (50 male, 110 female) aged 18-25. Participants were administered Czech version of PSSI (Persönlichkeits-Stil- und Störungs-Inventar by Kuhl and M. Kazén, 1997, 2002), a 140 item questionnaire of personality via items in which respondents indicated agreement on a four point scale. Preliminary results indicate significant differences between Czech males and females and between Czech and German females at least in two of 14 scales. Preliminary data indicate that PSSI seems very useful in evaluating the personality style in students.

Předmětem tohoto sdělení jsou některé výsledky získané u výběru 160 vysokoškolských studentů ze dvou studijních oborů: psychologie a z menší části ekonomiky (za spolupráci na fakultě ekonomiky vděčím mgr. M. Muselové). Do preliminárního zpracování bylo zahrnuto 110 žen (průměrný věk 20,94 roků, směrodatná odchylka 1,70) a 50 mužů (průměrný věk 21,18 roků, směrodatná odchylka 1,85 roků); všichni respondenti tedy spadají do první věkové kategorie rozšířených německých norem pro věk 18 - 25 roků. Inventář stylů osobnosti a poruch osobnosti (PSSI), autoři Julius Kuhl, profesor v Osnabrücku a Miguel Kazén, jeho spolupracovník. (Do Osnabrücku jsem před časem poslal naši doktorandku J. Bollovou (2001), která ve své disertaci o vlivu dlouhodobé nezaměstnanosti aplikovala tři Kuhlovy metody. Nedávno se s autory setkal v Osnabrücku také dr. T. Urbánek.) Nejprve stručně k metodě.

Teoretickým základem PSSI je teorie interakcí osobnostních systémů PSI (*Theorie der Persönlichkeits-System-Interaktionen*) propracovaná zejména v reprezentativní publikaci J. Kuhla (2001).

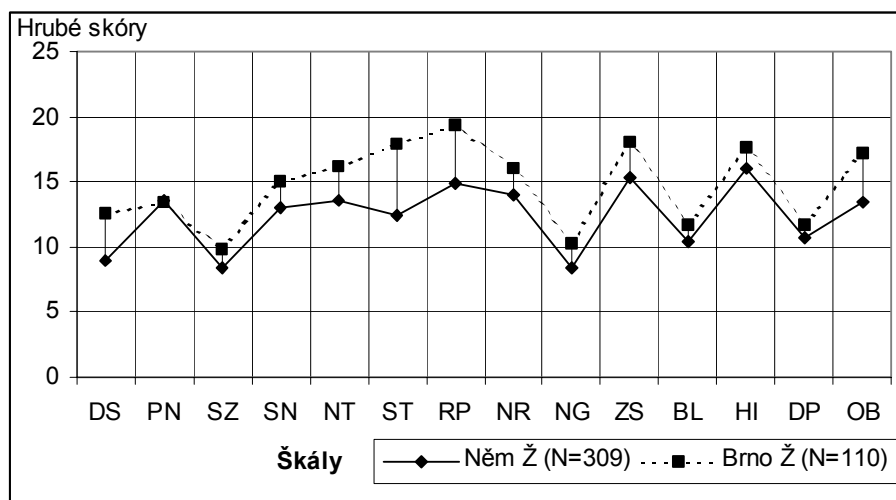
Sebeuposuzovací inventář stylů osobnosti a poruch osobnosti PSSI (*Persönlichkeits-Stil- und Störungs-Inventar*) kvantifikuje relativní vyhraněnost osobnostních stylů, chápaných jako nepatologické varianty poruch osobnosti, jak jsou popsány v psychiatrických diagnostických manuálech (DSM-III-R, DSM-IV, ICD-10). Dotazník obsahuje 140 položek, které se vztahují k 14 škálám. Nehledě na uvedený klinický význam pro diagnostiku a analýzu poruch osobnosti, slouží PSSI zejména pro identifikaci individuálního stylu, typického pro určitého jedince nebo k identifikaci stylů, v jejichž rámci se určitý jedinec může profilovat. Metoda je vhodná pro klinickou a poradenskou praxi, v psychologii práce a organizace i ve výzkumu. Za účelem přípravy českého vydání jsem s autory v pravidelném kontaktu, ve velmi dobrém pracovním kontaktu. Dostal jsem k dispozici celou databázi, o níž se opírají normy německého manuálu. Vadilo mně, že se normy pro ženy a muže opírají o široký věkový rozsah Pb: od 9 let věku do 80. Dosáhl jsem toho, že na mé přání autoři vytvořili rozdělené normy pro dvě věkové kategorie 18-25 roků a 26 a výše, navíc na rozšířeném vzorku (vcelku více než tisíc osob); v NSR nebyly dosud publikovány. Opírám se o ně při zpracování profilů českých studentů. Jsou to první zkušenosti s metodou PSSI u české populace. Chápeme je jako preliminární, neboť dosavadní výběr zahrnuje 110 žen, ale pouze 50 mužů; také věkové zastoupení mužů a žen není zcela srovnatelné. Vzhledem k tomu, že dosud probíhá rozšiřování naší databáze, omezili jsme v tomto dodatku k uživatelské příručce rozsah statistického zpracování a zaměřujeme se především na vytýčení shod a rozdílů mezi německými normami a naší srovnávanou skupinou.

Tabulka 1. Přehled individuálních stylů a odpovídajících poruch osobnosti v PSSI

Styl	Porucha	Zkratka
sebejistý	disociální	DS
nedůvěřivý	paranoidní	PN
rezervovaný	schizoidní	SZ
sebekritický	sebenejistý	SN
pečlivý	nutkavý	NT
intuitivní	schizotypní	ST
optimistický	rapsodický	RP
ctížádostivý	narcistický	NR
kritický	negativistický	NG
loajální	závislý	ZS
impulzivní	borderline	BL
příjemný	histriónský	HI
klidný	depresivní	DP
ochotný	obětující se	OB

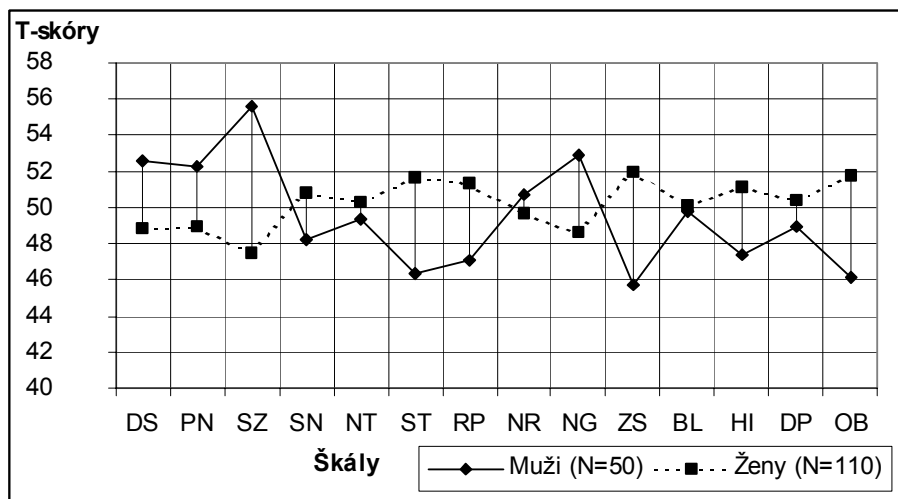
Vzhledem k převaze žen v naší skupině porovnááme na obr. 1 profil mladých žen z německé databáze s našimi ženami téhož věku. Jak je patrné, mají české ženy téměř ve všech škálách poněkud vyšší skóry; průkazné je to na škále optimistický-rapsodický, spontánní-borderline a intuitivní-schizotypní.

Obr. 1. Profil PSSI u německých a českých žen (hrubé skóry)

V kapitole 9.5. manuálu poukazují Kuhl a Kazén (2002) na průkazné rozdíly mezi muži a ženami v řadě škál. Ve srovnání se ženami jsou muži německého souboru více sebejistí (až disociální), sociálně rezervovanější (až schizoidní), ctížádostivější (až narcističtí) a kritičtější (až negativističtí). U žen naproti tomu autoři zjistili vyšší hodnoty na škálách intuitivní-schizotypní a příjemný-histriónský. Tyto rozdíly však byly vypočteny ještě na základě celého, věkově nerozděleného souboru. Pro orientační srovnání slouží profil naší skupiny zachycený na obr. 2. Z něho je shodně patrné, že muži v našem souboru mají rovněž výrazně vyšší průměrný T skór než ženy (rozdíl činí 8,1 T) na škále rezervovaný-schizoidní; dále pak je u mužů zaznamenán vyšší skór na škále kritický-negativistický, zatímco ženy mají v průměru o 5,6 T vyšší skór na škále ochotný-obětující se, rozdíl 5 T skórů se u žen blíží také škála intuitivní-schizotypní a příjemný-histriónský.

Obr. 2. Profil PSSI u českých VŠ

Korelace mezi škálami

Kuhl a Kazén neuvádějí hodnoty korelací mezi 14 škálami PSSI. Nicméně by mohly přispět k posouzení struktury zařazených osobnostních dimenzí. Z korelační matice vyjímáme šest nejvyšších hodnot vypočtených z celého našeho souboru (N = 160), všechny jsou průkazné na 1% hladině:

Škály	Korelace
SZ - ZS	r = .56
HI - RP	r = .52
SZ - RP	r = -.51
BL - ZS	r = .49
DP - ZS	r = .47
DP - RP	r = -.40

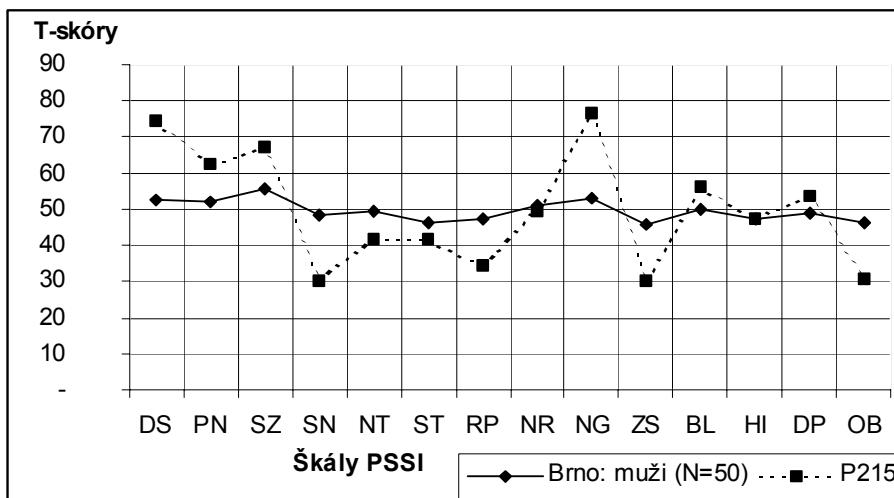
Korelace s věkem. U výběru studentek psychologie, u nich byl věkový rozptyl od 18 do 25 let (N = 76) jsme zjistili nejvyšší korelace s věkem u těchto tří škál: PN, kde $r = .56^{**}$, SN $r = .47^{**}$ a NR $r = .36^{**}$, což naznačuje, že s věkem přibývá nedůvěřivosti, sebekritičnosti až sebenejistoty a ctižádostivosti, případně narcistických rysů.

Vyhraněný osobnostní profil.

Podle mé dosavadní zkušenosti PSSI dobře „vykreslí“ zejména vyhraněné osobnostní typy a styly. Jeden takový dosti excentrický profil ilustruje obr. 3. Je zde hodnocen na základě německých norem, tak i předběžných našich norem. I tato ukázka naznačuje odlišná měřítka u některých škál.

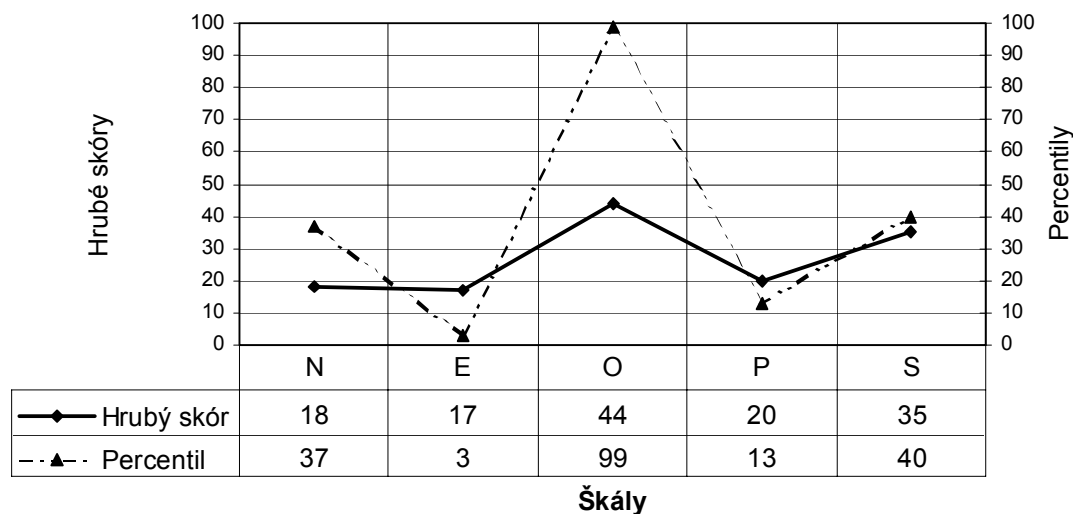
Kasuistika. U 20letého muže (P215) bez zjevných poruch osobnosti máme k dispozici zhodnocení PSSI i NEO pětifaktorového osobnostního inventáře, který byl administrován v časovém odstupu 4 týdnů. Na následujícím obr. 4 je vyhraněný profil PSSI, vytvořený na základě T skóre z norem tohoto manuálu pro mladší věkovou skupinu mužů; kromě tohoto jsou připojeny T skóre naší homogenní skupiny mužů (N = 50). Jak je patrné na obr. 4, konfigurace testových profilů stylu osobnosti je vcelku shodná; nejvyšší hodnoty jsou na škálách DS a NG, nejnižší na škálách SN a ZS. Spojnice extrémů vyznačují, že se tento jedinec podle německých norem prezentuje nad průměrem na škále intuitivního/schizotypního stylu, zatímco v souboru našich respondentů je na této škále mírně pod průměrem; ještě větší rozdíly jsou patrné na škálách optimistický/rapsodický a ochotný/obětavý.

Obr. 3. Profil PSSI mladého muže - P215

Neméně vyhraněný profil vykreslil tomuto muži NEOFFI v české úpravě (Hřebíčková, Urbánek, 2001), jak je to patrné na obr. 4. Osobnost mladého muže v tomto profilu charakterizuje extrémní skóre „otevřenosti vůči novým zkušenostem“ (u něho jde o zaměření na vědění) a současně nižší skóre „svědomitosti“; výstižné jsou rovněž nízké skóre extravertze a přívětivosti^{*)}. Interpretační hodnota vysokého skóre faktoru O se zvýší, jestliže vezmeme v úvahu zjištěné krajní hodnoty škál DS a NG a současně nízké skóre OB v inventáři PSSI (obr. 3). Porovnání profilů obou osobnostních inventářů svědčí o tom, že se dimenze zachycené pomocí PSSI nepatrně překrývají s faktory NEOFFI. I když PSSI psychometrickým zpracováním dosud nedosahuje ve všech směrech zpracovanosti NEOFFI, můžeme se připojit k názoru Kuhla a Kazána, že pro užití v individuální psychologické diagnostice je PSSI metodou, která směřuje k získání mnohem diferencovanějšího portréту osobnosti.

Obr. 4. Profil muže P215

^{*)} V tomto manuálu najdeme v tabulce 4 korelace mezi faktory „Velké pětky“ a hodnotami PSSI; faktor „přívětivost“ je však v německé verzi NEOFFI přeložen jako „snášlivost“ (Verträglichkeit).

Literatura

- Bolla, J. (2001). Arbeitslosigkeit und psychische Folgen. Psychische Veränderungen im Verlauf der Arbeitslosigkeit: Konsequenzen in der Handlungsfähigkeit und Depressionsfolgen. Brno: Masaryk Universität (Dissertation).
- Hřebíčková, M., Urbánek, T., (2001). NEO pětifaktorový osobnostní inventář. Praha: Testcentrum.
- Klinger, E., Man, F., Stuchlíková, I. (1997). Současné vybrané teorie motivace. Československá psychologie, XLI, 5, 415-428.
- Kuhl, J., & Kazén, M. (1997). Persönlichkeits- Stil- und Störungs-Inventar. PSSI. Göttingen: Hogrefe.
- Kuhl, J., & Kazén, M. (2002). Inventář stylů osobnosti a poruch osobnosti. (Přeložil a upravil J. Švancara). Praha: Testcentrum.
- Kuhl, J. (2001). Motivation und Persönlichkeit. Interaktion psychischer Systeme. Göttingen: Hogrefe. 1221 S.

Asociační struktura pojmu odpovědnost – rozdíly mezi studujícími a pracujícími adolescenty a mladými dospělými

Mojmír Tyrlik, Petr Macek

Masarykova univerzita Brno

Vymezení problému

Moderní česká společnost ve svém vývoji během 20. století i ve svých perspektivách ve století současném stojí a padá se zodpovědnými občany, kteří jsou schopni a ochotni přebírat odpovědnost za sebe, své blízké i společnost a stát.

Čeština odlišuje termín odpovědnost a zodpovědnost. Na jedné straně stojí odpovědnost jako sociální požadavek a individuální přijetí závazku, na druhé straně stojí zodpovědnost jako osobnostní atribut. Již samotné jazykové odlišení jako by naznačovalo, že jedno nemusí být vždy provázáno druhým. Na druhé straně, naše zkušenost ukazuje, že v běžném jazyce často dochází k záměně těchto dvou termínů.

Odpovědnost v jednání, stejně jako morálka, jsou jevy s výraznou sociální podmíněností. Obojí se utváří v sociálních interakcích v průběhu života, v nichž si jedinec osvojuje jednotlivé role. Z hlediska vývoje můžeme považovat za klíčové pro přejímání odpovědnosti období adolescence, zejména v souvislosti s utvářením identity. Marcia (1967) v pojetí blízkém našemu přístupu charakterizuje adolescenci jako kombinaci krizí a závazků spojených s odpovědností. Závazek vyjadřuje investici a současně odpovědnost v určitých oblastech života. Člověk přijímá určitý cíl a s ním i program. Proces utváření sebepojetí se zde prolíná s porozuměním normám a procesům ve společnosti. Významnou roli má při jejich osvojování proces sociálního učení (Bandura, 1977), zejména jednání v interakci s vrstevníky. Přijímání rolí je vnitřně propojeno se subjektivní percepcí a hodnocením interpersonální situace (Macek, 1999).

Vymezení oblastí, za které jedinec přebírá odpovědnost, není v průběhu života neměnné. Vývoj neustále přináší nové situace, které vyžadují specifické odpovědné jednání, dané volbou cílů a prostředků. Ačkoliv jsou odpovědnost a morálka těsně funkčně spojeny, odpovědnost odkazuje spíše na volbu cílů jednání, zatímco morálka na zdůvodnění těchto cílů. Individuální pojetí odpovědnosti se utváří v procesu reprezentace vlastního jednání a prožívání a reprezentace sociálního prostředí, které tvoří kontext tohoto jednání. Proto můžeme předpokládat, že pojem odpovědnost (zodpovědnost) bude dispozičně asociován s pojmy, které odkazují na významné situace, v nichž subjekt nebo někdo jiný jednal. Za významnou z hlediska reprezentace odpovědnosti můžeme považovat:

Zdali asociovaný pojem odkazuje na odpovědnost samotného jedince, nebo někoho jiného,

Zdali subjekt jednání (jedinec nebo někdo jiný) jedná odpovědně nebo ne.

Metodika výzkumu

358 respondentů, 218 studentů SŠ, 70 studentů VŠ a 70 pracujících ve věku 21 – 25 let bylo požádáno, aby uvedli slovo, které se jim první vybaví, když uslyší podnětové slovo. Následně jim byl předložen seznam 22 podnětových slov vytištěných ve sloupci na jedné straně. Nebylo tedy možno zajistit, aby respondent vnímal určitý podnět zcela nezávisle na jiných. Na základě obsahové analýzy jsme vytvořili systém kategorií pro třídění asociací na podnětové slovo „individuální odpovědnost“. Jako kritéria optimalizace tohoto systému jsme užili minimalizaci pojmového rozsahu jednotlivých kategorií a maximalizaci zařaditelnosti prvků z množiny asociací.

Výsledky

Asociace na podnět individuální odpovědnost byly zařazeny do 15 kategorií (tabulka 1).

tabulka 1

Název kategorie (reprezentativní příklady)	n	%
1. Individuální aktivity (práce, vynášení koše)	9	2,5
2. Osobnostní atributy (pracovitost, sebejistota, sebekontrola, svědomí)	53	14,8
3. Kdo je odpovědný (rodiče, prezident, Ferda Mravenec, soud, společnost)	43	12,0
4. Vztahy mezi lidmi (přátelství, láska)	6	1,7
5. Důsledky (ne)odpovědného jednání (prospěch, průšvih, vina, starost, povinnost)	41	11,5
6. Zpochybnění existence (je to problém, není)	17	4,7
7. Vlastní odpovědnost (Já, jen moje)	15	4,2
8. Souhlas (samozřejmost, musí být, nutná)	13	3,6
9. Sex	11	3,1
10. Člověk, jedinec, individuum	31	8,7
11. Za co přebírá odpovědnost (sourozenec, učení, vzdělání)	7	2,0
12. Negace (nezájem, hovno, nic)	43	12,0
13. Plnoletost (Občanka, dospělost)	22	6,1
14. Politický systém (liberalismus, demokracie)	11	3,1
15. Nevím, zvukomalebná spojení	13	3,6
16. Nezařazeno	23	6,4

Nejčetnější (14,8% všech odpovědí) je kategorie osobnostních vlastností, protože zodpovědnost jako vlastnost je reprezentována jako součást osobnostních schémat ve spojení s jinými vlastnostmi, které jsou přisuzovány zodpovědnému člověku. Přibližně 12% zastoupení odpovědí mají dvě kategorie. První tvoří kategorie „nositelé odpovědnosti“, druhou tvoří důsledky (ne)(z)odpovědnosti (vina, výčitky, povinnost).

Méně četné byly naopak kategorie vyjadřující asociace se samotným respondentem („vlastní odpovědnost“ – 4,2%, kategorie asociací vztahujících obecně odpovědnost na jedince („člověk, jedinec, individuum“ – 8,7%).

Porovnáme-li asociace podle výše uvedených kritérií, pak do skupiny odkazující na **odpovědnost samotného jedince** můžeme zařadit kategorie:

1. Individuální aktivity (práce, vynášení koše)	9	2,5%
4. Vztahy mezi lidmi (přátelství, láska)	6	1,7%
7. Vlastní odpovědnost (Já, jen moje)	15	4,2%
9. Sex	11	3,1%
10. Člověk, jedinec, individuum	31	8,7%
11. Za co přebírá odpovědnost (sourozenec, učení, vzdělání)	7	2,0%

Uvedené kategorie zahrnují celkem 22,2% uvedených odpovědí. 9,3% odpovědí odkazuje na konkrétní jednání nebo situaci (kategorie 1,4,9,11), 12,9% odkazuje na respondenta nebo jedince jako nositele odpovědnosti (kategorie 7 a 10).

Odpovědnost jiných nežli respondenta jsme sloučili do jedné kategorie (kategorie č. 3) kterou tvoří 12% odpovědí. V rámci této kategorie zařazujeme jak asociace vyjadřující subjekty, které jsou obecně prezentovány jako nositelé odpovědnosti (soud, prezident), tak také jisté prototypy odpovědnosti (Ferda Mravenec, Indián).

Zatímco výše uvedené skupiny zahrnují odpovědi, které umožňují často jen neurčitý odhad, zdali subjekt v uvedené situaci jednal odpovědně či ne, následující kategorie jsou v tomto smyslu velmi explicitní, aniž by ovšem odkazovaly na konkrétní situaci nebo jednání. Odpovědi, které vyjadřují reprezentaci respondenta nebo jiné osoby jako (z)odpovědné, jsme zařadili do kategorie č. 8 (4,2%). Protiklad k ní tvoří kategorie č. 9 („zpochybnění existence odpovědnosti“) se 4,7% odpovědí.

Poměrně četná je také kategorie „plnoletost“ (6,1%), která vyjadřuje pro adolescenty velmi aktuální vymezení tohoto pojmu z hlediska věkových předělů 15 a 18 let, možná také v souvislosti s trestní odpovědností za vlastní jednání.

kategorie		n	skupina			celkem
			středošk láci	vysokošk oláci	pracující	
1	n	6	1	2	9	
	%	2,8%	1,4%	2,9%	2,5%	
2	n	30	12	11	53	
	%	13,8%	17,1%	15,7%	14,8%	
3	n	28	6	9	43	
	%	12,8%	8,6%	12,9%	12,0%	
4	n	2	3	1	6	
	%	,9%	4,3%	1,4%	1,7%	
5	n	25	10	6	41	
	%	11,5%	14,3%	8,6%	11,5%	
6	n	5	3	9	17	
	%	2,3%	4,3%	12,9%	4,7%	
7	n	12	2	1	15	
	%	5,5%	2,9%	1,4%	4,2%	
8	n	7	3	3	13	
	%	3,2%	4,3%	4,3%	3,6%	
9	n	9	1	1	11	
	%	4,1%	1,4%	1,4%	3,1%	
10	n	16	10	5	31	
	%	7,3%	14,3%	7,1%	8,7%	
11	n	6	1		7	
	%	2,8%	1,4%		2,0%	
12	n	26	7	10	43	
	%	11,9%	10,0%	14,3%	12,0%	
13	n	15	3	4	22	
	%	6,9%	4,3%	5,7%	6,1%	
14	n	7	3	1	11	
	%	3,2%	4,3%	1,4%	3,1%	
15	n	4	4	5	13	
	%	1,8%	5,7%	7,1%	3,6%	
16	n	20	1	2	23	
	%	9,2%	1,4%	2,9%	6,4%	
celkem	n	218	70	70	358	
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

tabulka 2

Celkově velmi vysoká byla procentová četnost kategorií **negujících nebo zpochybňujících odpovědnost**. Do této skupiny řadíme kategorie, které společně zahrnují 15,6% odpovědí:

12. Negace (nezájem, hovno, nic)	43	12,0
15. Nevím, zvukomalebná spojen	13	3,6

Z hlediska četností jednotlivých kategorií jsme porovnali tři skupiny respondentů – studenty středoškoláky, studenty vysokoškoláky a mladé pracující (tabulka 2). Ačkoliv až na jednu výjimku byly rozdíly mezi skupinami středoškoláků, vysokoškoláků a mladých pracujících statisticky nevýznamné, porovnání skupiny v hodnotách našeho výběrového souboru přináší poměrně hodnotné poznatky. Hledali jsme podobnosti v preferencích u vzájemně blízkých nebo souvisejících kategorií odpovědí.

Středoškoláci měli vyšší relativní četnosti než ostatní skupiny u kategorií
vlastní odpovědnost
sex
za co přebírá odpovědnost
plnoletost
nižší relativní četnosti než ostatní skupiny u kategorií
osobnostní atributy
zpochybnění existence
nevím

Vysokoškoláci měli
vyšší relativní četnosti než ostatní skupiny u kategorií
osobnostní atributy
člověk, jedinec, individuum
vztahy mezi lidmi
důsledky (ne)odpovědného jednání
nižší relativní četnosti než ostatní skupiny u kategorie
kdo je odpovědný
individuální aktivity

Pracující
vyšší relativní četnosti než ostatní skupiny u kategorií
zpochybnění $\chi^2(d.f.=2)=12,4, p<0,001$
negace
nevím
nižší relativní četnosti než ostatní skupiny u kategorie
Důsledky (ne)odpovědného jednání
Vlastní odpovědnost
Za co přebírá odpovědnost

Přestože jsou rozdíly mezi skupinami statisticky nevýznamné, z korespondujících rozdílů výběrových hodnot u jednotlivých kategorií můžeme usuzovat na pozoruhodný rozdíl asociací mladých pracujících v porovnání s oběma věkovými kategoriemi studentů. Kumulativní procentová četnost odpovědí v kategoriích „zpochybnění“, „negace“ a „nevím“ má u mladých pracujících hodnotu 34,3%, zatímco u vysokoškoláků 20% a u středoškoláků jen 16%. Je pozoruhodné, že zpochybnění a odmítnutí odpovědnosti je nejčastější u skupiny respondentů, kteří jsou vzhledem ke své situaci patrně nejvíce konfrontováni s požadavkem na přebírání odpovědnosti.

Diskuse:

Hlavním cílem naší studie nebylo zjistit, zdali můžeme nebo nemůžeme adolescenty považovat za zodpovědné. Snažili jsme se zejména postihnout pojmový kontext, v němž je pojem odpovědnost reprezentován, a z něhož můžeme usuzovat na jednání v určitých oblastech života, v nichž respondenti přebírají odpovědnost. Tomu jsme přizpůsobili také vymezení jednotlivých kategorií, které sice považujeme za dostatečně vyčerpávající a disjunktivní, které však nesplňují požadavek jednotného třídícího kritéria. Tak vedle sebe stojí kategorie „vlastní odpovědnost“ vyjadřující situačně univerzální imperativ, kategorie „důsledky (ne)odpovědného chování vyjadřující stavy zisku i ztráty, vyvolané přijetím, nebo nepřijetím odpovědnosti v průběhu jednání, a kategorie negující nebo odmítající odpovědnost. Pouze některé z těchto kategorií se vztahují k předem stanoveným kritériím, které jsme uvedli v textu, a to zdali asociovaný pojem odkazuje na odpovědnost samotného jedince, nebo někoho jiného a zdali subjekt jednání (jedinec nebo někdo jiný) jedná odpovědně nebo ne.

Naopak, z výsledků je patrné, že prezentované odpovědi vyjadřují ve značné míře emoce vyvolané reprezentací tohoto pojmu (viz velké zastoupení expresivně vyjádřených negací na straně jedné a apelů na straně druhé. Z tohoto rozdílu můžeme usuzovat, že respondenti mají sice tyto pojmy významově propojeny, ale jejich asociativní struktura odkazuje spíše na významné situace v nichž

jedinec nebo jiný člověk jednal. Tomu také odpovídají rozdíly mezi jednotlivými skupinami respondentů, které se liší svou zkušeností.

Poměrně nízké je zastoupení asociací odkazujících na pojmy jako svoboda nebo demokracie. Přitom v našem dřívějším výzkumu (Tyrlík, Plichtová, Macek, 1998) jsme ukázali těsné spojení mezi pojmy demokracie a osobní (z)odpovědnost – významnou souvislost uvádělo 82% respondentů. Nešlo ovšem o volné asociace - respondentům byla tato volba nabídnuta

Závěr:

Cílem výzkumu bylo postihnout strukturu asociací spojených s pojmem odpovědnost. Výsledky ukazují některé zajímavé rozdíly mezi skupinou středoškoláků, vysokoškoláků a mladých pracujících. Zejména ve skupině mladých pracujících jsme zjistili vysoké zastoupení asociací zpochybňujících odpovědnost nebo uvádějících odpovědi vyjadřujících negativní emoce spojené s tímto pojmem.

Literatura:

Bandura, A. (1977). Social learning theory. Englewood Cliffs, Prentice-Hall, New York.

Macek, P. 1999 (1999). Adolescence: Psychologické a sociální charakteristiky dospívajících. Praha: Portál

Marcia, J. (1967). Ego identity status: Relationship to change in self-esteem, „general maladjustment“, and authoritarianism. *Journal of Personality*, 35, 188-133.

Tyrlík, M., Plichtová, J., Macek, P. (1998). Sociální reprezentace demokracie: Česko – Slovenské srovnání. *Československá psychologie*, 42,2, 106 – 125.

Reprezentace dobra a zla jako prediktory zdůvodnění řešení dilema u adolescentů

Mojmír Tyrlik, Petr Macek

Masarykova univerzita Brno

Morálku můžeme chápat jako prosociální jednání, jehož cílem je jednat správně – tedy v souladu s dobrem. Vymezení správného nebo dobrého je předmětem zájmu morální filosofie a na tomto místě se tomuto problému vyhneme tím, že se zaměříme nikoliv na normativní vymezení dobra, ale na pojetí dobra u adolescentů.

V teoriích morálního vývoje, které vysvětlují morálku v kontextu kognitivních procesů, je kladen důraz na zdůvodnění řešení situace, která vyvolává morální dilema. L. Kohlberg (1981), který navázal na vývojově kognitivní teorii J. Piageta (1932) chápe jednotlivá stádia jako přirozené struktury, záměrně sleduje normativní koncepci morální autonomie I. Kanta (1990). Termín přirozené zde neznamená vrozené, ale výsledek zkušenosti vlastního morálního jednání i jednání jiných. Uplatnění Kantových principů činí morální usuzování a jednání normativní nikoliv pouze z hlediska jeho obsahu, ale z hlediska požadavku uplatnění formálně logických pravidel v průběhu tohoto procesu.

Požadavek maturace kognitivních funkcí na úroveň formálně-logických operací od teorie explicitně vyžaduje propojení morálního a kognitivního vývoje. Kohlberg, který se odvolává na Piageta (1932), chápe úroveň obou procesů jako kvalitativně vzestupný stav rovnováhy. Každá vyšší úroveň vývoje jak kognitivních procesů tak také morálky integruje prvky předcházejících stupňů na vyšší úrovni. Vyšší úroveň morálního vývoje nutně vyžaduje vyšší úroveň kognitivního vývoje. Naopak, vyšší úroveň kognitivního vývoje nemusí být nutně následována vyšší morální úrovní. Morální usuzování zahrnuje dvě vzájemně propojené podmínky, které nejsou nutné pro kognitivní vývoj. První podmínkou je schopnost přijmout hledisko druhých lidí, kteří jsou pojímáni jako subjekt a nikoliv pouze jako objekt situace. Druhou podmínkou je princip spravedlnosti a čestnosti, který umožňuje nalézt společně přijatelné řešení ve skupině jedinců s odlišnými názory a zájmy (Kohlberg, 1973).

Přístup Kohlberga a jeho spolupracovníků sleduje úroveň morálního vývoje z hlediska kognitivního zdůvodnění řešení situace, aniž se ve stejné míře zabývá také morálním jednáním. Zaměřil se pouze na jedno z kognitivních hledisek, která se uplatňují při řešení dilema – na řešení morálního konfliktu. Přitom pomíjí důležitou stránku procesu reprezentace – interpretaci dané situace (Walker, 1986). Ta je závislá nejen na obecných vývojových charakteristikách kognitivních procesů, ale také na míře významnosti, kterou pro jedince má určitá situace nebo některé její prvky. To je do značné míry závislé na minulé zkušenosti, na dispozičních obsazích reprezentace a na struktuře sebesystému daného jedince. Nedílnou regulující součástí jednání (pro situace vyvolávající morální dilema to jistě platí o to více) jsou také emoce vyvolané aktivací určitých obsahů sebesystému, a to jak ve fázi plánu jednání a anticipace jeho důsledků, tak i ve fázi monitorování vlastní aktivity (Markus, Wurf, 1987, Bandura, 1991). To vyplývá také ze závěrů C. Gilligan (1982), která ve své kritice Kohlbergova systému stádií poukázala na závislost průběhu tohoto procesu i charakteristik jednotlivých stádií na sociálním a kulturním kontextu. Odlišnost prožitků u mužů a žen vyplývá nejen z uplatnění principu odpovědnosti v „ženské morálce péče“ a principu spravedlnosti v „mužské morálce“, ale primárně z různých vztahů, do nichž jedinci vstupují (Card, 1997).

Domníváme se, že vedle Kohlbergovy škály musíme pro vysvětlení morálního zdůvodnění a řešení situace také faktory určující reprezentaci dané situace jedincem. Jedním z nich je také prvek situace (často se jedná o osobu nebo skupinu), která je důležitá z hlediska sebesystému jedince a který je dominantou při jeho usuzování na důsledky jednání. Tento vztah můžeme nazvat pozicí odpovědnosti. Na základě našich výzkumů můžeme stanovit následující kategorie pozice odpovědnosti, seřazené podle těsnosti vztahu k sebesystému jedince:

- samotný jednající jedinec nebo internalizovaný princip či přesvědčení
- blízká konkrétní osoba nebo skupina
- konkrétní neznámá osoba
- neurčitá osoba nebo společnost

Předpokládáme, že odlišnosti mezi muži a ženami, sociálními skupinami, tedy lidmi s různou zkušeností, o nichž hovoří C. Gilligan (1982), O. Flanagan (1991), C. Card (1997), lze do značné míry vysvětlit touto kognitivně-emoční dominantou, která se uplatňuje při reprezentaci situace v mysli. Navíc, těsnost vztahu k jádru sebesystému těsně souvisí s pravděpodobností morálního jednání. U blízkých osob je vyšší než u neznámých (Card, 1997), u autonomních úrovní ve vyšší než u heteronomních (Krettenauer, Edelstein, 1999, Kohlberg, 1982)

Jak jsme uvedli výše, při reprezentaci (interpretaci) určité situace a postavení jedince v ní se ve významné míře uplatňují nejen formální charakteristiky kognitivního procesu, ale také způsob uspořádání kognitivních obsahů nebo schémat. Mezi hlavní pojmy, které se více či méně explicitně (uvědoměle) uplatňují při reprezentaci každé sociální situace morálního dilema, jsou pojmy dobro (dobrý člověk) a zlo (zlý člověk). Domníváme se, že pro většinu lidí jsou to pojmy, které jsou těsně navázány na sebezpojetí (Macek, Tyrlík, 2000).

Pro tuto práci jsme si stanovili cíl ověřit, jak se reprezentace primárně morálních dimenzí dobrého a zlého ve vztahu k sebezpojetí uplatňují při řešení dilematické situace. Dobré a špatné také tvoří póly základní dimenze hodnocení, která je explicitně nebo alespoň implicitně obsažena v každé reprezentaci jednání a jeho antecedentů.

Metoda a výběrový soubor

Výběrový soubor tvořilo 309 adolescentů, studentů prvního až čtvrtého ročníku gymnázia ve věku 15 – 18 let, 156 dívek a 153 chlapců.

Respondentům byly vedle dalších předloženy dvě metody: sémantický diferenciál a řešení a zdůvodnění morálního dilema.

Prostřednictvím 22 škál sémantického diferenciálu respondenti posuzovali tři formulace:

- (a) jaký jsem – tzv. aktuální já
- (b) dobrý člověk – prototyp dobrého člověka
- (c) zlý člověk – prototyp zlého člověka.

Pomocí faktorové analýzy (podrobný přehled postupu a výsledné faktorové struktury viz Macek, Tyrlík., 2000.) jsme získali společný sémantický prostor těchto tří pojmů, který byl tvořen faktory:

- 1. Morální hodnocení
- 2. Sociální úspěšnost
- 3. Aktivní sebezprosazování

V rámci matice společné pro všechny tři pojmy byly vypočteny regresní váhy pro dohad těchto tří faktorů. Ty jsme následně opět přiřadili jednotlivým pojmům, takže jsme získali devět nových proměnných, a to pro **sebezpojetí**:

- 1. Morální hodnocení SCM
- 2. Sociální úspěšnost SCS
- 3. Aktivní sebezprosazování SCA

Pro pojem **dobrý člověk**:

- 1. Morální hodnocení DCM
- 2. Sociální úspěšnost DCS
- 3. Aktivní sebezprosazování DCA

Pro pojem **zlý člověk**:

- 1. Morální hodnocení ZCM
- 2. Sociální úspěšnost ZCS
- 3. Aktivní sebezprosazování ZCA

Dále byla respondentům předložena následující situace: Banda únosců unesla syna podnikatele, který vydělával mnoho peněz úspěšnými obchody. Banda požaduje obrovské výkupné. Otec je připraven výkupné zaplatit, ale policie zasahuje a brání mu v tom. Chlapec tak není osvobozen a je po nějakém čase nalezen mrtev.

Respondentům bylo nabídnuto osm odpovědí vyjadřujících zdůvodnění řešení této situace. V prvních čtyřech případech je zdůvodněn souhlas s postupem policie, v 5. – 8. je zdůvodněn nesouhlas s tímto postupem. Zdůvodnění odpovídala stupňům morálního vývoje podle Kohlberga (1984) (arabská číslice stupeň a římská úroveň morálního vývoje)

- 1) Rozhodnutí policie je správné. Život rukojmího byl obětován ve jménu příští bezpečnosti druhých lidí. II/4
- 2) Rozhodnutí policie je správné, protože kdyby byl rukojmí osvobozen, únosci by určitě zaútočili znovu. I/2
- 3) Rozhodnutí policie je správné, v této době je celá společnost terorizována hrozbami vyděračů. II/3
- 4) Rozhodnutí policie je správné, jelikož není možné zůstat nestranný tváří v tvář vážnému zločinu. III/1
- 5) Rozhodnutí je chybné, protože nemají právo rozhodovat o životě rukojmího. II/4
- 6) Rozhodnutí je chybné. Základní principy spravedlnosti nemohou být udržovány na úkor lidského života. III/1
- 7) Rozhodnutí je chybné. Není možno být tak necitlivý k žalu rodiny nad ztrátou chlapcova života. II/3
- 8) Rozhodnutí je chybné, protože policie by stejně mohla zločince chytit. I/2

Respondenti uváděli míru souhlasu/nesouhlasu s každým z těchto zdůvodnění na pětibodové škále.

Výsledky

Ověření hypotézy o vlivu pozice odpovědnosti na řešení a zdůvodnění řešení dilematické situace

Rozptyl každé z proměnných, které vyjadřují, jak adolescenti posoudili řešení dilema a zdůvodnění tohoto řešení, vyjadřuje (vedle chybového rozptylu):

jak míru souhlasu/nesouhlasu s postupem policie obecně,
tak také míru souhlasu/nesouhlasu s uvedeným zdůvodněním.

Abychom odfiltrovali souhlas/nesouhlas respondenta s postupem policie, nezávislý na zdůvodnění, vypočítali jsme součtové proměnné pro položky vyjadřující souhlas a nesouhlas, a ty pak použili jako regresní faktory na jednotlivé položky. Takto vysvětlený

rozptyl činil:

Položka 1	58,3%	Položka 5	66,0%
Položka 2	63,8%	Položka 6	67,2%
Položka 3	70,9%	Položka 7	58,3%
Položka 4	59,7%	Položka 8	56,0%

Vypočítaná regresní rezidua jsme využili jako nové proměnné pro další zpracování.

Pol.	1	2	3	4	5	6	7	8
1		,554**	,468**	,445**	-,546**	-,590**	-,444**	-,432**
2	-,171**		,586**	,404**	-,448**	-,434**	-,284**	-,339**
3	-,501**	-,266**		,597**	-,514**	-,452**	-,312**	-,337**
4	-,343**	-,559**	-,156**		-,450**	-,449**	-,288**	-,331**
5	,084	,009	-,102	,002		,665**	,452**	,440**
6	-,061	,020	,059	-,014	-,033		,517**	,431**
7	-,058	,020	,009	,028	-,445**	-,285**		,462**
8	,028	-,041	,031	-,015	-,434**	-,525**	-,254**	
	Původní proměnné				Proměnné po regresi			

Z tabulky korelací regresních reziduí je patrná změna. Zatímco před regresí proměnné vzájemně vysoce korelovaly, a to v rámci skupin souhlasu a nesouhlasu kladně a napříč těmito skupinami záporně, po regresi jsou výsledné proměnné napříč skupinami zcela nezávislé a v rámci těchto skupin jsou korelace opět převážně vysoce signifikantní, ale záporné.

Z nezávislosti dvou skupin proměnných je patrné, že první čtyři položky (souhlas s postupem) se od druhých čtyřech (nesouhlas s postupem) neliší pouze v souhlase/nesouhlase. Jestliže jsme ukázali, že souhlasné i nesouhlasné položky vyjadřují stejnou úroveň Kohlbergovy teorie morálního vývoje, pak příčiny nezávislosti musíme hledat ve společném obsahu každé z těchto skupin položek.

Porovnáním obsahu položek můžeme abstrahovat centrální společné pojmy pro obě čtveřice zdůvodnění. I když vypustíme explicitní vyjádření souhlasu a nesouhlasu s postupem policie, zjistíme rozdíl mezi skupinami položek 1-4 a 5-8. Zatímco u první čtveřice je nadřazen **zájem společnosti** nad zájem jedince (život rukojmího), ve druhé skupině zdůvodnění je nadřazen **zájem jednotlivce**.

Z porovnání míry souhlasu s jednotlivými zdůvodněními je patrný rozdíl mezi muži a ženami u původních proměnných před regresí. Ženy ve všech případech signifikantně více nesouhlasily s postupem policie než muži v položkách, které vyjadřovaly nesouhlas s řešením situace, tedy v položkách, které primárně zdůrazňovaly pozici odpovědnosti vůči konkrétní neznámé osobě – ohroženému jedinci. Muži, vyjma položky č. 2, vždy signifikantně více souhlasili s postupem policie než ženy v položkách, které vyjadřovaly souhlas s postupem policie, tedy v položkách, které primárně zdůrazňovaly pozici odpovědnosti vůči společnosti, případně principu na úrovni JÁ.

Z porovnání hodnot po regresí, u nichž je potlačena váha řešení dané situace a zdůrazněn obsah jednotlivých argumentů, je patrné, že signifikantní rozdíl mezi muži a ženami se vyskytl jen u dvou položek. U položky **druhého stupně konvenční úrovně** (položky 1) v případě důrazu na zájem společnosti, kdy u žen byla zjištěna nižší míra souhlasu než u mužů a u položky vyjadřující postkonvenční úroveň, která upřednostňovala zájem ohroženého jedince. V tomto případě jsme zjistili vyšší míru souhlasu u žen než u mužů. V případě dalších položek nejsou rozdíly mezi muži a ženami signifikantní.

Položka	N	Položky po regresí				Položky před regresí				
		M	SD	F	Sig.	M	SD	F	Sig.	
1 II/4	Ženy Muži	152 153	-0,18 0,18	0,96 1,01	10,476	0,001	1,52 2,08	0,85 1,16	23,689	0,000
2	Ženy Muži	152 153	0,10 -0,11	1,02 0,97	3,391	0,067	2,32 2,55	1,03 1,24	2,993	0,085
3	Ženy Muži	152 153	0,05 -0,05	0,86 1,12	0,791	0,374	2,31 2,64	1,09 1,24	6,110	0,014
4	Ženy Muži	152 153	0,03 -0,03	0,95 1,05	0,236	0,627	2,70 3,02	1,10 1,14	6,189	0,013
5	Ženy Muži	155 152	-0,05 0,05	1,03 0,97	0,730	0,394	4,14 3,86	1,02 1,19	5,120	0,024
6	Ženy Muži	155 152	0,14 -0,14	0,93 1,05	6,458	0,012	4,37 3,86	0,82 1,24	18,320	0,000
7	Ženy Muži	155 152	-0,04 0,03	0,87 1,12	0,374	0,541	4,03 3,76	0,93 1,10	5,060	0,025
8	Ženy Muži	155 152	-0,04 0,04	0,94 1,06	0,584	0,445	4,00 3,73	1,06 1,25	4,106	0,044

Výsledky potvrdily naše očekávání. Ukazuje se výrazný rozdíl mezi řešením situace a jeho zdůvodněním. Respondenti byli primárně ochotni akceptovat důvody, které vedly k pro ně přijatelnému řešení situace. Naopak na úrovni kognitivního zdůvodnění se uplatnil ve větší míře, ale ne plně, Kohlbergův předpoklad univerzality vývojových stupňů, ovšem s pozoruhodnou výjimkou na hranici konvenční a postkonvenční úrovně. Dvě položky odkazující na 4 a 5 stupeň i po regresí vysoce signifikantně diferencovaly mezi muži a ženami ve smyslu pozice odpovědnosti.

Efekt pojetí dobra a zla ve vztahu k sebepojetí na úroveň řešení morálního dilema

Pomocí faktorové analýzy jsme odhadli faktory, které se uplatnily při posuzování položek podle uvedeného zdůvodnění, nezávisle na souhlasu nebo nesouhlasu s řešením (položky po regresí). Na základě výše uvedených zjištění o nezávislosti dvou skupin položek jsme očekávali model se dvěma faktory, opačně korelujícími s proměnnými pro prekonvenční a konvenční úroveň. Tento model měl ovšem zcela neuspokojivé komunality pro tři proměnné. Teprve model se čtyřmi faktory byl zcela uspokojivý. Čtyři faktory společně vyčerpávaly 76,6%. Po transformaci prostřednictvím metody varimax vyčerpávaly jednotlivé faktory vyrovnaně od 20% do 18% celkového rozptylu.

Položka	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Komunalita
8	-,966				,949
6	,708			,200	,575
4		-,897			,815
2		,862			,757
3			,857		,738
1			-,836		,731
7				-,955	,926
5	,374		-,215	,673	,641

Jednotlivé faktory můžeme pojmově zakotvit jak z hlediska teoretického vymezení morálního vývoje, tak z hlediska centrálních pojmů jednotlivých položek.

- 1.F (nesouhlas) prekonvenční – postkonvenční (nadřazení života jedince)
 2.F (souhlas) postkonvenční – prekonvenční (ohrožení – bezpečí)
 3.F (souhlas) konvenční 4 – konvenční 3 (ohrožení – bezpečí)
 4.F (nesouhlas) konvenční 3 – konvenční 4 (nadřazení života jedince)

Je pozoruhodné, že u obou skupin položek je jeden faktor (vektor) orientovaný od nižšího stupně k vyššímu stupni konvenční úrovně, zatímco druhý od prekonvenčního k postkonvenčnímu

Ačkoliv jsme předpokládali vliv věku na preferenci jednotlivých zdůvodnění, respektive na přechod od nižší úrovně k vyšší, faktory signifikantně nekorelují s věkem, vyjma velmi slabé korelace u mužů v případě třetího faktoru $r=0,142$, $p=0,043$ $n=148$.

Devět proměnných získaných faktorovou analýzou proměnných sebeposouzení, posouzení dobrého člověka a zlého člověka jsme použili jako nezávisle proměnné pro krokovou lineární regresní analýzu na závisle proměnných, kterými byly čtyři faktory získané faktorovou analýzou regresních reziduí osmi položek zdůvodnění řešení dilematické situace. Aspekty sebepojetí byly při výběru regresních faktorů upřednostněny.

Faktor	Pohlaví	Faktor Já Zlý člověk Dobrý člověk	Vysvětlený rozptyl	d.f.	F	p	χ^2
1 Pr-Po nesouhl.	Ž M	F2 zlý čl. -	4%	1	5,47	0,021	0,201
2 Po-Pr souhl.	Ž M	- F3 zlý čl.					0,252
3 K ₄ -K ₃ souhl.	Ž M	- F3 dobrý čl.	7,9	2	5,79	0,004	0,211
4 K ₃ -K ₄ nesouhl.	Ž M	F3 já F3 dobrý čl. F2 zlý čl.	4,6% 7,4 3,1	1 1 1	6,49 10,44 4,35	0,012 0,002 0,04	-0,213 -0,273 0,175

Z přehledu v tabulce je patrné:

prestože byly faktory sebepojetí upřednostněny, jako prediktor se uplatnil pouze II. faktor, a to pouze v jednom případě u mužů.

jako prediktory uplatnily pouze faktor II. (sociální úspěšnost – určen pojmy: hezký, nadaný, úspěšný, společensky angažovaný, schopný, významný) a faktor III. (aktivní sebeprosazování – určen pojmy: průbojný, silný, aktivní, tvrdý)

u mužů se tyto prediktory uplatňují zejména u faktorů, které jsou tvořeny položkami, v nichž obsahově dominuje **zájem společnosti**, zatímco

u žen se tyto prediktory signifikantně uplatňují **pouze** u faktorů, které korelují s položkami, v nichž je obsahově dominantní **zájem ohroženého jednotlivce**.

U mužů:

se jako prediktor přechodu od 3.stupně ke 4. stupni konvenční úrovně uplatnil faktor **sebepojetí aktivní sebeprosazování**. Vyšší úroveň morálního zdůvodnění více užívali hoši, kteří sebe posuzovali jak silnější, aktivnější a průbojnější.

u téhož přechodu se v případě zdůvodnění upřednostňujících zájem ohroženého jednotlivce s menším koeficientem uplatnil faktor **sociální uplatnění zla**. Vyšší úroveň morálního zdůvodnění více užívali hoši, kteří posuzovali zlé jako úspěšnější, schopnější, významnější a nadanější.

při vysvětlení přechodu od prekonvenční úrovně k postkonvenční úrovni se v případě zdůvodnění upřednostňujících zájem společnosti uplatnil model tvořený záporným nábojem faktorů **aktivní sebeprosazování zlého a aktivní sebeprosazování dobrého**. Vyšší úroveň morálního zdůvodnění více užívali hoši, kteří posuzovali zlé i dobré jako slabší, pasivnější a méně průbojně.

U žen:

se jako prediktor přechodu od prekonvenční k postkonvenční úrovni uplatnil faktor **sociální uplatnění zla**. Vyšší úroveň morálního zdůvodnění více užívaly dívky, které posuzovaly zlé jako úspěšnější, schopnější, významnější a nadanější.

při vysvětlení přechodu od 3.stupně ke 4. stupni konvenční úrovně se záporným nábojem uplatnil faktor **aktivní sebeprosazování dobrého** Vyšší úroveň morálního zdůvodnění více užívaly dívky, které posuzovaly dobré jako slabší, pasivnější a méně průbojně.

Diskuse

Naše metodika se poněkud liší od tradičního přístupu ke zkoumání morálního vývoje. V původních pracech Kohlberga a jeho následovníků je respondentům prezentováno morální dilema a oni sami prezentují své řešení a zdůvodnění. V našem výzkumu jsme použili škálování míry souhlasu s řadou řešení a zdůvodnění, která byla respondentům předložena. Nesporným omezením tohoto postupu je schematičnost s stručností vyjádření jednotlivých položek. Proto jsme byli v případě některých položek na pochybách při ověřování jejich validity vzhledem k teoretickému vymezení jednotlivých stádií morálního vývoje podle Kohlberga. Přesto jsme přesvědčeni, že i tak tento postup dostatečně věrohodně prokázal relativně menší závislost řešení situace na úrovni morálního vývoje.

Ve druhé části výzkumu, kde jsme zjišťovali efekt jednotlivých faktorů posouzení dobrého a zlého člověka na posun od nižšího k vyšší morální úrovni, je třeba vzít při interpretaci v úvahu relativně nízkou míru determinace mezi prediktory a závisle proměnnými.

Závěr

Cílem naší práce bylo prokázat, že vedle formálních vlastností kognitivních procesů, se na řešení a zdůvodnění morálních dilemat podílí variabilita dispozičních obsahů a schémat, které se podílejí na reprezentaci dané situace, a emoční valence spojené s těmito obsahy, které ovlivňují prožívání dané situace a anticipované i reálné jednání jedince v ní. Naše výsledky ukazují na oprávněnost tohoto předpokladu. Vedle toho jsme explorativně zjišťovali, jak se na zdůvodnění morálních dilemat podílejí faktory dispoziční reprezentace dobrého a zlého člověka vztažené k sebezpečetí subjektu. Naše výsledky ukazují oprávněnost tohoto předpokladu. Navíc z nich vyplývá jak souvislost těchto faktorů s obsahově podmíněnou reprezentací dané situace tak se stupni morálního vývoje, vyjadřujícími spíše formální charakteristiky kognitivního procesu.

Literatura

- Bandura, A. (1991) Social cognitive theory of Self-regulation. *Journal of Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 248-287.
- Card, C. (1997) Gender and moral luck. In: O. Flanagan, A. Oksenberg Rotry: *Identity, character and morality: Essays in moral psychology*. Cambridge, MA, The MIT Press
- Flanagan, O. (1991) *Varieties of Moral Personality: Ethics and psychological realism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gilligan, C. (1982) *In a different voice*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Kant, I. (1990) *Základy metafyziky mravů*. Praha: Svoboda.
- Kohlberg, L. (1973) The claim to moral adequacy of Highest stage of moral judgement. *The Journal of Philosophy*, 70, 18, 630-646.
- Kohlberg, L. (1982) A reply to Owen Flanagan and some comments on the Puka-Goodpaster Exchange. *Ethics*, 92,3,513-528.
- Kohlberg, L. (1984) *The psychology of moral development.) Essays in moral development: Vol. II*. New York Harper & Row.
- Krettenaur, T., Edelstein, W. (1999) From Substages to Moral Types and Beyond: An analysis of core criteria for morally autonomous judgement. *International Journal of Behavioral Development*, 23, 4, 899-920.
- Macek, P., Tyrlik, M. (2000). Posouzení dobrého a zlého člověka adolescence: Souvislost se sebezpečetím, *Rozdíly mezi chlapci a děvčaty. Československá psychologie*, 44,1, 45-55.
- Markus, H., Wurf, E. (1987) The dynamic self-concept: A social psychological perspective. *Ann. Rev. Psychol.* 38, 299-337.
- Walker, L.J. (1986). Cognitive processes in moral development. In G.L. Sapp (Ed.) *Handbook of moral development: models, processes, techniques and research*. Birmingham (Al.): Religious Education Press.

Paradoxy a užitečné aplikace redukcionistického, monistického a dualistického pojetí polarit osobnosti

Lubomír Vašina

Paradoxes and useful applications of reductionistic, monistic and dualistic conceptions of polarities

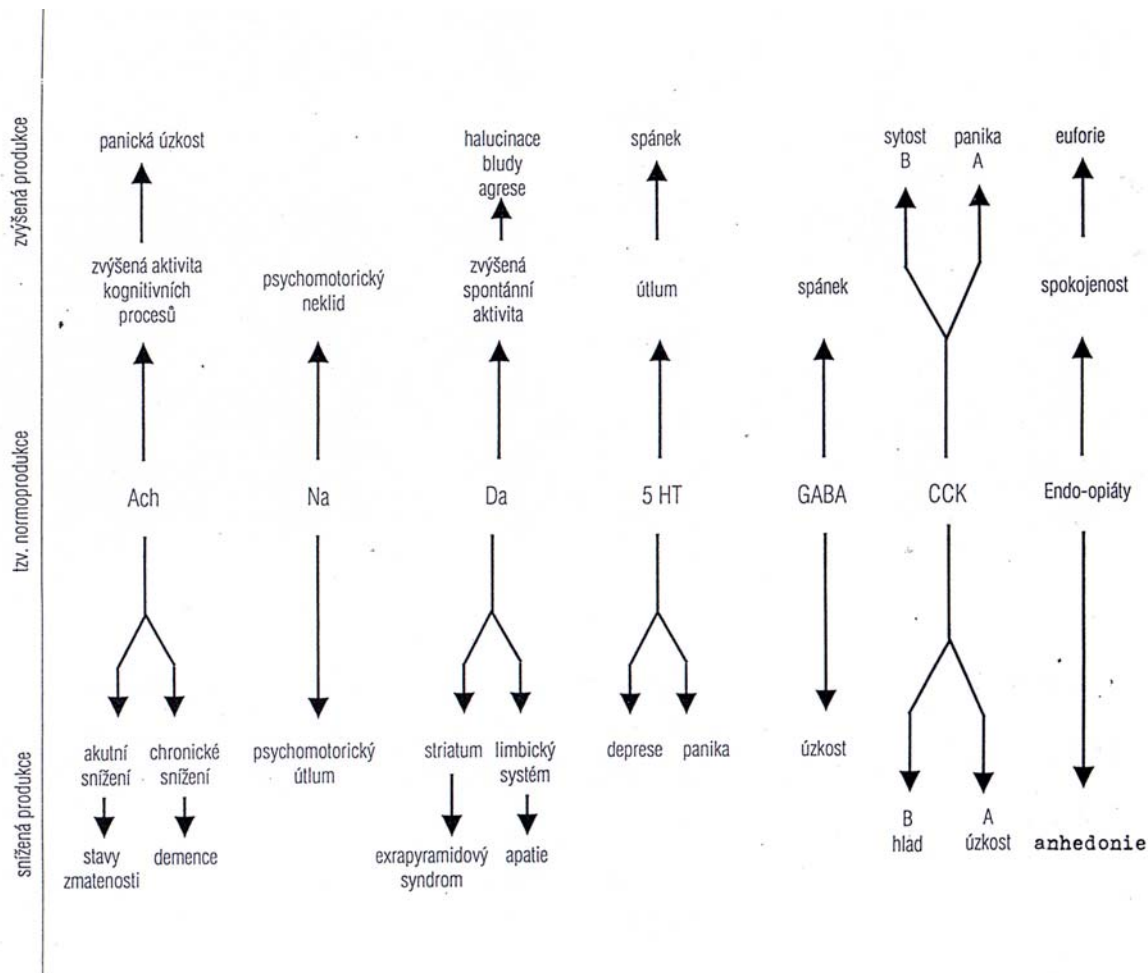
Paradigm of reductionism pervades mainly through the contemporary frame of psychological thinking whereas in clinical frame of thinking there are monistic and dualistic paradigm in thinking about polarities. In the frame of reductionistic paradigm the polarities are presented as antitetic whereas in the frame of monistic and dualistic paradigma they are perceived as complementary. The problem is, that the basic conditions, that creates a base for these logical systems of thinking are presented as „absolute truths“ not as hypothesis. It complicates understanding of their application in psychotherapeutic praxis. The author concerns in the relationship of both these paradigma in his artical. He does not percieve these paradigma as contradictory but as developing frames of reference and he refers to their useful application in clinical praxis.

Problematika polarit je teoreticky i prakticky řešena ve všech psychoterapeutických školách. Tímto způsobem dávají najevo, že psychické kompozitum osobnost, je složitě strukturováno, přičemž komponenty, které se na této výstavbě podílejí, a které jsou v dynamických vztazích, mají charakter polarit. Tato skutečnost zabezpečuje vývoj a zrání osobnosti konkrétního člověka. (Termín psychické „kompozitum“ používáme pro označení složeného celku, který nelze dále rozložit, přestože sestává z částí gnozeologicky rozlišitelných.)

Avšak již menší shoda se projevuje v názorech na to, zda převažující polarity ve struktuře osobnosti konkrétního člověka a to, co se z nich manifestuje v jeho chování, je převážně genotypové povahy, nebo naopak fenotypová záležitost. Tato obecná rovina problému, kde se hledá odpověď na otázku, zda lidské chování je více biologicky determinováno, než environmentálně, je jen zdánlivě vzdálena od terapeutické praxe. Poznatky behaviorální genetiky ukazují, že uspořádanost řady povahových rysů u konkrétního člověka do jeho specifické, jedinečné struktury osobnosti a inklinace k jednomu pólu v příslušných polaritách, je do určité míry geneticky podmíněna.

Jedná se zejména o geny pro neurotransmitterové přenašeče a neurotransmitery. Mozek je vlastně „složitý chemický reaktor“ o značné citlivosti, v němž jsou rozmístěny miliardy synapsí-elektrických spínačů. A pro tuto výstavbu mozku rovněž existuje genetický program. Tak například na krátkém raménku jedenáctého chromozomu je gen D4DR. Je to předpis na bílkovinu, která je označena jako dopaminový receptor, aktivovaný jen v určitých mozkových strukturách, kde zabezpečuje určité stránky lidského chování. Zjednodušeně řečeno, přítomnost aktivního genu D4DR v neuronu signalizuje, že je v tomto případě možné dopaminem zprostředkovávat spojení v určitých strukturách mozku. A to zabezpečuje takové stránky chování jako je iniciativa, zvědavost, aktivita, záliba ve změně atd. A co je podstatné, D4DR má u různých lidí uprostřed proměnlivou repetitivní sekvenci písmen. Je to úsek o 48 písmenech, který se opakuje dvakrát až jedenáctkrát. Většina lidí má čtyři nebo sedm kopií této sekvence písmen. Čím větší je počet opakování příslušné sekvence, tím nižší je citlivost receptorů na dopamin. Jinak řečeno, lidé s dlouhým genem D4DR jsou pasivní, chybí jim iniciativa, motivace k činnosti atd. Existují podrobné informace o serotoninovém receptoru, noradrenalinovém receptoru a dalších receptorech - viz základní schéma neurotransmiterů.

Základní schéma neurotransmiterů

(Odkazujeme na studii - Vašina, L.: Sanoterapie, MU, Brno 1999.) Behaviorální genetika předpokládá existenci až 500 „genů osobnosti“. I když je na jedné straně fascinující zjištění, že gen, určitý úsek písmen DNA je příčinou určitého polaritního základu osobnosti konkrétního člověka a tím i určitého, navenek projeveného zvýrazněného pólu v jeho chování, neměli bychom podlehnout pasti genetického determinismu.

Na straně druhé, nelze opomenout skutečnost, že poznatek o genetickém podílu na lidské povaze nepřímě pomáhá i klinické praxi. Například, člověk, který přišel do poradny s problémem, jak navázat vztah, protože je plachý a ostýchavý, neprůbojný a pasivní, pocítil úlevu, když se dozvěděl, že je to jeho určitou predisponovaností se takto cítit a nikoliv nějakým špatným návykem nebo zlozvykem.

Skutečnost, že se mohl přijímat takový, jaký je, mu dala šanci hledat cesty k posílení sebedůvěry. A to je zase předpokladem k rozvíjení žádoucích mezilidských vztahů.

Ale vraťme se k polaritám. Souhlasíme s C.G.Jungem, že polarita, maskulinita a feminita, tzn. mužský a ženský princip patří k základním polaritám, stejně tak jako *já a stín, dobro a zlo, vědomí a nevědomí* atd.

Genetika v případě výše uvedené polarity - maskulinita a feminita- uvádí, že protiklad je výsledkem pohlavního antagonismu chromozómů X a Y. Chromozóm X je druhým největším chromozómem v lidském genomu, kdežto chromozóm Y patří mezi malé chromozómy. Navíc, tzv. ofenzivní geny chromozómu X mohou blokovat geny chromozómu Y, zejména gen označený jako SRY. Ten odpovídá za to, že vývoj embrya, který původně směřoval k zformování ženského jedince (protože po oplození všichni začínáme život „jako ženy“), bude směřovat k mužskému jedinci. Konkrétně to znamená, že genitálie se začnou vyvíjet do tvaru penisu a varlat a směřování vývoje tělesného tvaru a konstituce se změní z ženské na mužskou. Mužské gonády začnou produkovat

testosteron, který je odpovědný za „maskulinizaci“ mozku. To má svůj konkrétní projev v tzv. mužských aspektech chování člověka. Ovšem je-li blokován gen SRY, potom i přes genetickou danost XY se vyvíjí plnohodnotná žena (i když nebude mít vaječníky).

Z psychologického úhlu pohledu dvě stránky jakékoliv polarity jsou podle C.G.Junga, F. Perle a dalších autorů, komplementární části celku. Při jednostranném zaměření k jedné stránce, druhá působí jako vyrovnávací činitel. Když se někdo vědomě identifikuje s jednou stránkou a druhou odmítá, ta se poté prosadí v nevědomí. Uplatňuje se zde princip kompenzace. Nechtěná, nepřijímaná stránka nás samotných se energeticky posiluje rovnocenným energetickým nábojem tomu náboji, kterým je podložena stránka námi vědomě přijímaná. A tak sílí tendence k projevení se stránky potlačované, vzrůstá napětí, rozvíjí se konflikt a možné celoživotní drama. V terapii je takový člověk vystaven situacím, v nichž dochází ke konfrontaci protikladů nebo se vystavuje působení potlačované stránce protikladu tak, aby mohla být tato stránka asimilována. Identifikace jedné stránky polarity a asimilace druhé její stránky, představuje dualistický přístup k polaritám. Také v gestalt psychoterapii se uznává komplementární kvalita polarit. Kdežto redukcionistické pojetí polarit považuje dvě stránky polarity nikoliv za komplementární, ale za antitické. Není zde šance na přechodný stav rovnováhy, jak je to pojímáno v dualistickém paradigmatu. Přechodný stav rovnováhy neznamená, že polarita přestala být polaritou, ale že člověk dospěl k vyššímu stupni poznání polarity. Znamená to přijetí sebe sama s polaritami, vymezení jejich žádoucí stránky oproti těm, které si člověk nepřeje. Nezatlačuje se nežádoucí stránka, ale pracuje s ní a současně se rozvíjí stránka žádoucí, která se tak vůči nežádoucí vymezuje. A to je již součástí transcendentní cesty. Polaritní pnutí je nezbytné pro seberealizaci. Redukcionistické paradigma ponechává otevřený konflikt (viz např. klasická psychoanalýza) mezi dvěma stránkami polarity. Některé interpretace v psychoanalýze vedou člověka k závěru, že za jeho problémy mohou vlastně rodiče, a tak se vyhýbá odpovědnosti za sebe sama jako dospělého člověka. I toto tvrzení vlastně generuje z redukcionistických interpretací. Redukcionistické pojetí polarit má svůj protipól v monistickém pojetí polarit. V monistickém paradigmatu je prostor pouze pro transcendentní hledisko. Toto paradigma nemá „zájem“ o cestu, pouze o cíl. Tím je zrušení všech polarit v tom smyslu, že nebudou již mít determinující vliv na člověka. V tomto paradigmatu chybí porozumění smyslu polarit. Nelze od polarit natolik odstoupit, že bychom ztratili kontakt s jejich některými stránkami. Výsledkem by byl chaos a poté jeho protiklad, rovnovážný stav ve smyslu smrti, zániku živého organismu.

V souvislosti s výše uvedeným termínem-transcendence-je nutné velmi zjednodušeně se zmínit o projekci a ideálu ve smyslu prototypu kvalit. Člověk si během svého vývoje konstruuje představy o ideálních rodičích, o ideální péči, jejímž objektem by si přál být atd. Později se během existence člověka rozvíjí potřeba být ve spojení s takovým ideálem, který by umožňoval dosahovat vyššího stupně existenciálního naplnění, který by umožňoval vymezovat se vůči ideálu a v tomto procesu zrát. Tato potřeba je imanentní součástí lidské psychiky a souvisí s její spirituální dimenzí, s potřebou sebepřesahu. Zastavme se u samotného počátku tohoto gradování. Tak například dítě má představu ideální matky, ideálního otce a promítá tyto kvality do svých reálných rodičů. Výsledkem je zklamání. Zralí rodiče napomohou dítěti zvládnout tento vývojový úsek tak, aby nedocházelo skrze ideál k devalvací lidské podstaty rodičů a devalvací vztahů obecně. To umožňuje, aby se dítě mohlo vyrovnávat obdobně i s ostatními představami ideálu, s archetypy. Vezmeme-li do úvahy fakt, že ideál můžeme chápat také jako prototyp kvalit, potom se nemusí jednat jen o pozitivní kvality. Prototypem negativních kvalit může být čarodějnice (zlá žena), ďábel (zlý muž) atd. Člověk řeší potřebu vstoupit do kontaktu s ideálem tak, že hledá jeho vnější reprezentace ve formě symbolů apod. Ty pak mohou vést k silnému prožitku přítomnosti tohoto ideálu. Ale to je již proces, který může na cestě zrání otevírat spirituální dimenzi lidské psychiky.

Na této cestě ke zralosti může být již od raného dětství mnoho úskalí, která se potom v procesu přenosu promítají do aktuálních mezilidských vztahů. Minulá emoční zranění, problémy s autoritou atd., zklamání člověka z toho, že rodiče nenaplnovali jeho představu ideálu apod., to vše poznamenává pozdější aktuální mezilidské vztahy tohoto člověka.

To, co bylo doposud uvedeno, by mohlo vést čtenáře k závěru, že autor na straně jedné varuje před genetickým determinismem a na straně druhé preferuje determinismus rodičovský, ekologický, kulturní atd..

Ve skutečnosti se nejedná o preferování jednoho pojetí polarit na úkor pojetí jiných. Jedná se o inspirování čtenáře k úvahám o cestě k metaparadigmatu, které by umožnilo postulovat jednotu protikladů, konstituujících lidskou psychiku. Je to výsledek holistického přístupu k člověku, v němž se zohledňuje nejen přístup biopsychosociální, ale respektuje se i spirituální aspekt lidské psychiky a její

dynamismus v permanentních interakčních souvislostech. (Tento článek navazuje na články, již dříve publikované; Vašina, L., 2000, 2001.)

Literatura:

Jung, C.G.: Výbor z díla. Nakladatelství T. Janečka, Brno, sv. II., 1997, sv. III., 1998, sv. V., 1999.

Perls, F.: Gestalt terapie. Votobia, Praha 1996.

Thomä, H., Kächele, H.: Psychoanalytická praxe. Mach, Hradec Králové 1933, /1.díl/.
Psychoanalytická praxe. Pallata, Praha 1996, /2.díl/.

Vašina, L.: Sanoterapie. Vyd. MU, Brno 1999.

Vašina, L.: Mozkové mechanismy fenoménu osobnost. SPFFBU, P4, 2000, str. 87-98.

Vašina, L.: Biologické aspekty fenoménu lidská psychika. SPFFBU, P5, 2001, str. 35-39.

Mentální rotace simplexních znaků

Dalibor Vobořil
Radovan Šikl

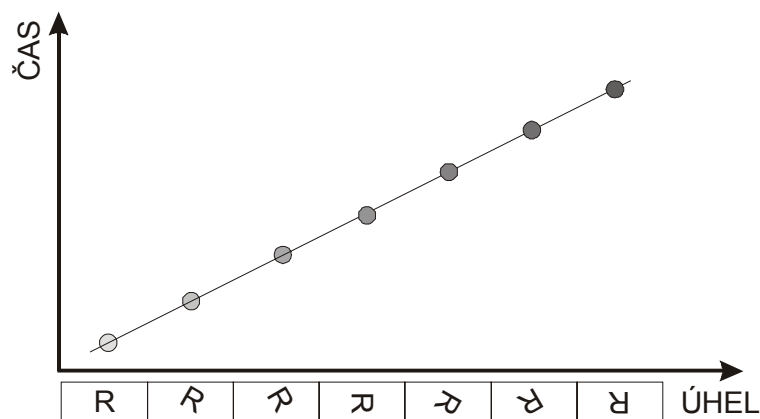
Psychologický ústav AV ČR

Abstrakt

Lidský mozek využívá při rozpoznávání vnímaných objektů operaci, během níž je objekt v mysli převrácen tak dlouho, než se dostane do polohy, v níž je uchovávan v paměti. Délka trvání tohoto procesu nazývaného mentální rotace je úměrná velikosti rozdílu mezi vnímaným podnětem a jeho representovanou podobou. Studovali jsme, zda je prodloužení reakčního času navíc ovlivněno i tvarovými charakteristikami podnětu nebo zda je latence na tvaru nezávislá. Zkoumané osoby rozpoznávaly vybrané objekty rozmanitých tvarů (písmena R, G, F, J a Z) presentované v rozmanitých orientacích (odchýlené od obvyklé polohy o 30, 60, 90, 100, 170 a 180°). Výsledky ukazují, že ač osoby k rozpoznání různých tvarů potřebují nestejný čas, profil lineárního nárůstu reakčního času s velikostí odchylky je pro všechny tvary shodný.

Člověk při rozpoznávání předmětů vnějšího světa využívá proces mentální rotace. Při této operaci jsou sledované objekty v mysli otáčeny tak dlouho, až jejich obraz odpovídá obrazu objektu uchovávaného v paměti. Teprve následně dochází k jeho rozpoznání. Délka a obtížnost tohoto procesu je přímo úměrná velikosti úhlového rozdílu mezi vnímaným objektem a jeho podobou uchovávanou v paměti (obr. 1).

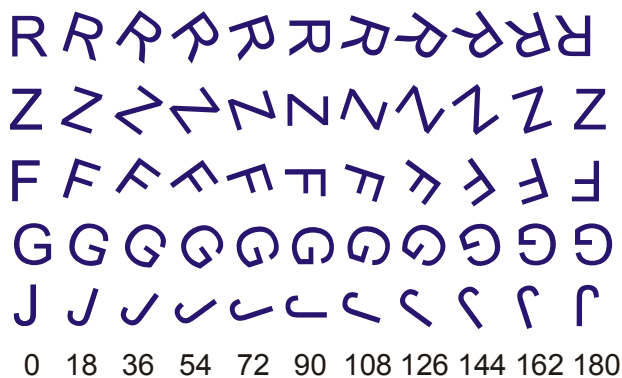
Obr. 1

Čím větší je tento rozdíl - resp. čím delší trasu je zapotřebí v mysli "odrotovat" -, tím delší čas proces mentální rotace zabere a tím vyšší je při této operaci pravděpodobnost chyby. V četných výzkumech mentální rotace bylo kromě uvedené závislosti také demonstrováno, že rychlost a přesnost procesu závisí na příklad na tom, jestli sledujeme objekt dvojrozměrný nebo trojrozměrný, objekt struktury jednoduché nebo komplexní, na věku, pohlaví, lateralitě, předpřipravenosti. V předloženém experimentu jsme se pokoušeli zjistit, nakolik je proces mentální rotace ovlivněn tvarem rozpoznávaných objektů.

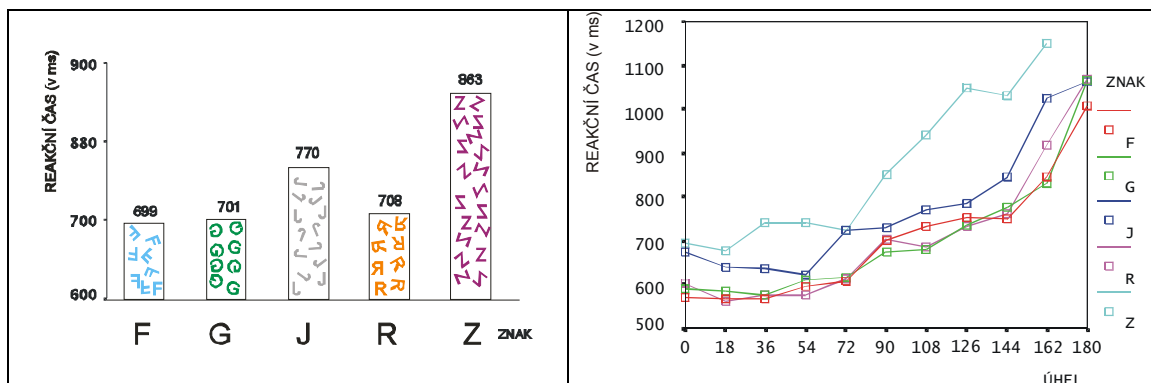
Na základě testu subjektivní podobnosti písmen bylo vybráno 5 znaků (R, Z, F, G a J) jako zástupců 5 tvarově odlišných skupin (obr.2). V experimentu se tak objevila písmena s liniemi rovnými i zakřivenými; s konturami orientovanými horizontálně, vertikálně i diagonálně, se zakřivením otevřeným i uzavřeným. Písmena se na monitoru postupně zobrazovala v různých úhlech (0°, 18°, 36°, 54°, 72°, 90°, 108°, 126°, 154°, 172° a 180° vzhledem ke standardní poloze). Úkolem zúčastněných osob bylo v co nejkratším čase rozhodnout, zda se dívají na písmeno v klasickém tvaru nebo zrcadlově převrácené.

Obr. 2, Vybrané znaky v použitých rotovaných polohách

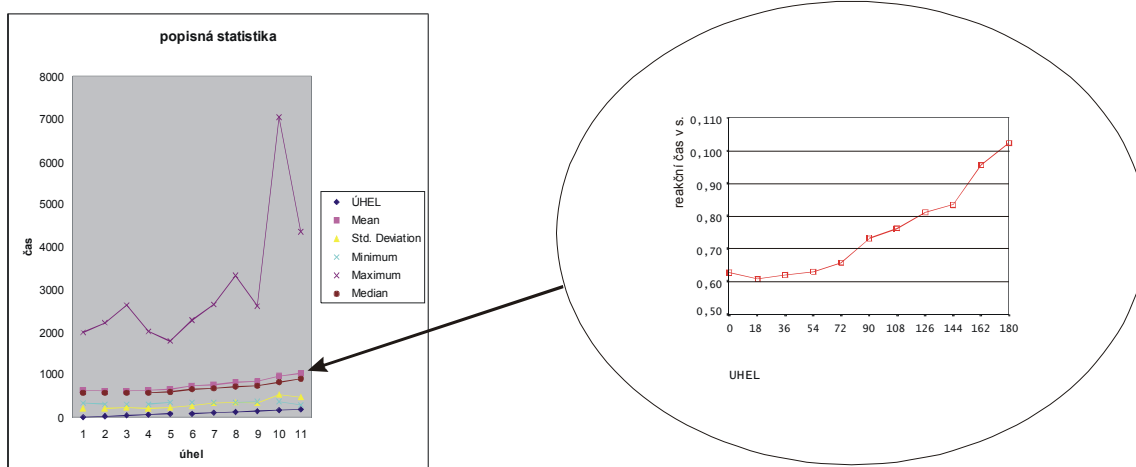
Podle předpokladů průměrná délka reakčního času vzrůstala úměrně zvětšujícímu se úhlu. Při větších úhlech trvalo delší dobu rozpoznání toho, o jaké písmeno se jedná a zda je zobrazeno normálně nebo zrcadlově. Největší potíže dělalo rozpoznat písmena Z a J (obr. 3). Jejich identifikace trvala nejdéle, rovněž počet chyb byl nejvyšší. Osoby popisovaly, že k problémům docházelo nikoliv při představových manipulacích s písmeny, ale až při jejich identifikaci. Tato písmena se od zbylých tří odlišovala tím, že je nebylo možné vidět jako uzavřené tvary, a nejspíš z tohoto důvodu se staly hůře "uchopitelné". Objekty zbylých tří tvarů (R, F, G) byly rozpoznány víceméně se shodnou rychlostí a úspěšností.

Obr. 3.

Výsledky naznačují (obr. 4), že při mentálních rotacích simplexních znaků na tvarových charakteristikách nezáleží. Rozdíly v obtížnosti jednotlivých znaků se projevují spíše až při jejich rozpoznávání. Nicméně tento spekulativní závěr zasluhuje samostatný výzkum.

Obr. 4.

Interakčný prístup pri diagnostike porúch osobnosti: prvé empirické skúsenosti*

Jozef Výrost,
Milana Kovaničová*,

Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

Lekárska fakulta UPJŠ, Košice*

Abstrakt

Príspevok približuje empirické údaje o aplikácii metodiky na diagnostiku porúch osobnosti (POS2000) a) na vzorke psychiatrických pacientov s uvedenou diagnózou, ako aj b) na zdravej dospeljej populácii. Obsahove teda ide vlastne o dve validizačné štúdie, ktorých základným cieľom bolo posúdiť možnosti uplatnenia interakčného prístupu pri konštrukcii takto zameraného diagnostického nástroja. V prvom prípade sa posudzovala korešpondencia výsledkov "klasikkej" diagnostiky a údajov, získaných prostredníctvom POS2000, v druhom prípade súvislosť medzi POS2000 a modelom interpersonálnych črt osobnosti J.S.Wigginsa.

Oddelenie sociálnej psychológie Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach, ako sme už informovali (Výrost, Kovaničová, 2001a), sa v rokoch 2000 až 2003 stalo riešiteľom grantového projektu VEGA s názvom: **“Využitie interakčnej paradigmy pri štúdiu sociálneho správania: možnosti a obmedzenia”**. V rámci tejto úlohy ide predovšetkým o objektívne posúdenie efektívnosti interakčného prístupu v rôznych oblastiach poznávania relatívne stabilných psychologických charakteristík..

Inšpirovaní trendom, ktorý sme identifikovali v oblasti konštrukcie nástrojov určených pre diagnostiku porúch osobnosti (napr. MCM-III a SIDP-R, viď Kovaničová, 1998)) a vychádzajúc z klasifikácie porúch osobnosti DSM-IV sme sa pokúsili, zatiaľ len pre potreby výskumu, vytvoriť pôvodný nástroj (POS-2000), postavený na zásadách interakčného prístupu (Výrost, Kovaničová, 2001a).

Základnými otázkami, na ktoré sa pokúsime prezentovanými výsledkami výskumu dať odpoveď, sú:

- (a) či a do akej miery sa prejaví citlivosť metodiky POS-2000 pri jej aplikácii na tzv. „známych skupinách“
- (b) či a do akej miery sa prejaví súvislosť medzi klasifikačným systémom porúch osobnosti, prezentovaným v DSM-IV a kruhovým modelom interpersonálnych osobnostných črt J.S.Wigginsa (1979)

METÓDA

Výskum sa uskutočnil na vzorke 178 dospelých osôb, 101 žien a 77 mužov, vo veku 18 - 63 rokov s priemerom 32 r. Z toho: a) 11 osôb bolo v skupine pacientov s diagnostikovanou poruchou osobnosti, b) 9 osôb bolo v skupine väzňov, odsúdených za násilné trestné činy, c) 20 osôb bolo toxikomanov (alkohol a drogy), d) 138 osôb bolo v kontrolnej skupine zdravých (bez objektívne diagnostikovaných, alebo subjektívne prežívaných problémov). Štatistické analýzy sme uskutočnili v programe STATISTICA for Windows.

Vo výskume boli použité metodiky IAS a POS2000:

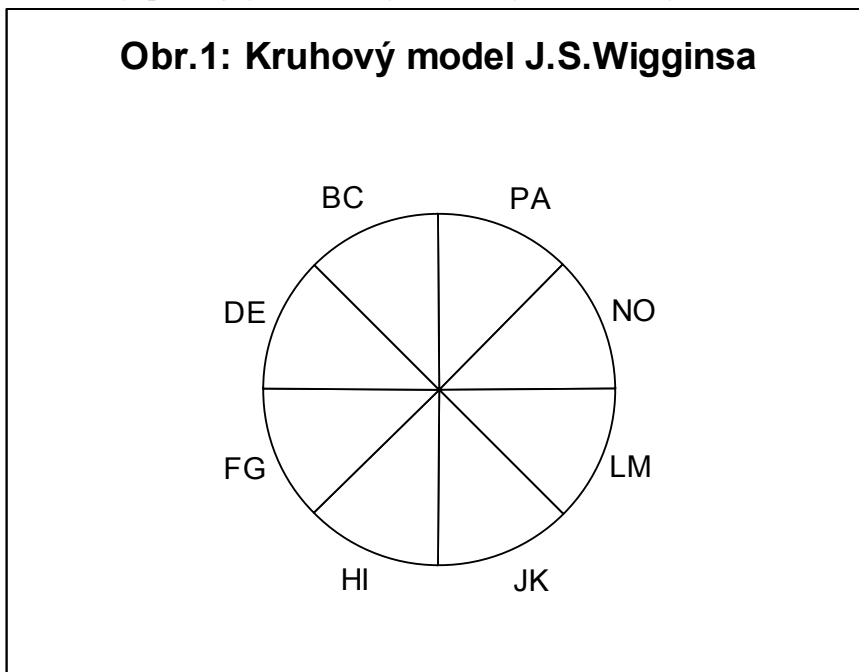
IAS: Kruhový model interpersonálnych črt J.S.Wigginsa (1979) a jeho metodika IAS (Interpersonal Adjective Scales, 1991) patria k osvedčeným nástrojom štúdia osobnosti (Osecká, 2000). Dotazník sa skladá zo 64 adjektív (8 pre každú oblasť), ktoré respondenti posudzujú na 8-bodovej škále od 1 (uvedená vlastnosť ma vôbec nevystihuje) po 8 (uvedená vlastnosť ma úplne vystihuje). Skóre v jednotlivých položkách je kumulované do ôsmich škál, usporiadaných v tvare kruhu proti smeru hodinových ručičiek: **PA: sebaistý, dominantný, BC: arogantný, vypočítavý,**

---

* príspevok vznikol ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA 2/7227/21

DE: chladný, chladnokrvný, FG: povznesený, introvertovaný, HI: neistý, submisívny, JK : nerobí sa dôležitý, poddajný, LM: vrelý, zmierlivý, NO: družný, extravertovaný.

Obr.1: Kruhový model J.S.Wigginsa

Po overení fungovania IAS v našich podmienkach (Výrost, 1992), sa tento kruhový model stal východiskom pre konštrukciu metodiky IK (interpersonálny kruh), postavenej na interakčnom prístupe (Výrost, 1998 a, b). V našom výskume sme sa, vzhľadom k tomu, že aj nástroj na diagnostiku porúch osobnosti sme konštruovali na báze interakčného prístupu, rozhodli použiť pôvodnú, do slovenčiny preloženú verziu dotazníka IAS.

POS2000: Ide o metodiku, postavenú na interakčnom princípe (popísali sme ju podrobnejšie v príspevku Výrost, Kovaničová, 2001a), identifikujúcu 10 základných kategórií porúch osobnosti, uvedených v Diagnostickom a štatistickom manuáli porúch Americkej psychiatickej spoločnosti (DSM-IV, 1994). Symptómy, taxatívne uvedené v DSM-IV v zozname pri každej z uvedených porúch, sa stali hľadiskom pri posudzovaní konkrétnych situácií - v prípade POS2000 to bolo 23, v reálnom živote bežne sa vyskytujúcich situácií. Úlohou probandov bolo na 5-bodovej likertovskej škále (1-áno, 2-skôr áno, 3-ani-ani resp. neviem, 4- skôr nie, 5- nie) posúdiť, či odpoveď na danú konkrétnu situáciu vystihuje ich obvyklé reakcie. Príklad položky metodiky POS2000 uvádzame v obr.č.2:

Obr.č.2: Príklad situácie v metodike POS-2000

Váš známy, ktorý Vás pred istým časom urazil, sa teraz snaží o zmierenie. V takomto prípade by ste dali najavo, že:

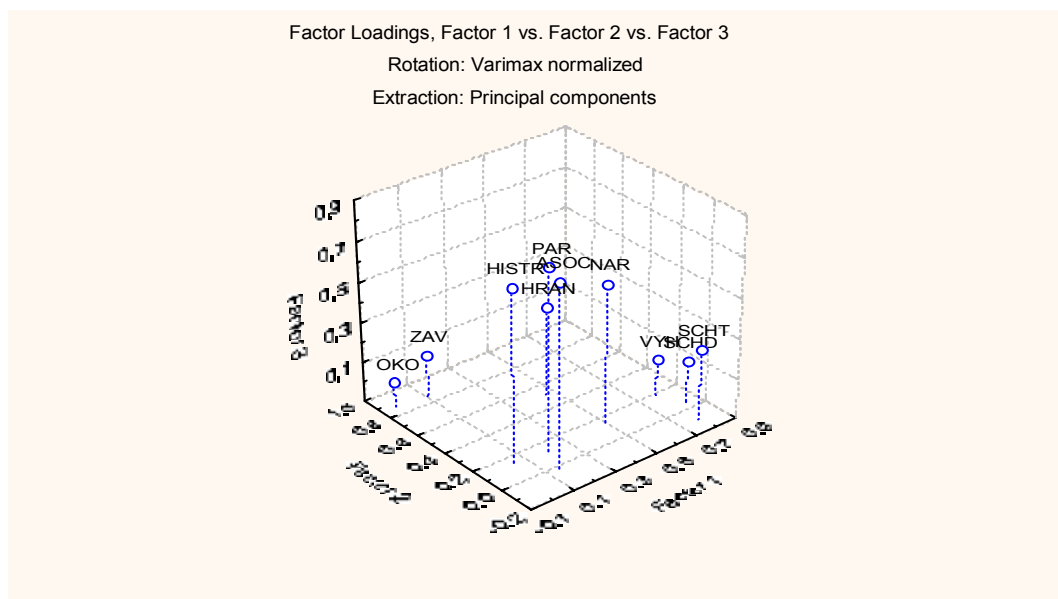
PAR.PO:	Nezvyknete urážky odpúšťať.
ASOC.PO:	Teraz máte možnosť uraziť Vy jeho.
SCHD.PO:	To celé je Vám ľahostajné.
SCHT.PO:	Nemali ste a ani teraz nemáte oň žiadny záujem.
VYH.PO:	V taký čas je lepšie zmeniť tému.
ZÁV.PO:	Pripomeniete, ako veľmi sa Vás to dotklo.
OKO.PO:	Dôkladne vysvetlíte, kde a ako sa stala chyba.
HRAN.PO:	Vtedy Vás to riadne nahnevalo, ale už je to za Vami.
NAR.PO:	Divíte sa, že takéto neúctivé správanie si voči Vám dovolil práve on(a).
HISTR.PO:	K životu patrí aj trochu vzrušenia.

Korelačná analýza (Výrost, Kovaničová, 2001b) ukázala, že medzi jednotlivými základnými diagnostickými kategóriami porúch v DSM-IV existujú pomerne tesné vzájomné vzťahy a tieto navzájom korelujú. Popísaný trend potvrdzujú aj výsledky týkajúce sa reliability metodiky POS2000 a jej jednotlivých subškál. Zvolili sme cestu výpočtu koeficientu alfa, ktorého hodnota pre celú škálu bola 0,89, čo potvrdzuje dosť vysoký stupeň homogenity oblasti porúch osobnosti. Pre jednotlivé subškály bola hodnota alfa nižšia a pohybovala sa v rozmedzí od 0,68 do 0,87.

Hlbší pohľad do existujúcich vzťahov poskytuje faktorová analýza. V už citovanej štúdií (Výrost, Kovaničová, 2001b) sme uskutočnili extrakciu faktorov metódou principal components, s rotáciou Varimax normalized. Výsledky tu prezentujeme len v grafickej podobe. Pre úplnosť dodávame, že zvolená 3-faktorová alternatíva vysvetľuje 67,64% rozptylu.

Ako možno vidieť na obrázku, jeden faktor vytvára zoskupenie 5 porúch osobnosti s jadrom PAR+ASOC+HISTR+NAR (paranoidná, antisociálna, histriónska a narcistická) a trochu voľnejšou väzbou hraničnej (HRAN) poruchy osobnosti na ostatné. Ďalší faktor reprezentuje dvojica porúch osobnosti ZAV+OKO (závislá a obsedantne-kompulzívna). Napokon faktor tvoria zvyšné tri poruchy osobnosti, tj. SCHD+SCHT+VYH (schizoidná, schizotypová a vyhýbavá).

Obr.č.3: Výsledky faktorovej analýzy 10 porúch osobnosti v metodike POS2000-sk

VÝSLEDKY

Získané údaje budeme analyzovať v dvoch častiach. Najprv sa sústreďíme na analýzu rozdielov medzi skupinami v metodike POS-2000 a potom sa pokúsime zistiť vzájomné súvislosti medzi údajmi POS-2000 a IAS.

Pokiaľ ide o prvú úlohu, ako sme už uviedli, mali sme k dispozícii 11 osôb v skupine osôb s diagnostikovanou poruchou osobnosti. Ak prihliadame na výsledky faktorovej analýzy, 6 z nich malo diagnózu zo skupiny porúch, reprezentujúcich faktor PAR + ASOC + HISTR + NAR + HRAN (paranoidná, antisociálna, histriónska, narcistická a hraničná) a 5 zo skupiny porúch reprezentujúcich faktor ZAV+OKO (závislá a obsedantne-kompulzívna). Pri vzájomnej komparácii výsledkov dosiahnutých v POS toto boli prvé dve skupiny. Ďalej

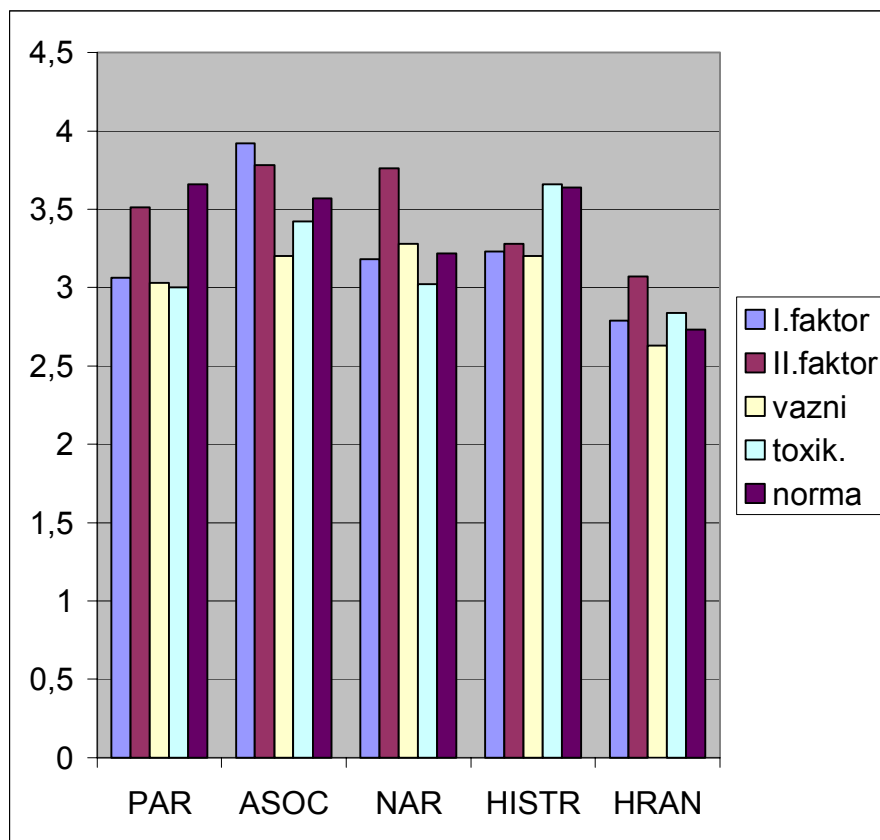
9 osôb bolo v skupine väzňov, odsúdených za násilné trestné činy, 20 osôb bolo toxikomanov (alkohol a drogy) a napokon 138 osôb bolo v kontrolnej skupine zdravých (bez objektívne diagnostikovaných, alebo subjektívne prežívaných problémov).

Získané výsledky budeme analyzovať postupne, podľa troch popísaných faktorov zoskupení porúch osobnosti, tak že budú porovnané výsledky v jednotlivých skupinách. Pre lepšiu prehľadnosť ich budeme prezentovať v grafickej podobe.

Výsledky prvého porovnania možno vidieť v grafe č.1. Smer škál je orientovaný tak, že čím nižšie skóre, tým signifikantnejšia je prítomnosť symptómov danej poruchy osobnosti. Z údajov

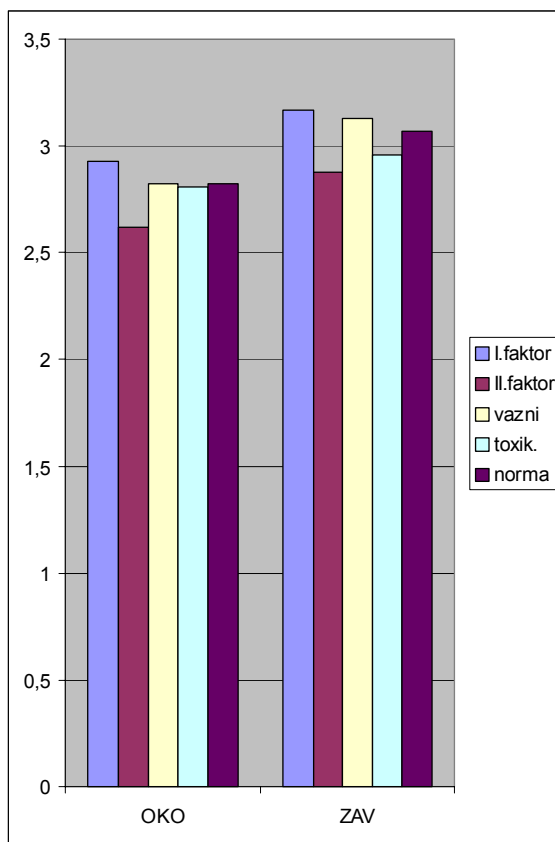
vyplýva, že v škále PAR, reprezentujúcej symptómy paranoidnej PO, sa 1.skupina pacientov, skupina väzňov a skupina toxikomanov štatisticky významne líšila od ostatných dvoch skupín výraznejšou prítomnosťou paranoidných symptómov. V škále ASOC, reprezentujúcej symptómy antisociálnej poruchy, sa zase štatisticky významný rozdiel prejavil medzi skupinou väzňov (výraznejšia prítomnosť symptómov antisociálnych prejavov) a ostatnými skupinami. Prejavy NAR (narcistickej PO) boli štatisticky významne silnejšie zastúpené v 1.skupine pacientov a u toxikomanov, prejavy HISTR (histriónskej PO) u prvých troch skupín (1.skupina pacientov, 2.skupina pacientov a väzni). Napokon v škále HRAN (hraničná PO) sa štatisticky významné rozdiely medzi skupinami neprejavili.

Graf.č.1: Porovnanie skupín v škálach POS, reprezentujúcich 1.faktor

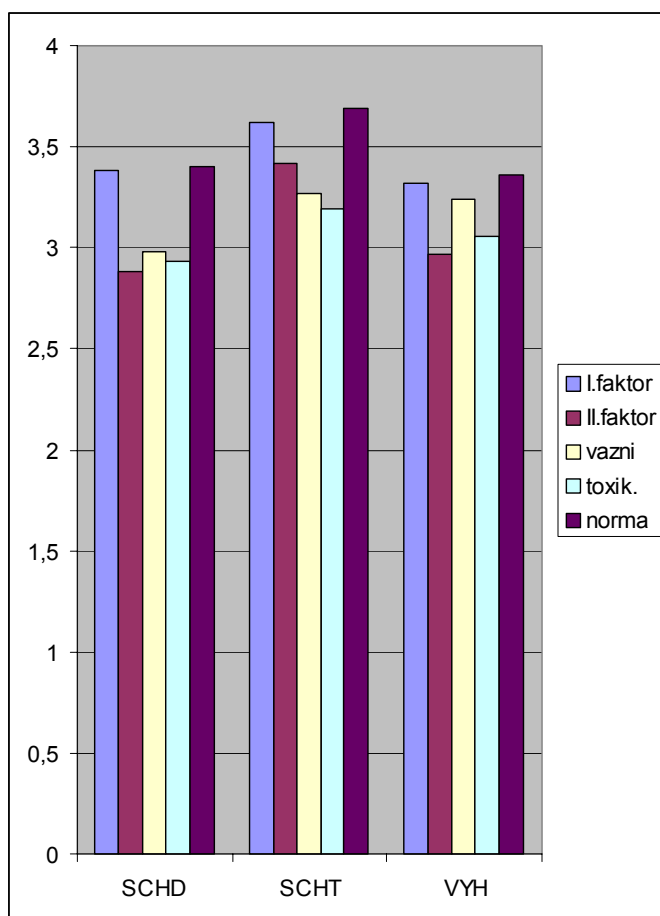
Výsledky druhého porovnania možno vidieť v grafe č.2. Z údajov vyplýva, že v škále OKO, reprezentujúcej symptómy obsedantne-kompulzívnej PO, sa 2.skupina pacientov štatisticky významne líšila od ostatných skupín výraznejšou prítomnosťou obsedantne-kompulzívnych symptómov. V škále ZAV, reprezentujúcej symptómy závislej poruchy, sa zase štatisticky významný rozdiel prejavil medzi 2.skupinou pacientov a toxikomanov (v zmysle výraznejšia prítomnosť symptómov závislej PO a ostatnými skupinami).

Graf.č.2: Porovnanie skupín v škálach POS, reprezentujúcich 2.faktor

Napokon graf č.3 prináša porovnanie skupín v skóre POS v škálach SCHD (schizoidná PO), SCHT (schizotypová PO) a VYH (vyhýbavá PO). Podľa výsledkov, prejavy SCHD a SCHT boli štatisticky významne silnejšie zastúpené v 2.skupine pacientov, u väzňov a toxikomanov, ako u ostatných skupín (norma a 1.skupina pacientov). V škále VYH sa štatisticky významné rozdiely medzi skupinami neprejavili.

Graf.č.3: Porovnanie skupín v škálach POS, reprezentujúcich 3.faktor

Odpoveď na druhú otázku sme hľadali v analýze vzájomných vzťahov medzi škálami POS2000 a škálami dotazníka IAS. Celkový pohľad na výsledky poskytuje tab.č.1:

Tab.č.1: Prehľad štatisticky významných korelačných koeficientov medzi jednotlivými škálami POS2000 a črtami interpersonálneho správania, ktoré postohuje metodika IAS

	PA	BC	DE	FG	HI	JK	LM	NO
PAR		0,19 *	0,27 **	0,19 *	0,21 *		-0,23 *	-0,24 *
ASOC	0,19 *	0,44 **	0,38 **			-0,29 **	-0,29 **	
SCHD			0,19 *	0,26 **	0,28 **			
SCHAT			0,20 *	0,37 **	0,35 **			-0,24 *
VYH				0,34 **	0,36 **			-0,19 *
ZAV	-0,19 *				0,35 **			
OKO			-0,26 **			0,19 *	0,27 **	0,20 *
HRAN				0,19 *	0,22 *			
NAR	0,19 *							
HISTR		0,31 **	0,28 **					

V stručnosti, ak abstrahujeme od negatívnych korelačných koeficientov, ktoré vyjadrujú inverzné vzťahy (poznáme, že v prípade IAS ide o kruhový model, kde pprotiľahlé oktanty sú opozitá), môžeme opísať jednotlivé poruchy osobnosti v pojmoch J.S.Wigginsovej IAS, na základe štatisticky signifikantných korelačných koeficientov nasledovne:

Paranoidná PO: Zvýšená prítomnosť symptómov PAR sa asociuje s vypočítavosťou (oktant BC), chladným vzťahom k ľuďom (DE), introverziou (FG) a submisivitou (HI).

Antisociálna PO: Spája sa s dominanciou (PA), vypočítavosťou (BC) a chladom v interpersonálnych vzťahoch (DE).

Schizoidná PO a Schizotypová PO: V podstate identický obraz u oboch porúch osobnosti vo väzbe na IAS znamená zvýšený chlad (DE), introverziu (FG) a submisivitu (HI).

Vyhýbavá PO: Zvýšená prítomnosť symptómov VYH sa asociuje s introverziou (FG) a submisivitou (HI).

Závislá PO: V tomto prípade sa významný vzťah preukázal len k oktantu HI, teda submisívne v interpersonálnych vzťahoch.

Obsedantne-kompulzívna PO: Zvýšená prítomnosť symptómov OKO sa spája s poddajným správaním (JK), vrelým vzťahom k ľuďom (LM) a extraverziou (NO).

Hraničná PO: Spája sa s introverziou (FG) a submisívnosťou (HI).

Narcistická PO: V tomto prípade sa významný vzťah preukázal len k oktantu PA, teda dominancii v interpersonálnych vzťahoch. **(PA)**

Histriónska PO: Asociuje sa s vypočítavosťou (BC) a chladom (DE) v interpersonálnych vzťahoch.

ZÁVER

Pri pozornejšom pohľade je zrejmé, že smer analýzy získaných empirických dát sleduje to, do akej miery sa potvrdia predpokladané vzťahy porúch osobnosti k a) známym skupinám, b) k základným osobnostným charakteristikám interpersonálnej povahy. Nebolo teda účelom priniesť zásadne nové pohľady, neočakávali sa nejaké prevratné skutočnosti a výsledky ani takéto zistenia neposkytujú.

Na dve základné otázky, položené v úvode príspevku, však získané údaje dávajú možnosť formulovať odpoveď. Výsledky POS2000 na známych skupinách, ako aj vzťahy škál POS2000 k metodike IAS potvrdili, že uplatnenie interakčného prístupu pri konštrukcii POS2000 sa zatiaľ ukazuje ako produktívne a že ním získané údaje preukazujú distribúciu v očakávanom smere.

V nadpise príspevku sme uviedli, že ide o prvé empirické skúsenosti a preto nemožno získané skúsenosti preceňovať. V každom prípade však ponúkajú šancu pokračovať ďalej v naznačenom smere a možno dávajú aj príslub, že sa podarí istým spôsobom obohatiť poznanie v danej oblasti.

Literatúra

American Psychiatric Association: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders - fourth edition. APA, Washington DC, 1994

KOVANIČOVÁ, M.: Poruchy osobnosti v kontexte diagnostiky a terapie psychiatrických porúch. Kandidátska dizertačná práca. Košice, SvÚ SAV, 1998

OSECKÁ, L.: Strukturální analýza osobnosti - koncepce osobnostních rysů. In: Výrost, J., Ruisel, I. (Eds.): Kapitoly z psychologie osobnosti. Bratislava, Veda, 2000, 69-84

VÝROST, J.: Interakčná paradigma v konštrukcii nástrojov na diagnostiku osobnosti. In: Zb. Sociální procesy a osobnost. Brno. MU, 1998a, 189-195

VÝROST, J.: Interakčný prístup a štúdium osobnosti. Doktorská dizertačná práca. Košice, SvÚ SAV, 1998b

VÝROST, J., KOVANIČOVÁ, M.: Možnosti využitia interakčnej paradigmy pri diagnostike porúch osobnosti. In: Zb. Sociální procesy a osobnost III. Brno, MU, 2001a

VÝROST, J., KOVANIČOVÁ, M.: Súvislosti taxonómie porúch osobnosti a modelu čít interpersonálneho správania: Interakčný pohľad. Československá psychologie, 2001b, v tlači

WIGGINS, J.S.: A psychological taxonomy of trait descriptive terms: The interpersonal domain. Journal of Personality and Social Psychology, 1979, 37, 395-412

Niektoré zmeny v sociálnom a osobnostnom vývine integrovane vzdelávaných postihnutých detí

Katarína Zborteková

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie Bratislava, SR

Problém spoločného vzdelávania zdravých a postihnutých detí sa snažíme osvetliť v rovine ich kognitívneho, osobnostného a sociálneho vývinu. Od školského roku 1995/96 logitudinálne sledujeme základnú skupinu 30 stredne ťažko a ťažko sluchovo postihnutých detí integrovane vzdelávaných v 11 bežných ZŠ v rámci SR. 17 dievčat a 13 chlapcov malo v I. fáze výskumu sledovania vek 10 rokov 8 mesiacov. Diagnostikované údaje v metódach **PDW – WISC – III, PI, Baum test, TBSD, Kresba seba v skupine a pozorovanie**, sme konfrontovali s údajmi z komparačnej skupiny 30 rovnako postihnutých detí špecifikovaných metódou párového výberu zo špeciálnych škôl.

Štatisticky priekazné rozdiely sme zaznamenali v štruktúre kognitívnych schopností, v úrovni rečovej a sociálnej kompetencie a osobnostnej diferenciacie v prospech inkluzívne vzdelávaných detí (Zborteková, 2000).

V súčasnosti prebieha II. etapa výskumu základnej vzorky detí, pričom do sledovania sme zahrnuli aj novú skupinu intaktných rovesníkov – spolužiakov postihnutých detí.

Pri postupnej analýze dát sme zaznamenali určité zmeny vo vývine, ktoré môžeme prezentovať **na skupine 10 detí** vzdelávaných v relatívne stabilných podmienkach tej istej školy. ZŠ Levická v Nitre ako jediná z nami sledovaných 11 škôl má vytvorené primerané podmienky pre integrované vzdelávanie sluchovo postihnutých detí. Všetky deti (v súčasnosti je ich už 15) prešli predškolskou prípravou v MŠ, ktorá sa špecializuje na integráciu SP detí.

Nepočujúce deti sú priamo začlenené v triedach s počujúcimi rovesníkmi. Majú k dispozícii špeciálneho pedagóga, logopéda i podporného učiteľa. Tím pracovníkov je stabilný, vedenie školy ústretové, v pedagogickom kolektíve prevládajú pozitívne postoje k integrovanému vzdelávaniu. Naše pracovisko v rámci experimentálneho sledovania poskytuje škole psychologický a poradenský servis pre deti, pedagógov i rodičov.

VI. etape sledovania charakterizovala túto skupinu detí v porovnaní s ostatnými, najmä bratislavskými integrovanými deťmi, **nižšia úroveň pojmového a verbálneho myslenia** a v kontakte s dospelými **prejavu uvoľneného, dokonca až odbrzdeného správania**, typického skôr pre deti špeciálnych škôl. Ich **sociálna začlenenosť** v počujúcom prostredí bola však **veľmi dobrá**. Spolužiaci ich akceptovali pri neformálnych i mimoškolských aktivitách. Deti vzdelávané na iných školách v počte 1 – 2 bez pomoci psychológa, špeciálneho pedagóga, či podporného učiteľa, boli naopak veľmi disciplinované, k dospelým ústretové, v detskom kolektívne však imponovali ako izolované. Deti ich prijímali ako spolužiakov, ale nie ako kamarátov. Na druhej strane úroveň kognitívnych funkcií a osobnostnej diferenciacie bola u týchto detí najvyššia. Toto na prvý pohľad protirečivé zistenie sme si vysvetľovali jednak **hyperprotektívnym prístupom špeciálnych pedagógov** k deťom. Preberali maximálnu zodpovednosť nielen za ich vzdelávanie (neustále na sebe pracovali a dopĺňali si informácie), ale aj za ich zdravotný stav. Deťom sa venovali intenzívne aj v popoludňajších hodinách a v prípade potreby navštívili s nimi i lekára. Pre SP deti sa snažili zabezpečiť rôzne úľavy a výhody v rámci školy i mimo nej. Rodičia si na tento prístup zvykli a očakávali, že škola dáva dieťaťu všetko potrebné. Taktiež sklzáli k ochranárskemu postoju voči deťom a postupne nevedeli deti motivovať k príprave na vyučovanie. Na druhom stupni začali vznikať konflikty medzi učiteľmi a rodičmi. Učitelia skôr akceptovali naše návrhy a sústredili svoju pozornosť na rozvoj pojmotvorného myslenia a racionálnejší prístup k deťom.

Pri komplexnom vyšetrení v II. etape sledovania sme u 8 chlapcov a 2 dievčat s priemerným vekom 14 rokov 3 mesiace zaznamenali nasledovné zmeny. Významne sa zvýšila priemerná úroveň verbálneho intelektu z hodnoty $IQ_v = 83,14$ na $IQ_v = 93,6$. Úroveň performačnej zložky intelektových schopností sa zvýšila v priemere zo 119,43 na 129,86. Najvýznamnejšie zmeny sme zaznamenali v úrovni sociálneho úsudku a v miere sociálnej adaptácie – skóre v subteste Porozumenie – Chápanie (PDW – WISC) vzrástlo z 8,43 v I. etape na 21,0 v II. etape sledovania. O 7 – 10 bodov stúpla taktiež úroveň v subtestoch Vedomosti a Slovník. K menej výrazným zmenám prišlo na úrovni analýzy a interpretácie situačných sociálnych vzťahov a chápanie princípů kauzality (Usporiadanie obrázkov)

a v rozvoji pojmovného abstraktného myslenia (Podobnosti), čo svedčí o určitých rezervách v sociálnom i kognitívnom vývine integrovaných sluchovo postihnutých detí.

V osobnostnom vývine sme až také výrazné zmeny nezaznamenali. V **Baum teste** všetky sledované deti charakterizujú vo väčšej či menšej miere nasledovné tendencie: introvertná orientácia, dobrá formálna prispôsobivosť, vnímavosť, pozorovacie schopnosti, ovplyvniteľnosť, konanie pod vplyvom dojmov, tvorenie rýchlych záverov v myslení, nedostatok zmyslu pre realitu, túžba po zážitkoch, silná potreba vlastného významu a sebauplatnenia, túžba po úspechu, labilita, hľadanie opory, nedostatok energie na sebadotváranie.

V Projektívnom interview sa deti rodičov s vyšším vzdelaním a v stabilne fungujúcich rodinách rozhodovali pre hodnoty ako zdravie, šťastie, vzdelanie, porozumenie a súlad medzi rodičmi, potreba priateľstva. U detí z neúplných rodín a v našom prípade aj s nižším vzdelaním rodičov, v hodnotovej orientácii prevládali fyzická sila a zdatnosť, úspech v športe, peniaze a materiálne zabezpečenie – perfektné veci – oblečenie, počítače, motorky či autá. Chlapec, ktorý v dôsledku nedostatočnej starostlivosti zo strany rodičov bol nútený opakovať ročník, túžil po tom, aby bol najsilnejší, najbohatší a najlepší futbalista, a aby si získal kamarátov. Deti vyjadrovali aj kritický postoj voči svojim rovesníkom a učiteľom. U dievčat sme zaznamenali aj kritiku voči sebe. Nechceli byť lenivé a tvrdohlavé. V jednom prípade sa vyskytlo želanie uspokojenia sexuálnych potrieb. Svoj názor dokázalo zdôvodniť 7 detí.

V Kresbe seba v skupine, kedy sa malo dieťa znázorniť v pre neho typickej činnosti spolu s priateľmi či príbuznými, sa podobne ako v I. etape presne polovica detí nakreslila samotných. Typické sú pohľady detí z okien na krajinu, alebo učenie sa vo svojom pracovnom kútiku. S vyšším vekom sa úroveň kresieb zhoršila. Sú menej diferencované, schématické, obsahovo chudobnejšie až infantilné.

V Teste farebného sémantického diferenciálu sa opätovne potvrdila u všetkých sledovaných detí **znížená emocionálna diferenciácia**. V literatúre sa uvádza, že táto charakteristika pretrváva u SP do dospelého veku. Častý výskyt prejavov, ako dysfória, adjustačné ťažkosti v rodine i s rovesníkmi, negativizmus, túžba po lepších vzťahoch s rodičmi i rovesníkmi, nespokojnosť, známky anxiety a menej objektívna percepcia sveta, môžeme hodnotiť ako znaky práve prebiehajúceho pubertálneho vývinu sledovaných detí. U štyroch chlapcov s problematickým rodinným zázemím sa manifestovala zvýšená pohotovosť k agresivite. Prejavy agresivity sa vystupňovali k spolužiakom, ale aj k učiteľom. Je zaujímavé, že tieto opakovane vyprovokovali ochranné taktiky špeciálnych pedagógov, ktoré situáciu uspokojivo neriešili. Zlepšenie nastalo až pri tvrdších disciplinárnych opatreniach vedenia školy.

Integrované vzdelávanie nemusí mať ideálny priebeh a automaticky pozitívny efekt na rozvoj poznania a osobnosti postihnutého dieťaťa, ani keď škola zabezpečí optimálne podmienky vzdelávania. Pozitívne postoje pedagógov, individuálna starostlivosť tímu odborníkov bez zodpovedného prístupu aspoň jedného rodiča, nemusí viesť k očakávaným výsledkom.

Literatúra:

Zborteková, K.: Integrované vzdelávanie a kognitívny vývin sluchovo postihnutých detí. PaPD, XXXV 2000, č. 1

Konferenci pořádali v Brně 4. – 5 . října 2001

Psychologický ústav AV ČR v Brně
&
Psychologický ústav FF MU v Brně

Vydání této publikace je součástí výzkumného záměru Psychologického ústavu AV
(reg.číslo: AV0Z7025918) a
rámcového projektu č. 17 Současná česká společnost a otázky evropské integrace zařazeného
do programu rozvoje badatelského výzkumu v klíčových oblastech vědy (reg. číslo:
K 9058117)

Publikace neprošla jazykovou úpravou.

	©	Psychologický ústav Akademie věd ČR, 2002
Cover Design	©	SCAN, 2001
ISBN 80-86620-04-2 (SCAN Tišnov)		

SOCIÁLNÍ PROCESY A OSOBNOST
Sborník příspěvků

Editoři

Marek Blatný
Mojmír Svoboda
Imrich Ruisel
Jozef Výrost.

Odpovědný redaktor: Dalibor Vobořil

V roce 2002 vydaly:
Psychologický ústav AV ČR v Brno
a
Sdružení SCAN
Hanákova 710, 666 03 Tišnov
Fax: 0504/413534, E-mail: scan@tisnov.cz

DTP: Dalibor Vobořil
1. vydání. Počet stran: 153
Náklad 100 výtisků

Neprošlo jazykovou úpravou

ISBN 80-86620-04-2
(Sdružení SCAN Tišnov)